

Pécsi Tudományegyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
„Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola

Mohr Szilárd

**A második világháború (1939-1945) és a háborús
körülmények hatása a Baranya vármegyei gimnáziumok
életére**

Doktori (PhD) értekezés

Témavezető:

Dr. Takács Zsuzsanna Mária PhD

egyetemi adjunktus

Pécs, 2022

Tartalomjegyzék

1. A kutatás témája, a vizsgálat módszerei és kérdései.....	4
1.1. A téma bemutatása	4
1.2. A kutatás forrásai és a vizsgálat módszere	7
1.3. Kutatási kérdések.....	11
2. Az oktatáspolitikai háttér.....	13
2.1. A korszak oktatáspolitikai jellemzői, különös tekintettel a gimnáziumokra	13
2.2. A diákok honvédelmi nevelése, katonai előképzése	17
2.3. A fiúk- és leányok oktatásának kérdése.....	20
3. Magyarország a világháborúban	25
3.1. Magyarország második világháborús részvétele	25
3.2. Mohács, illetve Pécs háborús eseményei	31
4. A baranyai gimnáziumok a világháborúban	35
4.1. A kutatásba bevont intézmények rövid bemutatása.....	35
4.1.1. A Ciszterci Rend Pécsi Nagy Lajos Gimnáziuma	35
4.1.2. A Jézustársasági Pécsi Pius Gimnázium	36
4.1.3. A Magyar Királyi Állami Gróf Széchenyi István Gimnázium.....	38
4.1.4. A Mi Asszonyunkról Nevezett Női Kanonok Szerzetesrend Pécsi Római Katolikus Szent Erzsébet Leánygimnáziuma	39
4.1.5. A Mohácsi Városi Gimnázium	40
4.2. A tanügyigazgatás és a háború viszonya	42
4.2.1. A tankerület rövid története.....	42
4.2.2. Fodor Ferenc utasításai	45
4.2.3. Palos Bernardin utasításai.....	47
4.2.4. A Palos Bernardin elleni eljárás	48
4.3. Az épületek	55
4.3.1. Az épülethasználattal kapcsolatos rendelkezések és az intézmények érintettsége	55
4.3.2. Az épületekben és berendezéseikben keletkezett károk	65
4.3.3. Az épületek kérdése a tanítás szempontjából	67
4.4. A tanulók és a háború	69
4.4.1. Leventék	69
4.4.2. Leányok és a levente mozgalom	79
4.4.3. Cserkészek.....	90
4.4.4. Zsidó tanulók helyzete	93
4.4.5. A diákok munka- és honvédelmi munkaszolgálatos tevékenysége	100
4.4.6. A diákok szociális és karitatív tevékenysége.....	113

4.4.7. A diákok és a háború közvetlen találkozása	119
4.4.8. A fiú- és leánytanulók háború alatti tevékenységeinek összehasonlítása	124
4.5. <i>A tanárok és a háború</i>	126
4.5.1. Tanárok katonai szolgálata	126
4.5.2. Egyéb kérdések	133
4.6. <i>A pedagógiai munka</i>	139
4.6.1. A honvédelmi nevelés felértékelődése az oktatásban	139
4.6.2. Rendkívül intézkedések a tanítás biztosítása érdekében	150
4.6.3. A körülmények diákokra és a nevelői munkára gyakorolt hatása	155
5. <i>Speciális kérdések</i>	163
5.1. <i>A légoptalom</i>	163
5.1.1. A magyarországi légoptalom kezdetei és szabályozása	163
5.1.2. A gimnáziumok és a légoptalom	165
5.1.3. A tanügyigazgatás szabályozásai a légoptalommal kapcsolatban	172
5.1.4. A diákok és tanárok szerepe a légoptalomban	177
5.1.5. A légoptalmi készütség megszűnése	182
5.2. <i>A visszafoglalt Baranyai-háromszög</i>	183
5.2.1. A visszafoglalt területek és a gimnáziumok	183
5.2.2. A baranyai háromszög visszafoglalásának körülményeiről röviden	186
5.2.3. A magyar és jugoszláv oktatási rendszer hasonlóságai és különbségei	188
5.2.4. A továbbtanulás kérdésének megoldása 1941-et követően	194
5.2.5. Egy speciális eset: a Mohácsi Városi Gimnázium	196
5.3. <i>Demokratikus átalakulás és átképzés</i>	201
5.3.1. A demokratikus átalakulás és a tanügyigazgatás intézkedései	201
5.3.2. A tanárok és a demokratikus átalakulás	204
5.3.3. A diákok és a demokratikus átalakulás	208
5.3.4. A demokratikus átképző tanfolyamok	209
5.3.5. Demokrácia és köznevelés	218
6. <i>Összegzés – a kutatás eredményei</i>	221
<i>Felhasznált források</i>	234
<i>Felhasznált irodalom</i>	243
<i>Mellékletek</i>	252

1. A kutatás témája, a vizsgálat módszerei és kérdései

1.1. A téma bemutatása

A kutatásom középpontjában a két világháború közti Baranya vármegyében megtalálható négy pécsi, valamint egy mohácsi gimnázium második világháborús (1939-1945) története áll. Ez Pécs kapcsán egy felekezeti fenntartású leányiskolát, a Mi Asszonyunkról Nevezett Női Kanonokok Szerzetesrend Pécsi Római Katolikus Szent Erzsébet Leánygimnáziumot, két felekezeti fenntartású fiúgimnáziumot, a Ciszterci Rend Pécsi Nagy Lajos Gimnáziumát és a Jézustársasági Pécsi Pius Gimnáziumát, valamint egy állami gimnáziumot, a Magyar Királyi Állami Gróf Széchenyi István Gimnáziumot jelenti. Míg Mohácsról a vizsgálatba egy városi fenntartású iskola, a Mohácsi Városi Gimnázium került a bevonásra.

A kutatás alapvetően–iskolatörténeti jellegű vizsgálat, amely azonban nem kizárólag egyetlen intézmény, több korszakon átnyúló diakrón feltárását jelenti, hanem több intézmény történetének a vizsgálatát és bemutatását egy jól körülhatárolható történeti időszakon belül. Így az egyszerre öt intézményt érintő iskolatörténeti kutatás során átfogóan kívánom bemutatni azt, hogy a vizsgált időszak, tehát a háborús események, milyen módon gyakoroltak hatást az intézményekre. Vagyis a céloom nem az 1939 és 1945 közötti iskolai események mindent átfogó, részletes bemutatása, hanem annak ismertetése, hogy a kiválasztott intézményekben hogyan befolyásolta a háború az iskolák mindennapjait, magát az oktatást. Értve ez alatt a háború miatt meghozott különböző rendeleteket és egyéb intézkedéseket, valamint a háborús események teremtette körülményeket. Továbbá minden olyan kérdést, amely valamilyen módon kapcsolódik a tanulók háborús felkészítéséhez, vagy a háború világával kapcsolatban álló katonai előképzéséhez.

A témaválasztás legfontosabb oka a második világháború alatti háborús mindennapok kérdésének viszonylagos kutatatlansága. Igaz, a téma nem érintetlen és lehet találni a második világháború alatti hátszág működésével kapcsolatos kutatásokat,¹ köztük egyébként a neveléstörténeti témára fókuszálva is.² Másfelől a különböző iskolatörténeti kutatások is valamilyen módon érintették már ezen időszakot.³ Ugyanakkor az iskolatörténetek esetében elmondható, hogy gyakran nem vizsgálják a háborús éveket részletesen és sok esetben nem is a háborús körülmények jelentik a vizsgálat fókuszát, hiszen kronológikusan, az intézmények

---

¹ Lásd pl.: Gyarmati – Pihurik 2015

² Lásd pl.: Takács 2021.

³ Lásd pl.: Cserdi 2017.

teljes történetére fókuszálva próbálják áttekinteni azok történetét. Mindez más vizsgálati megközelítést követel meg, logikussá téve az olyan felosztásokat, mint például az intézmények történetének tanévenkénti bemutatását, vagy az igazgatók hivatali ideje alapján történő felosztást, esetleg valamilyen önkényes, ám az iskola története által indokolt tematizálást, mely egy-egy adott problémakört állít a középpontba.⁴ Ebből kifolyólag viszont számos, az intézmények háborús mindennapjaival kapcsolatos kérdés valójában feltáratlan maradt, illetve bizonyos esetekben a témával kapcsolatos állítások is hiányosak, vagy hibásak.⁵

A témaválasztás megindoklása mellett fontos kérdés még, hogy miért éppen a címben megjelölt időbeli és térbeli, intézményi lehatárolásra szorítkoztam a kutatás során. Vizsgálatomat a teljes második világháború, vagyis 1939 és 1945 közötti időszakra vonatkozóan végeztem, tehát nem csak hazánk háborús részvételének idejére. Azért tartottam ezt indokolt lehatárolásnak, mert bár Magyarország a háborúba csak 1941-ben lépett be, azonban (a többek között az oktatásra is nagy hatást gyakorló) honvédelmi törvény elfogadása egybeesik a világháború kirobbanásával. Nem mellesleg pedig előzetesen feltételezhető, hogy egy ilyen horderejű esemény, melynek bizonyos értelmű előzményei hazánkat is érintették (területi revíziók), nagy érdeklődést válthattak ki az intézmények részéről is.

A lezáró dátum, 1945 pedig azért került kiválasztásra, mert a szovjet megszállást követően, bár jogi és gyakorlati értelemben az 1944-45-ös tanév folytatódott, azonban olyan változások kezdődtek meg az újonnan felálló politikai berendezkedéssel, majd az 1945-46-os tanévvel, amely indokoltá tette a vizsgálat lezárását. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy a címben is megjelölt időszak megbonthatatlanul merev lenne és a vizsgálat indokolt esetben ne érintene akár korábbi, akár későbbi, de a háborús körülményekhez kapcsolódó kérdéseket.

Az intézmények kiválasztása ugyancsak tudatos és több szempontot mérlegelő döntés volt. Egyfelől az iskolatípus kiválasztása megteremtette annak a lehetőségét, hogy egy doktori kutatás kereteiben feltárható intézménymennyiséggel foglalkozzak. Másfelől pedig azért a gimnáziumokra esett a választásom, mert a kontinentális oktatási rendszerekben, mint amilyen

---

⁴ Elsőre példa a már említett Cserdi 2017, amely tanévenként szolgáltat adatot a mohácsi gimnázium történetéről. A másodikra példa a Németh – Pasku – Simon 2007, amely előbb korszakokat említ meg, majd az igazgatók hivatali ideje alapján mutatja be a Széchenyi István Gimnázium történetét. Míg a harmadikra példa Kalász 2012, amely különböző korszakokra bontva ismerteti a Ciszterci Rend Nagy Lajos Gimnáziumának 325 éves történetét.

⁵ Csupán néhány példát szeretnék kiemelni. Így például a Széchenyi Gimnázium kapcsán tévesen állítja Németh – Pasku – Simon szerzőhármas (2007), hogy az intézmény 1943-ban elhagyta Király utcai épületét. Cserdi (2017) hibásan sugallja azt, hogy a Mohácsi Városi Gimnázium igazgatója, Hites Ferenc katonának vonult, miközben egyébként ezt követően leírja, hogy milyen körülmények között távozott a városból. Míg a történetileg jobban feldolgozott Nagy Lajos Gimnázium esetében a háborús évek eseményei csak rendkívül nagyvonalakban kerülnek bemutatásra (Kalász 2012).

a magyar is, a klasszikus középiskola, vagyis a gimnázium jelenti a legfontosabb iskolatípust, ehhez igazodik az oktatási rendszer többi intézménye, ez mutat példát az oktatási rendszer valamennyi szereplőjének.⁶ Ezt az oktatási rendszerből történő kiemelést erősíti meg a gimnáziumok *Általános utasítása* is, amikor azt írja, hogy „*A gimnázium a nemzeti életben vezető szerepre hivatott értelmiség nevelését szolgáló iskola.*”⁷ Ennek köszönhetően, bár iskolatörténetekből nem lehet strukturális szintű következtetéseket levonni, a több intézmény vizsgálata lehetőséget teremt az események lokális szintű bemutatására.

Az összesen öt intézmény kiválasztását tehát azért tartottam fontosnak, mert így átfogóbb képet kaphattam arról, hogy az általam kiválasztott területen és időben miként működtek a magyar tannyelvű gimnáziumok. Ráadásul, ahogyan az a kutatás későbbi szakaszában is kiderült, módszertani szempontból is jó döntés volt, hogy több intézményt vizsgáltam párhuzamosan. Például az erőteljesen centralizált oktatási rendszernek köszönhetően ugyanazokat a központi utasításokat kapták meg az iskolák, azonban nem egy esetben előfordult, hogy egy-egy utasítás nem volt megtalálható valamennyi intézmény iratanyagában, azonban a címzetekből látható, hogy a másik intézményeknek is meg kellett kapniuk az adott dokumentumot. Ennek köszönhetően jelentős mértékben csökkenthettem annak a valószínűségét, hogy valamilyen fontos forrás nem kerül a vizsgálat során előm, amely adott esetben egy-egy kérdés félreértelmezéséhez is vezethetne. Továbbá az egyes intézményeknek különböző fenntartói voltak, amely körülmény bizonyos mértékű komparatív szemléletű vizsgálati szempontok érvényesítését is lehetővé tette.

A területi lehatárolás esetében a vármegyei szintű vizsgálatot a helytörténeti szemléletmód, valamint a disszertációs téma terjedelmi keretei és a kutatás kivitelezhetőségének szempontjai határozták meg. Így például ezért nem vontam be a vizsgálatba a tankerület két másik megyéjében található gimnáziumokat, noha a tanügyigazgatás területi szintje logikussá tehetné ezt.

Összefoglalva, a következőkben olvasható disszertáció egy alapvetően iskolatörténeti kutatás, így a neveléstörténeti kutatások egyik alaptípusa. Az iskolatörténeti térnek köszönhetően egy mikroszintű vizsgálatról van szó, leszűkítve a megfigyelést egy jól körülhatárolható terület jól körülhatárolható szereplőire, feltárva így az intézmények történetével kapcsolatban eddig még részleteiben nem vizsgált eseményeket.⁸ Fontosnak találom viszont emellett azt is megemlíteni, hogy egy helyi történet elbeszélése nem létezik

---

⁶ Kozma 2006: 225.

⁷ Általános utasítások: 7.

⁸ Gyáni 2019: 44-45.

csupán a mikroszintű események vizsgálatával, annak szorosan kapcsolódnia kell az országos jelenségekhez, a makroszintű folyamatokhoz.⁹ Vagyis egy iskolatörténetnek is szorosan kapcsolódnia kell az országos oktatáspolitikai eseményekhez, hogy ne kerüljön sor az egyes események esetleges félreértelmezésére.¹⁰ Emiatt bizonyos esetekben a kutatás során, ha érintőlegesen is, de makroszintű kérdéseket is vizsgálok. Főként a jogszabályi keretekre vonatkozóan.

1.2. A kutatás forrásai és a vizsgálat módszere

Kutatásom iskolatörténeti fókuszja jelentős mértékben meghatározta a vizsgálat során felhasznált források körét, így a források mintavételi módszere egy szisztematikus eljárást követett, tehát az iskolatörténeti téma kapcsán leginkább releváns primer források kiválasztására törekedtem. Ugyanakkor, következve a kvalitatív kutatások cirkuláris stratégiájából,¹¹ bizonyos források helyes értelmezése érdekében a felvetődő probléma kapcsán bővítenem is kellett a felhasznált kútfők körét mintegy elméleti-teoretikus mintavétellel, vagyis a részeredmények felhasználását követően bővítve a források körét a hólabda módszer logikájának felhasználásával, ugyanis az is előfordult, hogy meglévő forrásokból jutottam el más, nehezebben hozzáférhető forrásokhoz.¹²

A források alapvetően két nagyobb csoportra bonthatók. Az egyik csoportba az iskolai értesítők tartoznak. Ezek a források azért is tekinthetők különösen fontosnak, mert hosszú, közel két évszázadon keresztül, a Ratio Educationistól kezdve kötelezően megjelentetendő, iskolatörténeti szempontból igen hasznos kútfőkről van szó. Igaz, időben ezen értesítők tartalma jelentős mértékben változott, leginkább bővült. Eleinte csak az osztályzatokat összegezték benne, sok esetben még a tanárok névsorát sem említik.¹³ Később egyre több és több információval gazdagodtak, míg az 1800-as évek végére már olyan témákat is bele kellett foglalni, mint például az intézmények története, a tanári kar közművelődési tevékenységei stb.¹⁴

Az általam vizsgált időszakban érvényes 1938-as *Rendtartás* idejére még több tartalommal bővültek az értesítők. Így be kellett mutatniuk az iskolák történetét, a tanév történetét, a tanári testületet, annak különböző tevékenységét, a könyvtárak és szertárak állapotát, az egyes ifjúsági egyesületek és önképzőkörök munkáját, rendkívüli tantárgyakat,

---

⁹ Vonyó 2019: 15.

¹⁰ Kéri 2001: 91.

¹¹ Sántha 2006: 51.

¹² Sántha 2009: 92-93.

¹³ Gráberné 2013: 7.

¹⁴ Gráberné – Léces 1996: 9-10.

valamint továbbra is a különböző statisztikai adatokat is.¹⁵ Mindez egy rendkívül adatgazdag közlést eredményez, melyeket kötelezően össze kellett foglalniuk és publikálniuk kellett az intézményeknek.

A kutatásomba bevont értesítők köre alapvetően igazodik a kutatás által lehatárolt időszakhoz, vagyis elsősorban az 1939-40-es tanévtől kezdődően vizsgáltam az öt gimnázium értesítőjét. Ugyanakkor bizonyos kérdések, szempontok figyelembevételével a vizsgált értesítők köre egyrészt tágabb, másrészt pedig szűkebb. Például az 5.2-es fejezetben a vizsgált kérdés előzményeként kénytelen voltam egy korábbi, az 1938-39-es tanévet vizsgálni, hogy adatokhoz jussak az iskolák Felvidék és Kárpátalja visszafoglalására adott reakcióira. Míg a Széchenyi Gimnázium épületével kapcsolatos kérdésének lezárása miatt kénytelen voltam későbbi, 1946-47-es tanévtől származó értesítőket is bevonni a kutatásba.

Bizonyos esetekben pedig a lehatárolt időkeretnél kevesebb forrás állt rendelkezésre ebből a típusú forrásból. Ugyanis az 1944-45-ös tanév iskolai értesítője, a Pius Gimnáziumot leszámítva, valamennyi iskola esetében hiányzik, noha a főigazgató külön felhívta az iskolák figyelmét, hogy akár kézíratos formában, tartalmilag jelentős mértékben rövidített változatban is ki kell adni az értesítőket.¹⁶

A felhasznált források másik nagy csoportját a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltárában megtalálható Pécsi Tankerületi Főigazgatóság iratai és az egyes intézmények 1939 és 1945, illetve 1946 között keletkezett anyagai, illetve kiegészítő jelleggel az igazolóbizottsági, ügyéségi és népjárási dokumentumai tették ki. A kiválasztott forrásoknak alapvetően két oka van. A főigazgatói hivatal iratainak vizsgálatát azért tartottam kiemelten fontosnak, mert a közoktatásügyi igazgatásról szóló 1935. évi VI. tc. olyan körülményeket teremtett, amelyben elsődleges szempont az ellenőrizhetőség lett. A főigazgatók közvetlenül a minisztérium alá tartoztak, az 1936-tól kezdődően kiépülő ellenőrzési rendszernek köszönhetően pedig teljes mértékig ellenőrzésük alatt állt a teljes, egyébként megyei szint fölött álló tankerület, amelyet irányítottak.¹⁷ Vagyis egy olyan totalizált közoktatási rendszer alakult ki, amelyben lényegében minden döntést befolyásolt és minden cselekedetet ellenőrzött a tanügyigazgatás. Így a Pécsi Tankerületi Főigazgatóság korszakban keletkezett iratainak vizsgálata megkerülhetetlen volt.

---

¹⁵ Rendtartás: 84-85.

¹⁶ MNL BaML VIII.51. 3. doboz 621/1944-45 Palos Bernardin 1945. június 16-án kelt, valamennyi közép-, közép fokú és szakiskola igazgatóságának küldött levele az iskolai évkönyvek szerkesztése és előállítása tárgyában

¹⁷ Nagy 1992: 33-35.

Értelemszerűen ugyancsak fontos részét képezte a vizsgálatnak, hogy az intézményeknek a levéltárban található dokumentumait is feltárjam, hiszen ezek között voltak megtalálhatók közvetlenül az intézményekre vonatkozó esetleges utasítások, vagy a különböző típusú értekezletek jegyzőkönyvei stb.

A három fő forrástípus, vagyis az iskolai értesítők, a főigazgatósági és az iskolai iratok feltárása mellett kiegészítő forrásokként egyéb elsődleges forrásokat is használtam. A közgyűjteményi források közül röviden vizsgáltam Jezsuita Levéltár és Rendtörténeti Könyvtárának, a Ciszterci Nővérek Boldogasszony Háza Monostor Levéltárának, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának releváns dokumentumait, a Hadtörténelmi Levéltárban őrzött Ifjúsági Honvédelmi Nevelés és a Testnevelés Országos Vezetőjének munkanaplójának kiadott változatát. Továbbá több helyütt, ahol az értelmezéshez elengedhetetlen volt, felhasználtam jogszabályokat és sajtóforrásokat, valamint egy-egy téma rövid vizsgálatához a korszakban készült kiadványokat és tankönyveket.

Meg kell még említenem azt is, hogy mely forrás maradt ki a vizsgálatból. Az iskolatörténeti forrásokban fontos szereppel bírnak az egyházi keretek közötti tanügyigazgatáshoz fűződő iratanyagok,¹⁸ azonban a katolikus tanügyigazgatás iratainak vizsgálatát mellőztem. Igaz, az évtized közepén a középiskolai törvény és a már említett közoktatásügyi igazgatásról szóló törvény értelmében létrejött a katolikus tanügy autonómiája. Ennek értelmében a vizsgálatom idején az iskolák közvetlen irányítója a Katolikus Középiskolai Főigazgatóság (KKF), illetve 1940-től a Katolikus Iskolai Főhatóság (KIF) és annak végrehajtószerve, a Katolikus Tanügyi Főigazgatóság (KTF) jelentette a közvetlen irányító szervet.¹⁹ Azonban ennek az autonómiának a gyakorlati valóságossága már nem ilyen egyértelmű, köszönhetően annak, hogy az irányító szerv ezer szálon kötődött állami tisztviselőkhöz. Ráadásul az 1936-os és 1941-es jogszabályi változásoknak köszönhetően a királyi főigazgatók befolyása, ellenőrzése lényegében fenntartótól függetlenül érvényesült, beleértve a katolikus iskolákat is.²⁰ Így az elnyert autonómia ellenére a minisztérium tényleges és jelentős befolyással bírt az egyházi intézmények fölött is. Nagyobb mértékben, mint ahogyan a kormányzat bármely más tárcája esetében.²¹ Mindez jól látszik azokban a közvetlen intézkedésekben is, amikor az általam vizsgált katolikus intézmények a KTF-től kaptak

---

¹⁸ Kéri 2001: 90.

¹⁹ Mészáros 2000: 258-259.

²⁰ Nagy 2000: 141-143.

²¹ Nagy 1992: 35.

közvetlen utasítást, amelyet egyébként megkaptak a tankerületi főigazgatói hivataltól is.²² Vagyis egyfelől a katolikus tanügyi igazgatás részéről nem tapasztalható olyan jelentőségű, valódi döntéshozatali, befolyásolási kompetencia, amely elengedhetlenné tette volna a forrás kutatásba történő bevonását. Ráadásul a katolikus intézményrendszere a konfliktusok nyílt felvállalása sem volt jellemző, így ilyen információkkal sem gazdagodhatott volna a kutatás.²³ Másfelől az intézmények iratai között számos esetben megtalálhatóak a katolikus irányító szerv utasításai is, így az esetleges különbségek mégis kirajzolódnak, ahogyan az a disszertációban is látszani fog. Harmadrészt pedig a kutatás során így is olyan nagy mennyiségű, több száz oldalnyi forrásbázis gyűlt össze (az iskolák irataiból származóban ezekbe beletartozóan a katolikus irányítás utasításai is), amely nem egyértelműen indokolja ezen körülmények mellett a katolikus irányító szerv forrásainak vizsgálatát.

Az imént bemutatott források köre, illetve hagyományos neveléstörténeti témája azt is meghatározta, hogy ezek vizsgálatát milyen kutatási módszer felhasználásával végeztem el. A disszertáció létrehozásakor ezáltal egy kvalitatív, analitikus jellegű megfigyelő vizsgálatot hajtottam végre elsődleges források történeti elemzésével.²⁴ Maga a vizsgálat egyszerre tekinthető részben diakronikus és részben szinkronisztikus vizsgálatnak, hiszen egyfelől a vizsgálat egyfajta történelmi periodizálást hajt végre, még ha egy kisebb periodus esetében is. De ezzel együtt szinkronisztikus is, hiszen egy konkrét problémátörténeti csomópontot emel ki. Vagyis miközben egy jól körülhatárolható, időbeli periódus vizsgálata történik öt iskola bemutatásán keresztül, addig egyszerre ez egy kisebb problémátörténeti kérdés feltárását is lefedi, még hozzá a háború iskolákra gyakorolt hatását.²⁵ Az alapvetően kvalitatív, pedagógiatörténeti vizsgálat során emellett indokolt esetben, az adatok jobb értelmezhetősége, bizonyos kérdésekben az objektivitás alátámasztása vagy konkrét tendenciák kirajzolása érdekében az értesítőkben megtalálható statisztikai adatok kvantatív értelmezésére is sort keríték.

---

²² Lásd pl. MNL BaML VIII.53. 12. doboz 873/1942-43./E. sz. Kürti Menyhért 1942. szeptember 16-án kelt, a KTF jogkörébe tartozó valamennyi intézet igazgatóságának küldött levele a tanítás időtartama és munkarendje légitámadás esetén tárgyában és MNL BaML VIII.53. 12. doboz 145/1941-42. Masszi Ferenc 1942. szeptember 15-én kelt, valamennyi közép-, középfokú és szakiskola igazgatóságának küldött levele a tanítás időtartama és munkarendje légitámadás esetén tárgyában

²³ Nagy 2000: 142.

²⁴ Szabolcs: 84.

²⁵ Kéri 2001: 17-30.

1.3. Kutatási kérdések

A kutatás egy átfogó kérdésből indul ki, melyet a disszertáció címe is tartalmaz. Vagyis, hogy a háborús körülmények milyen módon befolyásolták a vizsgálatba bevont öt intézmény munkáját, mindennapjait. Lényegében e kérdést lehet a disszertáció központi kutatói kérdésének is tekinteni. Ezen belül viszont természetesen több különböző nagyobb témához kapcsolódóan merültek föl kérdések, amelyek pedig további részkérdésekre bonthatók.

- Általánosságban milyen tekintetben érintette a vizsgálatba bevont intézmények működését a háború? Tapasztalható-e a háborús évek előrehaladtával valamilyen tendenciaszerű változás?
- Milyen álláspontot alakított ki a háborúval kapcsolatban a tanügyigazgatás és ez milyen mértékben befolyásolta az iskolák háborús mindennapjait?
  - Mennyiben határozta meg a tankerületi főigazgatók személye a tankerület, vagyis a felsőbb hatóság háborúval kapcsolatos álláspontját?
- Milyen módon érintette az iskolák fizikai működését a háború, különös tekintettel az épülethasználatra?
- Hogyan befolyásolta a háború a diákok mindennapjait?
  - Hogyan alakult a diákok háborús előképzése?
  - Milyen, a háborúval kapcsolatos feladatokat kellett tanulónak?
  - Egymástól élesen elválasztható feladataik voltak-e a fiú- és leánytanulónak?
  - Milyen módon érintették a zsidótörvények a gimnázium tanulóit?
- Hogyan befolyásolta a háború a tanárok munkáját?
  - Érintette-e a baranyai gimnáziumok tanárait a katonai szolgálat? Amennyiben igen, milyen mértékben és milyen nehézséget okozott az iskoláknak?
  - Milyen egyéb terheket róttak a tanárookra a háborús körülmények?
- Hogyan befolyásolta a háború a pedagógiai munkát?
  - Milyen hatást gyakorolt a nevelésre az egyre erőteljesebb katonai előképzés?
  - Milyen módon befolyásolta az elvégzett pedagógiai munkát a háború?
- Tapasztalhatók-e eltérések a háborús kihívásokra adott válaszokban az intézmények fenntartói alapján? Ha pedig igen, milyen jellegűek?

Az imént felsorolt témákon felül három további kérdéscsoport is felmerült, amelyeket az előbbi kérdésektől külön, de a disszertáció szerkezetét tekintve mégsem teljesen elszakítva kezeltem.²⁶ E három kérdéscsoport a következő:

- Milyen légtalmi feladatok hárultak az intézményekre?
- Milyen módon reflektáltak az iskolák a területi visszacsatolásokra és visszafoglalásokra, különös tekintettel a baranyai háromszögre vonatkozóan?
- Milyen módon ment végbe az intézmények demokratikus átalakulása?

Ezen kérdések megválaszolásával tehát a kutatás célja, hogy bemutassa, hogy a második világháború idejében a Baranya vármegyében működő gimnáziumok életét, mindennapjait milyen módon befolyásolta a viláégés, hozzájárulva az intézmények háborús történetének részletesebb megismeréséhez.

---

²⁶ Ezen fejezetek kiemelésének oka valamennyi esetben más és más. A légtalom esetén azért tartottam ezt indokoltnak, mert a kérdés már jóval korábban, a közvetlen háborús előzményeket megelőzően felvetődött. Azonban nem olyan módon, mint például az a leventemozgalom esetében történt, amelynek a működését jelentős mértékben befolyásoló változások mentek végbe az 1939. évi II. tc. elfogadását követően. Továbbá a légtalom kérdése annyira sok témához illeszkedik, hogy számos fejezetben lenne szükséges külön-külön tárgyalni (épületek, tanulók, tanárok és a pedagógiai munka kapcsán egyaránt), amely olyan mértékben szétszabdalná a témát, mely miatt nehezen értelmezhetővé válna. A visszafoglalt baranyai háromszög kérdését azért tartottam fontosnak leválasztani, mert a téma szempontjából egy igen fontos, azonban a teljes vizsgálatot tekintve egy elszigetelt, egyedi esetről van szó. Míg a demokratikus átalakulás magának az általam kijelölt periódusnak az éles lezárását és bizonyos értelemben korszakhatárát is jelenti.

2. Az oktatáspolitikai háttér

2.1. A korszak oktatáspolitikai jellemzői, különös tekintettel a gimnáziumokra

A két világháború közti korszak oktatáspolitikáját, ha egységesen szeretnénk megvizsgálni, akkor az mondható el, hogy lényegében a dualizmus kori oktatási rendszernek a folytatásról, bizonyos értelemben továbbfejlesztéséről beszélhetünk a korszakban.²⁷ Ennek egy nagyon látványos és nem csak szimbolikus eleme volt, hogy 1919. augusztus 10-én, néhány nappal a Tanácsköztársaság bukását követően Huszár Károly, a Friedrich-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere a kommunista berendezkedésű állam valamennyi közoktatásügyi rendelkezését hatálytalanította. Az igazoló eljárásokkal pedig megpróbálta azokat a pedagógusokat kizárni a rendszerből, akik tevékenységükkel elősegítették a proletárdiktatúra kiépülését.²⁸ Ezzel tehát minden értelemben restaurálták a Monarchia oktatáspolitikai hagyományait.

Az egész két világháború közötti korszak oktatáspolitikai szempontból mégsem kezelhető egységben, hiszen a két különböző évtizedben, a húszas és a harmincas években sok tekintetben egészen eltérő kérdések alakították azt. Ráadásul a két időszak egy-egy igen meghatározó oktatáspolitikushoz fűződik. A következőkben, a Klebelsberg Kuno fémjelezte 1920-as évek oktatáspolitikai kérdéseit rövidebben, míg a témát jobban befolyásoló, Hóman Bálint által irányított 1930-as évek oktatáspolitikai irányait részletesebben mutatom be az oktatói-nevelői munkát meghatározó kérdésekre és a középiskolák szabályozására vonatkozóan.

Klebelsberg Kuno 1922 és 1931 között töltötte be a vallás- és közoktatásügyi miniszteri pozíciót. Egy olyan korszakban, amikor a legfontosabb feladat az ország háborús vereséget és területi szétszakítottságát követő konszolidáció megteremtése volt. Ebben a környezetben felértékelődött az oktatás szerepe és a Klebelsberg által képviselt neonacionalista felfogás szerint a kultusztárának egyfajta honvédelmi tárcaként kellett működnie. Ugyanakkor az 1920-as években még a kultúra síkján, a környező népekkel szembeni kultúrfölény értelmében. Ehhez egy részben új tartalommal is meg kellett tölteni a nevelést, még hozzá a keresztény-nemzeti ideológiával. Megszólítva a teljes társadalmat (népies, népbarát) és elzárva a terjedését minden olyan eszmének, amely a nemzet egységének megbontását eredményezheti.²⁹ Ebben a

---

²⁷ Kelemen 2002: 114.

²⁸ Pukánszky – Németh 1996.

²⁹ Mészáros – Németh – Pukánszky 2000: 369-370.

felfogásban szerepet kapott tehát az oktatásban kereszténység, az ifjúság és a nép vallásos nevelése, egy keresztény-konzervatív ideológiával való átítatása.³⁰

Emellett a felálló oktatási rendszernek az elvi, ideológiai reformok mellett gyakorlati változásra is szüksége volt, ugyanis a dualizmus kori oktatási hagyományok és rendszer továbbvitele, valamint a dualizmus társadalmi öröksége számos nehézséget jelentett. Ilyen volt például az oktatási hiányosságokból fakadó magas iskolázatlanság, a szakmai műveltség alacsony színvonala és a középrétegek szakképzettségének elavultsága. Ezek megoldása érdekében mindhárom oktatási szinten (népoktatás, középiskolák és felsőoktatás) jelentős kezdeményezések és reformok valósultak meg.³¹

A disszertáció témájához igazodva, a középiskolákra fókuszálva elmondható, hogy a legnagyobb társadalmi problémát az jelentette, hogy a kettős társadalom, főként magyar származású, keresztény „úri” középosztálya sem megfelelő anyagi biztonsággal, sem versenyképes iskolai végzettséggel, szaktudással nem rendelkezett. Emiatt nem tudták betölteni azokat a feladatokat, amelyek a korszakban e társadalmi csoportra hárultak, így elengedhetetlen volt egy modernizációs folyamat elindítása.³²

Ennek első lépéseként 1924-ben a XI. törvény létrehozta a humángimnáziumot, a reálgimnáziumot és a reáliskolát (és a gyakorlat később két további változatot a görög és a latin nyelv tanításának függvényében). Valamennyi iskolatípusban egy jelentős tantervkorszerűsítésre is sor került, így versenyképesebbé téve az oktatást. Mindegyik iskolatípus egyforma végzettséget kínált (érettségi) és feljogosított a felsőoktatásba történő belépésre.

Két évvel később a leányok esetében is sor került erre a differenciálásra. Létrehozták a leánygimnáziumot, a leánylíceumot és a leánykollégiumot. Ugyanakkor ezek nem voltak egységes értékűek, és a leánygimnázium zárult érettségi vizsgálattal.

Utolsóként pedig meg kell említeni, hogy 1927-ben a XII. tc. a polgári iskolákat is középfokú iskolává minősítette, amely főként a kispolgárság számára jelentette a középiskolai oktatásba való bekapcsolódás lehetőségét.³³

Az 1930-as években, Hóman Bálint kultuszminiszterségének idejében erőteljes hangsúlyeltolódás kezdődött. Ebben szerepe volt annak is, hogy az 1930-as évekre nem sikerült modernizálni az „úri” középosztályt, miközben komoly problémákat okozott világszerte az

---

³⁰ Pukánszky – Németh 1996.

³¹ Uo.

³² Mészáros – Németh – Pukánszky 2000: 372.

³³ Uo.: 371-374.

évtized elején tapasztalt gazdasági válság és az Európa-szerte kibontakozó radikális társadalmi átalakítási gyakorlat. Ez a társadalmisítás nem kerülhette el Magyarországot sem. Ilyen körülmények között lett tehát vallás- és közoktatásügyi miniszter Hóman Bálint, akinek a nemzetneveléssel kapcsolatos felfogása eltért attól, ami Klebelsbergnél látható volt. Hangsúlyosabb szerepet kapott politikájában a keresztény-nemzeti ideológiával, valláserkölcsei neveléssel szemben nemzetté nevelés gondolata.³⁴ Mindez azt jelenti, hogy egy „öncélú nemzet” létrehozása volt a cél,³⁵ amely egy, a tekintélyelvűségen, az engedelmes, áldozatot vállaló, a nemzet érdekeit szem előtt tartó egyének kialakításán alapuló nevelési eszményt teremtett.³⁶ E rendszernek a középpontjába az állam, a kormányzat került, minden egyéni vagy csoportos célt tehát a kormányzati céloknak kellett alárendelni.³⁷

Az „öncélú nemzet” vagy nemzetté nevelés gondolata mellett a vallásos nevelés szerepének és tartalmának kényszerűen meg kellett változnia és egyfajta „keresztény magyar” ideológia jött létre, a felekezeti különbségek csökkentésével, a vallásosságot is a nemzeti céloknak alárendelve. Így olyan karaktereket teremtve, amelyek vallási tekintetben eltérő jelentéssel bírtak, mint amellyel az állam felruházta őket (pl. Szent István, Báthory István stb.).³⁸

Később, az évtized végén a honvédelmi minisztérium kormányzaton belüli megerősödésével a militáris, honvédelmi nevelés is egyre inkább beszűrődött a nevelés rendszerébe.³⁹

Ezeknek a változásoknak a megjelenéséhez az oktatási rendszer átalakítására is szükség volt, amelyhez két fontos intézkedés kapcsolódik, mely jelen disszertáció szempontjából is fontos. Az egyik, hogy a középiskolák differenciálása helyett az egységesítésre való törekvés került középpontba, hogy a gimnázium egy „keresztény nemzeti középosztály” egységes „elitiskolája” legyen.⁴⁰ Ennek megteremtésére pedig sor is került az 1934. évi XI. törvény elfogadásával, amelynek értelmében megszületett egy egységes műveltséget nyújtó intézmény, a nyolc osztályos gimnázium, beleértve a leánygimnáziumokat is.⁴¹ Így létrejött az értelmiség iskolája, amelynek a célja az volt, hogy később közülük kerüljenek ki azok, akik a nemzet életét irányítani fogják. Hamarosan el is készült hozzá az egységes tanterv is, amelyben kiemelt

---

³⁴ Pukánszky – Németh 1996.

³⁵ Nagy 2005: 108.

³⁶ Dévényi 2020: 197.

³⁷ Nagy 1992: 127.

³⁸ Uo.: 129-130.

³⁹ Nagy 2005: 179.

⁴⁰ Kelemen 2002: 117.

⁴¹ Nagy 1992: 29.

szerepet kaptak a nevelés céljaival összhangban álló nemzeti tárgyak (magyar, történelem, földrajz).⁴²

A középiskolai törvénnyel tehát létrejött az az intézményi háttér, amely megteremtette a lehetőségét annak, hogy az imént bemutatott nemzetté nevelés teret nyerjen az iskolákban. Szükség volt azonban még arra, hogy a közoktatásügyi igazgatás is át legyen alakítva olyan módon, hogy a fenti céloknak eleget tehessen. Ez az 1935. évi VI. törvény elfogadásával valósult meg. Az újonnan létrejövő tanügyigazgatási rendszerbe beépítésre került egy új irányítási, felügyeleti és minősítési rendszer is, így garantálva azt, hogy a teljes rendszer központilag ellenőrizhetővé váljon.⁴³

A közigazgatásügyi igazgatásról szóló törvény értelmében megszűnt az a gyakorlat, hogy a különböző iskolatípusok felügyeletét más és más szervek látták el. A létrehozott nyolc tankerület valamennyi esetben felügyelte az összes iskolai szintet.⁴⁴ A tankerületek élére kinevezett főigazgatók szinte korlátlan hatalommal bíró vezetők lettek, akik közvetlenül a minisztériumból kaptak minden utasítást, az egyes iskolák és tanárok egész munkáját ellenőrizni, felügyelni tudták.⁴⁵

Nem megkerülhető kérdés a disszertációm szempontjából, amelyről a bevezető fejezetben is már tettem említést, hogy az oktatásügy ilyen módú átalakítása az egyházak számára autonómiát teremtett. A disszertációm szempontjából fontos katolikus autonómia tehát a következő mérföldkövek mentén alakult ki: 1934-ben létrejött Budapesten a Katolikus Középiskolai Főhatóság, majd 1938-ban három katolikus tankerület lett létrehozva, amely a gimnáziumokat ezekbe a tankerületekbe osztotta be. Ezeknek irányítója a Katolikus Középiskolai Főhatóság volt egészen 1940-ig, amikor az intézményt átszervezték és létrejött a Katolikus Főhatóság és a Katolikus Tanügyi Főhatóság.⁴⁶ Ezekkel az intézkedésekkel a differenciált tanügyigazgatás az egyházi szervezeteken belül is megszűnt, ami a különböző csoportok érdekérvényesítési képességét csökkentette. De ezzel együtt a teljes felekezeti autonómia sem valósult meg. Egyrészt például számos egyházi kötődésű személy került kinevezésre a világi tanügyigazgatásban, akik sokszor jobban kötődtek a VKM-hez, mint az

---

⁴² Mészáros – Németh – Pukánszky 2000: 379.

⁴³ Nagy 1992: 31-32. Lásd 1. és 2. Térkép

⁴⁴ Mészáros – Németh – Pukánszky 200: 380.

⁴⁵ Nagy 1992: 35-36.

⁴⁶ Mészáros 2000: 259. Megjegyzés: Az általam vizsgált időszakban a pécsi iskolák fölött főhatósági pozícióban volt az esztergomi érsek, Serédi Jusztinián. Továbbá 1939-ben katolikus elnök-főigazgatóként Stuhlmann Patrik, premontrei szerzetes, valamint a Dunántúli Katolikus Tankerület főigazgatója, Berkes Ottó. Az átszervezést követően, 1940-től aztán elnök-főigazgatói pozícióba Kürti Menyhért, ciszterci rendi szerzetes került, míg a Dunántúli Katolikus Tankerület főigazgatója Milakovszky László lett. (Pius Gimnázium értesítője, 1940: 41., Pius Gimnázium értesítője, 1941: 69., Pius Gimnázium értesítője, 1944: 7.)

egyházhoz. A katolikus egyház egysége érdekében viszont a velük való szakítást nem akarta az egyház, így inkább engedett saját autonómiájából. Persze más hatások is befolyásolták az egyházi háttérű oktatás függőségi viszonyait. Jelentős szerepe volt annak, hogy az egyházi iskolák finanszírozásában, fenntarthatóságában jelentős szerepe volt az államsegélyeknek, amely finansiális függést eredményezett.⁴⁷ Ugyancsak a felekezeti iskolák feletti autonómiát korlátozta az, hogy a királyi tankerületi hivatalok az egyházi iskolák fölött is ellenőrző szervként funkcionáltak, amelynek köszönhetően a tanárok szakmai tevékenységének ellenőrzésén keresztül az állam ezekben az iskolákban is jelentős befolyással bírt. Ennél is látványosabb feladása volt az önállóságnak az, hogy valójában a felekezeti iskolák is elfogadták az állami tanterveket, így alapvetően azokat használták, minimális korrekciókkal.⁴⁸

1941-ben sor került a tanügyigazgatás egyszerűsítésére, amely során az ellenőrzés egyre nagyobb mértékben összpontosult a főigazgatók kezében, köszönhetően annak, hogy számos minisztériumi feladat került erre a szintre.⁴⁹ Ezzel a folyamattal pedig az egyházak autonómiája is jelentős mértékben lecsökkent és a tanügyigazgatással szemben végérvényesen alávetett helyzetbe kerültek.⁵⁰ Így összességében tehát elmondható, hogy egy olyan, jelentős mértékben ellenőrzött, totalizált tanügyigazgatási rendszer jött létre, amelyben az adminisztráció teljes mértékben ellenőrizhette az iskolákat, azok tanárait, melybe a felekezeti intézményeket és a felekezeti tanerőket is bele kell érteni.

2.2. A diákok honvédelmi nevelése, katonai előképzése

A háború és a háborús körülmények között zajló oktatás kapcsán megkerülhetetlenül foglalkozni kell a diákok honvédelmi nevelésével, katonai előképzésével. Azon belül is a leventemozgalommal, valamint a honvédelmi nevelés 1930-as években történő felértékelődésével, e kapcsán pedig a cserkészettel.

A leventemozgalomnak az 1921-ben elfogadott LIII. törvény, a testnevelési törvény, vagy más néven a „Lex Karafiáth” teremtette meg a kereteit.⁵¹ Természetesen, ahogyan arról már volt szó, hogy az oktatás tekintetében a Monarchia politikájának a kontinuitása figyelhető meg, így a leventemozgalom kapcsán is elmondható, hogy nem egy gyökerek nélküli szervezetről beszélhetünk. Már az 1868-ban elfogadott véderő törvény óta fennálló kérdés volt,

---

⁴⁷ Nagy 2000: 141-142.

⁴⁸ Kelemen 2002: 119.

⁴⁹ Nagy 1995: 61.

⁵⁰ Nagy 2005: 135.

⁵¹ Kerepeszky 2010: 107.

hogy a sorkatonaság szerepének csökkenését milyen keretek között lehetne és kellene kompenzálni. A választ erre elsősorban a fiatalok katonai előképzésében találták meg. Ennek megfelelően már az első világháborút megelőzően sor került például lövszétanfolyamok szervezésére, illetve a honvédelmi minisztérium megkísérelt az iskolába nem járó 16-22 éves fiatalok számára lövészegyesületeket létrehozni, valamiféle előképzést biztosítani számukra. Természetesen mindezt a tanulókra is megpróbálták kiterjeszteni. A háború alatt, 1916-ban pedig arra is kísérletet tettek, hogy az előképzést törvény által rendszeresítve végezzék el. De később, a Tanácsköztársaság alatt is voltak féllegális kezdeményezések a katonai előképzés intézményének megteremtésére.⁵² Ezenfelül nem csak hazai előzményekről beszélhetünk, vagyis nem is tekinthető egyfajta hungarikumnak a katonai előképzés fiatalok közti megszervezése. Például Franciaországban is létezett az előképzést is szem előtt tartó testnevelési törvény, amely ráadásul példaértékkel is bírt az említett törvény elkészítésében.⁵³

Hozzá kell ugyanakkor tenni, hogy az 1921. évi testnevelési törvény még nem egy nagyon konkrét katonai előképzést jelentett, noha a katonás szellemű nevelést, a katonai szolgáltatra történő fizikai fölkészítést a kezdetektől felvállalta, ráadásul a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium mellett a honvédelmi tárca is a kezdetektől jelen volt a szervezet vezetésében. A törvény elsősorban valóban testnevelési célokat fogalmazott meg, hogy az iskolába nem járó, így testnevelésben részt nem vevő 12 és 21 év közötti fiúknak biztosítsa a rendszeres testedzést. Ennek az is oka volt, hogy a trianoni békeszerződés értelmében és a Népszövetség ellenőrzése miatt a nyílt hadügyi kapcsolatot nem is lehetett fenntartani.⁵⁴

Ilyen keretek között a leventemozgalomban elvégzett munka főként egy céltudatos testi és lelki nevelésre irányult.⁵⁵ Ráadásul a mozgalom (összhangban a klebelsbergi oktatáspolitikai népfelé fordulásával) arra is lehetőséget teremtett, hogy az iskolából kimaradó tanulók nevelésére is figyelmet fordítson. Nem csak a testi nevelésére, hanem a keresztény-nemzeti nevelésre, valamint a tárgyi tudásra vonatkozó nevelésre is. Így a leventemozgalmon belül hangsúlyosan megjelent a valóságos nevelés, továbbá konkrét oktatói tevékenység is, például írásolvasás tanfolyamok, általános ismétlő tanfolyamok és ismeretterjesztő tanfolyamok keretében.⁵⁶ De emellett természetesen már a kezdetektől helyet kaptak katonai elemek is, mint például és elsősorban a lökiképzés.⁵⁷ Vagyis a leventemozgalom bár már a létrejöttét követően

---

⁵² Gergely – Kiss 1976: 11-20.

⁵³ Varga 1992: 17.

⁵⁴ Kerepeszky 2010: 107.

⁵⁵ Varga 1992: 20.

⁵⁶ Gergely – Kiss 1976: 90-92.

⁵⁷ Uo. 79.

foglalkozott a fiatalok katonai előképzésével, az még az iskolán kívüli fiataloknak szólt és más egyéb nevelési szempontok is hangsúlyosan érvényesültek benne. A változás mindebben 1927-et követően következett be, amikor elkezdett átállni a leventemozgalom mintegy valódi katonai előképzésre, noha ezzel a honvédelmi vezetés továbbra sem volt teljesen elégedett és csak egy pótmegoldásként tekintettek a helyzetre.⁵⁸ Ez a tendencia folytatódott és erősödött fel az 1930-as években, különösen az egyre inkább kockázatnak látszó háború kitöréséhez közeledve, amely során egyre jobban növekedett a katonai előképzés szerepe, majd 1938-tól pedig már teljesen nyíltan vállalt szerepet a leventék kiképzésben a hadsereg.⁵⁹

Látni kell, hogy a hadsereg leventemozgalomban történő fokozódó fölértékelődése, fokozott szerepvállalása kapcsolatban van azzal is, hogy az 1930-as években a kormányzaton belül a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium súlya visszább szorult az 1920-as években és egy másik aktor, a Honvédelmi Minisztérium szerepe nőtt meg, például a VKM érdekszférájába is tartozó területek, vagyis az ifjúság nevelésének ellenőrzésével.⁶⁰

Mindezen folyamatok végeredményeként 1939-re megszületett egy konkrétan katonai előképzést szolgáló és immár a teljes ifjúságra nézve kötelező leventemozgalom.⁶¹ Ennek részleteit és a kutatás időszakát érintve az iskolákban történő megjelenését már a vizsgálatot ismertető fejezetben fogom bemutatni. Az viszont egy fontos körülmény, hogy az egy éves megszakítást követően újra kultuszminiszterré váló Hóman Bálint meglátta a lehetőségét annak, hogy növelje a kultusztárca súlyát és jelentőségét a honvédelmi tárca rovására, főként a diákok honvédelmi nevelésbe való bekapcsolódás segítségével. E folyamatnak a részeként aztán a már említett, 1941-es tanügyigazgatási szabályozás során létrehozott egy egészen új tisztséget, az ifjúság honvédelmi nevelésének és a testnevelésnek az országos vezetőjét. E tisztséget Bély Alajos kapta meg.⁶²

Mielőtt azonban jelen fejezetet lezárnám, ki kell térni a honvédelmi nevelés, katonai előképzés kapcsán egy másik fontos szervezetre, a cserkészetre is. Bár a cserkészlet elsősorban egy vallásos, illetve nemzetközi beágyazottságú szervezetet jelentett, az 1930-as években a nemzetközi szinten is megjelenő politikai változások annak feladatai kapcsán is új kérdéseket vetettek föl: ezekhez a körülményekhez a cserkészlet hogyan alkalmazkodik? Végülis a hazai cserkészleten belül a változás és az azonosulás, a cserkészlet eredeti, az alapítótól származó baden-powell-i irányvonaló eltérő elmozdulás nyert teret. E folyamatnak köszönhetően, Farkas

---

⁵⁸ Varga 1992: 22.

⁵⁹ Kerepeszky 2010: 110.

⁶⁰ Nagy 1995: 67.

⁶¹ Gergely – Kiss 1976: 162-163.

⁶² Nagy 2005: 181.

Ferenc irányításával elindult egyfajta militarizálódás a szervezetben.⁶³ Erre a folyamatra a cserkész-világmozgalom elítélően tekintett, különösen az olyan elemekre, mint például a cserkészlet Hitlerjugenddel történő kapcsolatfelvétele, közeledése.⁶⁴

A nemzetközi nyomás ellenére a cserkészlet honvédelem irányába történő eltolódása azonban nem állt le. 1936-ban létrehozták a cserkészleten belül a nemzetvédelmi főbizottságot, majd 1938-tól kezdődően egy egyre nyíltabb militarizálásra került sor. Még annak ellenére is, hogy olyan jelentős személyek támogatták a cserkészlet eredeti, baden-powell-i irányát, mint a későbbi miniszterelnök, Teleki Pál. Emiatt a leventemozgalom és a cserkészlet időközben egymás konkurenciájává váltak, amely a leventemozgalom kötelezővé tételével csak fokozódott és amely a két szervezet egymás mellett éléséig mindvégig fennmaradt.⁶⁵ Később az 1939. évi honvédelemről szóló II. törvény a leventemozgalom mellett a cserkészletre is nagyon jelentős hatást gyakorolt. Ennek bemutatására és iskolai vonatkozására azonban a leventemozgalomhoz hasonlóan a vonatkozó fejezetben kerül sor.

2.3. A fiúk- és leányok oktatásának kérdése

A vizsgált intézmények között egy leánygimnázium is megtalálható, így a vizsgálat szempontjai között mindenképp meg kell jelennie annak, hogy a leánygimnáziumot mennyiben érintette a háború a fiúgimnáziumokhoz hasonló és mennyiben érintette eltérő módon. E vizsgálati szempont miatt pedig ki kell térnem jelen bevezetőben arra is, hogy mi jellemezte a korszak leánynevelését, beleértve ez alatt azt, hogy milyen nőkép uralkodott, amelyre fel kellett készítenie az iskolának a leányokat. Illetve arra, hogy a korszakban milyen folyamatok jellemezték a leánynevelést, főként az általam vizsgált intézményi szinten.

A korszak nőképe kapcsán elmondható, hogy az első világháború fordulópontnak tekinthető, mely jelentősen befolyásolta a két világháború közti időszakot. A háború következtében felgyorsultak az emancipációs folyamatok, az 1920-as évekre kialakult az új módon viselkedő és öltözködő „modern nő”. Ez azonban új nagyon hamar megváltozott: a háborúból hazatérő férfiak nem tudtak, nem akartak beilleszkedni abba az új világba, ahová hazatértek, a hátrahagyott életüket keresték. Ez a nemi szerepek alakulásának szempontjából egy konzervatív fordulatot eredményezett, a tradicionális társadalmi szerepek váltak uralkodóvá. A nőről alkotott kép során megerősödtek a régi felfogások. Egyfajta kárpótlásképp

---

⁶³ Gergely 1989: 169-172.

⁶⁴ Uo.: 181.

⁶⁵ Nagy 2005: 180-181.

a nők köré épített tisztelet jelent meg, az anyaság és a háztartás vezetése fontos és dicsért feladattá vált.⁶⁶

Nem volt másként Magyarországon sem. Még akkor sem, ha itt az 1919-es Tanácsköztársaság egy sajátos emancipációs lehetőséget biztosított. Sőt, a Tanácsköztársaságot követő állam berendezkedés konzervatív fordulata csak fokozta mindezt és olyan eszmények érvényesültek, mint a moralizáló vallásosság vagy a családi élet kultusza. Ezek jelentősen befolyásolták a nők helyzetét, a nőkről alkotott képet: a nők feladataiként a feleség, családanya, háziasszony szerepek kerültek megjelölésre. A nőkkel kapcsolatos gondolkodásmód viszont alapvetően egy kettőséget hozott létre a két világháború közti Magyarországon. A kettősség egyik része egy idealisztikus kép, míg a másik része maga a társadalmi valóság volt. A nőkről alkotott elképzelés előbb említett fele egy ideáltípust mutat, mely a nőkre mint morális lényre tekint. Ez hasonlít ahhoz, amit a nemzetközi tapasztalatok is mutattak. A nőkép második felét a realitás, a társadalmi valóság alkotta meg, hogy mi a szerepe a nőnek a kor társadalmában.⁶⁷ Emiatt arról is elindult egyfajta gondolkodás, hogy el lehet-e különíteni a „női” és „emberi” mivoltot a társadalomban és a családban betöltött szerep alapján („kint ember, otthon nő”, „kint nő, otthon nő”, „kint nő, otthon ember”).⁶⁸

Elvi szinten azonban elmondható, hogy leginkább a nőkről alkotott idealisztikus kép volt az uralkodót. Ezt erősítik meg például a nők helyzetéről szóló írások, vagy a különböző női szervezetek, melyek épp ilyen célok mentén szerveződtek meg. De a nőkről szóló irodalom kapcsán is elmondható, hogy alapvetően a női szerepeket, mint feleség, édesanya és mint háziasszony, erősítette meg. Mindez nem jelentette azt, hogy a társadalmi valóságot figyelmen kívül hagyták volna és erőteljes véleményt formáltak azokról a nőkről is, akik bármilyen okból (egyéni motiváció vagy kényszer) kénytelenek voltak elhelyezkedni, munkát vállalni. Az egyes, témával foglalkozó szerzők véleménye ugyanakkor megoszlott. Voltak, akik az ilyen jellegű viselkedést elutasították, míg mások megengedőbben, ám mégis inkább elítélően álltak a nők munkavállalásának kérdéséhez.⁶⁹ De voltak természetesen azon belül is eltérő vélemények, amelyek a munkavállalás célja mentén mondtak ítéletet a kérdésben. Így például voltak olyan értelmezések, amelyek a női munkavégzést a házasságig tartották elfogadhatónak, minthogy egy megfelelő eltöltése a szabadidőnek.⁷⁰ E gondolat egészen jelentős hatással bírhatott a társadalomra. Pedagógiai térben értelmezve a kérdést jól látszik ez például a tanítónők esetében,

---

⁶⁶ Pukánszky 2013: 141-146.

⁶⁷ Uo.: 156-160.

⁶⁸ Sipos 2005: 27.

⁶⁹ Pukánszky 2013: 161-163.

⁷⁰ Sipos 2005: 25.

akik körében a vizsgált időszakban már nem volt kényszer volt a hajadon életmód és folyamatosan nőtt is azok aránya, akik házasságkötést követően folytatták hivatásukat (1930-as években körülbelül a harmaduk), ám a tanítónők fele a korszak végén még mindig hajadon, illetve rendkívül fiatal (vagyis házasodás előtt álló) volt.⁷¹

A női munkavégzéshez pozitívan állók másik csoportja pedig elfogadta a női munkavégzést, például amiatt, hogy a városi körülmények között a klasszikus nemi szerepek nem voltak fenntarthatók, hiszen a lakásokban nem volt annyi házimunka, amely lekötötte volna a nőket.⁷²

Összességében elmondható, hogy a nők a 20. századra egyértelműen a munkaerőpiac állandó és egyre fontosabb szereplőivé váltak. Még akkor is, ha ez komoly konfliktusokhoz vezetett, hiszen a hagyományosan férfi foglalkozásoknak tekintett állásokra kezdtek pályázni, ráadásul az egyre magasabb iskolai végzettségüknek köszönhetően sikerrel. Ez a változás kiváltképp az alsó középosztályt érintette. Ráadásul olyan jelentős volt néhány területen a nők térnyerése, hogy egyenesen azok „feminizálódásáról” is lehet beszélni. Erre kiváló példa a pedagóguspálya, különösen az alsóbb szinteken (tanítói, polgári iskolai tanár). Ennek ellenére a korszakban beszélhetünk egy nagyon jelentős, ellentétes irányú folyamatról is, különösen a piacot tekintve. Az uralkodó családképnek és nőképnek köszönhetően törekedtek a nők munka világából való kiszorítására is, a tradicionális szerepek megerősítésére.⁷³

Egy érdekes kérdés, ahogy arra Sipos Balázs (2005) is rámutat, vajon ezekről a témákról az érintett nők miként gondolkodtak. Ennek részletezésére azonban jelen disszertáció keretei között terjedelmi és tartalmi okokból nincs lehetőségem.

A nők szerepét azonban még egy értelemben érdemes megvizsgálni, méghozzá abból a szempontból, hogy miként alakult a nők honvédelemben történő bevonódása. Ugyanis az 1930-as évek második felében a különböző női szervezetek egyre jobban foglalkoztak a kérdéssel, melynek aztán jelentős lendületet adott a honvédelmi törvény, mely a honvédelmi feladatok elvállalását nemre való tekintet nélkül elvárta. Központi szerepet kapott e kérdés megtárgyalásában az 1940-ben megtartott Magyar Asszonykongresszus, ahol olyan célok fogalmazódtak meg, hogy a nőknek, a női feladatok között értelmezhető területeken önként is részt kell vállalniuk a honvédelemben (pl. egészségvédelem, elsősegély, légoltalom stb.). Továbbá ezen az eseményen megfogalmazódott annak a gondolata is, hogy a fiatalabb korosztályok számára is szükséges lenne létrehozni olyan kereteket, amelyek biztosítják a

---

⁷¹ Takács 2017b: 153.

⁷² Sipos 2005: 25.

⁷³ Pukánszky 2013: 161-163.

leányok honvédelmi felkészítését.⁷⁴ Ennek a gondolatnak jelentős szerepe lesz még, hiszen más keretek között ugyan, de 1943-ban létrejött a leányok honvédelmi nevelését szolgáló leánylevele mozgalom.⁷⁵ Ennek részleteit a kutatást bemutató fejezetben ismertetem.

Ami a leányok korszakban történő nevelését illeti, alapvetően két kérdésre szeretnék kitérni. Az egyik a lányok iskoláztatása, intézményi oldalról, melynek kérdését részben az oktatáspolitikai kapcsán már érintettem. Míg a másik a koedukáció kérdése, amely meglátásom szerint a harmincas évek egységesítő törekvéseinek fényében igen jelentős kérdés a témát vizsgálva általánosságban is, de a kutatáshoz kapcsolódva a leányok honvédelmi nevelése tekintetében kiemelt jelentőséggel bír.

A leányok iskoláztatása kapcsán elmondható, hogy a századforduló utáni időszak első, legfontosabb rendelkezése a leányiskolák kapcsán a VKM 1916-os azon rendelkezése, amely megkísérelte a különféle felsőbb leányiskolákat jobban szabályozott keretek közé szorítani, létrehozva a háromosztályos felső leányiskolát, a felső kereskedelmi leányiskolát és a négy osztállyal működő leánygimnáziumot. Ez a keret egészen az 1926. évi XXIV. törvénycikkig fenn is maradt, amikor a fiúk differenciált középiskolai szabályozását alapulvéve létrehoztak háromféle leányközépiskolát. Ennek megfelelően létrejött a leánygimnázium, megközelítőleg a fiúgimnáziumokéval egyenlő tartalmi elemekkel, a leánylíceum, amely a természettudományos tantárgyakra és a modern nyelvekre helyezte a hangsúlyt, valamint a leánykollégium, amely a felsőbb leányiskolák hagyományát vitte tovább, egy magasabb szintű általános műveltség kialakítása érdekében. Ezen intézmények közül utóbbi nem volt a három iskola sorában egyenértékű, ugyanis nem biztosított lehetőséget a felsőoktatásba történő belépésre.

Az 1930-as évek egységesítési törekvései során mindazonáltal létrejött az egységes középiskola, a gimnázium. A háromféle leányközépiskola tehát a fiúközépiskolák esetében tapasztaltakhoz hasonlóan eltűnt és csak egy egységes intézménytípus, a gimnázium maradt. Fontos, hogy ez a gimnázium nemek tekintetében is igen jelentős részben egységes gimnázium volt: a fiú- és a leánygimnáziumok azonos szinten álltak, azonos végzettséget adtak.⁷⁶

Az egységesítés kapcsán pedig át is térnék egy másik, nagyon fontos témára, mégpedig a koedukáció kérdésére. Az egységes gimnázium ugyanis azt eredményezte, hogy valójában, tananyagában is egységes lett a gimnázium: a fiúk és a leányok lényegében ugyan azt tanulták az iskolákban. Mindamellett, hogy egyébként többek között például a Magyar Szülők

---

⁷⁴ Árvai 2016: 100-102.

⁷⁵ Gergely – Kiss 1976: 227.

⁷⁶ Németh – Pukánkszy 2004: 392.

Szövetségének álláspontjának megfelelően (vagyis a társadalmi elvárásokhoz igazodva), néhány területen, melyek kifejezetten a női nevelés témaköréhez kapcsolódtak, maradtak különbségek: a leányoknak a női feladatokra felkészítő háztartással és kézimunkával is foglalkozniuk kellett az iskolában.⁷⁷ Összességében elmondható, hogy az egységes gimnázium megteremtését követően, noha a jogszabályok tiltották a fizikai koedukációt, csekély, nemi sajátosságra épülő tantárgyi és tananyagbeli különbséget leszámítva lényegében megvalósult a szellemi értelemben vett koedukáció.⁷⁸

A koedukáció kérdése persze nem volt ilyen egyszerű. A korábban, még a dualizmusban gyökerező, leányok és fiúk együttes nevelésével foglalkozó vita tovább élt. Így számos pedagógus állt ki amellett is, hogy a koedukáció káros, és szintén sokan álltak ki amellett, hogy nincs olyan valódi indok, amely szükségessé tenné a fiú és leánytanulók elkülönítését. Értve ez alatt akár a tantervi, akár a fizikai elkülönítés kérdését.⁷⁹ Maga a kormányzat a korszakban mindvégig az elkülönítés mellett tette le a voksát és a korszakban nem volt engedélyezve a koedukáció, legfeljebb annak bizonyos formái. Így például a leányok magántanulóként tanulhattak a fiúsiskolákban. A gyakorlat viszont sok tekintetben egészen mást mutatott, mint a törvényi szabályozás és így de facto több esetben is megvalósult az együttes nevelés. Különösen igaz ez a protestáns fenntartású iskolák esetében, akik elvi szinten sem támogatták a koedukációt és a gyakorlatban is megszegték sok esetben a szabályozást.⁸⁰

---

⁷⁷ Rébay 2006b: 4-5.

⁷⁸ Rébay 2006a: 200.

⁷⁹ Rébay 2019: 34-35.

⁸⁰ Uo. 39-41. Megjegyzés: A szellemi koedukáció egy másik érdekes vetülete, hogy a leányok számára is kialakult a korszakban például a cserkészlet, vagy később, a háborús esztendőkhöz során a honvédelmi nevelésbe is bevonták őket. Ezekről a későbbiekben, a 4.4-es és 4.6-os fejezetekben részletesebben is lesz szó.

3. Magyarország a világháborúban

3.1. Magyarország második világháborús részvétele

Az első világháborút lezáró trianoni békét követően Magyarország külpolitikai mozgástere jelentősen leszűkült. Ebben előbb az 1920-as évek végén indult enyhülés, majd az 1930-as évektől már egyre jobban megnyíltak a kapcsolatfelvételi lehetőségek.

A kezdeti időszakban a legfontosabb szerepet hazánk külpolitikájának alakulásában az Olaszországgal kötött 1927-es barátsági szerződés jelentette, amely a revizionista politika irányába nyithatott utakat, ha ekkor még csak lassan is.⁸¹ Ráadásul, éppen erre az időszakra esett az ország katonai ellenőrzésének megszűnése is, amelyet követően a trianoni békeszerződés értelmében az országot sújtó katonai korlátozások óvatos figyelmen kívül hagyásával Magyarország a hadsereg fejlesztésbe kezdett, így megindult a honvédség létszámának bővítése, valamint új fegyvernemek (repülőek és páncélgépkocsik) beszerzésére is sor került, amely aztán az 1930-as években folytatódott.⁸² Ahogyan az ország külpolitikai elszigeteltségének csökkentésére tett lépések is folytatódtak a válságot és Hitler hatalomra jutását követően az Európában végbe menő hatalmi átrendeződéseknek köszönhetően. Mindez lehetőséget teremtett a reviziós politika érvényesítésére. Az ország egyre jobban közeledett Németországhoz, majd a szovjetek nyugati hatalmak felé történő nyitását és az Antikomintern Paktum megkötését követően lényegében el is dőlt, milyen külpolitikai lehetőségei maradtak az országnak.⁸³

Az egyre inkább két blokkra szakadó világban az is látszott, hogy közeledik egy háború kirobbanása, hiszen Németország ekkor már erőteljes, terjeszkedésen alapuló külpolitikát folytatott. Ilyen körülmények között a hadsereg vezetői által már korábban is szorgalmazott haderőfejlesztés is napirendre került. Végül 1938 március 5-én Darányi Kálmán miniszterelnök meghirdette a „győri programot”, mely egy igen jelentős, 600 millió pengős hadseregfejlesztést és 400 milliós infrastrukturális fejlesztést jelentett.⁸⁴

Időközben valóban megindult Németország terjeszkedése. 1938-ban (korábbi kisebb területi átrendezéseket követően) bevonult előbb Ausztriába, majd a müncheni egyezmény során megkezdődött Csehszlovákia földarabolása is.⁸⁵

---

⁸¹ Romsics 2010: 156-157.

⁸² Romsics 2017: 399-400.

⁸³ Romsics 2010: 162-163.

⁸⁴ Ormos 1998: 182-183.

⁸⁵ Romsics 2010: 163.

Ezt követően nyílhatott lehetőség az első revíziós eseményre is: az első bécsi döntés eredményeképp a Felvidék és Kárpátalja déli, főként magyarok lakta, közel 12000 km²-es területe került visszacsatolásra.⁸⁶ A visszacsatolás, noha eufórikus hangulatot eredményezett az ország lakossága körében, a politikai vezetés körében elégedetlenséget szült, főként Kárpátalja egyezményből történő kimaradása miatt. Emiatt a magyar vezetés, melyben közben személyi változások is bekövetkeztek, egyre jobban elkötelezte magát Németország mellett (csatlakozott az Antikomintern Paktumhoz, illetve elhagyta a Népszövetséget), hogy annak beleegyezésével megkezdhesse a kárpátaljai katonai bevonulás előkészítését. Ezek ellenére, a németek megnyerése nem volt egyszerű feladat, annak eltérő céljai miatt.⁸⁷ Végülis 1939 elejére ez megváltozott és Csehország német megszállásával egy időben a magyar csapatok bevonultak Kárpátaljára.⁸⁸

Szűk fél évvel később az európai konfliktusok eszkalálódtak. Németország megtámadta Lengyelországot, melyben ugyan számított Magyarországra, ám ezt a segítséget nem kapta meg. Sőt, a háború kirobbanását követően az országot vezető Teleki Pál megpróbálta biztosítani az ország semlegességét, amellett, hogy a revíziós politika továbbra se került feladásra. Így a következő területvisszacsatolásra 1940-ben nyílt lehetőség, amikor a Szovjetunió figyelme román területek felé fordult, többek között a magyar-román ellentétre építve. Ezeket figyelembe véve Németország nyitottá vált a kérdés rendezésére, így 1940 augusztusában a második bécsi döntésnek köszönhetően Észak-Erdély is visszacsatolásra került. Ez viszont a német befolyás megerősödését és a Teleki által meghirdetett „fegyveres semlegesség” végét is eredményezte. Igaz, ennek fenntartása érdekében 1940 őszén az ország vezetése megpróbált még közeledni Jugoszlávia irányába és a két ország decemberben megkötött egy „örök barátsági” szerződését. 1941-ben tavaszán viszont a Belgrádban bekövetkezett németellenes politikai fordulatnak köszönhetően Jugoszlávia német megszállásával egyidőben a magyar hadsereg is bevonult Délvidékre.⁸⁹

Magyarország tehát 1941-ig, részben békés (Felvidék esetében még a nyugati hatalmak által is elismert) módon, részben fegyveres eszközökkel igen jelentős méretű területet visszafoglalt, közel megduplázva az ország területét.⁹⁰ E számos területi bővülés ellenére viszont az ország még nem lépett be a világháborúba. Arra valójában csak 1941 nyarán, a Szovjetunió elleni hadüzenettel került sor, miután június 26-án bizonytalan eredetű légitámadás

---

⁸⁶ Romsics 2017: 401.

⁸⁷ Ormos 1998: 198-200.

⁸⁸ Uo. 210.

⁸⁹ Romsics 2010: 164-167.

⁹⁰ Romsics 2017: 401.

érte Magyarországot, melyet követően Horthy azonnal kikiáltotta a hadiállapotot és válaszcspást kezdeményezett, melyre másnap sor is került a légierő részéről. Majd ezt követően néhány nappal később megkezdődött a Kárpát-csoport gyorshadtestjének átkelése a Kárpátokon. Ez viszont még csak a Szovjetunióval történő hadiállapot beálltát jelentette, Nagy-Britanniával és az Egyesült Államokkal ez csak fél évvel később, december 7-én, illetve december 12-én történt meg.⁹¹

Az 1941-es évben mindazonáltal nem történtek még kifejezetten jelentős események, hiszen a magyar csapatok főként megszállási feladatokban vettek részt. Ez viszont elég volt ahhoz, hogy kiderüljön a honvédség számos tekintetben megjelenő felkészületlensége. Sem megfelelő infrastruktúrával nem rendelkezett, sem elég erőforrással, hogy a szükséges felszereléseket (főként szállítóeszközöket, hadieszközöket) pótolják.⁹² Emiatt, 1941 szeptemberében a magyar politikai és katonai vezetés megpróbálkozott azzal, hogy a hadszíntérről teljesen kivonuljon. Ebbe a német katonai vezetés nem egyezett bele és csak a kint állomásozó katonák más csapatok általi felváltását engedélyezték, melyre még ez év novemberében sor került.⁹³

Hamarosan azonban a német hadvezetés, az offenzívájuk elakadását követően, rákényszerítette Magyarországot, hogy nagyobb mértékben vállaljon szerepet a harcokban, amely eredményeképp 1942-ben a 2. magyar hadsereg 200.000 katonáját, a magyar hadsereg egyharmadát vezényelték a frontra.⁹⁴ A kivezényelt csapatok támadó hadműveletekbe is bekapcsolódtak előbb Kurszk közelében, majd a Donig való előretörés során, együttműködve a német katonákkal. Az offenzíva eredményes volt és valóban sikerült egy jelentős előretörés, egészen Don és Voronyezs körzetéig. Nyárra viszont az előrenyomulást elvesztette a lendületét. A teljes 2. magyar hadsereg végülis 1942 augusztusára foglalta el védekező állásait a Don folyó mentén, bal oldalról a német, jobb oldalról pedig az olasz hadsereg mellett.⁹⁵

Az állások elfoglalását követően a rendkívül rosszul felszerelt hadseregnek egy 200 km hosszú, a sereg méretéhez képest eltúlzott méretű frontszakaszt kellett volna megvédenie, amelyre az ellátási nehézségek és a frontvonalon tapasztalható körülmények miatt képtelen volt. Így az 1943. január 12-én induló szovjet támadás néhány nap alatt áttörte a magyar vonalakat,

---

⁹¹ Romsics 2010: 169-170.

⁹² Ormos 1998: 237.

⁹³ Szabó – Számvéber 2002: 23-24.

⁹⁴ Romsics 2010: 171.

⁹⁵ Szabó – Számvéber 2002: 66.

amely a 2. magyar hadsereg pusztulásával, több tízezres áldozattal és jelentős hadi felszerelés megsemmisülésével járt.⁹⁶

A 2. magyar hadsereg pusztulása nem jelentette azt, hogy a magyar katonák teljesen eltűntek volna a keleti frontról, noha jelenlétük jelentős mértékben visszaszorult.⁹⁷ 1943 novemberében pedig megszálló magyar erők kivonásával és a Kárpátokban található védelmi vonalak megerősítésével is megpróbálkozott a magyar vezetés, igaz sikertelenül.⁹⁸

A doni katasztrófát követően a németek azt kívánták a magyar kormánytól, hogy Szerbiába küldjön katonákat a megszálló feladatok ellátására, így tehermentesítve a német alakulatokat. Ezt a kérést a kormányzat több okból is vonakodta elfogadni (pl. a szerbekkel való további konfrontáció elkerülése miatt, vagy az esetleges balkáni partraszállás esetében a szövetséges hadakkal való megküzdés elkerülése érdekében). Így, felmérve a frontokon tapasztalható német vereségeket is, a kormányt vezető Kállay Miklós különböző lépéseket próbált tenni az ország háborúból történő esetleges kivezetéséért és megkísérelte a nyugati hatalmakkal történő diplomáciai kapcsolatfelvételt. Továbbá ugyan ezen folyamat részeként értelmezhető az is, hogy például megkezdték a Délvidék visszafoglalása alatt történő atrocitások kivizsgálását, megpróbálták visszaszorítani a szélsőséges csoportokat.⁹⁹ Ahogyan a zsidósággal szembeni további diszkriminációs lépéseket is felfüggesztették: a Kállay-kormány nem volt hajlandó a zsidókat sárga csillaggal megkülönböztetni, gettóba zárni és legfőképpen deportálni.¹⁰⁰

A németek titkosszolgálatára viszont minderről tudomást szervezett és előkészítették az ország megszállásának tervét, melyre 1944. március 19-én került sor, lényegében mindenféle atrocitás nélkül. A német megszállást követően az ország háborús részvétele fokozódott, noha már azt megelőzően is találkoztak magyar alakulatok szovjet katonákkal a Kárpátokon túl. Továbbá 1944 tavasztán megindult a hátszág angol és amerikai bombázása.¹⁰¹

Hamarosan a frontvonal is elérte Magyarországot, ráadásul Románia átállásával Dél-Erdély felől az ország nyitottá vált a szovjet hadsereg előtt. Ilyen körülmények között megkezdődtek a fegyverszünetről és az átállásról történő tárgyalások, melyre október 15-én került sor, sikertelenül. A kormányzat helyét átvevő nyilas kabinet pedig nem tette le a fegyvert és folytatta a háborút, melynek köszönhetően az egész országon végigvonult a szovjet

---

⁹⁶ Romsics 2010: 171.

⁹⁷ Szabó – Számvéber 2003: 7-9.

⁹⁸ Uo. 54.

⁹⁹ Ormos 1998: 247-259.

¹⁰⁰ Karsai 2015: 25.

¹⁰¹ Romsics 2010: 175.

megszálló hadsereg. Ennek részeként Budapestet egy közel két hónapos ostrom után foglalták el, de a harcok az egész országban még hónapokig tartottak és csak 1945 áprilisában hagyta el a front Magyarországot.¹⁰²

Maga a háború rendkívül jelentős terheket rótt a magyar társadalomra. Legelsőként a 2. magyar hadsereg pusztulása jelentett komoly megrázkódtatást az ország számára. Ezzel egyidőben azonban a társadalom az életkörülményeiben is megérezte a háború hatását. Fokozatosan romlottak a lakosság életkörülményei a háborús gazdálkodás miatt. Ráadásul rengeteg élelmiszer Németországba került kiszállításra. Miközben Magyarországon már 1941 szeptemberétől bevezették a kenyér- és liszjegyeket, 1942 májusától ezt kibővítették a tejre, 1943 januárjától pedig már a húsról is és hamarosan ipari cikkekre, fűtőanyagra stb. A gazdákat pedig beszolgáltatási kötelezettség sújtotta.¹⁰³

De a háborús helyzet számos egyéb problémát is okozott a hátszágban. Konkrétan az oktatásra fókuszálva például elmondható, hogy az ellátási nehézségek és a háború jelentette fenyegetettség több esetben is kényszerű szünetet eredményezett. Így például volt olyan intézmény, ahol az 1942-43-as tanévben a karácsonyi szünet szénszünet formájában a fűtési nehézségek miatt egészen január utolsó harmadáig tartott.¹⁰⁴ De ugyan ezen rendkívüli intézkedések közé sorolható, hogy a következő, 1943-44-es tanesztendő csak 1943. november 3-án kezdődött meg¹⁰⁵ és nagyon korán, már 1944. április 1-jén véget ért.¹⁰⁶ De például a német csapatok bevonulása okozta háborús fenyegetettség miatt március 20-21-én a pécsi tankerületi főigazgató megtiltotta a tanulóknak, hogy a szüleik nélkül az utcán tartózkodjanak.¹⁰⁷

A következő, 1944-45-ös tanév rendes időben, szeptember elején megkezdődött.¹⁰⁸ Azonban hamarosan, 1944. október 29-étől valamennyi iskolában (leszámítva a honvédelmi szempontból fontos szakiskolákat) ideiglenesen megszüntették az oktatást.¹⁰⁹ Újraindítására pedig csak a szovjet megszállást követően kerülhetett sor. Hivatalosan, az új, ideiglenes kormányzat viszont csak 1945. január 19-én rendelkezett a lehetőségekhez igazodó, de azonnali újraindításról.¹¹⁰

---

¹⁰² Romsics 2010: 177-179.

¹⁰³ Uo.: 172.

¹⁰⁴ Nagy Lajos Gimnázium értesítője, 1943: 36.

¹⁰⁵ VKM 9.222/1943 1.§

¹⁰⁶ VKM 8.550/1944 1.§

¹⁰⁷ Pius Gimnázium értesítője, 1944: 16.

¹⁰⁸ VKM 9150/1944 1.§

¹⁰⁹ MNL BaML VI.501.a.. 60. doboz 850/944-45 Palos Bernardin 1944. október 26-án kelt, a Pécsi 4. Honvédelmi Kerületi Parancsnokságnak küldött levele a honvédelmi fontosságú ipariskolai oktatás folytonosságának biztosítása tárgyában

¹¹⁰ VKM 56.000/1945 3.§

Ugyancsak a hátszágot érintette, azon belül a zsidó lakosság mindennapjait, hogy a német megszállást követően megkezdődött előbb a súlyos diszkrimináció, miképpen például a sárga csillag viselése, vagyontárgyak zár alá vétele és egyéb intézkedések, majd a gettókba telepítés, végül pedig 1944 májusától a zsidóság deportálása is, melyet csak 1944 július elején állított le Horthy.¹¹¹ A nyilas hatalomátvétel után a zsidóság elleni terror újfent feléledt. Számos magyarországi zsidó, akit gyalog irányítottak a munkatáborokba, menet közben vesztette életét. Míg Budapesten a nyilasok végeztek kegyetlenkedéseket és hajtottak végre életellenes bűnöket.¹¹²

Miközben a lakosság többi részét sem kímélte a nyilas uralom. Ekképpen például a 14 és 70 év közötti teljes lakosság körében totális mozgósítást hirdettek, a végsőkéig bízva a német győzelemben. E hitből fakadóan pedig az egész országon harcoltól kísérvé végighaladó front hatalmas károkat okozott. Értve ez alatt egyaránt anyagi károkat, mint a nemzeti vagyon pusztulása, azon belül a gyáripari berendezések, sínhálózatok, vagy élőállatok, és értve ez alatt az emberéleteket. Közel egymillió ember halt meg, akiknek ráadásul több mint fele civil volt, így a legnagyobb áldozatokat elszenvedő országok közé került a háború végére Magyarország.¹¹³

A világgégés közpolitikai értelemben is súlyos következményekkel járt. Bár már az 1930-as évek második felében megindult egyfajta intenzívebb politikai mozgás. Így Darányi Kálmán csupán két évet, Imrédy Béla alig egy évet töltött kormányon, előbbi 1936 októbere és 1938 májusa között, utóbbi 1938 májusa és 1939 februára között. Az őket követő Teleki-kormány egy bő két éves perióduson keresztül működött (1939 február és 1941 április között). Teleki Pált Bárdossy László követte a miniszterelnöki székben, egészen 1942 márciusáig, amikor a helyébe kerülő, hintapolitikája kapcsán már említett Kállay Mikolós alakított kormányt, egészen a német megszállásig. A német megszállást követően Sztójay Döme lett egy öt hónapos időtartamra kormányfő. Helyébe Lakatos Géza került, majd a sikertelen kiugrási kísérlet után a hatalom Szálasi Ferenc kezébe került. 1945 márciusig tartó kormányzása idején viszont a szovjetek által megszállt országrészekben megkezdődött egy új, ideiglenes nemzeti kormány létrehozása, amely vezetője Dálnoki Miklós Béla lett. Az egyes kormányzatok részletes bemutatását a disszertáció szempontjából nem tartom releváns feladatnak, így erre nem keríték sort. Azonban azt fontos kiemelni, hogy a párton kívüli Sztójay Döméig párt tekintetében nem következett be változás a kormányzaton belül. Tehát a teljes kabinetek sem feltétlenül

---

¹¹¹ Romsics 2010: 176.

¹¹² Karsai 2015: 33-34.

¹¹³ Romsics 2010: 178-180.

cserélődtek ki egy-egy új kormány kinevezésével. Ennek köszönhetően a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium vezetője 1932-es kinevezésétől kezdve (egy rövid, 1938-1939 közötti egy éves periódust leszámítva, amikor e pozíciót Teleki Pál töltötte be) mindvégig Hóman Bálint volt. Tisztségét csak a Kállay-kormányban vesztette el 1942. július 3-án. Helyére Szinyei Merse Jenő került. A német megszállást követően felálló Sztójay-kormány újabb váltást hozott és az igazságügyminiszterként is funkcionáló Antal István lett a kultusztárca vezetője. A Lakatos-kormány idején a VKM újra önállósodott Rakovszky Iván irányítása alatt, míg a nyilas hatalomátvételt követően Rajniss Ferenc lett az ország vallás- és közoktatásügyi minisztere. Illetve szűk egy hónapig, a nyilas kormányzat bukásáig Szálasi is betöltötte e pozíciót, azonban kutatásom szempontjából ez már egyáltalán nem nevezhető fontosnak, hiszen ekkor már a szovjetek által megszállt területhez tartozott a pécsi tankerület. Így az ideiglenes kormány kultuszminisztere, Teleki Géza volt a meghatározó kormányzati vezető.¹¹⁴

3.2. Mohács, illetve Pécs háborús eseményei

Az első háborús esemény, amely a megyeszékhelyet érintette, még Délvidék visszafoglalását megelőzően történt, amikor 1941. április 7-én egy kisebb jugoszláv kötelék bombázta Pécsset.¹¹⁵ Ezt követően viszont viszonylag hosszú ideig nem került sor közvetlenül Pécsset és Mohácsot érintő támadásra. Az első ilyen esemény a német megszállást követő brit és amerikai bombázások idejében következett be 1944. április 12-13-án, amikor légitámadás Mohácsot.¹¹⁶ A Dunán ekkor több katonai jelentőséggel bíró uszály állomásozott, amikor egy Budapest felől érkező repülőgépkötelék észrevette ezeket és támadást indított. Egyfelől bombázni kezdte az uszályokat, másfelől Tihanyi János mohácsi plébános beszámolója szerint a város házaira is géppuskatűzet nyitott, felvéve a harcot a városban állomásozó német légelhárító alakulattal. Végül a köteléknek sikerült a kikötőben célt találniuk, amely miatt több uszály megsemmisült vagy megsérült. Köztük egy olajszállító hajó is és az így keletkező robbanásveszély miatt a közeli lakóknak el kellett menekülniük az otthonaikból.¹¹⁷ Ezt követően Pécsset is érte légitámadás. 1944. augusztus 27-én a város délnyugati részét támadták angolszász repülőgépek, melyeknek célpontja a német katonai repülőtér volt, bár mivel célt tévesztettek, házakat sújtott a támadás. Az augusztusi eseményt követően pedig október 7-én szenvedett el újabb bombatámadást a várost, amelyet követően ellenséges propagandaanyagok is megjelentek az

---

¹¹⁴ Corpus Juris adattár 19-23.

¹¹⁵ Horváth – Lengyel 2003: 51-52.

¹¹⁶ Vörös 1961: 9.

¹¹⁷ Tihanyi 1993: 220-221.

utcákon. Ez utóbbi támadás idejére a katonai vezetés már megkezdte az arra történő felkészülést, hogy a térség hamarosan hadszíntérré változik. 1944. szeptember 16-án kinevezték a terület (melye beletartoztak Baranya mellett Bács-Bodrog, Csongrád, Tolna, Somogy, Zala vármegyék és Vas vármegye Muraszombati járása, valamint Pécs, Szabadka, Újvidék és Zombor törvényhatósági jogú városok) hadművelati kormánybiztosát. Majd október 24-én a területet nyílt hadművelati területté nyilvánították.¹¹⁸ Ekkorra lényegében el is érte a vizeinek köszönhetően (Balaton, Dráva, illetve Duna) kiemelt stratégiai jelentőségű Dél-Dunántúlt, beleértve így Baranya vármegyét is a frontvonal. Először a Duna bal partján, Mohácsnál, az Alföld területén a 2. Ukrán Front csapatai jelentek meg október 25-én. Azonban e csapatok rövidesen Budapest felé fordultak, hogy részt vegyenek a főváros ostromában. Erre azért is volt lehetőség, mert a Belgrádot elfoglaló 3. Ukrán Front elindulhatott észak felé és megközelítőleg a már említett dátummal egy időben érkeztek meg Dávod és Nagybaracska térségbe. Október 26-án a mohácsi parton aztán egy tűzpárbaj indult, amely a baranyai harcok megindulását és egyben a város ostromának kezdetét jelentette. Hamarosan több ponton is sikerült átkelnie a szovjeteknek és hídfőállásokat kialakítaniuk.¹¹⁹ Ez jelentősen megnehezítette Mohács város védhetőségét, amelynek ostroma egy hónapig tartott.¹²⁰

Az ostrom során folyamatos volt a város polgári részei elleni támadás, számos házat ért találat, amely miatt mindennaposá vált, hogy civil áldozatai is lettek a harcoknak. Végül ezek a körülmények miatt november 20-án a német városparancsnok elrendelte Mohács kiürítését és bár november 22-én a város közönsége tiltakozott a kiürítés ellen, 23-án karhatalmi erők bevonásával sort kerítettek a kiürítésre, melynek eredményeképp a város lakosságának egy jelentős része el is hagyta Mohácsot. A kiürítést követően viszont nem azonnal következett be a település megszállása. Néhány éjszakán keresztül kisebb orosz egységek érkeztek Mohácsra, aztán 1944. november 26-án a visszamaradt vagyontárgyak megőrzésével megbízott mezőőr őrmester, Balázs Mihály átadta a jelentős károkat szenvedő, hadianyagokkal borított települést a szovjet hadseregnek.¹²¹

Mohácsot elfoglalásakor már több helyen is a megyében voltak a 3. Ukrán Front katonái és látszott, hogy már csak napok kérdése, hogy elérik Pécsset is és bár november 27-én még érkezett egy jelentősebb erősítés Kaposvár irányából, valójában már ezen a napon döntöttek a német csapatok a visszavonulásról és a város kiürítéséről. Ennek kivitelezésére azonban már

---

¹¹⁸ Vörös 1961: 10-16.

¹¹⁹ Bánkuti – Vértes 2017: 216-217.

¹²⁰ Vörös 1961: 19.

¹²¹ Tihanyi 1993: 224-227.

nem maradt idő. Először a Svéd Vöröskereszt vezetőjének akarták átadni a város vezetését, ám mivel ez nem volt jogilag lehetséges, ezért Vörös Mihály helyettes polgármester lett megbízva ezzel a feladattal.¹²²

Egyes források szerint már november 27-én megkezdődött a város oroszok általi támadása.¹²³ Azonban magának a megyeszékhelynek a megtámadására november 28-án került sor és bár a németek megkezdék a kiűritést és a visszavonulást Szentlőrinc felé, a városban elszórta ütegeket állítottak fel, a katonai pedig objektumokat felrobbantották. Ezen ütegek semlegesítésében és a város sorsa szempontjából értelmetlen harc elkerülésében fontos szerepet játszott Marosy László alezredes, aki a Széchenyi térről elvitette az ütegeket, az őrszolgálatosokat pedig hazaküldte, számos honvédet pedig polgári ruhába öltöztetett.¹²⁴

Közben a harcoktól félve a lakosság egy jelentős része a belvárosi pincékben rejtőzött, amikor több irányból betörték Pécsre a szovjet csapatok. Még a város nyugati részén (Rácváros) is megjelentek szovjet katonák, azzal kísérletezve, hogy bekerítik a német alakulatokat, megakadályozva a visszavonulásukat.¹²⁵ Végülis csekély utcai harcot követően, november 29-ére virradóan feladták a védők a települést és csupán néhány utóvédharcra került sor, melynek köszönhetően a megyeszékhely súlyos veszteségek nélkül megúszta a front átvonulását.¹²⁶

A front átvonulása viszont nem jelentette azt, hogy Mohácson és Pécsen a béke hamar helyreállt volna. Mohács esetében tudható, hogy a városban fosztogatások kezdődtek, az erkölcsi rend felbomlott, a város pedig elszigetelődött: az első vonatjárat Villány felé csak a megszállást követően egy hónappal indult el. Míg a legkésőbb a hajóforgalom állt helyre 1947 tavaszán, három évnyi szünetelést követően.¹²⁷ Mindeközben Pécsen is hasonló állapotok uralkodtak. Ráadásul még négy hónapig hadműveleti terület maradt a Dél-Dunántúlon, ugyanis bármikor újra hadszínterré válhatott volna.¹²⁸ Ahogyan egyébként 1945 tavaszán meg is indult egy kevés eredménnyel járó német ellentámadási kísérlet.¹²⁹ Ez viszont azt jelentette, hogy még hónapokig jelentős befolyása volt a szovjet katonai parancsnokságnak a város életében,¹³⁰ ahogy ez az oktatás terén is látható lesz.

---

¹²² Vörös 1961: 29-31.

¹²³ Bezerédy 1984: 53.

¹²⁴ Bánkúti – Vértesi 2017: 218-219.

¹²⁵ Vörös 1961: 32.

¹²⁶ Bánkúti – Vértesi 2017: 219-220.

¹²⁷ Tihanyi 1993: 230-231.

¹²⁸ Bánkúti – Vértesi 2017: 220-223.

¹²⁹ Vörös 1961: 39.

¹³⁰ Bánkúti – Vértesi 2017: 220-221.

Ami a megszállás utáni időszakot illeti, a helyzet rendeződni látszott és a korábbi félelmek, híresztelések nem igazolódtak be. Bár voltak atrocitások Mohácson,¹³¹ valamint érthetetlen és értelmetlen pusztítások Pécsen is, az erőszakos cselekedetek főleg egyéni cselekedetek voltak, melyet fokozott a közbiztonság megszűnése.¹³²

---

¹³¹ Tihanyi 1993: 230-233.

¹³² Bánkuti – Vértesi 2017: 223-225.

4. A baranyai gimnáziumok a világháborúban

4.1. A kutatásba bevont intézmények rövid bemutatása

4.1.1. A Ciszterci Rend Pécsi Nagy Lajos Gimnáziuma

A vizsgálatba bevont intézmények közül a legrégebbi intézmény a Ciszterci Rend Pécsi Nagy Lajos Gimnáziuma. Az iskola története egészen az 1600-as évekre nyúlik vissza, amikor 16 tanulóval elindította a jezsuita rend az oktatást a városban. E munkát Széchényi György esztergomi érsek, korábbi pécsi püspök karolta fel, jelentős forrást biztosítva egy iskola építésére. Ez azonban elhúzódott és csak 1715-ben történt kezdődött meg az építkezés, amely egészen 1726-ig tartott.¹³³

A kezdeti nehéz körülmények ellenére végül az iskola elkezdte a munkát, melyet ekkoriban nem a ciszterci, hanem a jezsuita rend tartott fenn. Az iskola jövője a század közepén induló jezsuitaellenes intézkedések hatására kétségessé vált. 1773-ban a rend működését fel is függesztették, mellyel a pécsi rendház felszámolására is sor került. Azonban, mivel a pécsi püspök, Klimó György a szerzeteseket alkalmazni kezdte, ezért folytathatták az oktatást egyházmegyei fenntartás alatt¹³⁴, majd 1776-ban a gimnáziumi rangra emelkedő intézmény állami kezelésű vált.¹³⁵ A század végén felmerült a gondolat, hogy újfent szerzetesi fenntartás alá kerülhetne az iskola. Először 1802-ben a bencés rendet bízták meg a feladattal, majd 1814-től átadták az intézmény fenntartását a ciszterci rendnek. Vagyis a későbbi és a napjainkban is iskolát működtető fenntartónak.¹³⁶

Hamarosan meg is érkeztek az első szerzetesek a városba, megkezdve a tanító munkát, amely 1848-ig különösebb esemény nélkül zajlott. Ekkor azonban az iskola épületét előbb katonai kórházként vették igénybe, az iskola pedig a Lyceum épületébe költözött (amely a később Széchényi Gimnázium otthonává vált). A két intézmény között emiatt számos konfliktus volt. De erre az időszakra tehető az is, hogy az iskola főgimnáziumi rangra emelkedett. A fenntartó zirci apát közbenjárására végül az intézmény visszakapta az épületét, amelyet aztán felújítottak, illetve kibővítettek.¹³⁷

Az intézmény életében a 20. században az első igazán jelentős esemény az volt, hogy 1921-ben az iskola felvette Nagy Lajos nevét, majd ezt követően 1924. évi XI. tc. értelmében

---

¹³³ Nagy Lajos Gimnázium értesítője, 1944: 4.

¹³⁴ Kalász 2012: 21-22.

¹³⁵ Nagy Lajos Gimnázium értesítője, 1944: 4.

¹³⁶ Kalász 2012: 22.

¹³⁷ Uo. 28.

reálgimnáziummá, 1934-ben pedig gimnáziummá alakult. Az iskola 1935-ben új épületet kapott, amelynek köszönhetően egy rendkívül korszerű, a korszak elvárásainak minden tekintetben megfelelő épületben zajlott az oktatás.¹³⁸ Az általam vizsgált időszakban az intézménynek mindvégig egyetlen igazgatója volt, Kühn Szaniszló¹³⁹, aki 1935-től vezette az iskolát.¹⁴⁰

4.1.2. A Jézustársasági Pécsi Pius Gimnázium

A ciszterci fenntartású intézmény esetében már szóba került, hogy az első iskolaalapítók a török hódoltság alól felszabaduló Pécsen a jezsuiták voltak. Ezt a hagyományt kívánta feltámasztani, valamint a szegény, tehetséges tanulókat támogatni, amikor a jezsuiták által tanított Zichy Gyula pécsi püspök, 1908-ban egy jelentős összeget, mintegy 100.000 koronát adományozott a Pécs-egyházmegyei Alapítványhivatal Pius Alapjának. Már ekkor is az volt az eredendő cél, hogy egy középfokú tanintézményt hozzon létre internátussal együtt, ehhez kapcsolódand pedig egy jezsuita rendházat, amelynek működtetésére végülis maga a pápa kérte fel a jezsuiták generálisát.

Az intézmény létrehozásához tehát rendelkezésre állt a szükséges forrás, valamint 1911-et követően a város támogatása is, melynek köszönhetően 1912 szeptemberében megindulhatott a tanítás, ekkor még nem az intézmény végleges helyén, hanem egy ideiglenes székelyen.¹⁴¹ Az iskola épületének a helyének megtalálása nem volt egyszerű, ugyanis négy lehetséges helyszín is volt, melyből végül a hadapród iskolától északra fekvő, tágas, mintegy 9 holdnyi telek került kiválasztásra.¹⁴² Az új épület végülis csak 1914-ben készült el, amelyet aztán az első világháborúban egy rövid ideig katonai tartalékkórházként használtak.¹⁴³ Hamarosan azonban az intézményből kiköltözött a kórház, így az iskola visszakapta a saját épületét.¹⁴⁴ A háborút követően, az 1920-as években pedig, noha voltak természetesen kihívások (pl. az épület befejezése körül), alapvetően komolyabb nehézségek nem sújtották a munkát.¹⁴⁵ Ilyen körülmények között az intézmény tanulólétszáma is gyorsan emelkedett, a húszas években már számos megyéből érkeztek beiratkozók. Olyan nagy számban, hogy az 1930-as évek elején az

---

¹³⁸ Kalász 2012. 31-33.

¹³⁹ Kühn Szaniszló Győző ciszterci rendi szerzetes. 1895. február 7-én született Szombathelyen. A ciszterci rendbe 1913-ban lépett be, pappá szentelésére 1918-ban került sor. Több helyen tanított, így Pécs mellett Budapesten gimnáziumban, Zircen pedig noviciusokat. 1935-ben nevezték ki a pécsi rendház és ezzel a Nagy Lajos igazgatójává. 75 éves korában, 1970-ben hunyt el Pannonhalmán. (Viczián a)

¹⁴⁰ Nagy Lajos Gimnázium értesítője, 1944: 5.

¹⁴¹ Bánkuti 2012: 74-75.

¹⁴² Somodi 2021: 59.

¹⁴³ Bánkuti 2012: 75.

¹⁴⁴ Pius Gimnázium értesítője, 1941: 50.

¹⁴⁵ Somodi 2021: 109.

internátusban már nem is volt elegendő férőhely és bővíteni kellett annak az épületét. A gimnáziumban sokszínű, virágzó egyesületi élet alakult ki a korszakban, a város egyik legnépesebb gimnáziumává vált.¹⁴⁶

A két világháború közti korszakban egy igen jelentős változás is volt, amelyet mindenképp szükséges kiemelni. Bár az iskola a kezdetektől nem volt független a jezsuita rendtől, hiszen jezsuita tanárok tanítottak, értelemszerűen támaszkodva a jezsuita nevelési hagyományokra, azonban az iskola alapítványi fenntartású volt. A jezsuiták tehát csak működtették az intézményt. 1926-ban azonban Zichy Gyula a jezsuitákra bízta a fenntartói jogokat, így a Pius Alapítvány és az Egyházmegye az iskola üzemeltetéséből kivonult és ekkortól a jezsuita rend már nem csak működtető volt, hanem intézményfenntartóvá vált.¹⁴⁷

Az általam vizsgált időszakban az intézmény vezetésében számos változás következett be. Az intézet igazgatói az 1939-40-es, 1940-41-es tanévekben Tüll Alajos¹⁴⁸ magyar és angol szakos, az 1941-42-es, 1942-43-as tanévekben Selmeczy Gyula¹⁴⁹ fizika és kémia szakos, míg az 1943-44-es és 1944-45-ös tanévekben Pethő Jenő¹⁵⁰, magyar és latin szakos tanárok, valamennyi esetben jezsuita rendi áldozópapok voltak.¹⁵¹

---

¹⁴⁶ Bánkuti 2012: 76-80.

¹⁴⁷ Somodi 2021: 9.

¹⁴⁸ Tüll Alajos, jezsuita rendi szerzetes. 1894. november 13-án született Budapesten. 1912-ben, Nagyszombaton lépett a jezsuita rendbe, majd 1923-ban szentelték pappá Budapesten. Közben többször tanult Innsbruckban, valamint 1919-ben már óraadó tanár volt Pécsen. További tanulmányait követően 1929-ben lett a Pius rendes tanára, az iskolai cserkészcsapat megalakítója. 1932-33 között a konviktus előjárója volt, majd 1933-tól a kollégium rektora, illetve a gimnázium igazgatója. 1941-ben kalocsára helyezték át, ahol előbb a kollégium rektora, majd 1942-től a gimnázium igazgatója lett, amely mellett 1946-tól az Érseki Tanítóképző Intézet igazgatói tisztségét is betöltötte. 1948-ban visszakerült Pécsre, 1949-ben pedig internálták, majd letartóztatták. Ugyan ezen évben 4 évi börtönre ítélték, amelyet 1950-ben 2 év 6 hónapra mérsékeltek, mely során a Gyűjtőfogházban 1 hónapig kínozták. Szabadulását követően Kistarcsára internálták. A tábor fölözlatását követően ismét börtönbüntetésre ítélték. 1957-ben költözhetett Pannonhalmára, ahol 1987-ben bekövetkezett haláláig élt. (Viczián e)

¹⁴⁹ Selmeczy Gyula, jezsuita rendi szerzetes. 1900. július 21-én született Budapesten. Tanári oklevelét 1925-ben szerezte, ezt követően 1926-ban Érden lépett be a rendbe, 1935-ben szentelték pappá. 1930-tól dolgozott Pécsen gimnáziumi tanárként 1938-ig, majd visszakerült Pécsre, ahol a gimnázium igazgatója lett. A rendtársainak internálásakor őt is elhurcolták Mezőkövesdre, majd 1951-től Budapesten dolgozott gimnáziumi tanárként. Nyugdíjazását követően Pannonhalmára költözött és ott élt 1983. március 8-án bekövetkezett haláláig. (Viczián d)

¹⁵⁰ Pethő Jenő, jezsuita rendi szerzetes. 1898. november 12-én született Ungváron. Az érettségét követően lépett be a rendbe. 1921 és 1924 között már a pécsi Pius Kollégium nevelője volt, majd folytatta a tanulmányait. 1927-ben szentelték pappá. Tanulmányait követően előbb a kalocsai jezsuita gimnázium tanára lett, majd 1941-ben került Pécsre. 1946-ban letartóztatták, 3 hónapra internálták, majd elkerült Kalocsára került, végül 1950-ben visszakerült Pécsre, ahonnan társaival együtt elhurcolták. 1950-ben az egri főegyházmegye fölvetta a tagjai közé, amelyet követően több településen is lelkészként működött. 1983-ban hunyt el Egerben. (Viczián c)

¹⁵¹ Pius Gimnázium értesítője, 1940: 41., Tüll 1941: 69., Pius Gimnázium értesítője, 1942: 38., Pius Gimnázium értesítője, 1943: 38., Pius Gimnázium értesítője, 1944: 9., Pius Gimnázium értesítője, 1945: 4.

4.1.3. A Magyar Királyi Állami Gróf Széchenyi István Gimnázium

A Széchenyi István Gimnázium története az 1800-as évek közepéig nyúlik vissza, amikor megfogalmazódott annak a gondolata, hogy szükség lenne Pécs városában egy állami főreáliskolára. Ennek kezdeményezője a pécsi származású Haas Mihály volt. Az ügy azonban ekkor még nem vezetett eredményre. Végül a város az 1850-es években kérvényezte egy alreáliskola felállítását, amelyhez 1857-ben a helytartótanács hozzá is járult, így ezen év őszén meg is kezdődött a tanítás a városi fenntartású, de jelentős katolikus felekezeti befolyás alatt álló Szab. Kir. Pécs Városi Alreáltanodában.

Az első nagy fordulópontra az iskola életében 1870-ben következett be, amikor az iskola négyosztályú állami főreáliskolaként folytathatta tovább a munkáját, majd hamarosan nyolc osztályosra bővült. Ebben az időben már állami fenntartású reáliskolaként működött. A Gróf Széchenyi István Reáliskola nevet viszont csak 1925-ben vette fel a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium engedélyével. A rákövetkező évben az intézmény története több mint egy évtizedre összefonódott a Pécsre költöző Erzsébet Tudományegyetem történetével, ugyanis a Tanárképző Intézet gyakorlóiskolája lett, aminek köszönhetően közvetlenül a minisztérium mint főhatóság alá tartozó intézménnyé vált. Egyébként az intézmény története nem ekkor kapcsolódott először össze az egyetemével. A Pozsonyból menekülő egyetem, az ekkori Reáliskola 1914-15-ös tanévben felújított, Irányi Dániel téren fekvő épületét kapta meg. Így az intézmény a Király utcában található pécsi püspöki jogliceum épületébe kényszerült költözni, ekkor úgy tűnt, hogy ideiglenesen, azonban végül kisebb megszakítással, de ez az épület az iskola végleges otthonává vált, ahol ma is folyik a tanítás.

Az intézmény működésében jelentős változást az 1934. évi XI. törvény eredményezte, amelyet követően az intézmény gimnáziummá vált, ekkor vette fel a Pécsi M. Kir. Középiszkolai Tanárképzőintézeti Gróf Széchenyi István Gyakorló Gimnázium nevet. A Középiszkolai Tanárképző Intézet pécsi működésének 1941-es megszűnését követően viszont egyszerű állami fenntartású gimnázium lett, betagozódva a tanügyigazgatási rendszerbe és a pécsi tankerületi királyi főigazgatói hatáskörébe utalva.¹⁵²

A kutatásom időszakának első két évében a gimnázium igazgatója Horváth Viktor volt.¹⁵³ Az 1941. augusztus 1-jén távozó intézményvezető saját helyére a gimnázium egyik latin és német szakos tanárát, Puhár Ferencet javasolta.¹⁵⁴ Fodor Ferenc, a főigazgató azonban mást

---

¹⁵² Széchenyi István Gimnázium értesítője, 1944: 4-5.

¹⁵³ Széchenyi István Gimnázium értesítője, 1941: 15.

¹⁵⁴ MNL BaML VI.501.a. 3. doboz 87.biz/1941. sz. Horváth Viktor 1941. június 5-én kelt, Fodor Ferencnek küldött levele a megüresedett igazgatói tisztség betöltése tárgyában

gondolt e pozíció betöltésére megfelelőnek, így a vallás- és közoktatásügyi miniszternek Fábíán Istvánt,¹⁵⁵ a budapesti Széchenyi Állami Gimnázium magyar és francia szakos tanárát javasolta, azzal az indokkal, hogy szakmai tapasztalatának köszönhetően jelentősen hozzájárulhat a város szellemi életének megerősítéséhez.¹⁵⁶ Ezt az érvelést minisztérium elfogadta és így az 1941-42-es tanévtől kezdődően a Fábíán István volt a gimnázium új igazgatója.¹⁵⁷ Egészen az 1947-48-as tanévig, amikor a Széchenyi egyesült a ciszterci gimnáziummal. Innentől kezdve ugyanis az intézet egy másik tanára, Végh István lett az egyesült iskola vezetője.¹⁵⁸ Illetve a vizsgálat szempontjából egy kifejezetten fontos időszakban, 1944 őszén az iskola vezetéséért Fábíán betegsége miatt az igazgatóhelyettes, Debreczeni László felelt.¹⁵⁹

4.1.4. A Mi Asszonyunkról Nevezett Női Kanonok Szerzetesrend Pécsi Római Katolikus Szent Erzsébet Leánygimnáziuma

A Szent Erzsébet Leánygimnázium a vizsgálatba bevont intézmények közül a harmadik felekezeti, azon belül is egy szerzetesrend által fenntartott iskola volt. A leánygimnáziumot a 16. századi gyökerekkel rendelkező Miasszonyunk Női Kanonokrend hozta létre, amely 1851-ben telepedett meg Magyarországon és amely megtelepedést követően egy leányiskolát is létrehozott Pécsen. Ez az intézmény aztán egy sajátos formában fejlődött, melynek köszönhetően a századforduló idejére egy intézményen belül több iskolatípus is működött egymás mellett, párhuzamosan.¹⁶⁰ Ezen működési keretek között fogalmazódott meg a püspök támogatása mellett annak a gondolata, hogy szükség lenne a városban egy felsőbb leányiskolára, amely végül az 1907-es tanévben kezdte meg a működését. A püspöki támogatás segítségével az intézmény egy, a felsőbb leányiskola megfelelő működéséhez szükséges

---

¹⁵⁵ Fábíán István 1903. január 12-én született Szombathelyen. 1921-ben végezte egyetemi tanulmányait a Pázmány Péter Tudományegyetemen, az Eötvös Collegium tagja. Tanári pályáját 1927-ben Gödöllőn kezdte, majd Budapestre került. Tanári pályája mellett irodalmi és irodalomtudományi témában publikált. 1941-ben került Pécsre. A háborút követően 1946-ban egyetemi magántanári képesítést szerzett, azonban a változó politikai rendszerben korábbi iskolaigazgatói tisztsége miatt nem kapott beosztást, gimnáziumi tanár marad. 1961-ban hunyt el Pécsen. (Tüskés 2004: 112-115.)

¹⁵⁶ MNL BaML VI.501.a. 3. doboz 2184-1/1940-41 Fodor Ferenc 1941. május 26-án kelt, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek küldött levele a pécsi Gróf Széchenyi István Állami Gimnázium igazgatói állásának betöltése tárgyában

¹⁵⁷ Széchenyi István Gimnázium értesítője, 1942: 13.

¹⁵⁸ Nagy Lajos Gimnázium értesítője, 1949: 1. Megjegyzés: Bár a hivatalos rendelkezések alapján a Széchenyi Gimnázium olvadt be a ciszterci gimnáziumba a Széchenyi Gimnázium ideiglenes szünetelésével és a Nagy Lajos Gimnázium név használatával, sok tekintetben a Széchenyi örökségét vitte tovább ez az intézmény, ugyanis a tanári kar zömét az állami iskola tanári kara biztosította.

¹⁵⁹ MNL BaML VIII.54. 7. doboz 34/1944-45 Fábíán István 1944. szeptember 3-án kelt, Palos Bernardinnak küldött levele az igazgatói feladatok helyettesi ellátása tárgyában

¹⁶⁰ Takács 2017a: 63-65.

infrastruktúrafejlesztést is végrehajtott, amely a Miasszonyunk Rend által fenntartott intézménykonglomerátum épületének bővítését jelentette.

A leányiskola történetében a következő igen fontos esemény az volt, hogy 1916-ban az intézmény a vallás- és közoktatásügyi miniszter gimnáziumi rangra emelte, az 1920-21-es tanévre pedig már az intézményben működő valamennyi osztály gimnáziumként működött.¹⁶¹

Később, az intézmény történetét jelentősen befolyásolták a két világháború közti oktatási reformok, melyek megszilárdították az intézmény gimnáziumi státuszát.¹⁶² Illetve érdemes lehet még megemlíteni azt is, hogy az intézet az 1925-26-os és az 1940-41-es tanévek között az Erzsébet Tudományegyetem kiegészítő gyakorló iskolája is volt.¹⁶³

Az intézmény igazgatója az általam vizsgált időszakában mindvégig az 1936-ban kinevezett igazgató volt, Bredschneider M. Ilona,¹⁶⁴ illetve az 1940-41-es tanévben végbemenő névváltozását követően Batai M. Ilona, magyar és német szakos rendes tanár, a szerzetesrend tagja volt.¹⁶⁵

4.1.5. A Mohácsi Városi Gimnázium

A vizsgált intézmények közül az egyetlen nem pécsi iskola a Mohácsi Városi Gimnázium volt. Bár a városban korábban működött egy gimnázium a ferences rend vezetésével 1816 és 1848 között, annak valójában nem volt köze a később létrehozott gimnáziumnak. A huszadik században aztán ismét felmerült annak a gondolata, hogy a városban szükség lenne egy gimnáziumra, melyre eredendően újfent a ferences szerzetesek vállalkoztak. Az iskolaalapítási törekvés komolyságát mutatja, hogy 1929-ben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium az elvi engedélyt meg is adta az iskola létrehozására. Azonban az anyagi körülmények ennek a megalapítását ellehetetlenítették. Végül a város polgármesterének, Margitay Lajos álhatatosságának és előkészítő munkájának (adatgyűjtés, tárgyalások stb.) köszönhetően Hóman Bálint engedélyezte az intézmény megalapítását 1935-ben. Az első tanév tehát 1935

---

¹⁶¹ Takács 2017a: 68-69.

¹⁶² Szent Erzsébet Leánygimnázium értesítője, 1940: 14.

¹⁶³ Szent Erzsébet Leánygimnázium értesítője, 1944: 3.

¹⁶⁴ Batai (Bredschneider) M. Ilona, ágostonos kanonissza apáca. 1885. július 28-án született Csepelen. Középkorai tanári oklevelét 1908-ban szerezte, majd 1924-n Pécssett beléptt a Mi Asszonyunkról Nevezett Ágostonos Kanonisszák női szerzetesrendjébe. Felszentelésére két évvel később, 1926-ban került sor. A leánygimnázium igazgatói tisztségét 10 évig, 1946-ig töltötte be. 1970. július 28-án Püspökszentlászlón halt meg. (Magyar Katolikus Lexikon)

¹⁶⁵ Uo.: 3., MNL BaML VI.501.a. 92. doboz 39/1944-45 A Szent Erzsébet Leánygimnáziumban 1944. szeptember 1-jén megtartott alakuló értekezlet jegyzőkönyve

szeptemberében meg is kezdődhetett. A gimnázium első igazgatója Kuzmics Ferenc volt,¹⁶⁶ aki korábban egyébként a Szent Erzsébet Leánygimnáziumban is betöltötte ezt a pozíciót.¹⁶⁷

Mivel a város fontosnak tartotta az iskolát, ezért annak épületét is biztosította. A pécsi püspök egy, az 1700-as években épült rezidenciáját kapta meg az intézmény otthonul, amely 1883 óta a város tulajdonában állt. A gimnáziumot eleve ebben az épületben tervezte a város elhelyezni, ezért már 1934-ben megkezdte az átépítési munkákat.¹⁶⁸ Ugyanakkor az első tanévre az épület felújítása, átépítése még nem fejeződött be, így annak melléképületében helyezték el az ekkor elindított két osztályt (I. és V.). Az 1936-37-es tanévben viszont az intézmény már a felújított épületben fogadhatta a diákjait.¹⁶⁹ Abban az épületben, amelyben ma is működik a közel 90 éves intézmény.¹⁷⁰

Kuzmics Ferenc¹⁷¹ egészen 1940-ig töltötte be az igazgatói tisztséget, majd a gimnázium éléről történő távozását követően az iskola (előbb megbízott) igazgatója Hites Ferenc mennyiségtan, természettan szakos tanár lett, aki aztán egészen 1948-ig az maradt ebben a tisztségben.¹⁷² Egy rövidebb megszakítást leszámítva, amikor Hites Ferenc¹⁷³ a város kiürítésekor a gimnázium felszereléseit követve Tapolcára ment, majd aztán hadifogságba került. Ez idő alatt Kövesi József¹⁷⁴ latin és német szakos tanár töltötte be a megbízott igazgatói pozíciót.¹⁷⁵

---

¹⁶⁶ Mohácsi Városi Gimnázium értesítője, 1936: 15-16.

¹⁶⁷ Szent Erzsébet Leánygimnázium értesítője, 1941: 8.

¹⁶⁸ Kiss – Segyikné 2015: 7.

¹⁶⁹ Mohácsi Városi Gimnázium értesítője, 1936: 16.

¹⁷⁰ Kiss – Segyikné 2015: 7-8.

¹⁷¹ Kuzmics Ferenc 1876-ban született Garán. A Budapesti Tudományegyetemen tanult, az Eötvös Collegium tagja volt, tanári oklevelét 1900-ban szerezte. Tanított a kaposvári, lugosi gimnáziumokban, valamint egy évig ellátta az igazgatói tisztséget a Szent Erzsébet Leánygimnáziumban. 1932-től a székesfehérvári tankerület főigazgató helyettese volt. 1935-ben nyugalomba vonult, azonban a mohácsi gimnázium vezetésére történő felkérést elvállalta, melyet 1940 augusztusáig látott el. Nyugalomba vonulásakor a vallás- és közoktatásügyi miniszter „tanügyi főtanácsos” címet adott neki. 1943-ban hunyt el. (A Mohácsi Városi Gimnázium értesítője, 1941: 4-6., Dunántúli Napló 39. évf. 75. sz. 6.)

¹⁷² Uo.: 41.

¹⁷³ Hites Ferenc, született Huber Ferenc. 1992-ben halt meg. (Új Dunántúli Napló, 3. évf. 228. sz.)

¹⁷⁴ Kövesi József 1910-ben született és 1968-ban halt meg Mohácson. (Dunántúli Napló, 127. évf. 140. sz. 10.)

¹⁷⁵ MNL BaML VI.501.a. 64. doboz 583/1944-45 Kövesi József 1945. május 25-én kelt jelentése a Mohácsi Városi Gimnázium oktató-nevelő munkájáról

4.2. A tanügyigazgatás és a háború viszonya

4.2.1. A tankerület rövid története

A Pécsi tankerület története, noha korábban a város már volt tanügyigazgatási központ, például 1777 és 1867 között tankerületként, majd 1931-től kezdve mint polgár iskolai tankerület¹⁷⁶, 1935-ben a közoktatásügyi igazgatásról szóló VI. törvénycikkkel kezdődött.¹⁷⁷ A Hóman Bálint minisztersége alatt elfogadott törvény jelentőségéről korábban a szakirodalmi bevezetésben már volt szó, így ennek bemutatására nem térek ki újból. Továbbá a tankerület más formájú, korábbi történetére sem térek ki, hiszen azok a tankerületek egészen eltérő sajátosságokkal rendelkeztek, jelen témához kapcsolódóan relevánsnak sem tekinthetők.¹⁷⁸

A törvény értelmében a létrejövő Pécsi tankerület hatásköre Baranya, Bács-Bodrog, Somogy vármegyékre, valamint Pécs és Baja törvényhatósági jogú városokra terjedt ki, a székhelye pedig, ahogyan a tankerület neve is mutatja, Pécs volt.¹⁷⁹

Magának a tankerület hivatali háttérének a megszervezése komoly feladat volt a város számára. Először a Zólyom utca, valamint a Benyovszky (ma Bajcsi-Zsilinszky) utca keresztesződésében kapott helyet a hivatal, ahol 1943-ig működött, amikor átköltözött a Kardos Kálmán utcában található Cseh-palotába, egész pontosan annak első emeletére.¹⁸⁰ Ahogy arról már szó volt, itt kívánták elhelyezni a Széchenyi Gimnáziumot is.

A tankerület első igazgatója Závodszy Levente volt¹⁸¹, akinek megbízatása egészen 1938-ig tartott, amikor őt Budapestre helyezték át. Áthelyezését követően a korábban tanügyi főtanácsosként dolgozó Koch Nándor vette át a főigazgatói posztot,¹⁸² aki rendkívül rövid ideig töltötte be ezt a tisztséget, ugyanis 1939. október 4-én a Székesfehérvári tankerület

---

¹⁷⁶ Katona 2015

¹⁷⁷ Kattein-Pornói 2016

¹⁷⁸ A tankerület korábbi történetéről lásd részletesebben: Rajczi 1996

¹⁷⁹ 1935. évi VI. tc. 1.§

¹⁸⁰ Rajczi 1999: 295.

¹⁸¹ Dunántúl 1935. július. 10. 4.

¹⁸² Dunántúl 1938. június. 04. 3.

főigazgatójává nevezték ki. Utódja 1939. november 15-i kinevezéssel Fodor Ferenc¹⁸³ lett,¹⁸⁴ akinek tankerületi főigazgatósága alatt számos, a jelen kutatáshoz kapcsolódóan releváns, a tankerület életét befolyásoló esemény történt. Így például tankerületi főigazgatósága idején a tankerület további területekkel gazdagodott Jugoszlávia 1941 tavaszi megszállását követően.¹⁸⁵

A következő főigazgatói váltásra 1943. február 5-én került sor¹⁸⁶, Fodor Ferenc a búcsúlevelét az iskoláknak és a tanfelügyelőknek 1943. február 9-én küldte el,¹⁸⁷ miután a vallás- és közoktatásügyi miniszter a Budapestvidéki tankerület királyi főigazgatójává nevezte ki.¹⁸⁸ Helyébe 1943. február 16-án a ciszterci rendi szerzetes és egészen kinevezéséig a Ciszterci Rend Egri Szent Bernát Gimnáziumának igazgatója, Palos Bernardin¹⁸⁹ került.¹⁹⁰ Vezetése alatt került fontos pozícióba helyetteseként Masszi Ferenc, középiskolai tanár, középiskolai szakelőadó.¹⁹¹

---

¹⁸³ Fodor Ferenc, geográfus. 1887. március 5-én született Tenkén. 1906-ban Szatmárnémetiben érettségizett, amelyet követően a Budapesti Tudományegyetemen tanult földrajz-természetrajz szakon. Tanári pályáját 1911-ben kezdte Karánsebesen. A román megszállást követően Teleki Pál hívására Budapestre került, ahol a béke előkészítési munkálataiban vett részt. A békekötést követően cserkészvezetőként fontos szerepet játszott az ifjúsági élet szervezésében. 1920-tól a Földrajzi Közlemények főszerkesztője volt, 1921-től a Közgazdaságtudományi Karon tanított, 1925-től adjunktus, 1929-től egyetemi tanár, közben jelentős tudományos munkát végzett, a magyar gazdaságföldrajzi irodalom egyik megteremtője. Pécsi tankerületi főigazgatói tisztségét száműzetésként élte meg, ugyanis egyetemi ambíciói voltak, majd 1943-ban visszakerült Budapestre, ahol új főigazgatói beosztása mellett a Magyar Ifjúsági Vöröskereszt társelnöke lett. A nyilas hatalomátvételt követően tisztségéből fölmentették, mert elutasította a nyilas eszméket, majd 1945 február végén került vissza tisztségébe 1946-os nyugdíjazásáig. Tudományos munkáját folytatta, de politikai okokból a tudományos ranglétrán nem kerülhetett feljebb. 1962. május 23-án hunyt el Budapesten. (Györi – Jobbit 2016)

¹⁸⁴ Mohácsi Városi Gimnázium értesítője, 1940: 4.

¹⁸⁵ Az ezzel kapcsolatos kérdéseket lásd az 5.2. fejezetben

¹⁸⁶ MNL BaML VI.501.a.. 29. doboz 1978-1/1942-43 Palos Bernardin Magyarország Tiszti-Cím és Névtára szerkesztőségének küldött, 1943. február 16-án kelt levele a hivatalfőnök személyében történt változás bejelentése tárgyában

¹⁸⁷ MNL BaML VIII. 54. 5. doboz 2238/1942-43 Fodor Ferenc 1943. február 9-én kelt búcsúzó levele a tankerülettől

¹⁸⁸ MNL BaML VI.501.a.. 29. doboz 1978-1/1942-43 Palos Bernardin Magyarország Tiszti-Cím és Névtára szerkesztőségének küldött, 1943. február 16-án kelt levele a hivatalfőnök személyében történt változás bejelentése tárgyában

¹⁸⁹ Palos György Bernardin, ciszterci rendi szerzetes. 1904. március 23-án született Budapesten. Érettségit követően a zirci Hittudományi Főiskolán tanult és 1920-ban lépett be a ciszterci rendbe, 1927-ben szentelték pappá. Magyar és német szakos tanári oklevelét 1928-ban szerezte. Előbb Budapesten majd 1933-tól Egerben tanított. 1937 és 1943 között az egri ciszterci gimnázium igazgatója volt. 1943-tól Pécssett prior és tankerületi főigazgató lett egészen 1946-ig. Tanári tevékenysége mellett cserkésztisztiként és cserkészvezetőként is működött. Pécsi felmentését követően Zircre került, az 1949-50-es tanévben a Hittudományi Főiskola előadója volt, 1950 és 1952 között Székesfehérváron a kisszeminárium és teológia tanára, illetve 1961-ig a székesfehérvári Nagyboldogasszony plébánia kiegészítő lelkésze volt. Élete során többször is indítottak ellene eljárást. Először 1945-ben, de 1957-ben is internálták, majd 1961-ben elsőrendű vádlottként, államellenes összeesküvés vádjával 5 év börtönre ítélték. 26 havi fogság után 1963-ban szabadult, 1964 karácsonyától a székesfehérvári ciszterci templomban szolgált, 1968-ban pedig nyugdíjazták. A rendszerváltást követően még megélte az ellene hozott ítélet 1991-es megsemmisítését, majd május 14-én halt meg Székesfehérváron. (Viczián b) Megjegyzés: További kutatási terveim között szerepel Palos Bernardin életének vizsgálata.

¹⁹⁰ MNL BaML VI.501.a.. 29. doboz 1978-1/1942-43 Palos Bernardin Magyarország Tiszti-Cím és Névtára szerkesztőségének küldött, 1943. február 16-án kelt levele a hivatalfőnök személyében történt változás bejelentése tárgyában

¹⁹¹ Rajczy 1999: 298.

Palos Bernardin tankerületi főigazgatói tisztségét rövidebb megszakításokkal¹⁹² egészen 1946-ig töltötte be.¹⁹³ Először 1944. november 13-án mentette föl a nyilas kormányzat hivatalából Palost, helyébe pedig Lévai István százados került, aki korábban a hadapródiskolában volt tanár.¹⁹⁴ Az ő hivatalvezetői szolgálata viszont nem tartott sokáig, ugyanis november 27-én az oroszok közeledésével elrendelt kiürítés során elhagyta a várost. Tisztségét Palos Bernardin 1944. december 9-én foglalta újra el Nikolits Mihály főispán felszólítására.¹⁹⁵ Ezt követően pedig 1946 tavaszán került felfüggesztésre, amely 1946. május 6-án véget ért.¹⁹⁶ Hivatalát azonban már nem töltötte be sokáig, ugyanis 1946. május 13-án a vallás- és közoktatásügyi miniszter az 57.215/1946. V.ü.o. számú rendelettel felmentette tankerületi főigazgatói tisztségéből és a helyére Ujváry Pál állami gimnáziumi igazgatót nevezte ki. A hivatal tényleges átadására 1946. június 4-én került sor.¹⁹⁷ Ujváry Pál vezetésével a főigazgatói hivatalban közvetlenül megjelent a pártpolitika is, hiszen a Nemzeti Parasztpárt kinevezettje volt. Hivatalának átvételét követően a korábbi hivatalnokok távoztak és a helyükbe új, főként parasztpárti és kommunista delegáltak kerültek.¹⁹⁸

A következőkben, figyelembe véve azt, hogy a főigazgatók mintegy „tanügyi főispánok” működtek és nagyon széles irányítói és ellenőrzői jogkörrel rendelkeztek,¹⁹⁹ azt vizsgálom meg a fennmaradt források alapján, hogy az általam vizsgált időszakban, vagyis 1939 és 1945 között főigazgatói tisztséget betöltő Fodor Ferenc és Palos Bernardin miként viszonyult a háborúhoz, milyen iránymutatásokat adtak ki az intézmények, esetlegesen a diákok számára az általuk elvárt magatartással kapcsolatban. Palos Bernardin különösen azért érdekes, mert pozícióját akkor töltötte be, mikor a front átvonult Magyarországon és a városon, illetve később a háborús tevékenysége kapcsán elő is állították, majd eljárás is indult ellene.²⁰⁰ Utóbbi bemutatására a fennmaradt, kifejezetten a háborúval kapcsolatos magatartásra vonatkozó utasítások, iránymutatások vizsgálatát követően kerül sor. Jelen fejezetben nem kerülnek külön

---

¹⁹² MNL BaML VI.501.a.. 61. doboz Jegyzőkönyv Pécssett 1944. november 17-én a Pécsi Tankerületi Királyi Főigazgatói hivatalban; Hetényi Varga 2000: 299.

¹⁹³ MNL BaML VI.501. a. 116-117. doboz 4450/1945-46. Ujváry Pál 1946. június 5-én kelt, a tanfelügyelőknek és iskolaigazgatóknak küldött levele a tankerületi főigazgatói hivatal átvétel tárgyában

¹⁹⁴ MNL BaML VIII. 54. 71-4/1944-45 Debreczeni László 1944. november 25-én kelt, Bentzik Mihálynak küldött levele

¹⁹⁵ MNL BaML VI.501.a.. 61. doboz 1261/1944-45 Palos Bernardin 1945. január 22-én kelt, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek tett jelentése a pécsi tankerület állapotáról

¹⁹⁶ Hetényi Varga 2000: 299-300.

¹⁹⁷ MNL BaML VI.501.a.. 116-117. doboz 4450/1945-46. Ujváry Pál 1946. június 5-én kelt, a tanfelügyelőknek és iskolaigazgatóknak küldött levele a tankerületi főigazgatói hivatal átvétel tárgyában.

¹⁹⁸ Rajczi 1999: 299.

¹⁹⁹ Nagy 1992: 35.

²⁰⁰ MNL BaML VI.501.a.. 66. doboz 2972-1/1944-45 Masszi Ferenc 1945. augusztus 23-án kelt, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek küldött levele Palos Bernardin pécsi tankerületi főigazgató rendőri őrizetbe vételének tárgyában; Hetényi-Varga 2000: 300.

tárgyalásra azon utasítások, melyek valamilyen konkrét témához tartoznak, illetve felsőbb utasításra kerültek kiadásra, ezek a kapcsolódó fejezetben kerülnek bemutatásra.

4.2.2. Fodor Ferenc utasításai

Fodor Ferenc tankerületi főigazgató utasításai alapján elmondható, hogy több, az igazgatóknak intézett irányelveket tartalmazó utasítást adott ki. A fennmaradt források közül az első 1940 augusztusából származik, majd ezt követően egy a következő évből, míg 1942-43-as tanévben két irányelveket magába foglaló utasítás került elő. Feltehetjük azonban, hogy ennél gyakrabban adhatott informális iránymutatásokat, hiszen ha más nem is, de az intézmények rendszeres látogatása erre mindenképp lehetőséget biztosíthatott számára, viszont ezekről nem maradtak fenn források.²⁰¹

A legelső, 1940-es utasítás az új tanévre vonatkozó irányelveket tartalmazza. Fodor Ferenc az igazgatóknak (és tanfelügyelőknek) szóló levelében kiemelte, hogy a diákok is nemzetszolgálatot végeznek és elvárható, hogy a háborús helyzetben még jobban dolgozzanak, mint egyébként. Iránymutatásában kérte az intézmények vezetőit, hogy az ifjúságot buzdítsák az önkéntes, öntudatos, fegyelmezett, kitartó és alázatos munkára. Továbbá, hogy emiatt célszerű lenne a tanulóifjúságnak a szociális gondoskodásban is részt vennie, amellyel a társadalomra is hatnának, illetve közvetlenül a fronton szolgálók otthon maradt hozzátartozóinak is segítséget nyújthatnának. Utóbbit a példamutatás érdekében a tanárságtól is elvárta.²⁰²

A következő fennmaradt levél 1942. április 24-én kelt. A főigazgató levelében a középiskolák igazgatóinak, valamint a tanfelügyelőknek írt, amelyben hat kérést fogalmazott meg a tanároknak, mintegy lelkiismeretükre bízva azok teljesítését.²⁰³ Elsőként azt kérte, hogy különös figyelmet fordítsanak azokra a tanulókra, akiknek édesapjuk katonai szolgálatot teljesít. Ezt a megkülönböztetett figyelmet elsősorban konkrét segítségnyújtás formájában kérte. Például ügyes-bajos dolgokban történő támogatás, anyagi gondok esetén társadalmi szervezetek figyelembe ajánlása, lelki támogatás, diákok közti belső szervezkedések támogatása stb. Másodikként, hogy fokozottan figyeljenek az iskolán kívüli eseményekre és vegyenek részt a társadalom szervezésében, társadalmi szervezetek munkájában. Harmadik

---

²⁰¹ Például: Mohácsi Városi Gimnázium értesítője, 1940: 15., Mohácsi Városi Gimnázium értesítője, 1942: 15., Mohácsi Városi Gimnázium értesítője, 1943: 9., Nagy Lajos Gimnázium értesítője, 1941: 64.

²⁰² MNL BaML VIII.53. 11. doboz 2671/1939-40 Fodor Ferenc 1940. augusztus 20-án kelt, a tanfelügyelőknek és a középiskolai igazgatóknak küldött levele az új tanévre vonatkozó irányelvek tárgyában

²⁰³ MNL BaML VI.501.a.. 35. doboz 3182/1941-42 Fodor Ferenc 1942. április 24-én kelt, az iskolaigazgatóknak és tanfelügyelőknek küldött levele a tanulóifjúság háború alatti gondozása tárgyában

kérésként a harctéren szolgálóknak való gyűjtést és a gyűjtések megszervezését fogalmazta meg Fodor Ferenc. Feltehetően aktualitása miatt a hősök napján esedékes füsttelen napot és ezzel összefüggésben a dohánytermékek gyűjtést, adományozását emelte ki. A negyedik kérés a diákok Vöröskereszthez való csatlakozására (pl. ifjúsági csoportok), vagy a vöröskeresztes gondolat ápolására vonatkozott, akár a cserkészcsapatok, a leventecsapatok, a kongregációk munkájában is. A levél utolsó kérése a tanulók nyáriszünetre történő erkölcsi útmutatása volt. Fodor Ferenc azt kérte a levelében, hogy biztassák a diákokat különböző nyári munkák önkéntes elvégzésére, a munkaerejük önkéntes felajánlására (pl. harctéren lévő apák családjának, községi előljáróságoknak, kórházakban stb.). Az utolsó pont pedig lényegben csak megerősíti a levél tartalmát és a tanárok irányába megfogalmazott elvárt helytállás gondolatát.²⁰⁴

Az 1942-43-as tanévre vonatkozóan először egy, a tanévre megfogalmazott iránymutatásokat tartalmaz a levél. E levélben újfent a kötelességtudatot emelte ki, ám ezúttal a példamutatás okán elsősorban a tanárookra vonatkozóan. Mondanivalójának nyomatékosítása érdekében ennek jelentőségét a „mindhalálíg” kifejezéssel erősítette meg. Felvetődik a kérdés, mit értett a tanárok kötelessége alatt a főigazgató, de ezt a levél további részében pontosan ki is fejtette: egyfelől a tanári feladatok elvégzését, másfelől viszont a hadbavonultak hozzátartozóinak, elsődlegesen gyermekeinek, valamint a főigazgató által gyöngébb jellemű, megviselt és érzékeny tanulók gondozását. Fodor Ferenc kérte a tanárokat, hogy az esetükben különösen törekedjenek a vallásos és hazafias nevelésre. Az iránymutatás emellett gyakorlatias, a tanévben már megjelenő problémákkal kapcsolatban is megfogalmazott utasításokat. Így például arra kérte az igazgatókat, hogy csökkentsék a papírhasználatot. Valamint, hogy ne bosszankodjanak amiatt, ha különböző intézmények közös épületbe kényszerülnek. Utóbbit „Isten-káromlás számba menő” cselekedetnek nevezte.²⁰⁵

A következő, szintén 1942 őszén megfogalmazott levelében a főigazgató két elvárás fogalmazott meg. Egyrészt a közlegő karácsonnyal kapcsolatban ismételten a szolgálatot teljesítő katonák gyermekeivel való kiemelt foglalkozás került középpontba. Ezúttal közvetlenül a karácsonyhoz kapcsolódóan kérte a főigazgató, hogy ne legyen tanuló, akinek nincs karácsonyfája. Ennek megoldására három lehetőséget javasolt: a faállítást családoknál, gyermekek egymáshoz történő áthívását, valamint iskolában felállított és jelképesen megtartott

---

²⁰⁴ MNL BaML VI.501.a.. 35. doboz 3182/1941-42 Fodor Ferenc 1942. április 24-én kelt, az iskolaigazgatóknak és tanfelügyelőknek küldött levele a tanulóifjúság háború alatti gondozása tárgyában

²⁰⁵ MNL BaML VI.501.a.. 31. doboz 290/1942-43 Fodor Ferenc 1942. szeptember 18-án kelt, az iskolaigazgatóknak és tanfelügyelőknek küldött levele az 1942/43-as tanévre vonatkozó irányelvek tárgyában

karácsonyi ünnepet, másfelől a kérte, hogy a diákok keressék föl a kórházakban fekvő katonákat, készüljenek nekik műsorokkal.²⁰⁶

Összegezve a vizsgált leveleket, iránymutatásokat, elmondható, hogy Fodor Ferenc iránymutatásaiban közvetlenül reflektált a háborúra és olykor közvetlenül végrehajtandó cselekedeteket fogalmazott meg (pl. gyűjtések, diákokkal történő foglalkozás stb.). Ezeket a későbbi fejezetekben látni fogjuk, hogy az egyes iskolák hogyan valósították meg, ugyanis lesz ezen utasításoknak nyomuk például a diákok tevékenységében. Egy további sajátossága ezen utasításoknak, hogy a címzettek és ennek megfelelően az elsődleges megszólítottak is, noha a diákokra vonatkozó utasítások is megfogalmazódnak, az iskolák igazgatói (illetve rajtuk keresztül a tanárok) voltak, vagyis Fodor Ferenc elsősorban a tanerőkkel szemben fogalmazott meg elvárásokat. Akár abban a tekintetben is, hogy nekik kell segíteniük a diákok háborúval kapcsolatos tevékenységekbe történő bekapcsolódását.

4.2.3. Palos Bernardin utasításai

Palos Bernardin esetében, noha egy jóval mozgalmasabb időszakban töltötte be a főigazgatói tisztséget, kevesebb iránymutatás jellegű dokumentumot vizsgálhatunk meg. Összesen csupán három tankerületi főigazgatói utasítást és egy előadást lehetett ebbe a kategóriába besorolni a feltárt források közül. Természetesen számos egyéb rendelkezés kötődik a nevéhez, azonban ezek nem elvi jellegű utasításként a releváns fejezetben kerülnek bemutatásra.

Palos Bernardin első levelét az igazgatóknak közvetlenül kinevezését követően küldte, 1943. március 3-án. A levélben valójában a tanulókat szólította meg, akiktől lelkesedést, odaadást és önzetlen munkát, valamint kötelességteljesítést várt el.²⁰⁷

Későbbi utasításai is elsősorban a diákokhoz szóltak. Így például 1944. január 31-én fogalmazott meg egy levelet az igazgatóknak, melyben a diákok háborús körülmények miatt kialakult szorgalmi problémáival kapcsolatban írt. A tanárok kötelességtudatát dicsérte, de kérte őket, hogy hívják föl a diákok figyelmét a nagyobb szorgalomra. Ezzel együtt egy levelet is mellékel, melyben a diákokat szólította meg. Ebben a kötelességteljesítés hiánya miatt tett, ahogy fogalmazott, szemrehányást, melyet közvetlenül össze is kötött a hadi helyzettel, miszerint másoknak is komoly áldozatokat kell hozniuk, így a diákoknak is muszáj eleget

---

²⁰⁶ MNL BaML VI.501.a. 31. doboz 1343/1492-43 Fodor Ferenc 1942. november 17-én kelt, az igazgatóknak és tanfelügyelőknek küldött levele a tanulói ifjúság bensőséges gondozása a rendkívüli viszonyok között tárgyban

²⁰⁷ MNL BaML VI.501.a. 29. doboz 2524/1942-43. Palos Bernardin 1943 március 3-án kelt, az iskolaigazgatóknak a kinevezését követően küldött levele

tenniük a feladataiknak.²⁰⁸ De 1944. március 14-én, mikor a ciszterci gimnázium dísztermében tartott előadást, akkor is a diákokat szólította meg és ismételten a nemzet jelentette közösség iránti kötelességeket emelte ki.²⁰⁹ Majd az utolsó háborús tanesztendő kezdetén, 1944. szeptember 11-én is a diákokhoz szólt. E levélben, a korábbiakhoz hasonló módon a háborús körülmények ellenére történő lelkiismeretes tanulásra, munkára szólította fel a tanulókat. Buzdította őket, hogy vessék meg a kötelességmulasztást és legyen gondolkodásuk középpontjában a magyarságtudatuk. Egy érdekes eleme a levélnek, hogy arra is felhívja a diákok figyelmét, hogy némítsák el azt, aki csüggeszteni akar vagy rémhíreket terjeszt, akár erőszakkal is. Egész pontosan a következőképp fogalmaz: „*Némítsátok el magatok körül – ha kell ököllel – a kísértőket és gáncsoskodókat, az erős magyar szíveket rémítgetni és csüggeszteni akarókat.*”²¹⁰ Ez a korábbiakhoz képest mindenképp egy erőteljesebb üzenet a diákság helyes magatartásával kapcsolatban.

Összességében tehát Palos Bernardin, elődjével szemben a vizsgált utasításokban elsősorban inkább a diákokat szólította meg és valamennyi esetben a diákok kötelességteljesítésének szükségességét emelte ki. Ez a kötelességteljesítés viszont főként csak az iskolai feladatokra, kötelességekre vonatkozott. Vagyis a két főigazgató esetében bizonyos eltéréseket figyelhetünk meg. Bár a kötelességteljesítés mindkettőjüknél központi szerepet játszik, Palos Bernardin esetében kevésbé tűnik úgy, hogy ez az iskolán kívüli életre is vonatkozott volna. Továbbá ugyancsak eltérés, hogy (a feltárt források alapján) Palos sokkal fontosabbnak tartotta, hogy közvetlenül a diákokhoz szóljon, semmint a tanárokhoz.

4.2.4. A Palos Bernardin elleni eljárás

A főigazgatók háborús utasításainak vizsgálatát követően, hogy Palos Bernardin szerepe jobban megérthető legyen, a következőkben az ellene indult vizsgálat ismertetésére kerül sor. Mint ahogy az korábbiakban már bemutatásra került, Palos Bernardin tankerületi főigazgatói pozícióját egy ellene lefolytatott ellenőrzést követően veszítette el. Ez az ellenőrzés azért indult, mert a következő vádak merültek föl vele szemben: a tanulókat nemzetőri szolgálatra kényszerítette, 1944. október 15-e után a háború folytatására buzdította a tanulókat, németbarát érzelmekről tett tanúbizonyságot, valamint 1944 novemberét követően népellenes szellemben

---

²⁰⁸ MNL BaML VIII. 53. 13. doboz 2080/1943-44. Palos Bernardin 1944. január 31-én kelt, az iskolaigazgatóknak küldött levele a tanulók szorgalma tárgyában

²⁰⁹ Dunántúl 1944. 03. 15. 4.

²¹⁰ MNL BaML VI.501.a. 57. doboz 161/1944-45 Palos Bernardin 1944. szeptember 11-én kelt személyes üzenete a pécsi középiskolák diákságának

vezette a tankerületet.²¹¹ Az eljárás felmentéssel zárult, vagyis a VKM által elrendelt felügyeleti vizsgálat arra jutott, hogy ezen állítások Palos Bernardinnal szemben alaptalanok.²¹² Azért viszont, hogy Palos Bernardin 1944-45-ben betöltött szerepéről pontosabb képet kaphassunk, a következőkben az e vádpontokkal kapcsolatban szóba jövő és általam feltárt források alapján vizsgálom meg, milyen magatartásról árulkodnak azok.

A korábbiakban, a háborúval kapcsolatos, a diákoknak és tanároknak küldött utasítások alapján láthattuk, hogy Palos Bernardin a diákokat valóban megszólította több alkalommal is, kiemelve a kötelességteljesítésüknek szükségességét. Összességében viszont, ahogy ezt a korábbiakban is már megfogalmaztam, utasításaiban nem ment túl az iskola határain, legfeljebb a teljesítményromlás és a háborús körülmények közti összefüggések értelmezése rajzolódott ki.

Ami az első vádpontokat illeti, vizsgálatom során nem került elő arra vonatkozó dokumentum, hogy Palos Bernardin akár a németek mellett vagy ellen hangolta volna a diákokat, ahogyan arra sem, hogy kényszerítette-e a tanulókat nemzetőri szolgálatra, vagy egyáltalán a háború folytatására buzdította-e őket. Az általam vizsgált iratokból előkerülő források alapján tehát mindez nem állapítható meg. Ő a saját bevallása szerint németellenes magatartást tanúsított, amely miatt csak egyházi hivatalának köszönhetően nem internálták a német megszállást követően.²¹³ Azt, hogy ennek kockázatát ő maga akkor is látta, mutatja az, hogy meghagyta egy rendeletben, hogy elmozdítása esetén a helyettesére, Masszi Ferencre, mint a tankerület teljes jogú vezetőjére kell tekinteni.²¹⁴

Ami ezen ügyekkel kapcsolatban bizonyos, hogy a főigazgató igyekezett megakadályozni azt, hogy az iskolákat és a tanulókat érintő ügyek végrehajtásra kerüljenek a tanügyigazgatás tudta nélkül és megtiltotta a nem tőle érkező utasítások és felszólítások végrehajtását.²¹⁵ Továbbá az oktatás felfüggesztéséről szóló rendeletet követően megtartott tankerületi igazgatói értekezlet során egy külön napirendi pontot alkotott a tanulók gondozása. Ebben a főigazgató azt várta el az igazgatóktól, hogy gondoskodjanak a Rendtartásban és a fegyelmi szabályzatban megköveteltek szigorú betartatásáról, és hogy a tanárok ellenőrizzék a diákokat. Kemény fegyelmet és kötelességtudást várt el a nevelőktől és a tanulóktól a

---

²¹¹ Hetényi Varga 2000: 299.

²¹² Uo.

²¹³ BHML Hetényi Varga Károly gyűjtemény, Ciszterciek 3./4. Palos György Bernardin visszaemlékezése

²¹⁴ Rajczi 1999: 298.

²¹⁵ MNL BaML VI.501.a.. 57. doboz 190/1944-45 Palos Bernardin 1944. szeptember 12-én kelt, az iskolák igazgatóságának küldött levele a nem tanügyi hatóságoktól nyert rendelkezések végrehajtása tárgyában

főigazgató egyaránt.²¹⁶ Ez a gondolat szorosán egybecseng azzal, hogy a korábban is a diákok iskolai kötelezettségteljesítését hangsúlyozta a háborús körülmények ellenére.

A diákok nemzetőri szolgálatával kapcsolatban még az tudható, hogy a tankerületben (és így Pécsen is) valóban megszervezésre került a nemzetőrség 1944. szeptember 26-án, vagyis még a nyilas hatalomátvételt megelőzően, amelyet aztán a nyilas kormányzat karhatalmi segédosztaggá alakított át és a város kiürítésekor (november 27-28.) ismeretlen helyre vezényelte. Ami ebben az ügy az eddig feltárt forrásokból tudható, hogy Palos kezdetben arra utasította az iskolák igazgatóit, hogy ne engedélyezze a diákok nemzetőrségbe történő önkéntes jelentkezését. Majd októberben a katonai vezetés jelentette, hogy az 1925-ben és 1926-ban született tanulók nemzetőrségbe történő besorozására mindenképp sor fog kerülni. Felavatójukra október 15-én a délelőtti órákban, vagyis Horthy hadparancsa és a nyilas hatalomátvételt megelőzően sor is került a ciszterci gimnázium udvarán.²¹⁷ Ennek megvalósulása idején, amely a törvényeknek szigorú betartásával történt,²¹⁸ valóban Palos volt a főigazgató. Ugyanakkor fontos körülmény, hogy mikor a nemzetőröket elvezényelték, Palos már nem töltötte be a főigazgatói tisztséget, vagyis közvetlen ráhatása a helyzetre nem lehetett, valamint ő maga sem tett eleget a kiürítési parancsnak, hiszen a városban maradt.²¹⁹ Sőt, korábban több Bács-Bodrog vármegyei iskolának megtiltotta a kiürítési parancs végrehajtását.²²⁰ Továbbá kiemelendő körülmény lehet a kérdés kapcsán, hogy 1945 februárjában a főigazgató tudomást szerzett arról, hogy e tanulók közül sokan (249-en) egy bajai fogolytáborban tartózkodtak és a a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez (valamint a főispánhoz) fordult segítségért, hogy a fogságba esett tanulók-szabadon bocsátásában nyújtson segítséget.²²¹

Azzal kapcsolatban sem sokkal részletgazdagabbak a feltárt források, hogy vajon 1944 novemberét követően népellenes szellemben vezette-e a tankerületet, bár bizonyos források segítséget nyújtanak ennek megítélésében. Így például egy fontos szempont, hogy eleve az ezt követő időkben foglalta el ismételten a főigazgatói tisztségét, méghozzá a város főispánjának

---

²¹⁶ MNL BaML VIII.51. 3. doboz 905/1944-45 Palos Bernardin 1944. október 30-án kelt, az iskolák igazgatóságának küldött levele az igazgatói értekezleten adott utasítások tárgyában

²¹⁷ MNL BaML XVII.424. IV. sz. Ig. biz. 255. sz. ügyirat Palos Bernardin 1945. június 26-án megtartott igazoló tárgyalásának jegyzőkönyve

²¹⁸ MNL BaML XXV.1. 32. kisdoboz 3628/1945 Scherdán Péter detektív által, 1945 augusztus 29-én kelt jelentése Palos Bernardin ügyének tárgyában

²¹⁹ Hetényi Varga 2000: 300.

²²⁰ MNL BaML XVII.424. IV. sz. Ig. biz. 255. sz. ügyirat Palos Bernardin 1945. június 26-án megtartott igazoló tárgyalásának jegyzőkönyve

²²¹ MNL BaML VI.501.a.. 62. doboz 1310/1944-45 Palos Bernardin 1945. február 6-án kelt, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek küldött levele az orosz fogságba került tanulóifjak tárgyában

utasítására.²²² Majd Palos főigazgatói pozícióját az orosz katonai parancsnokság is legitímálta, azzal a kitételrel, hogy csak a trianoni országhatárokon belül van joga bármilyen intézkedés végrehajtására.²²³ Visszaemlékezése szerint kifejezetten az orosz parancsnokság kérésére maradt még több mint egy évig főigazgató.²²⁴ A forrásokból is úgy tűnik, hogy sikerült egy megfelelőnek mondható kapcsolatot kialakítani az orosz parancsnoksággal, ugyanis úgy tűnik, hogy valamennyi lépését az orosz katonai parancsnoksággal együttműködve, részben annak utasítására hajtott végre. Ilyetén módon a parancsnokság kérése az volt már december elején, hogy a tanítást mihamarabb indítsák újra.²²⁵ Ennek megfelelően a főigazgató azonnali lépéseket tett, felhívta a tankerületben működő iskolák figyelmét, hogy hamarosan újra kell kezdeni az oktatást. A vidéki népiskolákat felszólította, hogy az orosz katonai parancsnoksággal együttműködve, azok tudtával és engedélyével, ahol pedig nincs katonai parancsnokság, ott a főigazgatói hivatal tudtával és engedélyével kezdődhet meg a tanítás, de kizárólagosan az egészségügyi hatóságok engedélyezése után.²²⁶

A középiskolák igazgatóit is felszólította a főigazgató, hogy adjanak azonnali jelentést az épületek állapotáról és az oktatás megkezdéséhez szükséges elvégzendő feladatokról, valamint arról, hogy megközelítőleg mikor tudják megkezdeni a tanítást.²²⁷

A forrásokból aztán kiderül, hogy 1945 januárjában továbbra is folyamatos volt az orosz katonai parancsnokság oktatás fölötti ellenőrzése, amellyel Palos kényszerűen együttműködött. Az 1945 januárjában megtartott főigazgatói értekezletek során az orosz katonai parancsnokkal történő megegyezésnek megfelelően adott utasításokat az oktatásra vonatkozóan. Ennek részeként például kötelezte az igazgatókat, hogy ellenőrizzék, hogy az iskolában nem foglalkozik senki olyannal, amely a vöröshadsereg számára kifogásolható lenne, továbbá ekkor a vöröshadsereg utasítására tiltotta meg a honvédelmi ismeretek tanítását is.²²⁸ Ahogy később például az orosz nyelv tanításának rendkívüli tantárgyként történő bevezetéséről is ennek

---

²²² MNL BaML VI.501.a.. 61. doboz 1092-1/1944-45 Palos Bernardin 1944. december 31-én kelt, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek küldött levele a tankerület állapotával kapcsolatban

²²³ MNL BaML VI.501.a.. 61. doboz 1272/1944-45. Palos Bernardin 1945. január 25-én kelt, a katonai parancsnokságnak küldött levele az iskolai ügyekkel kapcsolatos megállapodás tárgyában

²²⁴ BHML, Hetényi Varga Károly gyűjtemény, Ciszterciek 3./4. Palos György Bernardin visszaemlékezése

²²⁵ MNL BaML VI.501.a.. 61. doboz 1164-1/1944-45 Palos Bernardin 1945. december 12-én kelt, a város polgármesterének küldött levele a pécsi iskolák ügyében tett intézkedés kérése tárgyában

²²⁶ MNL BaML VI.501.a.. 61. doboz 1193-1/1944-45. Palos Bernardin 1944. december 23-án kelt, a város katonai parancsnokságának küldött levele a pécsi iskolákban való tanítás tárgyában

²²⁷ MNL BaML VI.501.a.. 61. doboz 1166/1944-45 Palos Bernardin 1944. december 11-én kelt, a pécsi tanfelügyelőnek és a pécsi iskolák igazgatóságának küldött levele a tanítás megkezdésének előkészítése tárgyában

²²⁸ MNL BaML VI.501.a.. 62. doboz Jegyzőkönyv az 1945. január 4-én megtartott igazgatói értekezleten adott utasításokról

megfelelően rendelkezett a főigazgató.²²⁹ Az együttműködés fennállását, igaz ennek korlátozó szerepét mutatja az is, hogy a minisztérium számára küldött jelentésben Palos a miniszteri intézkedést sürgeti, ugyanis az orosz katonai parancsnokság tantervi kérdésekbe is bele kívánt folyni, szüneteltette például a honvédelmi ismeretek tanítását, bizonyos tantárgyak esetén a tankönyvhasználatot stb. Ugyanígy beleszólt a diákság egyesületi életébe is.²³⁰

Az imént bemutatott körülményekből tehát nem látszódik, hogy miért indulhatott meg a főigazgatóval szembeni eljárás, amely aztán, ahogy arról szó volt, felmentéssel végződött. Különösen azt követően, hogy 1945 júniusában lezajlott igazolási eljárása során ráadásul ugyanezen vádpontok alól egyhangú felmentést kapott.²³¹ Felvetődik viszont a kérdés, hogy akkor mi alapján fogalmazódtak meg e vádpontok? A feltárt források alapján ezek és a későbbi eljárás a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség tevékenységéhez köthető, pontosabban annak március 18-i pécsi tagszervezetének megalakulásához.²³² A szervezetről a demokratikus átalakulás körülményeivel foglalkozó fejezetben részletesebben lesz szó. Ami bizonyos, hogy egy héttel a tagszervezet megalakulást követően, annak 1945. március 25-én megtartott gyűlésén egy egyetemista, Hasznos Tivadar²³³ fogalmazta meg azokat a vádakokat, melyek szerint Palos az ifjúságot a nemzetiségbe kényszerítette.²³⁴ Majd a következő napon, március 26-án, a szervezet *Szabad Élet* elnevezésű folyóiratában jelent meg egy névtelen, ám az aláíró szerint egy VIII. osztályos gimnáziumi tanuló tollából származó írás, amely azzal vádolta meg Palos Bernardint, hogy akadályt gördített a tanulók MADISZ-ba történő belépése elé.²³⁵ Maga a cikk kapcsán érdemes megjegyezni, hogy ennek megfogalmazását követően a szerző további vádakokat is felhoz a tankerületi főigazgatóval szemben. Így például, hogy „tomboló kaszánya szellemet” vitt az iskolákba, vagy hogy Masszi Ferencsel közösen a demokratikus átalakulás

---

²²⁹ MNL BaML VI.501.a.. 62. doboz 1316/1944-45. Palos Bernardin 1945. február 10-én kelt, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek írt levele az orosz nyelv tanítása tárgyában

²³⁰ MNL BaML VI.501.a.. 61. doboz 1261/1944-45 Palos Bernardin 1945. január 22-én kelt, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek tett jelentése a tankerület állapotáról

²³¹ MNL BaML XVII.424. IV. sz. Ig. biz. 255. sz. ügyirat Palos Bernardin 1945. június 26-án megtartott igazoló tárgyalásának jegyzőkönyve

²³² Szabad élet 1945. 03. 26. 4.

²³³ Ellene később Palos egy rágalmozási pert is indított (MNL BaML VII.52.b. 1917-1952 4390/1945 A Hasznos Tivadar ellen 1945. június 28-án kelt vádirat). Valamint személye kapcsán még érdekes információ lehet, amely az ügyre vonatkozó további kutatás tárgyát képezheti, hogy Hasznos egy 1969-es cikk szerint az ún. Andraskovits-csoport tagja volt, amely a helyi kommunista ellenállásként hivatkozott magára. (Dunántúli Napló 1969. 11. 29. 6.)

²³⁴ MNL BaML VI.501.a.. 4. doboz 6/1945.biz Palos Bernardin április 3-án, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek írt levele Hasznos Tivadar egyetemi hallgató ellen bűnvádi eljárás megindítására felhatalmazás kérése tárgyában

²³⁵ Szabad élet 1945. 03. 26. 4. Itt érdemes egyébként megjegyezni, hogy bár Palos Bernardin a minisztérium felé valóban fogalmazott meg kritikákat a MADISZ tevékenységével szemben (1444-1/1944-45), ám azzal kapcsolatban nem került elő semmilyen forrás, hogy a diákok szervezetbe történő belépését megakadályozta volna. Ráadásul ekkor már hatályban volt a tanév hátralévő részére kiadott 56.002-es, a VKM által március 1-jén kiadott általános utasítás, amely rögzítette, hogy a MADISZ-ba a 15-18 év közötti tanulók beléphetnek.

szabotálásán dolgoznak.²³⁶ E két, a MADISZ által megfogalmazott vádak összhangban vannak azokkal, amelyek alapján aztán Palos Bernardin igazoló eljárása is megtörtént és amely alapján megindulhatott ellene a későbbi eljárás 1945 nyarán. Legelőször augusztus 3-án, letartóztatási parancs és vádak megjelölése nélkül vitte el egy detektív a városi politikai rendőrségre a főigazgatót. A kihallgatásról nem térhetett haza, előzetes letartóztatásba került és internálták is mint politikai okokból őrizetbe vet személyt. Ebből az internálásból az orosz parancsnokhelyettes közbenjárásának köszönhetően szabadult másnap, ám augusztus 8-án újfent őrizetbe vették és internáltként fogva tartották, valamint dolgoztatták.²³⁷

Mivel letartóztatásának okát nem adták meg, nem lehet tudni, hogy pontosan mi volt az, viszont néhány egyéb forrásból mégis következtethetünk rá, amely az egész eljárás politikai alapú motivációját sejteti. Második letartóztatását a politikai detektív csoport vezetője kérte az államrendőrségtől augusztus 4-én, arra hivatkozva, hogy Palos korábban a Nyilaskeresztes Párt vagy a Volksbund tagja volt, tevékenységét pedig továbbra is ennek szellemiségében végezheti.²³⁸ Valamint Masszi Ferenc a politikai Szövetséges Ellenőrző Bizottság pécsi megbízottjánál, Ocskán ezredesnél tett érdeklődése során megtudta, hogy olyan vádpontok miatt állították elő Palost, amelyek kapcsán az igazoló eljárás során már tisztázták.²³⁹ E vádak később aztán az eljárás során politikai vétséggé alakultak, mely a „demokratikus magyar állameszme ellen” irányult.²⁴⁰

A főigazgató szabadulásáért, illetve jobb körülmények közé helyezése érdekében egyaránt megmozdult a tankerület és egyaránt megmozdult az egyház és a ciszterci rend is, de még a miniszter is. A főigazgató ugyanis, mivel a politikai internáltak között került elhelyezésre, akiket egyébként az Ágoston téri népiskola épületében tartottak fogva, nem láthatta el a szerzetesi teendőit sem. Így a tankerületi hivatal kérte a főigazgató mihamarabbi szabadlábba helyezését a főispántól, de egészségügyi állapotára (melyet az Erzsébet Tudományegyetem belklinikájának igazgató professzora igazolt) és a szerzetesi kötelezettségeire való tekintettel legkevesebb háziőrizetbe történő áthelyezését, melyhez a

---

²³⁶ Szabad élet 1945. 03. 26. 4.

²³⁷ MNL BaML VI.501.a.. 66. doboz 2972-1/1944-45 Masszi Ferenc 1945. augusztus 23-án kelt, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek küldött levele Palos Bernardin pécsi tankerületi főigazgató rendőri őrizetbe vételének tárgyában

²³⁸ MNL BaML XXV.1. 32. kisdoboz 3628/1945 A politikai detektív csoport politikai csoportvezetőjének 1945. augusztus 4-én kelt, az államrendőrségnek küldött levele Palos Bernardin rendőrhatalósági őrizetbe helyezésének tárgyában

²³⁹ MNL BaML VI.501.a.. 66. doboz 2972-1/1944-45 Masszi Ferenc 1945. augusztus 23-án kelt, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek küldött levele Palos Bernardin pécsi tankerületi főigazgató rendőri őrizetbe vételének tárgyában.

²⁴⁰ MNL BaML VI.501.a.. 106. doboz 1124/1945-46 Palos Bernardin 1945. október 23-án kelt levele a Magyar Államrendőrség Pécsi Kapitányságának rendőrhatalósági felügyelet alá helyezés elleni fellebbezés tárgyában

püspök egy elkülönített helyiséget is felajánlott a papnevelő szemináriumban.²⁴¹ Majd később Kühn Szaniszló ciszterci rendfőnök is a város főkapitányához fordult, hogy legalább a papi büntetőintézetbe helyezték át, ahol áldozópapságából fakadó kötelezettségeinek megfelelhett volna.²⁴² Teleki Géza, vallás- és közoktatásügyi miniszter pedig a belügyminiszternek címzett levelében kérte a főigazgató szabadon bocsátását.²⁴³ Ezeknek a kéréseknek eleget is tettek és szeptember 7-én Palost áthelyezték a papi büntetőintézetbe, ám hamarosan a ciszterci rendfőnök kérvényezte, hogy helyezték Palost háziőrizetbe.²⁴⁴ A tanügyigazgatás irataiból nem derült ki, hogy végül mikor engedték ki (legkevesebb háziőrizetbe) a főigazgatót, azonban október 13-án kézbesítettek számára egy október 10-i keltezésű rendőrhatalósági felügyelet alá helyezést kimondó véghatározatot.²⁴⁵ E véghatározat a 138.000/1945. VI. B.M. rendeletre hivatkozik a döntésében.²⁴⁶ E kapcsán pedig azt kell megjegyezni, hogy a rendőrhatalóságok számára szinte bárkinek az internálását vagy rendőri felügyelet alá helyezését lehetővé tette, hiszen a célja elsősorban a „megelőzés” volt.²⁴⁷ Ugyanakkor a rendőrhatalósági felügyelet alatti státusz alapvetően megváltoztatta a helyzetét, hiszen az ekkor életben lévő, a belügyminiszter 1939. évi 760. rendelete értelmében a rendőrhatalósági felügyelet alatt lévő személy szabadlábban volt, viszont rendszeres ellenőrzés és korlátozás alatt állt (például kötelező volt hetenként legalább egyszeri, a rendőrhatalóságnál történő lejelentkezés, lakhelyelhagyási tilalom stb.). A rendőrhatalósági felügyelet viszont nem jelentett foglalkozástól való eltiltást.²⁴⁸ Így Palos tankerületi főigazgatói tisztségét a továbbiakban is betölthette.

Palos Bernardin bűnössége az ellene indult népbírósági eljárás végén nem volt bizonyítható,²⁴⁹ ahogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter hatáskörében elvégzett vizsgálat során is felmentették a nevezett vádak alól. Az ügy részleteinek mélyebb bemutatását nem tartom jelen disszertáció keretei között indokoltnak, hiszen számos olyan kérdés vetődik fel,

---

²⁴¹ MNL BaML VI.501.a.. 66. doboz 2972-1/1944-45 Masszi Ferenc 1945. augusztus 23-án kelt, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek küldött levele Palos Bernardin pécsi tankerületi főigazgató rendőri őrizetbe vételének tárgyában

²⁴² MNL BaML VIII. 52. A Ciszterci Rend Pécsi Nagy Lajos Gimnáziuma iktatott iratok 1944-45 71-177, 1945-46 51-538, 1946-47 1-625, 1947-48 3-666 Levél főkapitánynak, Kühn Szaniszló 1945. szeptember 5-én kelt levele a főkapitánynak Palos Bernardin fogva tartásának tárgyában

²⁴³ ÁBTL 3.1.9. V-14927. 11.825/1945. eln.sz. Teleki Géza 1945. szeptember 4-én kelt, a belügyminiszternek küldött levele Palos Bernardinrendőri őrizetbevitelének ügyének tárgyában

²⁴⁴ MNL BaML VIII. 52. A Ciszterci Rend Pécsi Nagy Lajos Gimnáziuma iktatott iratok 1944-45 71-177, 1945-46 51-538, 1946-47 1-625, 1947-48 3-666 Levél főkapitánynak, Kühn Szaniszló 1945. október 3-án kelt levele a főkapitánynak Palos Bernardin fogva tartásának tárgyában.

²⁴⁵ ²⁴⁵ MNL BaML VI.501.a.. 106. doboz 1124/1945-46 Palos Bernardin 1945. október 23-án kelt levele a Magyar Államrendőrség Pécsi Kapitányságának rendőrhatalósági felügyelet alá helyezés elleni fellebbezés tárgyában

²⁴⁶ Uo.

²⁴⁷ Palasik 1997: 88.

²⁴⁸ BM 1939. 760. rendelet 3.§

²⁴⁹ MNL BaML XXV.1. 32. kisdoboz 2342/1946. nü.sz. A pécsi népbiztos 1946. július 17-én tett jelentése Palos Bernardin elleni nyomozás megszüntetése tárgyában

amely elterelné a disszertáció fókuszát.²⁵⁰ Ugyanakkor azt még érdemes lehet megemlíteni, hogy a személyét támadni szándékozó atrocitások viszont a rendőrhatalósági felügyelet megállapításával még nem értek véget. Egy igazán sajátos esetre került sor 1946. február 20-án. Egy munkáspárti gyűlést tartottak a Széchenyi téren, ahol a tüntető tömeg egyik követelése volt Palos Bernardin eltávolítása is. A gyűlés végeztével aztán a tömegből néhányan a ciszterci gimnáziumhoz vonultak és behatoltak az épületbe, ahol Hal Pál hittantanárt találták és akit aztán bántalmaztak is, ugyanis azt hitték, ő Palos.²⁵¹

4.3. Az épületek

4.3.1. Az épülethasználattal kapcsolatos rendelkezések és az intézmények érintettsége

Megkerülhetetlen, hogy az iskolák épületeinek a használata is vizsgálat alá essen, ha azoknak a történetét kívánjuk megvizsgálni. Ez azért is különösen fontos kérdés, mert az épületek nem csak mintegy kényszerű terek, amelyekre szükség van a nevelői munkához, hanem szoros kapcsolatban vannak az ott elvégzett munkával. Az iskolaépületek állapota (beleértve a festést, a bútorokat, a dekorációt stb.) befolyásolja a tanulók viselkedését és az iskola iránti attitűdöket. De üzeneteket is közvetít a diákok, a szülők és a helyi társadalom felé egyaránt, amely ugyancsak befolyással van az iskolával, tanulással kapcsolatos gondolatokra.²⁵² Jelen fejezet keretein belül tehát azt fogom bemutatni, hogy az iskolák épületeit, elhelyezését milyen módon érintette a háború. Beleértve ebbe az esetleges katonai beszállásokhoz kötődő épületlefoglalásokat és ebből fakadóan a különböző iskolák közös épületbe történő beköltözését, valamint az épületekben keletkezett károkat. Az épületekkel kapcsolatban egy harmadik vizsgálódási szempont, hogy miként befolyásolták mindezek a pedagógiai munkát, mely kérdés vizsgálatával jelen téma zárul.

A téma vizsgálatát alapvetően a honvédelmi törvény épületek háborús igénybevétel szabályozó passzusának áttekintésével érdemes kezdeni, igaz, már ezt megelőzően is sor került kisebb beszállásokra, lefoglalásokra. Így például a Pius tornatermet már az 1938-39-es

---

²⁵⁰ Az eljárásokkal kapcsolatosan eddig feltárt iratokból úgy tűnik, hogy erőteljes politikai motivációi lehettek a Palos Bernardin elleni intézkedéseknek, amelyek a kommunista párt irányából indultak. Ugyanakkor a vizsgálat jelenlegi szakaszában nem lehet bizonyossággal megállapítani, hogy ez kizárólagosan Palos személye ellen indult, vagy esetlegesen az egyház és egyházi személyek elleni támadások egyik korai (részben sikertelen) kezdeményezéséről van szó. Palos ügyének feltárásának vizsgálatát jelenleg is folytatom.

²⁵¹ MNL BaML VI.501.a. 112. doboz 178/1945-46 Dr. Zánkay Kornélia 1946. február 21-én kelt, Palos Bernardinnak küldött jelentése az iskola épületébe erőszakosan benyomult suhancok viselkedése tárgyában

²⁵² Réti – Lippai 2013: 48-49.

tanévben is lefoglalták egy rövid időre.²⁵³ A kutatás szempontjából fontos határvonalat viszont e törvény hozta, amelynek a beszállásokkal foglalkozó III. fejezete lehetővé tette, hogy szükség esetében lényegében bármely középület lefoglalható legyen a honvédség számára.²⁵⁴ Mindez aztán, mint látható lesz, el is vezetett ahhoz, hogy hamarosan valóban megtörténtek az iskolákban az első beszállások. Ezekre a tankerületnek is reagálnia kellett és megszülettek az első irányelvek is ezzel kapcsolatban. Így Fodor Ferenc főigazgató például arra kérte az intézetek vezetőit, hogy örömmel fogadják a katonákat és az esetlegesen felmerülő problémákat igyekezzenek megoldani, illetve vegyék fel a kapcsolatot a katonai parancsnoksággal részletes tájékoztatás érdekében, elsősorban a beszállás várható idejével kapcsolatban.²⁵⁵ Arra nem volt lehetőség, hogy a beszállásokat elkerüljék az iskolák, a főigazgató, úgy tűnik a forrásokból, megpróbálta megvédeni azokat az esetleges visszaélésektől. Emiatt felhívta az intézmények vezetőségének figyelmét, hogy csak a város beszállási ügyosztálya által kiállított rendelvevények tekinthetők érvényesnek és arra kérte őket, hogy azonnal jelentsék telefonon, ha egyéb beszállásra irányuló törekvést tapasztalnak.²⁵⁶

Az általam vizsgált gimnáziumok esetében lefoglalásokra ekkor viszont még nem került sor, leszámítva a Pius Gimnázium egyes részeit. Ugyanis az intézmény tornatermét,²⁵⁷ valamint az internátus rajztermét és az öltözőket is igénybe vette a katonaság például az 1939-40-es tanév tavaszán.²⁵⁸ Majd a tornaterem lefoglalása megismétlődött a következő tanesztendőben is.²⁵⁹ A front közeledéséig viszont a többi iskolát nem érintette a lefoglalás és a katonai beszállás kérdése, vagy legalábbis nem közvetlen formában. A többi, Pécssett és Mohácsott működő iskolában viszont igen nagy gondot okoztak ezek, mivel akár egyetlen intézmény lefoglalása is azzal járt, hogy több száz tanuló elhelyezését kellett megoldani. Ezért hamarosan megszületett az első olyan rendelkezés is a tankerületben, amely az ezekből fakadó nehézségek megoldásának koordinációjára vonatkozott. A szabályozás értelmében ha egy iskolának teljesen lefoglalták az épületét, akkor az elhelyezéséért Pécssett a főigazgató volt felelős, míg a tankerület néhány városában (Baján, Csurgón és Kaposvárott) egy-egy kijelölt iskola

---

²⁵³ MNL BaML VIII.61. 7. doboz 305/1938 Selmeczy Gyula 1938. október 29-én kelt, a főigazgatónak küldött levele a Pius Gimnázium tornatermének lefoglalása tárgyában

²⁵⁴ 1939. II. tc. 95.§

²⁵⁵ MNL BaML VI.501.a.. 15. doboz 1942-23/1940-41 Fodor Ferenc valamennyi közép-, középfokú és szakiskola igazgatóságának küldött levele az iskolák katonai célokra való lefoglalása tárgyában

²⁵⁶ MNL BaML VIII.53. 12. doboz 47/Om. 1941 Fodor Ferenc 1942. január 20-án kelt, valamennyi pécsi közép-, középfokú és szakiskola igazgatóságának és valamennyi tanfelügyelőnek küldött levele katonai beszállás jogosultsága tárgyában

²⁵⁷ Pius Gimnázium értesítője, 1940: 37.

²⁵⁸ MNL BaML VIII.61. 7. doboz 11968/1939. C. Makucz Jenő 1939. március 14-én kelt, a Pius Gimnázium igazgatóságának küldött rendelete átvonuló szállás biztosítása tárgyában

²⁵⁹ Pius Gimnázium értesítője, 1941: 62.

igazgatója, a kisebb pedig városokban, melyek közé tartozott Mohács is, az iskolák igazgatóinak maguknak kellett megoldaniuk az intézményük elhelyezését.²⁶⁰

A beszállások komoly konfliktusokat okozhattak az iskolák között, amely miatt az intézmények magán úton történő egyezkedésekbe próbáltak kezdeni, saját érdekeik védelme érdekében. Ezt Fodor Ferenc egy 1942 júniusában küldött rendeletében megtiltotta, ugyanis jelentős zavarokat okozott az iskolák elhelyezésében.²⁶¹ Ugyancsak a konfliktusokat mutatja, hogy a lefoglalás miatti befogadással kapcsolatban a következőket írta az iskolaigazgatóknak a főigazgató: *„Sajnos alig van ma néhány iskola a vezetésem alatt álló tankerületben, amely egyedül vagy saját otthonában folytatná ebben a tanévben is a maga nevelő munkáját. Legtöbb iskolának áldozatot kellett hoznia sebesült hőseink érdekében és el kellett hagynia otthonát, vagy más intézeteket kellett vendégül befogadnia. Tökéletesen tisztában vagyok vele, hogy helyenkint milyen nehéz helyzetek állottak elő, úgy a tanítási idő beosztása, mint a elhelyezkedés, továbbá a tanítás és nevelés terén is, s hogy milyen áldozatokat kíván meg a délutáni tanítás a tanároktól, tanítóktól. Mégis gondoljunk arra, hogy milyen csekély ez az áldozat azókéhoz képest, akiknek iskolánk otthonát át kellett engedniük, hogy összeroncsolt testüket, megviselt lelküket meggyógyíthassák. Ma senki se zúgolódjék, mert ma minden itthoni zúgolódás egyenesen Isten-káromolás számba megy!”²⁶² (A kiemelés az eredeti dokumentumban található módon történt.)*

Ebben a kérdésben kezdetben a leánygimnáziumon kívül valamennyi általam vizsgált gimnázium is érintetté vált, még ha eltérő időben is. A ciszterci gimnázium esetében például a honvédség annak mentesítése érdekében a belvárosi elemi iskolának az épületét foglalta le. Így a Nagy Lajosnak otthont kellett biztosítani délutáni tanítás keretein belül a nevezett iskolának 1942. április 16-ától.²⁶³ Majd a következő tanév második félévében, 1943. február 8-ától a fiúkereskedelmi iskolát, majd később a Makár utcai elemi iskolát is vendégül kellett látnia, akik

---

²⁶⁰ MNL BaML VI.501.a. 15. doboz 1942-23/1940-41 Fodor Ferenc valamennyi közép-, középfokú és szakiskola igazgatóságának küldött levele az iskolák katonai célokra való lefoglalása tárgyában

²⁶¹ MNL BaML VIII. 53. 12. doboz 55/O.M. Fodor Ferenc 1942. június 16-án küldött levele, valamennyi közép-, középfokú és szakiskola igazgatóságának és valamennyi tanfelügyelőnek küldött levele az iskolai épületek honvédelmi célokra történő lefoglalása tárgyában

²⁶² MNL BaML VIII.53. 12. doboz 290/1942-43 Fodor Ferenc 1942. szeptember 18-án kelt, valamennyi közép-, középfokú és szakiskola igazgatóságának és valamennyi tanfelügyelőnek küldött levele az 1942/43-as tanévre vonatkozó irányelvek tárgyában.

²⁶³ MNL BaML VIII.52. A ciszterci rendi pécsi Nagy Lajos Gimnáziuma iktatott iratok 1941 1-349, 1941-42 1-599. doboz 367/1941-42 Kühn Szaniszló 1942. április 12-én kelt, Fodor Ferencnek küldött levele a pécsi belvárosi elemi iskolának a gimnázium épületébe történő beköltözése tárgyában. Megjegyzés: Eredendően a ciszterci gimnázium épületét kívánta lefoglalni a Pécsi 4. sz. Honvéd Helyőrségi Kórház parancsnoksága. (MNL BaML VIII.52. A ciszterci rendi pécsi Nagy Lajos Gimnáziuma iktatott iratok 1941 1-349, 1941-42 1-599. doboz 279/1941-42 A Pécsi 4. sz. Honvéd Helyőrségi Kórház Parancsnokának 1942. február 13-án kelt, Kühn Szaniszlónak küldött levele az iskola honvédelmi célokra történő igénybevétele tárgyában)

aztán az 1943-44-es tanévben is a gimnázium épületében működtek.²⁶⁴ Az utolsó háborús tanévet pedig úgy kezdte meg az intézmény, hogy a Széchenyi Gimnáziumot is be kellett fogadnia.²⁶⁵

A Pius esetében azt láthatjuk, hogy 1943 tavaszán a Fiume utcai elemi iskolát kellett elszállásolnia, amelyet hadikórház céljára foglaltak le.²⁶⁶ Az épületben a következő, 1943-44-es tanévben is itt nyert elhelyezést az iskola délutáni tanítás keretein belül,²⁶⁷ amely nem tetszett a gimnázium vezetésének. Jogtalanul informális és formális tárgyalásokba kezdett az intézményük felszabadítása érdekében, amely miatt Palos a Katolikus Tanügyi Főigazgatóság elnök-főigazgatójához, Kürti Menyhérthez fordult, aki felszólította az intézmény vezetését ezen próbálkozások abbahagyására.²⁶⁸

A mohácsi gimnázium viszonylag sokáig, az 1943-44-es tanévig mentesült az épületével kapcsolatos háborús többletterhektől. Ugyanakkor ebben a tanévben a mohácsi polgári iskola épületét katonai célokra lefoglalták, amely január 7-étől a tanév végéig, néhány rövidebb megszakítással, a gimnázium falai között működött, majd március 21-ét követően a tanévből hátralévő néhány napban hasonló okokból a római katolikus elemi iskoláknak is otthont adott a gimnázium.²⁶⁹

A beszállások miatt ugyancsak kénytelen volt az épületét megosztani egy másik intézménnyel a Széchenyi Gimnázium. Ezen intézménynek viszont kissé speciális a helyzete, ugyanis a háborús igénybevételtől függetlenül gyakorlatilag alkalmatlan volt az épülete a tanításra (hibás és korhadt volt a padlózata, a villanyvezetékek szabadon futottak, az ablakok mellett 2-3 centiméteres rések voltak, a fűtőtestek teljesen kiégtek stb.),²⁷⁰ ráadásul a mérete sem volt elégséges.²⁷¹ Emiatt az Államkincstár az 1942-43-as tanév folyamán megvásárolta a Kardos Kálmán utca (ma Janus Pannonius utca) 5. szám alatti bérházat azzal a céllal, hogy átalakítják iskolaépületté és ott kap új elhelyezést a Széchenyi Gimnázium (a főigazgatói hivatallal és a tanfelügyelőséggel egyetemben, amelyek ekkor már be is költöztek oda).²⁷² A

---

²⁶⁴ Nagy Lajos Gimnázium értesítője, 1944: 77.

²⁶⁵ MNL BaML VI.501.a. 56. doboz 35. sz/1943/44 Fábán István 1944. szeptember 5-én kelt, Palos Bernardinnak küldött levele az iskola katonai igénybe vétele tárgyában

²⁶⁶ Pius Gimnázium értesítője, 1943: 22.

²⁶⁷ Pius Gimnázium értesítője, 1944: 4.

²⁶⁸ MNL BaML VI.501.a. 59. doboz 870/1944-45. sz./E. Kürti Menyhért 1944. október 3-án kelt, Pethő Jenőnek küldött levele a Pius Gimnázium elleni panasszal kapcsolatban

²⁶⁹ Mohácsi Városi Gimnázium értesítője, 1944: 9.

²⁷⁰ MNL BaML VIII. 54. 6. doboz 18-22/1943-44 A Széchenyi István Gimnázium 1944. augusztus 5-i átadásáról kelt jegyzőkönyv

²⁷¹ Széchenyi István Gimnázium értesítője, 1940: 8., Széchenyi István Gimnázium értesítője, 1941: 9., Széchenyi István Gimnázium értesítője, 1942: 14. Széchenyi István Gimnázium értesítője, 1943: 9.

²⁷² Széchenyi István Gimnázium értesítője, 1943: 9.

szeptemberre tervezett költözés azonban elmaradt, és az 1943-44-es tanévet is az iménti körülmények között kezdte meg a gimnázium,²⁷³ majd ezek ellenére 1943. március 20-án, ha csak egy nagyon rövid időre is, de az iskola épületében kapott elhelyezést a református leánypolgári iskola délutáni tanrendben. Az igazgatóság ezt tudomásul vette, de feltételezhető, hogy nem örült a kialakult állapotnak. Legalábbis erre lehet következtetni az intézményben megtartott módszeres értekezlet jegyzőkönyvében rögzítettekből: „[...] *miképpen az ingerléseknek nincs semmi értelme, nem indokolja semmi a túlságos barátkozást sem.*”²⁷⁴

A front közeledése új helyzetet teremtett és a gimnáziumi épületek teljes lefoglalása sem volt tovább elkerülhető, noha úgy tűnik, hogy a megyében erre tendenciózan próbáltak törekedni. Legelőbb a mohácsi gimnázium esett a vizsgált intézmények közül a teljes lefoglalás áldozatává. Először az épületének egyharmadát foglalta le a német katonai parancsnokság 1944. áprilisában, ám már ekkor közölték informális keretek között az iskola vezetésével, hogy az egész épületet le fogják foglalni egy katonai kórház abban történő elhelyezése céljából.²⁷⁵ Végül is erre a teljes lefoglalásra, amelyet a Waffen SS 8. lovas hadosztályának 2. egészségügyi százada hajtott végre, több részletben került sor. Előbb májusban, majd júliusban foglaltak le további tantermeket és az internátus hálótermeit. A hatályos szabályoknak megfelelően az igazgató ezeket a lefoglalásokat engedélyezte, ugyanakkor aggódott, hogy az épületet nem fogják kiüríteni a tanévkezdésre, mert bár a város polgármestere megpróbált közbenjárni és új épületet biztosítani az alakulatnak, az azt nem fogadta el. Emiatt 1944. júliusában Hites a főigazgató közbenjárását kérte, arra hivatkozva, hogy a város valamennyi iskolája katonai igénybevétel alatt áll, ezért több intézménynek is helyet kell biztosítaniuk és erre kizárólag a gimnázium épülete alkalmas.²⁷⁶ Ennek nyomtatékosítására Hites a leveléhez egy polgármester által írt igazolást is mellékelte. Ezen igazolás szerint az iskola úgy készült az 1944-45-ös tanév megkezdésére, hogy a saját 310 fős létszáma mellett 903 elemi iskolás tanulónak és 320 polgári iskolás tanulónak is otthont kell biztosítania.²⁷⁷

Nem derült ki a forrásokból, hogy a főigazgató közben járt-e az iskola érdekében, viszont ha így is tett, sikertelenül tette, ugyanis 1944. augusztus 26-án továbbra is katonai igénybevétel alatt állt a teljes épület. Ugyanakkor a polgármesternek sikerült az ügyel

---

²⁷³ Széchenyi István Gimnázium értesítője, 1944: 6.

²⁷⁴ MNL BaML 6. doboz ad 18-17/1943-44 A Széchenyi István Gimnáziumban 1944. március 22-én tartott módszeres értekezlet jegyzőkönyve

²⁷⁵ MNL BaML VIII.51. 3. doboz 314/1943-44 Simon Vendel 1944. május 2-án kelt, Palos Bernardinnak küldött levele a VKM hatáskörébe tartozó épületek bejelentése tárgyában

²⁷⁶ MNL BaML VI.501.a.. 56. doboz 407/1943-44 Hites Ferenc 1944. július 22-én kelt, Palos Bernardinnak küldött levele az iskolaépület a német SS egészségügyi alakulat általi tartós igénybevétele tárgyában

²⁷⁷ MNL BaML VI.501.a.. 56. doboz 5320/1944 Szőnyi Alajos 1944. július 24-én kelt, Palos Bernardinnak küldött levele a az iskolaépület a német SS egészségügyi alakulat általi tartós igénybevétele tárgyában

kapcsolatban megoldást találania²⁷⁸ és szeptember 3-án meg is történt az épület kiürítése.²⁷⁹ Ez lehetővé tette a tanév szabályos időben történő megkezdését. Igaz, a helyhiány abban a tekintetben nem oldódott meg, hogy továbbra is úgy tűnt, hogy minden iskola a gimnázium épületében nyer elhelyezést.²⁸⁰ Bő egy hónap működést követően viszont újfent lefoglalták a teljes épületet (beleértve az internátust is),²⁸¹ amely a tanítás néhány napos szünetelésével járt, amíg meg nem találta az intézmény a megoldást a tanítás újbóli megkezdésére, igénybe véve még a tanári szobát is.²⁸² A tanítás újakezdése azonban már nem eredményezett hosszútávú munkát a tanév rövidesen bekövetkező felfüggesztése miatt, amelyet követően az épület minden helyiségét, az irodahelyiségeken és a szertárakon kívül, katonai igénybevétel sújtott.²⁸³

A mohácsi gimnáziumnál nehezebb helyzetbe került a költözésre váró Széchenyi Gimnázium, ugyanis 1944 augusztusában a honvédség lefoglalta a Király u. 42. szám alatti épületet és a ciszterci gimnáziumban kapott helyet a Széchenyi Gimnázium. Az iskola teljes átköltöztetésére mindösszesen két nap alatt, augusztus 26 és 28 között került sor, azonban helyhiány miatt a bútorok javarészét az iskola kénytelen volt a régi épületében hagyni.²⁸⁴

Az 1944-45-ös tanév a leánygimnáziumban is új helyzetet teremtett, ugyanis ezt követően már ez az intézmény sem tudta elkerülni más intézmények befogadását és 1944 őszétől más leányiskolák is a Szent Erzsébet épületét használták, nagyban megnehezítve az iskolai munkát.²⁸⁵

Hamarosan további, az épületek átadási kötelezettségével kapcsolatos utasítások, szigorítások is érkeztek. Így például 1944. október 25-én küldte tovább Palos az iskolák igazgatóságának a VKM azon utasítását, mely szerint ha hadikórház céljára kijelölésre kerül

---

²⁷⁸ MNL BaML VIII. 51. 3. doboz 416/1943-44 Hites Ferenc 1944. augusztus 26-án kelt, Palos Bernardinnak küldött jelentése a tanévkezdés lehetőségéről

²⁷⁹ MNL BaML VI.501.a. 92. doboz 5/1944-45 A Mohácsi Városi Gimnázium 1944. szeptember 2-án tartott alakuló értekezletének jegyzőkönyve

²⁸⁰ MNL BaML VIII.51. 3. doboz 416/1943-44 Hites Ferenc 1944. augusztus 26-án kelt, Palos Bernardinnak küldött jelentése a tanévkezdés lehetőségéről

²⁸¹ MNL BaML VI.501.a. 56. doboz 79/1944-45 Hites Ferenc 1944. október 13-án kelt, Palos Bernardinnak küldött jelentése az iskola katonai igénybevételéről. Megjegyzés: A hivatkozott jelentés hivatkozik egy 78/1944-45. számú dokumentumra, amelyben jelentette a főigazgatónak a gimnázium igazgatója, hogy sor került az intézmény részleges lefoglalására. Azonban e dokumentum nem került elő sem a főigazgatói, sem az iskolai iratok vizsgálata során, így ennek időbelisége a kutatás során nem derült ki.

²⁸² MNL BaML VI.501.a. 56. doboz 87/1944-45 Hites Ferenc 1944. október 16-án kelt, Palos Bernardinnak küldött jelentése a tanítás tovább folytatásáról

²⁸³ MNL BaML VI.501.a. 92. doboz 501/1944-45 A Mohács Városi Gimnázium 1945. január 30-án tartott rendkívüli értekezletének jegyzőkönyve

²⁸⁴ MNL BaML VI.501.a. 56. doboz 35. sz/1943/44 Fábíán István 1944. szeptember 5-én kelt, Palos Bernardinnak küldött levele az iskola katonai igénybe vétele tárgyában

²⁸⁵ MNL BaML VIII.53. 13. doboz ad 19/1944-45 Bártai M. Ilona 1944. augusztus 25-én kelt, Palos Bernardinnak küldött jelentése a tanítás idejéről és helyéről

egy épület, azt feltétlenül és haladéktalanul át kellett adni.²⁸⁶ Ennél az intézkedésénél pedig még súlyosabb volt a főigazgató által egy nappal később kiküldött VKM intézkedés, amely értelmében a tanítás október 29-i felfüggesztését követően minden épület rendelkezésre állt honvédelmi célokra, kivéve a honvédelmi szempontból elengedhetetlen felsőipari iskoláé.²⁸⁷ Ez megpecsételte az intézmények sorsát és semelyik iskola sem kerülhette el a teljes lefoglalást és beszállásolást. Ahogy már említettem a Széchenyi és Mohácsi Városi Gimnázium épületét erre az időszakra már teljes egészében lefoglalták. Majd a tanítást befejezését követően előbb a ciszterci gimnázium épületébe költözött egy német, a megszállást követően pedig egy szovjet katonai kórház.²⁸⁸ A Szent Erzsébet Leánygimnáziumba a Mohácsról menekülő Szent László kórház rendezkedett be.²⁸⁹ Végül a vizsgált intézmények közül utolsóként pedig a Pius épületét foglalta el egy orosz katonai kórház 1944. december 7-én.²⁹⁰

A tanítás újraindításához óhatatlanul szükség volt az épületekre, ezért Palos Bernardin főigazgató legelőször adatokat gyűjtött a rendelkezésre álló épületekről és azok állapotáról, valamint felszólította az iskolák vezetését, hogy kezdjenek bele, amennyiben lehetséges, az épületek rendbehozatalába.²⁹¹ E rendelkezéssel egy időben a főigazgató más irányba is lépéseket tett, hogy az intézmények visszakaphassák az épületeiket. Egyfelől a polgármester segítségét kérte a közvagyon (iskolák és felszerelésük) pusztulásának megakadályozásának érdekében az eddigi munkaszolgálatos csoportok által végzett rongálások felelőseinek megnevezésével, valamint a szovjet csapatok fűtőanyaggal történő ellátását a bútorok elégetésének megelőzéséért. Illetve kérte, hogy az iskolák épületében összegyűlt hulladékok elszállításában nyújtson segítséget a város, elkerülve a súlyos betegségeket, járványokat.²⁹² Másfelől a város tisztifőorvosától is tájékoztatást kért, hogy mely feladatok lennének a legfontosabbak az iskolák megnyitását megelőzően.²⁹³ Minden kezdeményezés, utasítás

---

²⁸⁶ MNL BaML VIII.61. 7. doboz 57/OM.biz.1944 Palos Bernardin 1944. október 25-én kelt, valamennyi közép-, közép-fokú és szakiskola igazgatóságának küldött levele az épületek hadikórházi célokra való lefoglalása tárgyában

²⁸⁷ MNL BaML VI.501.a.. 60. doboz 850/944-45 Palos Bernardin 1944. október 26-án kelt, a Pécsi 4. Honvédelmi Kerületi Parancsnokságnak küldött levele a honvédelmi fontosságú ipariskolai oktatás folytonosságának biztosítása tárgyában

²⁸⁸ MNL BaML VI.501.a.. 92. doboz A Ciszterci Rendi Nagy Lajos Gimnázium 1945. február 11. tartott értekezletének jegyzőkönyve

²⁸⁹ MNL BaML VI.501.a.. 61. doboz ad 97/1944-45 Bárti M. Ilona 1944. december 12-én kelt, Palos Bernardinnak küldött levele a tanítás előkészítésének megkezdése tárgyában

²⁹⁰ Pius Gimnázium értesítője, 1945: 2.

²⁹¹ MNL BaML VI.501.a.. 61. doboz 1166/1944-45 Palos Bernardin 1944. december 11-én kelt, valamennyi pécsi közép-, közép-fokú és szakiskola igazgatóságának küldött levele a tanítás megkezdésének előkészítése tárgyában

²⁹² MNL BaML VI.501.a. 61. doboz 1164-1/1944-45 Palos Bernardin 1944. december 12-én kelt, a pécsi polgármesternek küldött levele a pécsi iskolák ügyében intézkedés kérése tárgyában

²⁹³ MNL BaML VI.501.a. 61. doboz 1164-2/1944-45 Palos Bernardin 1944. december 12-én kelt, a pécsi tisztifőorvosnak küldött levele az iskolaépületek egészségügyi állapota tárgyában

ellenére az épületek visszaszerzése és későbbi sorsa intézményenként eltérő módon alakult. A ciszterci gimnázium esetében nem lehet tudni, hogy pontosan meddig tartott a teljes lefoglalás. Ami bizonyos, hogy 1945 májusára az intézmény épülete fölszabadult. Addig sem szünetelt a tanítás, ugyanis február 12-étől, vagyis a többi iskolához képest megkésve ugyan, de megkezdték a munkát a papnevelő intézet szemináriumának öt termében.²⁹⁴ A Pius épületéből egy korábbi ígéret ellenére²⁹⁵ a beszállásolt kórház csak lassan költözött ki és csak 1945. március 11-én távozott. Igaz, az épületet nem foglalta le teljesen, így a tanítás 1945. január 10-én megkezdődhetett. Ráadásul február 10-étől újfent helyet kellett délutáni tanítás kereteiben biztosítani a Fiume utcai elemi iskolának.²⁹⁶ Rövidesen viszont, március 29-től egy bolgár katonai kórház kapott helyet az iskola épületében (beleértve a konviktus épületét is), amely miatt csupán néhány tanterem állt a gimnázium rendelkezésére.²⁹⁷ Ráadásul a helyzet megoldására a bolgár parancsnokság nem is volt nyitott, egy jelentésben például megemlíti Pethő, hogy a lefoglalás ügyében a tárgyalással megbízott rendi elöljáróra fegyvert akart rántani a bolgár hadsereg egy tisztje.²⁹⁸ A bolgár lefoglalás végül is még a tanévben véget ért, ugyanis május 28-án távoztak. Az intézmény épületének felszabadulásával pedig a rendkívüli munkarend, a bevezetett délutáni tanítás is véget ért.²⁹⁹

A leánygimnázium épületét január közepére ürítették ki, amely lehetővé tette a tanítás újraindítását.³⁰⁰ Ennek ellenére nem állt rendelkezésre elegendő hely az iskolában, ugyanis be kellett engednie a gimnáziumnak a Városi Felső Kereskedelmi Iskolát.³⁰¹ Az így fennálló helyhiányt úgy oldották meg, hogy ekkorra felszabadult a polgári iskola és a tanítónőképző internátusa, ahol egy-egy osztály kapott a gimnáziumból helyet.³⁰² Ráadásul a felszabadulás sem tartott sokáig, február 5-én a bolgár hadsereg a teljes épületet lefoglalta, hogy ott katonai kórházat létesítsen.³⁰³ Emiatt az intézmény a líceum és a gimnázium internátusának a termeiben

---

²⁹⁴ MNL BaML VI.501.a.. 64. doboz 300/1944-45 Kühn Szaniszló 1945. május 28-án kelt, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek a gimnáziumról küldött jelentése

²⁹⁵ MNL BaML VI.501.a.. 61. doboz 214/1944-45 Pethő Jenő 1944. december 12-én, a főigazgatónak küldött levele a tanítás megkezdésének előkészítése tárgyában

²⁹⁶ Pius Gimnázium értesítője, 1945: 2.

²⁹⁷ Pius Gimnázium értesítője, 1945: 1.

²⁹⁸ MNL BaML VI.501.a. 64. doboz 297/1944-45 Pethő Jenő 1945. április 13-án kelt, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek küldött jelentése az iskola állapotának tárgyában

²⁹⁹ Pius Gimnázium értesítője, 1945: 2.

³⁰⁰ MNL BaML VI.501.a.. 61. doboz 106/1944-45 Bártai M. Ilona 1945. január 24-én kelt, Palos Bernardinnak tett jelentése az intézet helyzetéről

³⁰¹ Uo.

³⁰² MNL BaML VI.501.a.. 64. doboz ad 146/1944-45 Bártai M. Ilona 1945. április 20-án a vallás- és közoktatásügyi miniszternek tett jelentése a leánygimnáziumról

³⁰³ MNL BaML VI.501.a.. 61. doboz ad 106/1944-45 Bártai M. Ilona 1945. február 5-én kelt, Palos Bernardinnak tett jelentése az intézetről

próbálta megoldani a tanítást délelőtti és délutáni beosztással,³⁰⁴ majd később, a polgári leányiskola április 16-i felszabadulását követően annak az épületében folytatták a munkát.³⁰⁵ Arról nincs viszont a források között információ, hogy mikor ért véget az intézmény épületének lefoglalása.

A mohácsi gimnázium épülete bár a német kiürítést követően felszabadult, a helyüket a szovjet csapatok foglalták el november 20 és december 20 között.³⁰⁶ Mivel e lefoglalás nem tartott sokáig, ezért január 15-én az iskola a károk ellenére újra tudta kezdeni a tanítást.³⁰⁷ Ez az állapot viszont nem tartott sokáig, ugyanis 1945. február 20-án egy bolgár katonai kórház vette igénybe az épület felét és egészen március 30-ig ott is tartózkodott.³⁰⁸ Ezzel egy időben hasonló helyzetbe került a polgári iskola is, amelynek viszont a teljes épületét lefoglalták és amely miatt az ismételten a gimnáziumban vendégeskedett.³⁰⁹ Mivel a későbbi források nem említik, feltehetően az 1945-46-os tanévet már egyedül kezdte a gimnázium.

A legnehezebb helyzetben a Széchenyi Gimnázium volt. Bár mikor 1945-ben újra kellett indulnia a tanításnak, akkor úgy tűnt, az intézmény visszakaphatja rossz állapotú otthonát és a tanári kar nekilátott az épület kitakarításának, a legszükségesebb javítások végrehajtásának. Hamarosan viszont a Svéd Vöröskereszt kórháza számára foglalták le azt.³¹⁰ Nem maradhatott viszont ideiglenes helyén sem, ugyanis a ciszterci gimnázium épülete is lefoglalás alatt állt. Emiatt az intézmény az Emericanum Deák utcai internátusában kapott elhelyezést. Mindez rendkívüli körülményeket eredményezett, hiszen semmilyen eszköz nem állt az iskola rendelkezésére, azok a Kardos Kálmán utca 5. egyik helyiségében voltak elzárva.³¹¹ Hamarosan az iskola a főigazgató segítségével megpróbálta visszaszerezni a gimnázium számára a Király utcai épületet a Svéd Vöröskereszttől. Palos Bernardin 1945 májusában több ízben is felszólította a kórház igazgatóságát, hogy legkésőbb július 15-ig ürítsék ki az intézményt.³¹²

---

³⁰⁴ MNL BaML VIII. 53. 14. doboz 122/1944-45 A Szent Erzsébet Leánygimnáziumban 1945. február 19-én megtartott II. módszeres tanári értekezlet jegyzőkönyve

³⁰⁵ MNL BaML VIII. 53. 14. doboz ad 146/1944-45 Batai M. Ilona 1945. május 29-én kelt jelentése az intézet helyzetéről

³⁰⁶ MNL BaML VIII. 51. 4. doboz 149/1945-46 Hites Ferenc jelentése a legutóbbi háborús események következtében beállott károk statisztikai felvétele tárgyában

³⁰⁷ MNL BaML VI.501.a. 64. doboz 583/1944-45 Kövesi József 1945. május 25-én kelt jelentése a Mohácsi Városi Gimnázium oktató-nevelő munkájáról

³⁰⁸ MNL BaML VIII. 51. 4. doboz 149/1945-46 Hites Ferenc jelentése a legutóbbi háborús események következtében beállott károk statisztikai felvétele tárgyában

³⁰⁹ MNL BaML VI.501.a. 64. doboz 583/1944-45 Kövesi József 1945. május 25-én kelt jelentése a Mohácsi Városi Gimnázium oktató-nevelő munkájáról

³¹⁰ MNL BaML VI.501.a. 92. doboz 37-7/1944-45 A Széchenyi István Gimnáziumban 1945. január 13-án megtartott félévi osztályozó értekezlet jegyzőkönyve

³¹¹ MNL BaML VI.501.a. 92. doboz 37-8/1944-45 A Széchenyi István Gimnáziumban 1945. február 17-én megtartott második félévi módszeres értekezlet jegyzőkönyve

³¹² MNL BaML VIII. 54. 7. doboz 1612/1944-45 Palos Bernardin 1945. május 17-én kelt, a Svéd Vöröskeresztes Kórház igazgatóságának küldött levele a pécsi állami gimnázium épületének visszaadása tárgyában, MNL BaML

Ezekre a megkeresésekre valószínűleg semmilyen válasz nem érkezett, emiatt július 12-én Fábíán István is írt a kórház igazgatóságának, hogy legkésőbb július 17-ig történjen meg az átadás-átvétel.³¹³ Fábíán üzenetére már reagált a vöröskeresztes kirendeltség, de elutasító hozzáállást tanúsítottak és a Svéd Kórházi Bizottság döntésére bízták a kérdést.³¹⁴ Erre válaszul a Fábíán István a főigazgatói utasításra hivatkozva újból felszólította a kórház igazgatóságát az épület elhagyására,³¹⁵ amelyre végül azonban nem került sor.³¹⁶ Még akkor sem, amikor 1945. november 15-én már minden igénybe vett intézményt vissza kellett volna adni.³¹⁷ A költözés azért is lett volna sürgető a gimnázium számára, mert a tankerületben a gimnáziumok között ekkor már teljesen egyedülálló helyzetben lévő Széchenyinek szeptembertől el kellett hagynia az Emericanum épületét is.³¹⁸ Végül az 1945-46-os tanévet a gimnázium a Mária utca 4. szám alatti polgári leányiskola épületében kezdte meg,³¹⁹ amely épület az Emericanumnál megfelelőbbnek bizonyult az oktatás szempontjából.³²⁰

A leányiskola épületében történő tartózkodás viszonylag huzamosabb ideig tartott, hiszen még az 1946-47-es tanévet is itt töltötte az iskola,³²¹ és végül csak az 1947-48-as tanévet kezdhette meg régen várt új otthonában, a Kardos Kálmán u. 5. szám alatt, amely viszont nem került megfelelő módon átalakításra még ekkor sem.³²²

VIII. 54. 7. doboz 1612-1/1944-45 Palos Bernardin 1945. május 29-én kelt, a Svéd Vöröskeresztes Kórház igazgatóságának küldött levele a pécsi állami gimnázium épületének visszaadása tárgyában

³¹³ MNL BaML VIII.54. 7. doboz 238-2/1944-45 Fábíán István 1945. július 12-én kelt, a Svéd Vöröskeresztes Kórház igazgatóságának küldött levele a gimnázium épületének a pécsi állami gimnázium épületének visszaadása tárgyában

³¹⁴ MNL BaML VIII.54. 7. doboz 490/1945 Vörös Nándor 1945. július 13-án kelt, Fábíán Istvánnak küldött levele a pécsi állami gimnázium épületének visszaadása tárgyában

³¹⁵ MNL BaML VIII.54. 7. doboz 238-3/1944-45 Fábíán István 1945. július 16-án kelt, a Svéd Vöröskeresztes Kórház vezetőségének küldött levele a pécsi állami gimnázium épületének visszaadása tárgyában

³¹⁶ MNL BaML VIII.54. 8. doboz 13/1945-46 A Széchenyi István Gimnázium 1945. szeptember 1-jén megtartott évnívó értekezletének jegyzőkönyve

³¹⁷ MNL BaML VIII.54. 8. doboz 1385/1945-46 Palos Bernardin 1945. november 17-én kelt, valamennyi közép-, középfokú és szakiskola igazgatóságának küldött levele az igénybe vett oktatási vagy közművelődési célra rendelt épületek rendeltetésszerű felhasználása tárgyában

³¹⁸ MNL BaML VIII.54. 7. doboz ad 238/1944-45 Fábíán István 1945. július 28-án kelt, Palos Bernardinnak küldött levele az állami gimnázium épületének visszaadása tárgyában

³¹⁹ MNL BaML VIII.54. 8. doboz 13/1945-46 A Széchenyi István Gimnázium 1945. szeptember 1-jén megtartott évnívó értekezletének jegyzőkönyve

³²⁰ MNL BaML VIII.54. 8. doboz 13-3/1945-46 A Széchenyi István Gimnázium 1945. november 5-én tartott módszeres értekezletének jegyzőkönyve

³²¹ Széchenyi István Gimnázium értesítője, 1947: 3.

³²² Széchenyi István Gimnázium értesítője, 1948: 4.

4.3.2. Az épületekben és berendezéseikben keletkezett károk

Az imént bemutatott beszállások, lefoglalások, jelentős anyagi károkat okoztak az intézményeknek. Egyaránt az épületekre és a felszerelésére nézve. Ezekre a problémákra azonban az 1944-45-ös tanévben még, ha voltak is már jelentések róluk, érdemben nem fordítottak figyelmet. A minisztérium, legalábbis a baranyai gimnáziumok tekintetében csak 1945 őszén kezdett el foglalkozni azzal, hogy mit kellene tenni a megrongálódott épületekkel. Ekkor kezdett el először segélyeket nyújtani, azonban mindazt olyan feltételek mellett, hogy azt kizárólag a legfontosabb feladatokra lehet költeni, viszont a homlokzati tatarozást például szigorúan megtiltotta. Ráadásul nem lehetett igénybe venni külső munkaerőt, a helyreállítási feladatokat az intézményeknek kellett végrehajtaniuk. Kizárólag az életveszélyes részek tatarozásához engedélyezték szakemberek alkalmazását.³²³

Az első fontos lépés a kártalanítás érdekében egy azzal kapcsolatos rendelet volt, hogy az iskoláknak el kellett készíteniük a háború okán bekövetkezett kárstatisztikákat, melyeket a tankerületi főigazgatói hivatalnak kellett felterjeszteniük (beleértve az egyházi iskolákat is). Ezeket az 1938. évi árak alapján kellett az elkészíteni, figyelembe véve a használatból fakadó értékcsökkenést is.³²⁴

Az egyes iskolák nagyon változó részletességű kárstatisztikát közöltek, illetve a ciszterci és jezsuita gimnázium esetében nem is lehetett fel. Előbbi esetében feltehetően azért, mert egy 1945-46-os tanévből származó dokumentum tanúsága szerint a tanév kezdésére a katonai beszállásokból fakadó károkat helyrehozták, az esetleges felszerelési hiányosságokat pedig pótolták.³²⁵ Ez utóbbit az 1944-45-ös tanév végén körülbelül 25%-osra becsülte az igazgató.³²⁶

A Jézustársági Pius Gimnázium esetében pedig bár nem került elő hasonló kárstatisztika, az 1944-45-ös tanévről szóló iskolai értesítőnek köszönhetően tudhatjuk, hogy a háborút megelőző időszakhoz képest 100.000 pengő értékű kár keletkezett az intézményben.

---

³²³ MNL BaML VIII.51. 4. doboz 52/1945-46 Hites Ferenc 1946. március 18-án kelt, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek küldött levele az államsegély elszámolása tárgyában

³²⁴ MNL BaML VI.501.a. 107. doboz 1963/1945-46 Palos Bernardin 1945. december 24-én, a VKM főhatósága és felügyelete alá tartozó valamennyi közép-, középfokú, szakiskola, zeneiskola, gyors-, gép- és szépiroiskola, önálló közép-, középfokú ill. szakiskolai tanulóotthon igazgatójának küldött levele a legutóbbi háborús események következtében beállott károk adatainak statisztikai felvétele tárgyában

³²⁵ MNL BaML VIII.52. A Ciszterci Rend Pécsi Nagy Lajos Gimnáziuma iktatott iratok 1944-45 71-177, 1945-46 51-538, 1946-47 1-625, 1947-48 3-666. doboz Kühn Szaniszló jelentése az 1945/46. iskolai évről

³²⁶ MNL BaML VI.501.a. 64. doboz 300/1944-45 Kühn Szaniszló 1945. május 28-án a vallás- és közoktatásügyi miniszternek a gimnáziumról küldött jelentése

Ez elsősorban a tornaterem és a mellékhelyiségek tönkremeneteléből, valamint az ablakok betöréséből és a bútorok megrongálódásából fakadt.³²⁷

A leánygimnázium esetében már a kötelező adatközlést megelőzően is érkeztek jelentések a károk kapcsán, így például 1944 decemberében már érte kisebb ablaküveg kár az iskolát és a felszerelési tárgyakban is keletkezett némi veszteség.³²⁸ Később, a bolgár beszállásolás már jelentős pusztulást eredményezett. Az 1946. január 14-én, a főigazgató felhívására felterjesztett kárbejelentés szerint az intézmény vagyonának körülbelül az egyhatoda megsemmisült, 1938. évi értékben számolva az igazgatónő 1072 pengőnyire becsülte a károkat. Ennek több mint fele a bútorok rongálódásából fakadt. További jelentős veszteség volt, hogy 1944 decemberében és 1945 januárjában a beszállásolt egységek elvitték az intézmény aprított fáját és a szenét. Összességében a károk mértéke nem volt akkora, hogy a tanítást akadályozza, ráadásul az iskolának valamilyen, a dokumentumokban nem részletezett források is a rendelkezésére álltak, ugyanis összesen 300.000 pengőt fordítottak az épület helyreállítására, a felszerelések pótlására.³²⁹ A két összeg közti nagyon jelentős differencia nyilvánvalóan az ekkor már elszabaduló inflációból fakad.

A legrészletesebb kárstatisztikák a mohácsi gimnáziumból származnak. Az épületről elmondható, hogy a tantermek épségben maradtak, azonban a szertárak komoly veszteségeket szenvedtek. A megbízott igazgató becslése szerint azok állománya 50-90%-ban megsemmisült. Továbbá súlyosan rongálódott a bútorzat is, ahogyan a könyvtárak is jelentős károkat szenvedtek el és a kiürítés miatt az anyakönyvek 20%-a is megsemmisült.³³⁰ Az összes kár az intézet vagyonának 30%-át tette ki, amely főként a szovjet megszállásnak köszönhetően keletkezett, a rongálódásokat és a megsemmisülést is figyelembe véve, 1938-as áron, 28.884 pengő értékű volt. Az internátust még nagyobb veszteség érte a vagyonának 45%-ának elvesztésével és összesen 42.000 pengőnyi kárral. Emellett jól mutatja a beszállásolások okozta pusztításokat, hogy például a bolgárok beszállásolása során sor került a mosdók összetörésére, faláttörésre és eltulajdonították még a kályhákat is.³³¹

---

³²⁷ Pius Gimnázium értesítője, 1945: 2.

³²⁸ MNL BaML VIII.53. 14. doboz ad 110/1944-45 Bártai M. Ilona 1945. január 25-én kelt, Palos Bernardinnak küldött helyzetjelentési íve

³²⁹ MNL BaML VIII.53. 14. doboz 112/1945-46 Bártai M. Ilona 1946. január 14-én kelt, Palos Bernardinnak küldött jelentése az intézményben keletkezett károkról

³³⁰ MNL BaML VI.501.a. 64. doboz 529/1944-45 Kövesi József 1945. május 25-én kelt, Palos Bernardinnak küldött jelentése az iskolában keletkezett károkról

³³¹ MNL BaML VIII.51. 4. doboz 149/1945-46. 149/1945-46 Hites Ferenc jelentése a legutóbbi háborús események következtében beállott károk statisztikai felvétele tárgyában

Ezen károk helyreállítására legelőször 1945 októberében kapott a minisztériumtól 250.000 pengőnyi segílyt az intézmény.³³² Később további segílyekben részítették, így például tető helyreállításra 300.000 pengőt biztosított az újjáépítési miniszter.³³³ Majd 1946. január 10-én 5 millió pengőt utalt a kormányzat a károkat helyreállítására.³³⁴ Ebből az összegből jelentős épülethelyreállítási munkákat hajtott végre az iskola, így sor került az ablakok lecserlésére, a szükséges lakatosmunkák elvégzésére, az épület villamos- és vízvezetékhalózatának helyreállítására, valamint a legfontosabb kőművesmunkák elvégzésére is.³³⁵

A főigazgató felhívására, az ekkor otthontalan Széchenyi Gimnázium is elkészítette az intézmény kárstatisztikáját, amely az 1938-as árakon számolva 15.493 pengőre rúgott, melynek több mint 80%-át a szertári- és könyvtári állomány pusztulása eredményezte. A károk az intézmény teljes vagyonának 12%-át tették ki és a pótlására az intézménynek az igazgató kalkulációja szerint 10 millió pengőre lett volna szüksége.³³⁶

4.3.3. Az épületek kérdése a tanítás szempontjából

Az épületek kapcsán az utolsó fennmaradó kérdés, hogy az imént bemutatott hiányok hogyan befolyásolták az iskolák működését. Hiszen egy-egy lefoglalás a tanításhoz szükséges infrastrukturális feltételek elvételét jelentette. Ebből arra következtethetünk, hogy mindez jelentősen befolyásolta az intézményekben folyó pedagógiai munkát, hiszen egyszerűen nem volt meg a tanításhoz szükséges tér. Ennek vizsgálata során el kell különíteni azt, amikor az intézmények először csak befogadtak más intézményeket és azt, amikor az ő épületük is lefoglalás alá került. A kettő ugyanis részben eltérően hatott az iskolákra és azt a befogadó intézmények viszonylag könnyebben átvészelték, a saját tevékenységüket valamennyivel kevésbé befolyásolta, amíg nem kellett túl sok tanulót befogadniuk. A ciszterci gimnázium esetében például az előbbi helyzet nem befolyásolta a gimnázium munkáját.³³⁷ A közös épülethasználat a konfliktusok ellenére ugyancsak nem okozott gondot a Pius számára sem,

---

³³² MNL BaML VIII.51. 4. doboz 52/1945-46 Bassola Zoltán 1945. október 9-én kelt, a Mohácsi Városi Gimnázium igazgatóságának küldött levele 250.000 pengő helyreállítási segíly kiutalása tárgyában

³³³ MNL BaML VIII.51. 4. doboz 12.894/1945 Mentényi Tibor 1945. december 7-én kelt, a Mohácsi Városi Gimnázium igazgatóságának küldött levele az iskola tetősegélye tárgyában

³³⁴ MNL BaML VIII.51. 4. doboz 11.680/946./IV.ü.o. Király Rudolf 1946. január 10-én kelt, a Mohácsi Városi Gimnázium igazgatóságának küldött levele a háborús károk helyreállítása érdekében küldött segíly tárgyában

³³⁵ MNL BaML VIII.51. 4. doboz 52/1945-46 Hites Ferenc 1946. március 18-án kelt, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek küldött levele az államsegély elszámolása tárgyában

³³⁶ MNL BaML VIII.54. 8. doboz ad 138/1945-46 Fábán István 1946. január 22-én kelt kimutatása a háborús események következtében okozott károkról

³³⁷ MNL BaML VIII.52. A ciszterci rendi pécsi Nagy Lajos Gimnáziuma iktatott iratok 1941 1-349, 1941-42 1-599. doboz 367/1941-42 Kühn Szaniszló 1942. április 12-én kelt, Fodor Ferencnek küldött levele a pécsi belvárosi elemi iskolának a gimnázium épületébe történő beköltözése tárgyában

csupán az 1944-45-ös tanévben, amikor a kialakult helyhiány miatt ősszel a tanítás fél nyolckor kezdődött, az első két óra 35 perces volt, a többi viszont csak 30 perces, 5 perces szünetekkel.³³⁸ Az 1945-ös munkarendről sajnos a források már nem számolnak be.

Komolyabb nehézséget jelentett viszont az egyéb intézmények befogadása a Szent Erzsébet Leánygimnáziumnak, amely az 1944-45-ös tanévet több más leányiskolával közösen kezdte meg. Emiatt a gimnázium órái csak délelőtt 7 és 10 óra között kerültek megtartásra 30 perces időtartamban. Szünetet csak minden második órát követően tartottak, mindösszesen 10 percnyit. Ráadásul mivel elegendő óvóhellyel sem rendelkezett az intézmény, ezért az alsóbb osztályok csak felváltva jártak iskolába.³³⁹ De a mohácsi városi gimnáziumban is csak délelőtti és délutáni munkarend bevezetésével lehetett megoldani ennek a tanévnek a tanítást.³⁴⁰

Az intézmények lefoglalása viszont még ennél is komolyabb nehézségeket eredményezett. Az 1944-45-ös tanévet már eleve a ciszterci gimnázium épületében megkezdő Széchenyi Gimnázium tanulói délutáni tanításon vettek részt 15:45 és 19 óra között 30 perces órákban, egyetlen 15 perces szünettel megszakítva, ezenfelül az órák között mindösszesen 3 percnyi szünetet tartottak.³⁴¹ Majd a második félévben, ideiglenes otthonukban pedig nem álltak a tanításhoz szükséges feltételek a rendelkezésükre.³⁴²

A lefoglalás persze a többi intézmény munkáját is megnehezítette, hiszen például a mohácsi gimnázium 1944 októberének végén nemcsak, hogy a megosztott munkarendre kényszerült, de mindössze a tanári szobában és a fizikai előadóteremben tartotta a tanítást, az egyes osztályok nem jártak minden nap iskolába, az órák pedig csak 30 percesek voltak.³⁴³ Hasonlóan szűkös körülmények között oldotta meg aztán 1945-ben a tanítást a ciszterci gimnázium is annak viszonylag késői újrakezdését követően, ahogy arról már volt szó. A Szent Erzsébet Leánygimnáziumban pedig 1945-ben délelőtti és délutáni munkarendben, rövidített óraszámban, óraidővel és szünetekkel vettek részt az oktatásban a tanulók.³⁴⁴

---

³³⁸ MNL BaML VI.501.a. 92. doboz 119/1944-45 A Jézustársasági Pius Gimnáziumban 1944. szeptember 1-jén megtartott alakuló értekezlet jegyzőkönyve

³³⁹ MNL BaML VI.501.a. 64. doboz ad 146/1944-45 Bártai M. Ilona 1945. április 20-án kelt, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek küldött jelentése

³⁴⁰ MNL BaML VIII.51. 3. doboz 416/1943-44 Hites Ferenc 1944. augusztus 26-án kelt, Palos Bernardinnak küldött jelentése a tanévkezdés lehetőségének tárgyában

³⁴¹ MNL BaML VI.501.a. 92. doboz 37-2/1944-45 A Széchenyi Gimnáziumban 1944. szeptember 1-jén megtartott alakuló értekezlet jegyzőkönyve

³⁴² MNL BaML VIII.54. 7. doboz 195/1944-45 Fábíán István 1945. április 14-én kelt, a Svéd Vöröskereszt Kórház Igazgatóságának küldött levele a Széchenyi Gimnázium épületének felszabadítása tárgyában

³⁴³ MNL BaML VI.501.a. 56. doboz 87/1944-45 Hites Ferenc 1944. október 16-án kelt, Palos Bernardinnak küldött jelentése a tanítás tovább folytatása tárgyában

³⁴⁴ MNL BaML VIII.53. 14. doboz 122/1944-45 A Szent Erzsébet Leánygimnáziumban 1945. február 19-én megtartott II. módszeres tanári értekezlet jegyzőkönyve

A katonai lefoglalásokkal, beszállásolásokkal van összefüggésben az is, hogy bizonyos segédeszközök is hiányoztak a tanításhoz. Az intézmények egyszerűen nem fértek hozzá saját szertáraikhoz, könyvtáraikhoz, illetve azok állományának egy jelentős hányada meg is semmisült, amely általános jelenség volt a vármegye iskoláiban.³⁴⁵ Ezen károkat az épületekkel foglalkozó fejezetben már említettem, arra viszont nem tértem ki, hogy ezt milyen módon próbálták ezt kezelni. A VKM, mivel ezek pótlására nem nyílt lehetőség, a helyzetet úgy kívánta megoldani, hogy az iskoláknak össze kellett fogniuk és közös szertárt szervező bizottságokat kellett alakítaniuk, amelyeknek aztán számba vették a megmaradt felszerelést, elhelyezték őket az egyes iskolákban és az intézményeknek maguknak kellett megegyezniük abban, hogy melyik iskola mikor használja az adott szertárt, újabb kényszerhelyzeteket szülve ezzel.³⁴⁶

4.4. A tanulók és a háború

4.4.1. Leventék

Rendelkezések

A 2.2-es fejezetben röviden bemutatásra került a levente mozgalom története, egészen addig, hogy a leventekötelezettség bevezetésével (szinte) minden tanuló számára kötelezővé vált a leventeoktatáson való részvétel. Így a következőkben (megközelítőleg) innen indítom a bemutatást, egyrészt kapcsolódva a kutatásom által felölelt évkörökhöz, másrészt pedig ebben az időszakban olyan jelentős változások indultak meg a leventeképzésben, melyek indokoltá teszik a téma mélyebb értelmezését. Ennek bemutatása előtt viszont még érdemes kitérni a honvédség főparancsnokának az 1938. 34.000/el.n.kik évi rendeletére, amely a katonai előképzés ideiglenes szabályozásáról szólt és amely szoros összefüggést mutat a későbbi leventetevékenységgel, sok tekintetben közvetlen előzményként tekinthetünk rá, amely az

---

³⁴⁵ MNL BaML VI.501.a 63. doboz 1469-2/1944-45 Kimutatása Baranya vármegye területén és Pécs törvényhatósági jogú városban működő közép-, középfokú és szakiskolákról

³⁴⁶ MNL BaML VI.501.a. 65. doboz 3688/1944-45 Masszi Ferenc 1945. augusztus 24-én kelt, valamennyi közép-, középfokú és szakiskola igazgatóságának küldött levele a közös iskolai szertárak tárgyában Megjegyzés: Az épületek mellett más infrastrukturális jellegű nehézségek is adódtak, befolyásolták a pedagógiai munkát. Így például komoly gondot okozott a papírhiány, amely miatt több tankönyv nem állt kellő számban rendelkezésre. A papírhiány miatt a katolikus tanügyi irányítás még arra vonatkozó utasítást is kiadott, hogy csökkentsék a dolgozatok számát is. (MNL BaML VI.501.a. 45. doboz 2308/1943-44 Katolikus tanügyi főigazgató 1943. november 18-án kelt, valamennyi hatáskörébe tartozó intézet igazgatóságának küldött levele a tankönyvek, dolgozatok és értekezletek tárgyában) Később a tankönyvhiányt a politikai körülmények is fokozták, de a papírhiány miatt még az 1945-46-os tanévben is füzethiány volt. (MNL BaML VIII.54. 8. doboz 13-5/1945-46 Széchenyi Gimnázium 1945. november 26-án tartott I. félévi ellenőrző értekezlet jegyzőkönyve)

iskolások katonai előképzésének igen korai, a honvédelmi törvényt megelőző előkészítését, legalább jogi érvényű bevezetését mutatja.

Az említett rendelet kifejezetten az iskolai testnevelésre fókuszált, azt kívánta olyan módon alakítani, hogy annak elsődleges célja a nemzetvédelmi, gyalogsági katonai kiképzésre történő fokozatos előkészítés legyen. Mindehhez a középiskolákban az első osztálytól kezdve egy testnevelésórát és a délutáni sportórákat kívánták felhasználni. Ezek nem az iskolák ellenőrzése alatt valósultak meg, hanem úgynevezett nemzetvédelmi tanulmányi felügyelők irányították, legalábbis részben. Bizonyos feladatokat ugyanis a testnevelőtanároknak hagytak meg (pl. kézipuskával, cserkészpuskával és légfegyverekkel történő kiképzést). Ennek megfelelően egyébként nem is osztályonként valósultak meg ezek az órák, hanem korcsoportonként. Az alsóbb osztályok (I-IV.) az I. korcsoportba kerültek besorolásra, míg a felsőbb osztályok (V-VIII.) a II. korcsoportba.³⁴⁷ Ez a tevékenység részben független volt az iskolától, részben igazodott is hozzá, hiszen a kiképzés a tanesztendőben történt. Szeptember 15. és november 15. között, valamint április 1. és május 31. között szabadtéren, míg az eközötti időszakban tornateremben valósult meg a diákok a előképzése.³⁴⁸

Jelen rendelet, mintegy alapjául szolgálhatott a leventekiképzés további alakulásának, ugyanis számos hasonlóság fedezhető fel a leventeoktatást szabályzó 1939. évi intézkedésekben. Törvényi szinten a leventeoktatást az 1939. évi II. törvénycikk tette kötelezővé, mely a második részében foglalkozik a leventekötelezettséggel. A törvény értelmében a leventekiképzés célja a magyar ifjúság katonai erényekben történő nevelése volt. E feladatot a honvédelmi miniszter irányította, viszont a nevelésbe való beillesztése okán a vallás- és közoktatásügyi miniszterrel együttműködve.³⁴⁹

A törvény szerint (az egészségügyi szempontból alkalmatlanokon kívül) minden 12. életévét betöltött fiú (magyar állampolgár és az országban lakó nem magyar állampolgárok egyaránt) leventeköteles volt mindaddig, amíg tényleges katonai szolgálatát nem kezdte meg (vagy nem nyilvánították alkalmatlannak). A kiképzés évente legfeljebb 10 hónapon keresztül tartott, heti négy órában, 18 éves kor után ez egy 3 hetes gyakorlattal egészült ki.³⁵⁰

A heti rendszerességű leventekiképzésre vonatkozó részletes utasítást a honvédelmi miniszter (vallás- és közoktatásügyi miniszterrel egyetértésben) adta ki 1939. augusztus 17-én 68.042/1939. eln. h. kiv. kik. számmal a leventeképzés 1939-40. évre vonatkozó szabályozása

---

³⁴⁷ MNL BaML VIII. 61. 7. doboz 1403/Kt.tn.1938 Farkas alezredes levele a katonai előképzés ideiglenes szabályozása tárgyában

³⁴⁸ Uo.

³⁴⁹ 1939. évi II. tc. 6.§

³⁵⁰ 1939. évi II. tc.. 7-9.§

tárgyában.³⁵¹ Ennek értelmében a rendes heti leventekiképzés, igazodva a honvédelmi törvényben foglaltakhoz, (az első évben) 1939. évi szeptember 1-jével kezdődött és 1940. június 20-ig tartott, amely őszi, téli, valamint tavaszi és nyári időszakokra tagolódott, egy téli és egy nyáriszünet beiktatásával. A foglalkozásokra tanítási napokon kerülhetett sor, délelőtt vagy délutánonként, heti legfeljebb 4 órában, amely csak a konkrét tevékenységre vonatkozott (vagyis például a vonulás ebbe nem tartozott bele).³⁵²

Közvetlenül az iskolák tekintetében a rendelet III. fejezete bír kiemelt jelentőséggel, amely a tanintézetek leventeképzésbe való bekapcsolódásáról szól. Eszerint a tanulók az iskolákon kívüli ifjúsággal együtt vettek részt a leventekiképzésen, amely miatt az iskolák igazgatóinak beleszólása volt abba, hogy a leventefoglalkozásokra mikor kerüljön sor.³⁵³ A tanulók és tanulókon kívüli ifjúság vegyes leventekiképzése egyébként egy nagyon fontos körülmény, amelyre később még az iskolák kapcsán vissza fogok utalni.

Abban az esetben, ha a lakóhely és az iskola székhelye nem egyezett meg, az iskolának volt joga eldönteni, hogy hol vegyen részt a tanuló a képzésen.³⁵⁴ Ez az általam vizsgált intézményekben a tanulóifjúság jelentős hányadát érintette. A Nagy Lajos Gimnáziumban a tanulók 39%-át, a Pius Gimnáziumban 56%-át, a Széchenyi Gimnáziumban a 25%-át, míg a Mohácsi Városi Gimnáziumban a 48%-át.³⁵⁵ Ugyanakkor arról nincs információ, hogy az iskolák igazgatóságai miként rendelkeztek erről.

Maguknak a tanulóknak a kiképzése három korcsoportra történt. Az I. korcsoportba a 12-15 éves, a II. korcsoportba a 16-18 éves, míg a III. korcsoportba a 19-23 éves ifjak kerültek beosztásra. Iskolák esetében a beosztás nem életkor, hanem osztályok szerint történt. Így az I. csoportba III-IV. osztályos, míg a II. csoportba a VI-VIII. osztályos tanulók kerültek. Amennyiben pedig kellően nagy számban voltak levente ifjak, alcsoportokat, szakaszokat is létre lehetett hozni.³⁵⁶

Ez a rendszer azonban nem maradt fenn sokáig, legalábbis a tekintetben, hogy az iskolák tanulóinak leventeköteles ifjai más iskolák tanulóival vagy az iskolán kívüli ifjakkal együtt vegyenek részt a leventekiképzésen, ugyanis a VKM 168.904/1940. V.ü.o. számú, 1940. május 1-jén kelt rendelete értelmében az iskolák a következő évtől önálló leventecsoportokat hoztak létre, melyek vezetésére pedagógiaiilag képzett személyeket, vagyis tanárokat és

---

³⁵¹ 68.042/1939. eln. h. kiv. kik. II.

³⁵² 68.042/1939. eln. h. kiv. kik. II.

³⁵³ Uo.

³⁵⁴ Uo.

³⁵⁵ Nagy Lajos Gimnázium értesítője, 1940: 132., Pius Gimnázium értesítője, 1940: 93., Széchenyi István Gimnázium értesítője, 1940: 43., Mohácsi Városi Gimnázium értesítője, 1940: 45.

³⁵⁶ Uo.

cserkésztszettek kívántak állítani. Ennek lehetséges okairól közvetlenül az iskolai leventeélettel kapcsolatban még lesz szó. Előtte viszont még érdemes megemlíteni, hogy azért, hogy az iskolai leventecsapatokhoz legyen kellő számú képzett tanerő, 1940 júniusának végétől a nyári szünet időtartama alatt többféle leventeparancsnoki tanfolyamot hirdettek meg. A tanfolyamok különböző hosszúságúak voltak és az alapján tagozódtak, hogy a jelentkező tanerők milyen tapasztalattal rendelkeztek. Érdemes megemlíteni ezenfelül még azt, hogy nagyban számítottak a cserkészetben résztvevő, így a hasonló tevékenységben bizonyos mértékű tapasztalatot már szerzett tanárookra.³⁵⁷

Az iskolai levente élet

Az előző alfejezetben bemutatásra került, hogy az általam vizsgált időszakban milyen szabályozások mentén kellett a diákoknak részt venniük a leventeképzésben. A következőkben bemutatásra kerül, hogy a vizsgálatomba bevont fiúgimnáziumok miként reflektáltak a kötelezővé váló katonai előképzésre, illetve leventeoktatásra, valamint az intézmények tanulóit miként érintették a leventefoglalkozások, milyen képzést kaptak és milyen kötelezettségeik voltak.

Az ideiglenes katonai előképzés, ahogyan arról már szó is volt, hogy valamennyi tanuló számára egyazon kereteken belül valósult volna meg eredendően, legalábbis a szabadtéri, terepen végrehajtandó előképzés. Erre azonban Pécssett a tekintélyes, 2700 fős létszám miatt nem kerülhetett sor. Az iskolákat két csoportba sorolták. Az első csoportba, amelybe a Nagy Lajos Gimnázium és a Pius Gimnázium tanulói is tartoztak (a tanítóképző növendékeivel együtt), összesen körülbelül 1350 tanuló került, míg a második csoportban, amelybe a Széchenyi tanulói kerültek besorolásra (a fa- és fémipari iskola, a fiú felsőkereskedelmi iskola és a polgári fiúiskola tanulóival egyetemben), hasonló létszám mellett zajlott a gyakorlati kiképzés, mintegy körülbelül 1380 tanuló részvételével. Az első csoport kiképzései szombatoként 14:30 és 17:30 között kerültek megtartásra, míg a második csoport kiképzései ugyan ebben az időszámban péntekenként.³⁵⁸

A már említett 1938. évi 34.000/eln.kik. rendelet érdekessége, hogy bár a nemzetvédelmi előképzést jelentős részben kiemelte az iskolák hatásköréből, bizonyos kötelezettségeket az iskolák kezében hagyott, illetve utasítást is kaptak arra vonatkozóan a pécsi

---

³⁵⁷ MNL BaML VIII.54. 3. doboz 144/1939-40 Halasy Nagy József 1940. május 8-án kelt, a Széchenyi Gimnázium igazgatójának küldött levele az iskolán kívüli leventefoglalkozások megszűnése tárgyában

³⁵⁸ MNL BaML VIII.61. 7. doboz 1403/Kt.tn.1938 Farkas alezredes levele a katonai előképzés ideiglenes szabályozása tárgyában

iskolák, hogy az előképzéshez milyen konkrét eszközöket szerezzenek be. Utóbbi kapcsán például az iskoláknak kiküldött rendelkezés a katonai előképzéshez szükséges eszközök beszerzésére adott utasítást.³⁵⁹

De az említett rendelkezés mellékeltében megtalálható volt az is, hogy a nemzetvédelmi kiképzést szolgáló testnevelés órákon milyen gyakorlatokat kellett a növendékeknek megtanulniuk. A kiképzés egyes elemei már az első osztálytól kezdve megjelentek, miképpen például a puska nélküli kiképzés, a harcserű terepjátékok, a tisztelgési és fegyelmező gyakorlatok, a löoktatás és lövészet bizonyos elemei, valamint a térképolvasás. Bizonyos elemek csak a felsőbb években (V. osztálytól) jelentek meg, miképpen a puskával történő és a csatárkiképzés, míg bizonyos területek tananyaga megváltozott a felsőbb osztályokban. Így ezekben már másféle harcserű terepjátékokat folytattak, más módon tanulták a tisztelgési és fegyelmező gyakorlatokat, valamint a löoktatást és lövészetet, míg a VIII. osztályban további változások következtek be. Ekképpen például már megtanulták a diákok a puskák töltésének és ürítésének módját, az előkészítő löoktatást és lövészetet pedig már hadipuskával végezték, valamint egy teljesen új területként megjelent a közelharc is.³⁶⁰ Ezek a kiképzési anyagok azért is különösen fontosak a későbbi levanteoktatásra nézvést, mert a levantekiképzést szabályozó rendelet az ezen renделеthez kiadott kiképzési anyagot továbbra is hatályban tartotta.³⁶¹

Az új körülményekkel kapcsolatban az általam vizsgált intézményekben, ha nem is valamennyiben, de megfogalmazódtak kritikák. Ezek az iskola és a levantevezetés közti (hierarchikus) viszonyhoz, valamint a diákok terheléséhez kötődtek elsősorban

Előbbit a következő példák mutatják. A mohácsi gimnázium igazgatója, Kuzmics Ferenc panasszal élt azzal kapcsolatban, hogy a levantekiképzést irányító katonai parancsnokság legfeljebb testneveléstanárokat hajlandó a levantekiképzésbe bevonni. Ehelyett egy kőművest és egy sofőrt osztottak be a levanteoktatás irányításába.³⁶² Hasonló kifogást fogalmazott meg a ciszterci gimnázium tanári kara is egy, a levantetevékenységgel kapcsolatos értekezlet során, amelyen nehezményezték, hogy nem szabályozták, hogy a levantekiképzésen tanárok jelen lehetnek-e. E rendelkezés elmaradása ellenére mindig jelen volt egy-egy tanár, köszönhetően, hogy a pécsi katonai hatóságok, szemben a moháccsival, ezt engedélyezték. De

---

³⁵⁹ MNL BaML VIII.61. 7. doboz 1403/Kt.tn.1938 Farkas alezredes levele a katonai előképzés ideiglenes szabályozása tárgyában. A beszerzendő eszközök a következők voltak: 6 db Fég puska, 200 db fapuska, 2 db Veress irányzókészülék, 2 db Werbőczy féle irányzókbá, 2 db céltábla állvány 2 db középen forgatható céltábla állvány 2 garnitúra célkanál, 2 sorozat Adorján féle falitábla 2 db ellenőrző tükör 2 db pléh nagyított célgömb és nézőke 50 db gyakorló kézigránát

³⁶⁰ Uo.

³⁶¹ 68.042/1939. eln. h. kiv. kik.

³⁶² MNL BaML VIII.51. 1. doboz Kuzmics Ferenc 1939. szeptember 14-én kelt levele az iskolai levanteoktatás tárgyában

ezen felül itt is megfogalmazódott, hogy szükség lenne a leventekiképzésben olyan oktatókról is gondoskodni, akik pedagógusi végzettséggel is rendelkeznek. Ráadásul úgy látták, hogy egyenesen rontja az iskola tekintélyét, hogy olyan alkalmakkor is részt kellett venniük a tanulóknak a leventekiképzésen, amikor az intézménynek valamilyen ünnepe volt (pl. iskola védőszentjének ünnepe stb.).³⁶³

Ugyan ennek a konfliktusnak a jelenléte mutatkozik meg a Piusban is azzal, hogy Tüll Alajos javasolta, hogy a jezsuita szerzetesek vegyenek részt leventevezetői képzésben, hogy a tanulók ellenőrzése a kezükben maradjon.³⁶⁴ Később pedig, mely e konfliktus feloldatlanságát mutatja, az intézet következő igazgatója, Selmeczy Gyula a leventevezetéssel történő közvetlen konfrontációhoz is eljutott. 1942-ben egy, az igazgató számára ismeretlen személy, Zsák Nándor, közvetlen parancsot adott négy piusos növendéknek, hogy vegyenek részt ifjúsági képző foglalkozáson. Ugyanakkor ezt Selmeczy megtiltotta amiatt, hogy akik az ifjúsági tanfolyamra berendelték a tanulókat nem lehetnek pedagógiaiilag rátermettek, valamint az intézet szellemével ellenkező irodalmat ajánlottak a képzéshez, ráadásul az igazgató nem is tartotta helyesnek a tanulók intézményen kívüli oktatását. Később, mikor a leventeparancsnokságtól az iskola vezetése által is ismert Crettier őrnagy jelezte, hogy a megnevezett tanulókra számít az ifjúsági képző foglalkozáson, akkor is kérte az igazgatót, hogy tekintsenek el a tanulók ifjúsági képzésen való részvételétől. Ekkor az érvek között már egyértelműen hangsúlyos szerepet kapott, hogy pedagógiai szempontból nem lenne kívánatos a tiltása utáni engedélyezés. De újfent kiemelte, hogy a diákok között osztogatott utasítások az intézet szellemével nem egyeznek. Végül pedig, mintegy talán az érveinek megerősítéseként leírja azt is, hogy saját felettes hatóságaitól sem kapott engedélyt arra, hogy az iskolai leventeoktatásból kivonja a saját tanulóit.³⁶⁵

A másik kritikája az intézményeknek a diákok leterhelésére vonatkozott, már-már általánosságban arra vonatkozóan, hogy ezzel többletfeladatokat teremtettek a tanulóknak. A mohácsi intézményt irányító Kuzmics nehezményezte az iskolai tevékenységekre gyakorolt hátráltató hatása miatt, hogy egy egész délután jelöltek ki a leventekiképzésre, ráadásul a hét közepén.³⁶⁶ Az időpontot, melybe a törvény értelmében beleszólása volt az iskoláknak, viszont

---

³⁶³ MNL BaML VIII.52. A ciszterci rend pécsi Nagy Lajos gimnáziuma iktatott iratok 1939. év 451-644, 1945. év 5-613. doboz 98/1940 A Ciszterci Rend Pécsi Nagy Lajos Gimnáziumának 1940. március 4-én, a katonai előképzés (leventefoglalkozás) ügyében tartott bizalmas jellegű értekezletének jegyzőkönyve

³⁶⁴ MNL BaML VIII. 61. 7. doboz 127/1941 Tüll Alajos 1941. április 15-én kelt, a provinciálisnak küldött levele a leventevezetői képzés tárgyában

³⁶⁵ MNL BaML VIII.61. 7. doboz 224/1941-42 Selmeczy Gyula 1942. február 20-án kelt, a pécsi járási leventeparancsnokságnak írt levele az intézet tanulóinak levente tevékenysége tárgyában

³⁶⁶ MNL BaML VIII.51. 1. doboz Kuzmics Ferenc 1939. szeptember 14-én kelt levele az iskolai leventeoktatás tárgyában

sikerült megváltoztatni, így később a képzésekre szombaton délutánonként került sor, ráadásul egy órával rövidebb időtartamban, 14:45 és 17:45 között.³⁶⁷ Ugyan ez a probléma a ciszterci gimnáziumban megjelent és ennél is jobban szerették volna csökkenteni a diákok terhelésére hivatkozva a kiképzést. Javaslatként fogalmazódott meg, hogy az valamely tantárgyhoz kapcsolódjon, vagy a leventekiképzés napján rövidebb, 40-45 perces órák legyenek. Esetleg év elején vagy év végén egy néhány napos összefüggő kiképzésre kerüljön sor.³⁶⁸ Érdekes, hogy a leventeoktatással nyílt konfliktusig jutó Piusban ez nem jelent meg kritikaként.

További, praktikus kritikák is megfogalmazásra kerültek, így például a kiképzésre használt vásártérnek a nem megfelelő talaja, vagy a túl kevés eszköz. Valamint szintén hangsúlyosan jelent meg a ciszterci gimnázium kritikájában, hogy az összevonás miatt túl sok tanuló vett részt a leventeképzésen, és a tanulók keveredése az iskolán kívüliekkel sem tetszett az intézmény tanárainak. Úgy látták, hogy más-más színvonalú oktatásra lett volna szüksége az iskolai és iskolán kívüli tanulóknak. Itt utalnék vissza egyébként arra, hogy a következő évtől kezdve a VKM rendelkezése alapján ez a rendszer meg is szűnt, vagyis ilyen panasz több iskolából is érkezhett.³⁶⁹

Mindezen források tehát összességében azt mutatják meg, hogy a leventeképzés kötelezővé tétele nem váltott ki egyöntetű lelkesedést az iskolák körében. Igaz, azt ki kell emelni, hogy az általam vizsgált intézmények közül a Széchenyi Gimnáziumból nem maradt fenn olyan forrás, amely a leventeoktatással kapcsolatban fogalmazott volna meg bármilyen véleményt.

Ezek az elégedetlenségek később is fennmaradhattak, noha a következő tanévtől iskolai leventecsoportok jöttek létre, ugyanis Fodor Ferenc az 1942-43-as tanévre vonatkozó irányelveiben indokoltnak található, hogy kiemelje, hogy a leventekiképzésre komoly hangsúlyt kell fektetni.³⁷⁰ Majd később egy, bár már Palos Bernardin főigazgatósága alatt megtartott főigazgatói értekezleten tartott a témában egy előadást a mohácsi gimnázium

---

³⁶⁷ MNL BaML VIII.51. 1. doboz 36/1940. A Mohácsi Városi Gimnázium 1940. február 7-én megtartott félévi osztályozó értekezletének jegyzőkönyve

³⁶⁸ MNL BaML VIII.52. A ciszterci rend pécsi Nagy Lajos gimnáziuma iktatott iratok 1939. év 451-644, 1945. év 5-613. doboz 98/1940 A Ciszterci Rend Pécsi Nagy Lajos Gimnáziumának 1940. március 4-én, a katonai előképzés (leventefoglalkozás) ügyében tartott bizalmas jellegű értekezletének jegyzőkönyve

³⁶⁹ MNL BaML VIII.52. A ciszterci rend pécsi Nagy Lajos gimnáziuma iktatott iratok 1939. év 451-644, 1945. év 5-613. doboz 98/1940 A Ciszterci Rend Pécsi Nagy Lajos Gimnáziumának 1940. március 4-én, a katonai előképzés (leventefoglalkozás) ügyében tartott bizalmas jellegű értekezletének jegyzőkönyve

³⁷⁰ MNL BaML VIII.54. 5. doboz 290/1942-43 Fodor Ferenc 1942. szeptember 18-án kelt, az iskolaigazgatóknak és tanfelügyelőknek küldött levele az 1942/43-as tanévre vonatkozó irányelvek tárgyában

igazgatója, Hites Ferenc, hangsúlyozva, hogy a leventeéletet fel kell lendíteni és szervesen hozzá kell kapcsolni az iskolai élethez.³⁷¹

Utóbbi kapcsán ugyanakkor érdemes megemlíteni, hogy a főigazgató, Palos Bernardin nem volt a leventekiképzés feltétel nélküli támogatója, így az is kérdéses, hogy mennyiben várhatott el elődjéhez hasonló lelkiismeretes leventemunkát és ez hogyan hatott az iskolai leventeéletre. Ezt onnan lehet tudni, hogy 1944. január 2-án a vallás- és közoktatásügyi miniszternek egy jelentést tett az ifjúvezetői tanfolyamokról és a leventemunka hatásairól. Mindebben állítása szerint nem csak megfigyelései, de a leventekiképzői gyakorlatának köszönhetően tapasztalataira is támaszkodott.³⁷² Levelében elítélte a leventemunkát, legalábbis a megvalósulás körülményei között. Az általa felhozott problémák ugyan azok voltak, melyeket már 1939-ben megfogalmaztak az iskolák: a diákok túlterhelése és a leventeképzés és az iskolák közti hierarchikus viszony. Előbbi kapcsán problémaként említette, hogy a leventekiképzés fokozza a diákok túlterhelését, hogy az ifjúvezetői kiképzés elvonja a diákok figyelmét az iskolától, ha pedig nem veszik azt komolyan, feleslegesen végzik el. Sőt, ezen túlmenve az egész ifjúvezetői kiképzést pedagógiai tévedésnek nevezte. Utóbbi kapcsán pedig az iskolák és a leventekiképzésért felelős szervek közti konfliktust részletezte. Pedagógiailag a parancsnokokat és kiképzőket alkalmatlannak tartotta, valamint problémaként fogalmazta meg, hogy az iskolák irányába nagyoznak, és hogy a kiképzések az iskoláktól teljesen eltérő szellemben hajtják végre a tevékenységüket (nyers, durva, erkölcsileg kifogásolható). A rendszer komoly hibájaként említi még azt is, hogy az iskolák életébe is belépnek, nem tartják tiszteletben azt, amely csökkenti a levente munka iránti rokonszenvet, amely jelenség viszont a nemzeti célok és a hadsereg céljai ellen dolgozik.³⁷³

Palos tehát a kialakult formában a leventemunkát nem tartotta alkalmasnak arra, hogy a rábízott célokat teljesítse. Továbbá problémának látta az eltömegesedést is. Levelében ezekkel a kritikákkal egyszerre olyan javaslatokat is megfogalmazott, amely meglátása szerint javíthatta volna a leventekiképzés minőségét. Különösen fontosnak találta a kiképzés anyagának és a leventekiképzésre fordított időnek a csökkentését. Valamint javasolta, hogy évközi oktatási idő lecsökkentése mellett (heti 1 óra) a tanév előtt és után 1-2 hetes táborokban kerítsenek sort

---

³⁷¹ MNL BaML VI.501.a. 43. doboz 1273/1943-44 Az 1943 őszén megtartott tankerületi igazgatói értekezlet jegyzőkönyve.

³⁷² MNL BaML VI.501.a. 45. doboz Palos Bernardin 1944. január 2-án kelt, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek írt levele az ifjúvezetői tanfolyamok és a leventemunka hatása a középiskolai növendékek tanulmányi előre haladása tárgyában

³⁷³ MNL BaML VI.501.a. 45. doboz Palos Bernardin 1944. január 2-án kelt, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek írt levele az ifjúvezetői tanfolyamok és a leventemunka hatása a középiskolai növendékek tanulmányi előre haladása tárgyában.

a diákok kiképzésére.³⁷⁴ Utóbbi egyébként az imént bemutatott dokumentumok fényében nem új gondolat, hiszen a ciszterci gimnázium (melynek fenntartó rendjéhez tartozott maga Palos is) korábban ezzel nagyon hasonló javaslatot fogalmazott meg.³⁷⁵

Palos leventemozgalommal szembeni kritikussága kapcsán meg kell említeni, hogy abban vélhetően az is szerepet játszott benne, hogy ő maga fontos szereplője volt a hazai cserkésznek.³⁷⁶ Vagyis a 2.2. fejezetben említett, a két szervezet közti rivalizálásból is fakadhatott a leventemozgalommal kapcsolatos erőteljes kritikája. Ezen állítás megerősítéséhez azonban további kutatásokra van szükség. Az viszont bizonyosnak tűnik, hogy lehetett befolyása a tankerületben működő iskolák leventemunkájára és az azzal kialakított álláspontjára, még akkor is, ha a törvényi kereteknek az iskolák megfeleltek és elvégezték a leventemunkát. Ugyanis kinevezését követően arról küldött egy utasítást az intézményeknek, hogy mindenhol hozzanak létre cserkészcsapatot vagy erősítsék meg azokat. Ugyanakkor nem kívánta ugyanazt a tömegesedést, amelyet a leventemozgalomnak felrótt, utasításában kiemelte, hogy csak a „legderekből” kell bevonni.³⁷⁷

Az iskolai leventetevékenység kapcsán ki kell még térni arra, hogy az milyen keretek között működött az iskolákban, milyen plusz tevékenységet rótt a tanulókra. A leventekiképzés mellett ugyanis például a ciszterci gimnázium tanulói levente kirándulásokon, menetgyakorlatokon, hadijátkokon vettek részt. Továbbá ezen alkalmak során tereptani ismereteket tanultak.³⁷⁸ Továbbá részt kellett venniük különböző gyűjtéseken. Például 1942. augusztus 13-án a Pécsi Levente Egyesület elnöke egy felhívást közölt a diákság felé, hogy augusztus 25. és szeptember 5. között vegyenek részt honvédeknek szánt téli ruhagyűjtésben.³⁷⁹ Különösen fölértékelődött a leventék tevékenysége az 1944 tavaszán korán megkezdődött nyári szünetben, amikor a leventeképzés a tanév végeztével nem szűnt meg. A honvédelmi miniszter e tárgyban kiadott rendelete értelmében a tanítási szünet ellenére folytatni kellett a leventefoglalkozásokat. A bejáró tanulóknak lakó- vagy tartózkodási helyükön kellett iskolán

---

³⁷⁴ Uo.

³⁷⁵ Megjegyzésként érdemesnek találok kiemelni, hogy Kühn és Palos véleményének egybehangzósága talán azért is egy fontos szempont, mert ciszterci szerzetesként rendtársak voltak. Így feltehetően egy szorosabb informális kapcsolat lehetett köztük. Tovább bonyolítja kettejük kapcsolatát, hogy Kühn Szaniszló a pécsi rendház vezetőjeként egyben előljárója is volt Palos Bernardinnak. Vagyis egy többszörös és ellentétes alá-fölé rendeltségi viszony volt köztük.

³⁷⁶ Viczián

³⁷⁷ MNL BaML VIII.51. 2. doboz 2741/1942-43 Palos Bernardin 1943. március 19-én kelt, a középiskolák igazgatóinak írt levele a cserkészcsapatok munkája tárgyában

³⁷⁸ Nagy Lajos Gimnázium értesítője, 1943. 38.

³⁷⁹ MNL BaML VIII.52. A Ciszterci Rend Pécsi Nagy Lajos Gimnáziuma Iktatott iratok 1942-43:1-626, 1943-44: 1-515. doboz 25/1942-43 A Pécsi Levente Egyesület elnökének 1942. augusztus 13-án kelt felhívása az intézet ifjúságának téliruha gyűjtés tárgyában

kívüli leventecsapatoknál részt venniük a kiképzésben.³⁸⁰ Az idősebb korosztályra pedig hamarosan komolyabb feladatok is várhattak. A honvédelmi miniszter április 5-én kelt utasítása az 1939. évi II. tc. értelmében elrendelte, hogy a 17 és 18 éves középiskolai fiú tanulókat össze kell írni honvédelmi munkára történő igénybevételre való előkészítés végett. Így egy névjegyzéket hoztak létre az 1926-ban és 1927-ben született fiú tanulókról, melyet a levente parancsnoksághoz kellett felküldeni.³⁸¹ Valamint a leventék egyes csoportjait légoltalmi szolgálatra és vöröskeresztes tanfolyamokra is beosztották, hogy légítámadások esetén teljesíthessenek egészségügyi szolgálatot.³⁸²

A fiatalabb diákok igénybevételére a légvédelem mellett a mezőgazdaságban került sor. Előbbire a munkaerőhiány miatt volt szükség és jellemzően három napi foglalkoztatás keretében történt, ám később, az ősz során is folytatódott négy órás foglalkoztatásban.³⁸³ Míg az egyébként fizetett légvédelmi szolgálatra a repülőtévéadásokkal kapcsolatosan került sor.³⁸⁴

A leventekiképzés egyébként később is folyamatos maradt, legalábbis utasítás szintjén, például amikor a 1944 októberében szüneteltették a tanítást. A főigazgató az igazgatói értekezleten egy utasítást adott ki arra vonatkozóan, hogy a leventekiképzés ne szakadjon meg, így is összegyűjtve a fiatalokat és foglalkozva velük.³⁸⁵ Igaz, ennek megvalósulása kérdéses, hiszen például Hites Ferenc, a mohácsi gimnázium igazgatója válaszában kifejtette, hogy október 25-e óta a Duna vonalánál zajlik a tűzharc és az ellenséges gépfegyver és aknatűz miatt veszélyes bármilyen összejövetel és csak a háborús fenyegetettség elmúlása után tudja az utasításban foglaltakat végrehajtani.³⁸⁶ Vagyis a háborús fenyegetettség valószínűleg de facto megszüntette a leventekiképzést. Később aztán 1945 elején az Ideiglenes Kormány de iure is megszüntette a levente mozgalmat.³⁸⁷

---

³⁸⁰ MNL BaML VI.501.a. 35. doboz H.M.III./28. 1944. április 1-jén kelt rendelet a leventefoglalkozás tárgyában

³⁸¹ MNL BaML VI.501.a. 35. doboz 658.szám/kt.-1944. 1944. április 15-én kelt utasítás a diákok honvédelmi munkaszervezetbe történő nyilvántartásba vételére

³⁸² Pius Gimnázium értesítője, 1944. 19.

³⁸³ MNL BaML VI.501.a. 35. doboz 143.353/eln.szám/40.e.-1944 Leventék nyári mezőgazdasági munkába történő bekapcsolása tárgyában kiadott utasítás

³⁸⁴ MNL BaML VI.501.a. 35. doboz 143.358/VIII.Csf.-1944.sz. A Leventék Országos Parancsnokának a leventék díjazása repülőtévéadásokkal kapcsolatos bevetésük során tárgyában

³⁸⁵ MNL BaML VIII.51. 3. doboz 905/1944-45 Palos Bernardin 1944. október 30-án kelt, az iskolák igazgatóságának küldött levele az igazgatói értekezleten adott utasítások tárgyában

³⁸⁶ MNL BaML VIII.51. 3. doboz 101/1944-45 Hites Ferenc 1944. november 1-jén kelt, Palos Bernardinnak küldött jelentése az iskola állapotáról

³⁸⁷ 529/1945. M.E. rendelet

4.4.2. Leányok és a levente mozgalom

A leventeleány mozgalom kialakulása

Az 1939. évi II. törvénycikk bizonyos értelemben új helyzetet teremtett a nők társadalomban betöltött szerepével kapcsolatban, hiszen mindjárt a legelső paragrafus kimondta, hogy „*A honvédelemben személyes szolgálatával és vagyonával mindenki köteles a jelen törvény rendelkezései szerint résztvenni.*”³⁸⁸ E passzus egyértelművé teszi, hogy a honvédelemben a nőknek is részt kell venniük. Majd a 87.§ meg is erősíti, hogy honvédelmi munkára nemre való tekintet nélkül köteles minden 14 és 70 év közötti.³⁸⁹ Mindez új, noha nem is gyökértelen módon, de elindította a női honvédelemmel kapcsolatos elképzelések újraértelmezését. Jelentős, ám az iskolai kereteken kívüli mozgások indultak meg a női szervezeteken belül, így ezek nem kerülnek részletes bemutatásra. Ami azonban hangsúlyos, hogy már ekkor felvetődött, hogy a 10 és 19 év közötti leányokat is részesíteni kellene valamilyen szintű honvédelmi nevelésben.³⁹⁰ Ezzel kapcsolatban a valódi változás viszont csak vitéz Bély Alajos vezérezredes az ifjúság honvédelmi nevelése és a testnevelés országos vezetőjének kinevezését követően történt. Bély 1941. október 5-én a Testnevelési Főiskola tanévnyitóján meghirdette női egyenjogúság leventeprogramját és arra buzdította a 10 és 19 év közötti leányokat, hogy önkéntes módon csatlakozzanak a leventemozgalomhoz.³⁹¹ Később a *Szebb Jövőt!* címet viselő leventefolyóiratban részletesebben is kifejtette, miként is látja ezt lehetségesnek: legalább 15 önkéntes leány jelentkezése során a fiúk leventeegyesületében javasolta a leventeegyesület női szakosztályának megalakítását.³⁹² Hamarosan meg is kezdődött az első női nemzetvédelemről szóló tanfolyam.³⁹³ Ennek ellenére az első leventeleány kezdeményezéseket is le kellett állítani, ugyanis a honvédelmi miniszter még ez év őszén felfüggesztette a női szakosztályok létrehozását. Ennek legfőbb oka a női szakosztályok vezetésére alkalmas kiképzés időtartama volt, hogy megfelelő női (elsősorban pedagógiai képzettséggel rendelkező) szakosztályvezetők álljanak rendelkezésre.³⁹⁴

---

³⁸⁸ 1939. évi II. tc. 1.§

³⁸⁹ Uo. 87.§

³⁹⁰ Árvai 2016: 102.

³⁹¹ Árvai 2013: 26.

³⁹² Blasszauer 2002: 16.

³⁹³ Blasszauer 2002: 51.

³⁹⁴ MNL BaML VIII. 53. 12. doboz 2498/1941-42.E.sz. Kürti Menyhért 1941. november 25-én kelt, a KTF hatáskörébe tartozó leányiskolák igazgatóságának küldött levele a leventeegyesületek női szakosztályának tiltott foglalkoztatása tárgyában

Maga az indítvány egyébként erős ellenállásba ütközött a szülők és az egyház részéről, akik nem támogatták a leányok honvédelmi kiképzését a leventemozgalom keretei között. Különösen hangos ellenzője volt a leányok levente keretek közti foglalkoztatásának a székesfehérvári püspök, Shvoy Lajos, aki a leventemozgalmon belüli valláserkölcsi nevelés megvalósíthatóságát kérdőjelezte meg. De ugyancsak fontos szempont volt Shvoy szemszögéből, hogy az esetleges leventeleány szervezkedés a leányokat tömörítő, főként katolikus szervezeteknek jelenthettek konkurenciát.³⁹⁵ De más jelentős személyek, például Apor Vilmos győri püspök is felemelte szavát az intézménnyel szemben.³⁹⁶ Hamarosan olyan vádak is megjelentek, hogy a foglalkozások koedukáltan zajlanak, esetlegesen férfi vezetők irányításával. Emiatt előírták, hogy férfi nem vezethet foglalkozást leventeleányok számára.³⁹⁷

Meg kell azonban jegyezni, hogy a leányok levente mozgalomba történő ilyen bekapcsolása még nem jelenti azt, hogy létrejött volna egy konkrét leventeleány-mozgalom. Csupán annak az előkészítése kezdődött meg. Az Ifjúsági Honvédelmi Nevelés és a Testnevelés Országos vezetőjének munkanaplója szerint először 1941. augusztus 25-én fogadta Béldy Alajos Wonke Rudolfné Zsigmondi Juditot, a női honvédelmi nevelés és testnevelés vezetőjét, akivel a női honvédelmi nevelésről tárgyalt.³⁹⁸ Wonke Rudolfné szerepe a leányleventemozgalom előkészítésében aztán továbbra is fontos maradt. Így például ő vett részt egy németországi tanulmányúton, amely alapján állást foglalt abban, hogy 10 és 19 éves kor között lenne érdemes megszervezni a leányok honvédelmi kiképzését, kötelező és önkéntes irányokkal. Egy kötelező kiképzést egységes terv szerint javasolt megvalósítani, valamint egy önkéntes továbbképzést a leventeegyesületeken belül megalakuló női szakosztályok segítségével. Előbbi megvalósulását Wonke Rudolfné a testnevelés keretein belül látta elképzelhetőnek. Kiegészítve azt egy elméleti kiképzéssel is. Továbbá a 19 éves leányok számára elképzelhetőnek tartott egy három hónapos munkatábort is, amely során a leányok falusi családoknak segítettek volna, illetve szereztek volna jártasságot különböző mezőgazdasági- és háziipari munkákban. A mozgalommal kapcsolatos egyeztetések során, melynek továbbra is főszereplője maradt Wonke Rudolfné is, rövidesen megfogalmazódott, hogy fel kell építeni először a vezetői szervezetet, továbbá az is, hogy a leventékkal párhuzamos szervezet létrehozására kell törekedni.³⁹⁹ Ezen egyeztetések révén valójában már 1941 szeptemberében eldőlt, hogy hamarosan megindul a női honvédelmi nevelés megszervezése,

---

³⁹⁵ Árvai 2013: 27.

³⁹⁶ Gergely – Kiss 1976: 224.

³⁹⁷ Árvai 2013: 28.

³⁹⁸ Blasszauer 2002. 39.

³⁹⁹ Uo.: 51-52.

melynek első lépéseként egy vezetőképző tanfolyam elindítását látták kívánatosnak.⁴⁰⁰ E tanfolyam végül 1941. október 12-én indult el, amelynek megnyitó beszédében Bély Alajos öt pontban fogalmazta meg a Nemzetvédelmi Női Tanfolyam résztvevők későbbi teendőit, feladatait, melyek a következők:

„1. Öntudatos magyarrá nevelés a hősi életszemlélet alapján. Nem akarnak amazonokat, fegyver még gyakorlásra sem való, az eltévelyedéseket megszüntetni

2 Anyaságra nevelés, gyenge és elvész a nemzet, amelynek asszonyai félnek az anyaságtól

3. Honvédelmi lelki nevelés. Szociálisabb, egészségesebb, keresztényibb generációra van szükség.

4. Vallásos nevelés. En nélkül nincs erkölcsi alap

5. A helyes és nem túlhajtott testnevelés egyike a legnagyobb feladatok. Csak egészséges nők gyermekei biztosítják a faj fejlődését és fennmaradását.”⁴⁰¹

Látható tehát, hogy a meghatározott célokban próbált a korábban megemlített aggályokra is reflektálni Bély, miközben egyfajta részletesebb képet is kaphatunk arról, hogy milyen feladatokat szántak az újonnan létrejövő szervezetnek.

A tanfolyammal egyidőben megkezdődött a leventeleány törvény szövegezése is, melyben Wonke Rudolfné (ekkor már hivatalosan W. Zsigmondi Judit), Lieszkovszky Pál, Emódy István és Szurmay Tibor vett részt. A szövegezést a fiúkra vonatkozó szabályozás átszerkesztése alapján készítették el, azonban javasolták, hogy ki kell emelni a „különleges lelki beállítottságot”.⁴⁰² A leventeleány-mozgalom szervezése tehát viszonylag hamar megindult és úgy tűnt, hogy gyors ütemben bevezetésre is kerülhet. Ugyanakkor, miként azt hamarosan bemutatom, erre csak két év múlva került sor. Kérdéses ugyanakkor, hogy miért nyúlt el ilyen hosszan az önálló leventeleány-mozgalom megalakulása. Ennek megválaszolása a rendelkezésemre álló források alapján nem lehetséges és az további kutatásokat igényelne. Viszont az feltételezhető az IHNETOV munkanaplójának vizsgálata alapján, hogy különböző vitás kérdések merültek föl a mozgalommal kapcsolatban. Ilyen volt például, hogy eltérő álláspontok fogalmazódtak meg a mozgalom önállóságával kapcsolatban. Ekképpen például Tárczay-Felicides Román miniszteri osztályfőnök a leventeleányok önállóságát a leventék országos parancsnoksága alatt képzelte el, míg Kudriczy István vezérkari ezredes, a leventék országos parancsnoka ezzel szemben az intézményt teljesen önállóan, mozgalmi alapon kívánta

---

⁴⁰⁰ Blasszauer 2002: 57.

⁴⁰¹ Uo.: 76.

⁴⁰² Uo.: 80-82.

megszervezni. Ezen az állásponton volt Bély Alajos is, aki mindenképp a kultusztárca alatt képzelte el a leventeleány-mozgalom működését.⁴⁰³ Ugyancsak gátolhatta a szervezet hivatalos létrejöttét, hogy főként a katolikus közvéleményt nyugtalanította a leventeleány intézmény megvalósulása.⁴⁰⁴ Feltehetően az intézményesülést más, gyakorlatias tényezők is akadályozták. Így például már 1943 elejéről ismeretes, hogy a tokaji katonai hatóságok nem engedélyezték a leventeleány csapat megszervezését.⁴⁰⁵ Valamint talán pénzügyi okok is hozzájárultak a késlekedéshez, ugyanis 1943 májusába úgy számoltak, hogy szükség lenne legkevesebb 3.000.000 pengőre ahhoz, hogy a leventeleány mozgalom munkája kiépülhessen.⁴⁰⁶ Vagyis az elinduláshoz szükséges fedezet még ekkor sem állt rendelkezésre.

Egy utolsó körülmény, melyet meg kell említeni, hogy időközben az országos vezető nő személyében is változás történt. 1943 januárjától Wonke Rudolfné helyett Kokas Eszter, egyetemi tanárral találkozhatunk a forrásokban, mint az említett pozíciót betöltő személy.⁴⁰⁷ Sajnos a munkanaplóból az 1942-es esztendő teljesen hiányzik, így az, hogy milyen körülmények között került Kokas Eszter központi szerepbe a leányok honvédelmi nevelésében, vagy hogy ennek volt-e hatása arra, hogy a leventeleány-mozgalmat szabályozó rendelet csak 1943-ban került elfogadásra, további kutatásokat igényel. Ezzel kapcsolatban mindösszesen annyit lehet tudni, hogy Kokast Hóman Bálint ajánlotta e pozíció betöltésére, illetve a személyét a katolikus körök is el tudták fogadni, amely a korábban említett konfliktus miatt igen fontos lehetett.⁴⁰⁸

A leventeleány-mozgalom terjedését ugyanakkor ezen körülmények nem akadályozták. Az IHNETOV munkanaplójában folyamatosan található utalást 1941-től kezdődően arra, hogy vezetőképző tanfolyamok megtartására került sor.⁴⁰⁹ Továbbá már 1942-ben létrejöttek az első leánycsapatok. Például Pécsen is már 1942-ben megkezdődött három kerületben is a leányokkal a leventemunka: a belvárosban, valamint a szigeti- és budai külvárosban. 1943-ban aztán megalakultak szervezetek a Horthy-kertvárosban és Pécsbányatelepen is.⁴¹⁰ Sőt, erre az időszakra lényegében már a leventeleány-mozgalom teljes szabályozása, irányelvei, céljai kiforrottak és megfogalmazottak voltak. A célja a leányok hazafias, áldozatkész, az anyai életre, valamint a leányifjúság női honvédelmi feladatokra való felkészítése volt. Világnézete pedig

---

⁴⁰³ Blasszauer 2002: 103.

⁴⁰⁴ Uo.: 17.

⁴⁰⁵ Uo.: 147.

⁴⁰⁶ Uo.: 234.

⁴⁰⁷ Uo.: 147.

⁴⁰⁸ Gergely – Kiss 1976: 220.

⁴⁰⁹ Pl.: Uo. 223.

⁴¹⁰ Árvai 2016: 115-116.

keresztény és nemzeti.⁴¹¹ A leventeleányok belépésükkor fogadalmat tettek a Leventeleányok (LL) törvényeire, melyek a következők voltak:

1. Vallásosság és hazaszeretet
2. Fegyelem
3. Kötelességteljesítés és áldozatkészség ötvénye
4. Őszinteség
5. Segítés
6. A családhoz való ragaszkodás
7. Egészség, tisztaság és becsület⁴¹²

Maga a képzés, mely egyszerre elméleti és egyszerre gyakorlati részből is állt, három korcsoportban (12-14, 15-16 és 17-19) valósult meg. Az egyes képzési részek a következők voltak: valláserkölcsi alapon nyugvó hazafias nevelés, honpolgári és szociális ismeretek, testnevelés és egészségápolás, valamint gazdasági, háztartási képzés és közhasznú ismeretek. E felsorolt ágazatok valamennyi korcsoportban kötelezőek voltak, majd 15 éves kortól egy további háztartási (élelmezési) és egészségügyi (csecsemőgondozási) tanfolyam is bekapcsolódott.⁴¹³ A valláserkölcsi alapon nyugvó hazafias nevelés keretei között olyan témákkal foglalkoztak, mint például az erények, illetve kifejezetten a magyar női erények és eszménykép (igazmondás, családhoz való ragaszkodás, önismeret, önfegyelem, megbízhatóság, takarékoság, önfeláldozás, fáradság elviselése stb.) valamint a bűnök (hitetlenség, vallási és nemzeti közömbösség, testi-lelki tisztátlanság, szegények és alacsonyabb osztálybeliek lebecsülése, hiúság, pletykázás stb.).⁴¹⁴ A honpolgári és szociális ismeretek keretében a leányok például intézményekkel, szabályokkal, valamint nemzeti szimbólumokkal ismerkedtek meg (címer, zászló, jelvények, imádságok stb.).⁴¹⁵

A gazdasági, háztartási és közhasznú ismeretek képzés egyaránt kiterjedt elméleti és gyakorlati anyagokra. Az elméleti képzés részeként például megismerkedtek a szövetkezetekkel, különféle küldemények feladásával, az ONCSÁ-val, bankokkal, de tanultak

---

⁴¹¹ MNL BaML VIII. 53. 12. doboz 196/1942-43. A Szent Erzsébet Leánygimnázium 1943. március 24-én tartott II. nevelési tárgyú értekezletének jegyzőkönyve

⁴¹² MNL BaML VIII. 53. 12. doboz 196/1942-43. A Szent Erzsébet Leánygimnázium 1943. március 24-én tartott II. nevelési tárgyú értekezletének jegyzőkönyve Megjegyzés: Ezek a törvények nagyjából párhuzamba állíthatók a fiúk törvényeivel, viszont az ottani, kifejezetten fiúknak szánt törvényeket itt a leányneveléshez kapcsolat erényekkel, fogalmakkal helyettesítették. Így például a lovagiasság helyett a leányoknál annyi található meg, hogy „Segítés”, melyek egyébként részben párhuzamba is állíthatók. Míg a hűség esetén a fiúk hűsége a zászlóra és a bajtársakra vonatkozott, leányoknál pedig a családra. (Blasszauer 2002: 13.)

⁴¹³ MNL BaML VIII. 53. 12. doboz 196/1942-43. A Szent Erzsébet Leánygimnázium 1943. március 24-én tartott II. nevelési tárgyú értekezletének jegyzőkönyve.

⁴¹⁴ Uo.

⁴¹⁵ Uo.

térképismeretet és tájékozódást is. Míg a gyakorlati képzés részeként konkrét háztartási munkákat és háziasszonyi teendőket sajátítottak el (pl. ruházat gondozása, takarítás, mosás, vasalás, főzés, beteg- és csecsemőápolás, étrend, tartósítás, beosztás, varrás stb.).⁴¹⁶

Mindezek mellett természetesen, ahogy már említettem, sor került testnevelésre is (szabadgyakorlatokra, játékokra, egyéb sportokra), valamint tisztelgés és fegyelmezett felvonulások begyakorlására.⁴¹⁷

Hivatalosan és önálló formában az önkéntes leventeleány-mozgalom létrejöttét végül a magyar királyi vallás- és közoktatásügyi miniszter november 9-én kelt 1943. évi 9.800. számú rendelete hozta létre és szabályozta annak teljes működését a korábban célok mentén. A szervezetbe önkéntes jelentkezés alapján lehetett csatlakozni 10 és 19 év közötti, zsidónak nem tekinthető hajadon leányoknak. Egy csapat létrehozásához 24 jelentkezőre volt szükség, melyet iskolák is létrehozattak.⁴¹⁸

A leventeleány-mozgalom szervezete, irányítása igazodott a tanügyigazgatási rendszerhez, a leventeleány-kerületek a tankerületeknek megfelelően jöttek létre. Ennek köszönhetően a kerületi vezetők a tankerületi királyi főigazgatók közvetlen ellenőrzése alatt működtek, kinevezésükért a vallás- és közoktatásügyi miniszter felelt. Mindemellett a munkájukat ellenőrizte a minisztérium által kinevezett országos vezető is.⁴¹⁹ Utóbbi Kokas Eszter volt, míg a pécsi tankerülettel megegyező területi lefedettségben működő leventeleány-kerület vezetője először Költő Júlia, majd őt követően Kálóczy Ilona lett.⁴²⁰ Munkájukat Kerületi és Országos Leventeleány Tanácsok támogatták. Kerületi szinten a Tanács tagjainak kinevezése a főigazgató javaslatára történt a miniszter által, míg országos szinten a teljes kinevezésért a vallás- és közoktatásügyi miniszter felelt.⁴²¹

Kiegészítésként, hiszen az általam vizsgált leányintézmény katolikus iskola volt, meg kell említeni, hogy a katolikus leányiskolák nem tartoztak a leventeleány-kerületek

---

⁴¹⁶ MNL BaML VIII. 53. 12. doboz 196/1942-43. A Szent Erzsébet Leánygimnázium 1943. március 24-én tartott II. nevelési tárgyú értekezletének jegyzőkönyve. Megjegyzés: Jelen dokumentumban is hangsúlyozásra kerül, hogy nem kap a testnevelés túlzottan jelentős szerepet a leventeleány kiképzés során. A dokumentum viszont nem vizsgálja, hogy ez pontosan mit jelenthet, milyen testedzést tarthattak a leányok számára ideálisnak. Hogy mégis legyen valami viszonyítási alapunk, a közép- és középfokú leányiskolák sportköri ügyességi próbáinak 1942-es módosítása adhat egyfajta igazodási pontot. Ebben a rendelkezésben a síkfutás (korosztályonként 40 és 80 méter között eltérő távon), a magas- és távolugrás, valamint a kislabdahajítás, a szabadgyakorlatok és a buzogánylabda játék kerül megemlítésre. (MNL BaML VIII.53. 12. doboz 1346/1942-43 Masszi Ferenc 1942. november 20-án kelt levele a közép- és középfokú leányiskolák ügyességi próbáinak módosítása tárgyában)

⁴¹⁷ MNL BaML VIII.53. 12. doboz 196/1942-43. A Szent Erzsébet Leánygimnázium 1943. március 24-én tartott II. nevelési tárgyú értekezletének jegyzőkönyve

⁴¹⁸ VKM 1943 évi 9.800. 1-5.§

⁴¹⁹ Uo. 8-9.§

⁴²⁰ Árvai 2016: 112.

⁴²¹ VKM 1943. évi 9.800. 8-9.§

fennhatósága alá. Ők külön egyezség értelmében a katolikus iskolák egyetlen leventeleányvezető fennhatósága alá tartozik, melynek vezetője Bernáth Mária volt.⁴²²

Leventeleányok a Szent Erzsébet Leánygimnáziumban

Áttérve konkrétan a Szent Erzsébet Leánygimnáziumra, a forrásokban leventeleány-mozgalom első megjelenésére csak 1943-ban kerül sor, mikor Beőthy Éva, az intézet testnevelőtanára beszámolt a leánylevente-intézmény helyzetéről az 1942-43-as tanév II. nevelési tárgyú értekezletén, ugyanakkor előadásában Beőthy is megemlíti, hogy a leánylevente foglalkozások csak az iskolán kívül működnek.⁴²³ Ebben az időszakban viszont valamilyen változásnak kellett bekövetkeznie, hiszen egyfelől az említett értekezletnek kifejezetten a leventeleány-mozgalom volt a témája. Másfelől pedig még a tanévben Batai M. Ilona, az intézmény vezetője jelentést küldött a főigazgatónak, hogy a Pécssett megrendezésre kerülő leánylevente vezetőképző tanfolyamon Fenyvesi M. Hilária, Pompár M. Magdolna és Rónaky M. Kalliszta vesznek részt.⁴²⁴ Vagyis az iskola valamilyen okból fontosnak vagy feladatának érezte, hogy foglalkozzon a mozgalommal.

A vezetőképzésen résztvevő tanárok az 1943 novemberi rendelet ellenére, mely lehetővé tette iskolai leventeleány-csapatok létrehozását, a Szent Erzsébet Gimnáziumban mégsem szerveztek leventeleány csapatot. Csupán az 1943-44-es tanév korai befejezését követően, amikor a tankerületi királyi főigazgató, Palos Bernardin levélben szólította fel a magyar tannyelvű közép- és középfokú leányiskolák igazgatóságát (így köztük a Szent Erzsébet Leánygimnáziumét), hogy a korán megkezdődő nyáriszünet miatt tapasztalható „nemkívánatos környezethatások” ellensúlyozására foglalkoztatni kell a tanulókat, melynek legalkalmasabb módja a tanulók leventeleány-mozgalomba való bekapcsolása. Ezért felkérte az igazgatókat, hogy kezdjék meg a növendékek iskolai leventeleánycsapatba történő beszervezését, jelöljék ki a vezetőképző tanfolyamot végzett tanárok közül a legalkalmasabb vezetőt, valamint biztosítsanak helyiséget, ahol a leventeleány-munka elvégezhető.⁴²⁵

---

⁴²² MNL BaML VIII.53. 13. doboz 3461/1943-44/E.sz. Kürt Menyhért 1944. február 10-én kelt, a KTF jogkörébe tartozó valamennyi leányintézet igazgatóságának küldött levele az önkéntes leventeleány-mozgalom szervezése tárgyában

⁴²³ MNL BaML VIII.53. 12. doboz 196/1942-43. A Szent Erzsébet Leánygimnázium 1943. március 24-én tartott II. nevelési tárgyú értekezletének jegyzőkönyve

⁴²⁴ MNL BaML VIII.53. 12. doboz 237/1942-43. Batai M. Ilona 1943. május 24-én kelt, Palos Bernardinnak küldött levele a leventeleányképző tanfolyamok tárgyában

⁴²⁵ MNL BaML VIII.53. 13. doboz 414/1943-44 Palos Bernardin 1944. május 25-én kelt, a magyar tannyelvű közép- és középfokú leányiskolák igazgatóságának küldött levele a leventeleányfoglalkozás megszervezése tárgyában

Palos utasítása alapján az is elmondható, hogy ezzel a leventeleány-mozgalom, ha ideiglenesen is, de megszűnt önkéntes szervezetnek lenni. Utasításában ugyanis minden, az iskola székhelyén tartózkodó, 11 évnél idősebb leány számára kötelezővé tette a leventemunkában való részvételt a szünidő alatt.⁴²⁶

Ezzel egyszerre nem kizárólag a tankerületi királyi főigazgatótól érkezett utasítás a leventeleánymunka megkezdésére, hanem a katolikus iskolák leventeleányvezetőjétől is, aki szintén utasította az iskolákat, hogy alapítsanak leventeleány csapatot.⁴²⁷ Ez a felhívás azért is különösen fontos, mert ennek az utasításnak köszönhetően az elvégzett munkáról is többet tudhatunk meg. Ugyanis míg Palos felhívása mindössze annyit rögzített, hogy legalább heti 4 órányi foglalkozást kell megtartani, legfeljebb két alkalomra bontva,⁴²⁸ addig az imént említett forrásból jóval többet tudunk meg a leventeleány-munkáról, hiszen a munka megszervezésével kapcsolatos javaslatot is tesz. Így például felhívja a figyelmet arra, hogy „hangulatos órák legyenek”. A bevezetésre imát, zászlótisztelgést, törvénymondást, erkölcsi oktatást javasol. Majd a foglalkozás első részében, körülbelül a bevezető foglalkozással együtt másfél órában testnevelést, játékot vagy valamilyen elméleti oktatást a korábban bemutatott témaköröknek megfelelően. A foglalkozás második részében a szolgálatok megbeszélését és gyakorlati tevékenységeket javasol (pl. kézimunka, dalolás stb.), míg a munka lezárásaként a Szózat vagy Himnusz eléneklését, esetleg valamilyen önképzőkori munkát.⁴²⁹

Bár a visszajelzést az intézmények igazgatóitól Palos is kérte,⁴³⁰ annak nyomára sem a tankerületi főigazgatói hivatal, sem az iskola iratai között nem bukkantam. Ugyanakkor a keresztény leventeleány-vezető utasítására adott válasz előkerült. Ebből tudhatjuk, hogy a leánygimnáziumban három csoportban, összesen 80 fővel indult meg a leventeleány-mozgalom. Vezetője Pompár M. Magdolna, helyettese Fenyvesi M. Hilária volt. Az I. csoportban 23, a II. csoportban 26, míg a III. csoportban 31 fővel, amelybe a jelentés alapján

---

⁴²⁶ MNL BaML VIII.53. 13. doboz 414/1943-44 Palos Bernardin 1944. május 25-én kelt, a magyar tannyelvű közép- és középfokú leányiskolák igazgatóságának küldött levele a leventeleányfoglalkozás megszervezése tárgyában.

⁴²⁷ MNL BaML VIII.53. 13. doboz 55/944 A katolikus leventeleány-vezető KTF jogkörébe tartozó valamennyi közép-középfokú leányiskola igazgatóságának küldött levele a leventeleány-csapatok alapítása tárgyában

⁴²⁸ MNL BaML VIII.53. 13. doboz 414/1943-44 Palos Bernardin 1944. május 25-én kelt, a magyar tannyelvű közép- és középfokú leányiskolák igazgatóságának küldött levele a leventeleányfoglalkozás megszervezése tárgyában

⁴²⁹ MNL BaML VIII.53. 13. doboz 55/944 A katolikus leventeleány-vezető KTF jogkörébe tartozó valamennyi közép-középfokú leányiskola igazgatóságának küldött levele a leventeleány-csapatok alapítása tárgyában

⁴³⁰ MNL BaML VIII.53. 13. doboz 414/1943-44 Palos Bernardin 1944. május 25-én kelt, a magyar tannyelvű közép- és középfokú leányiskolák igazgatóságának küldött levele a leventeleányfoglalkozás megszervezése tárgyában-44

valamennyi, az intézetben tanuló pécsi diáklány így bekapcsolódott.⁴³¹ Valójában azonban a munkába nem kapcsolódott be valamennyi, az iskola székhelyén lakó tanuló, hiszen az e tanévre vonatkozó iskolai értesítő alapján a III. osztálytól fölfelé, vagyis a leventeköteles korú leányokat figyelembe véve, 172 tanuló lakott az iskola székhelyén. Igaz, maga az utasítás a helyben tartózkodókra vonatkozott.⁴³² Így nem egyértelmű, hogy a tevékenységbe be nem kapcsolódó közel kilencven főnyi leánytanuló nem tartózkodott a városban, noha a (szüleinek a) lakhelye Pécs volt. Vagy sikerült valamilyen módon megkerülniük a mozgalomban való kötelező részvételt.

A munka heti egy alkalommal került megtartásra, a kialakított leventeotthonon megosztottak a tanítónőképzővel. A diákok hozzáállásáról igazgatónő pozitívan nyilatkozott.⁴³³

Jelentéséhez Batai M. Ilona egy, a levente-leány-mozgalomba történő bekapcsolódásról szóló felhívást is csatolt, melyet feltehetően a tanulóikkal osztottak meg. A dokumentumból az nem derül ki, hogy ezt az intézmény maga állította össze, vagy valamilyen központilag kiadott anyagról van szó. Mindenesetre érdekes adalékokkal gazdagítja a levente-leány-mozgalom történetét, ugyanis felsorolja a „levente-leány-törvényeket” egy más megfogalmazásban, mint ahogy már bemutatásra került és az azokhoz kapcsolódó úgynevezett „szeretetparancsokat”, melyek a következők:

„Levente-leány-törvények:

- 1. A levente-leány vallásos, istenfélő és szereti hazáját*
- 2. A levente-leány szüleinek és vezetőinek bizalommal és készséggel engedelmeskedik*
- 3. A levente-leány kötelességtudó és áldozatkész*
- 4. A levente-leány őszinte és mindenkor igazat mond*
- 5. A levente-leány nemes lelkű és ahol tud segít*
- 6. A levente-leány a családi tűzhely, takarékos és szorgalmas öre*
- 7. A levente-leány testben és léleken tiszta*

A törvényeinket erősítő szeretetparancsok:

Egyetlen kulcsot adott Isten a boldogsághoz, a szeretet. Ezért:

- 1. Szeresd Istent, s boldog vagy.*
- 2. Szeresd Hazádat, vele együtt naggyá leszel*
- 3. Szeresd felebarátodat, mint önmagadat, s viszont szeretnek.*
- 4. Szeresd családot, édes otthonod lesz*

---

⁴³¹ MNL BaML VIII.53. 13. doboz ad 261/1943-44 Batai M. Ilona 1944. június 5-én kelt, a KTF-nak küldött levele a levente-leányvezetők tárgyában

⁴³² Szent Erzsébet Leánygimnázium értesítője, 1944: 33.

⁴³³ MNL BaML VIII.53. 13. doboz ad 261/1943-44 Batai M. Ilona 1944. június 5-én kelt, a KTF-nak küldött levele a levente-leányvezetők tárgyában

5. Szeresd hivatásodat, munkád sikeres lesz
6. Szeresd a nemesen szépet, téged is megszépít
7. Szeresd a munkád, mert a legnagyobb tanítód.
8. Szeresd az engedelmességet, mert legnagyobb erőd.
9. Szeress örömet szerezni, mert az a legnagyobb öröm.
10. Szeresd a szegényt és tehetetlent, mert segíteni tudsz rajta
11. Szeress hallgatni, mert nem ragad el az indulat
12. Szeresd a fegyelmet, mert tested, lelked erős marad. ”⁴³⁴

A források alapján tehát elmondható, hogy 1944 nyarán zajlott leventeleány munka a Szent Erzsébet Leánygimnázium falain belül. Ugyanakkor a felhívás, melynek értelmében meg kellett azt szervezni, csak a hosszú szünet kedvezőtlen hatásainak ellensúlyozására hivatkozva várta el annak létrehozását és nem volt hosszú életű. Feltehetően a tanév megkezdésével megszűnt és csak 1944 októberében alakult újra az iskolai leventeleány-csapat.⁴³⁵ Ez utóbbinak az okát a források nem részletezik, ugyanakkor Bély Alajos egy korábbi, Palos Bernardinnak címzett levele alapján feltételezhetjük, hogy a mozgalom megszervezését kötelezővé tették. Ebben ugyanis arról beszél az ifjúsági honvédelmi nevelés és a testnevelés vezetője, hogy 1944 őszétől tervezi a leventeleány-mozgalom kötelezővé tételét.⁴³⁶

Az újjá alakult iskolai leventeleány-mozgalom három csoportban valósult meg. Az első csoport vezetője, melybe 12 és 13 éves tanulók (20-20 fő) kapcsolódtak be, Sasady Lujza volt. A második csoportba 12 és 15 éves leánytanulók vettek részt, összesen 22-en, vezetőjük Fenyvesi M. Hilária volt, ezenfelül egy 54 fős csoportot vezetett Pompár M. Magdolna is, amelyben 13, 14, valamint 16 és 17 éves tanulók is beosztásra kerültek.⁴³⁷

A mozgalom ilyen keretek közötti működése viszont már nem tarthatott sokáig, hiszen bár Palos Bernardin a tanítás felfüggesztését követő igazgatói értekezleten elrendelte a leventemozgalom működésének fenntartását az ideiglenes tanítási szünetben is,⁴³⁸ annak további működéséről információk nincsenek. Illetve hamarosan, ahogyan azt már a fiúk kapcsán is említettem, az Ideiglenes Kormány miniszterelnöke az 1945. február 26-án kelt

⁴³⁴ MNL BaML VIII.53. 13. doboz ad 261/1943-44 Bártai M. Ilona 1944. június 5-én kelt, a KTF-nak küldött levele a leventeleányvezetők tárgyában

⁴³⁵ MNL BaML VIII.53. 13. doboz ad 56/1944-45 Bártai M. Ilona 1944. október 13-án kelt levele a leventeleány-foglalkozások megkezdése tárgyában

⁴³⁶ MNL BaML VI.501.a.. 54. doboz 2222/1944. To. vitéz Bély Alajos 1944. július 24-én kelt, Palos Bernardinnak küldött levele a leventeleány-mozgalom működésének tárgyában

⁴³⁷ MNL BaML VIII.53. 13. doboz ad 56/1944-45 Bártai M. Ilona 1944. október 13-án kelt levele a leventeleány-foglalkozások megkezdése tárgyában

⁴³⁸ MNL BaML VIII.51. 3. doboz 905/1944-45 Palos Bernardin 1944. október 30-án kelt, az iskolák igazgatóságának küldött levele az igazgatói értekezleten adott utasítások tárgyában

529/1945. M.E. sz. rendeletével több másik, Hitler-barát vagy fasiszta politikai, illetve katonai jellegű szervezetekkel egy csoportba sorolva megszüntette a levente egyesületet is.⁴³⁹

Mielőtt azonban a leventeáány-mozgalommal kapcsolatos alfejezet lezárásra kerül, érdemes kitérni arra, hogy hogyan ítélte meg a mozgalmat a tankerület vezetője. Ugyanis Bély Alajos egy levelet küldött a főigazgatónak, amelyben arra kérte, minthogy tankerületi vezetőként ő lát bele legközvetlenebb módon a mozgalom munkásságába, számoljon be arról, hogy mit tapasztalt a leventeáánymozgalommal kapcsolatban. Ez azért is volt fontos Bély számára, mert miképpen már említettem, 1944 őszétől tervezték bevezetni a kötelező leventeáány-mozgalmat, ám ezt megelőzően felmérte az országos vezető a tapasztalatokat. Így levelében azt kérdezte Bély, hogy mit gondol a tankerületi főigazgató a kötelező részvételről a magasabb (15-19) és az alacsonyabb (10-15) korú tanulók körében? Valamint az esetleges 21 éves korhatárra történő fölemelésről.⁴⁴⁰

A válaszlevelében Palos óvatosan ugyan, de kritikával illette a leventeáány-mozgalmat, illetve annak kötelezővé tételét. Úgy fogalmazott, hogy „elvileg” helyesnek tartja a kötelezővé tételt, mindezt a leányifjúság szükségesnek vélt világnézeti, etikai nevelése miatt és a leventeáány-mozgalom kötelezővé tételében látta annak garanciáját, hogy a kedvezőtlennek megítélt folyamatoknak gátat szabjanak.⁴⁴¹ Ugyanakkor, ahogyan a fiúk leventemozgalomával kapcsolatban is számos kritikát fogalmazott meg, úgy a leányokra vonatkozóan is. Javasolta például, hogy a kötelezővé tétel előtt le kell vonni a fiú-levente intézmény tanulságait, vagy például azt, hogy a vallásos egyesületek kérdését meg kell oldani. E két megállapítást követően tért ki közvetlenül Bély kérdéseire. A kötelezővé tétellel kapcsolatban egy fokozatos kötelezővé tételt javasolt, ugyanis nem állt ehhez rendelkezésre valamennyi szükséges előfeltétel, amely a kontraproduktív kockázatával járt a főigazgató meglátása szerint. Szükséges előfeltételként a megfelelően képzett vezetőket, és a fiúktól elkülönülő leventeotthonokat, valamint végleges kiképzési anyagot nevezte meg. Továbbá úgy gondolta, hogy csak később kellene leszállítani az életkort 12 évre, de semmi esetre sem lejjebb, ahogy azt sem javasolta, hogy 21 éves korig felemelésre kerüljön a kötelezettség.⁴⁴²

Az országos vezető kérdéseire adott válaszokon túl további észrevételeket és javaslatokat is tett. Így például ragaszkodott ahhoz, hogy az intézményt kizárólag a vallás- és

---

⁴³⁹ Blasszauer 2002.: 24.

⁴⁴⁰ MNL BaML VI.501.a. 54. doboz 2222/1944. To. vitéz Bély Alajos 1944. július 24-én kelt, Palos Bernardinnak küldött levele a leventeáány-mozgalom kötelezővé tételének tárgyában

⁴⁴¹ MNL BaML VI.501.a. 54. doboz Palos Bernardin 1944. augusztus 17-én kelt, vitéz Bély Alajosnak küldött levele a leventeáány-mozgalom kötelezővé tételének tárgyában

⁴⁴² MNL BaML VI.501.a. 54. doboz Palos Bernardin 1944. augusztus 17-én kelt, vitéz Bély Alajosnak küldött levele a leventeáány-mozgalom kötelezővé tételének tárgyában

közoktatásügyi miniszternek lehet alárendelni, vagy hogy a vezetését is jobban bele kellene építeni a tanügyigazgatásba. Továbbá hangsúlyosnak tartotta, hogy a tananyag figyelembe vegye a „leánytermészetet”, hogy a megfelelő díjazást kapják a vezetők, valamint, hogy ne legyenek túlterhelve a tanulók, amelyet már így is problémaként fogalmazott meg. Ennek érdekében óracsökkentést javasolt, amely helyére lehetne beilleszteni a levente-leány-mozgalom munkáját.⁴⁴³

4.4.3. Cserkészek

A honvédelmi nevelés témakör miatt a leventemozgalommal párhuzamosan, ahogy a szakirodalmi bevezetőben is állt, meg kell említeni a cserkészetet is. A kutatás időbeli keretei miatt a szakirodalmi bevezetést a leventemozgalomhoz hasonlóan az 1939. évi II. törvénynél hagytam félbe, így most innen folytatom a kérdés bemutatását, kiegészítve az iskolai forrásokban található információkkal. Mivel ezek a források az iskolai értesítőkből származnak, így azok elsősorban az iskolák cserkészetről alkotott felfogásáról, valamint a cserkészetben bekövetkezett változások értelmezéséről szólnak. Emellett változó részletességgel írnak az évkönyvek a cserkészet során elvégzett tevékenységekről, ám ezen tevékenységek tételes vizsgálatát nem tartom indokoltnak, ugyanis javarészt a háborús körülményektől független cselekvések, amelyek nem tartoznak a kutatás fókuszába.

A cserkészet kapcsán tehát elmondható, hogy az 1939. évi honvédelmi törvény, a korábban megindult militarizálódás ellenére kérdésessé tette a cserkészet létét. Igaz, Teleki Pál miniszterelnöki kinevezésével a szervezet látott arra esélyt, hogy a helyzetük érdemben változik, ahogy az is fontos körülmény volt, hogy a leventeifjúság számára nem tiltották meg a cserkészetben való részvételt, így a személyi állománya nem került veszélybe.⁴⁴⁴ Sőt, egy évvel később még annak a gondolata is megfogalmazódott, hogy a cserkészetet a leventemozgalom elitjébe kell bekapcsolni.⁴⁴⁵ Összességében viszont a cserkészet valóban megroppanni látszott, hiszen a tanulóknak egyre kevesebb ideje volt az abban való aktív részvételre.⁴⁴⁶ Ráadásul az elkövetkező időkben súlyos támadások is indultak a szervezettel szemben.⁴⁴⁷ Végül sikerült a helyzetét biztosítani, viszont a fennmaradása érdekében jelentős változásokra volt szükség.⁴⁴⁸

---

⁴⁴³ MNL BaML VI.501.a. 54. doboz Palos Bernardin 1944. augusztus 17-én kelt, vitéz Bély Alajosnak küldött levele a levente-leány-mozgalom kötelezővé tételének tárgyában.

⁴⁴⁴ Gergely 1989: 234.

⁴⁴⁵ Nagy 2005: 180.

⁴⁴⁶ Gergely 1989: 25-255.

⁴⁴⁷ G. Merva 2009: 17.

⁴⁴⁸ Gergely 1989: 250.

1941-ben Teleki Pál halálának és egyéb bel- és külpolitikai eseményeknek köszönhetően felgyorsult az átszervezése, melynek sarkalatos eleme volt, hogy a hazai cserkészlet megszakította a formális kapcsolatot a Nemzetközi Irodával, mely hivatalos központ volt. Ezzel új lehetőség nyílt, hogy a megkezdett reformokat véghezvigyék, élén a hamarosan kinevezésre kerülő új vezetővel, Farkas Ferencsel,⁴⁴⁹ miközben nem csendesültek azok a hangok, amelyek a leventeintézménybe történő beolvasztást követelték.⁴⁵⁰ Végül 1942 augusztusában a vallás- és közoktatásügyi miniszter jóváhagyta a szervezet új Szervezeti és Működési Szabályzatát, amely ezt követően Magyar Cserkészmozgalom néven működött. Mindez azt is jelentette, hogy nagyban megnőtt a cserkészmozgalom fölött az állami ellenőrzés, sőt, lényegében függő helyzetbe került.⁴⁵¹ Pozíciója viszont megszilárdult és folytathatta a mindinkább szélsőjobboldali irányba tolódó tevékenységét.⁴⁵² Hamarosan a cserkészek a honvédelem szolgálatába álltak tevékenységükkel,⁴⁵³ melyet a vizsgált iskolák esetében is látni lehet.

A baranyai gimnáziumok valamennyiében működött cserkész szervezet.⁴⁵⁴ Az értesítők arról árulkodtak, hogy a cserkész diákok honvédelmi-, azon belül például légoltalmi szolgálatot teljesítettek,⁴⁵⁵ továbbá sor került hadijátékok szervezésére,⁴⁵⁶ a kiképzésben pedig szerepet kapott a nemzetvédelmi nevelés.⁴⁵⁷

Érdekes lehet még talán a téma kapcsán, hogy miként láthatták a cserkészlet körüli és az azon belüli változásokat az intézmények. Sajnos ezzel kapcsolatban sem került elő túlságosan sok információ, egyedül a ciszterci gimnázium kapcsán látható ezzel kapcsolatos álláspont kifejtése, vagyis csak erre az intézményre vonatkozóan lehet megállapításokat tenni.

Az 1939-40-es tanévben mintegy a cserkészlet szükségességének alátámasztását fogalmazta meg az intézmény értesítője a következőképpen: *„A nemzetvédelem nélkülözhetetlen alapja magyarságunk felismerése, átélése és a Szent István-i gondolatba való beleillesztése. Csak akkor vagyunk képesek hazánkat a múlt romjaiból felépíteni, ha hűségesen ragaszkodunk magyarságunk elhivatásához s igyekszünk ezt a tudatot önmagunkban elmélyíteni. A cserkészlet mindkét irányban megfelel e célkitűzésnek.”*⁴⁵⁸

---

⁴⁴⁹ Gergely 1989: 258-259.

⁴⁵⁰ G. Merva 2009: 17.

⁴⁵¹ Virág 2013: 25.

⁴⁵² Nagy 2005: 181.

⁴⁵³ Gergely 1989: 330-332.

⁴⁵⁴ Mohácsi Városi Gimnázium értesítője, 1940: 27., Nagy Lajos Gimnázium értesítője, 1940: 96., Széchenyi István Gimnázium értesítője, 1940: 25., Pius Gimnázium értesítője, 1940: 49.

⁴⁵⁵ Mohácsi Városi Gimnázium értesítője, 1941: 30., Nagy Lajos Gimnázium értesítője, 1940: 97., Pius Gimnázium értesítője, 1940: 50., Széchenyi István Gimnázium értesítője, 1940: 26.

⁴⁵⁶ Mohácsi Városi Gimnázium értesítője, 1940: 27., Pius Gimnázium értesítője, 1940: 50.

⁴⁵⁷ Széchenyi István Gimnázium értesítője, 1940: 25.

⁴⁵⁸ Nagy Lajos Gimnázium értesítője, 1940: 96.

A cserkészzet ilyen jellegű értelmezése aztán a következő tanesztendő értesítőjében is megjelent és mintegy a cserkészzet melletti kortesbeszéd olvasható, melyben kidomborodik a cserkészzet melletti érvként az egyre erőteljesebben jelenlevő honvédelmi nevelés is: *„Hogy mennyire mélyen belenyúlt a cserkészzet a magyar ifjúság életébe, annak legszebb bizonyítéka az, hogy hazánk igazságának kivívásában legelői a cserkészférfiak járnak és életük feláldozásával is hűségnyilatkozatot tesznek a magyarabb magyar ideál megvalósítása mellett. Míg mi itthon a jubileum hatása alatt még nagyobb erővel küzdünk a cserkészideáloknak egyéni életünkbe való átvitelével, addig a csapatmunkából az élet harcmezéjére kilépett cserkésztestvéreink az ország déli részén fegyverrel küzdenek a hazáért. Ennél szebb és lelkesítőbb propaganda nem is lehetne a cserkészzet mellett. Hisszük és erősen bízunk abban, hogy amikor majd a csapat jelenlegi tagjai is kilépnek az élet küzdőterére, ők is méltók lesznek elődeikre és hasonló lelkesedéssel és önfeláldozással dolgoznak majd hazánk értékeinek visszaszerzésében és megtartásában.*”⁴⁵⁹

Az 1941-42-es tanév értesítőjéből a korábbiakhoz hasonló jellegű, cserkészmozgalom melletti kiállítás hiányzik, viszont megpróbálta a hazai cserkészzet megszűnésének kockázatát csökkenteni.⁴⁶⁰ Mindez annak fényében válik különösen fontossá, hogy a következő, 1942-43-as tanévben az értesítő már másként fogalmazott, és mint reális kockázat írta le a cserkészzet 1939 utáni megszűnést, mely azonban az új szabályzat elfogadásával megszűnt.⁴⁶¹ Talán ez magyarázatul szolgálhat az imént idézett részekre is, melyek hangsúlyt fektetnek arra, hogy megmagyarázzák, milyen haszna és szerepe van a cserkészzetnek, mintegy igazolják annak létjogosultságát. Úgy tűnik, ennek a veszélynek a megszűnésével ez a jellegű érvelés létjogosultsága is megszűnt.

Egy másik fontos kérdés a cserkészzet és a leventemozgalom egymás melletti megjelenése. Ez az 1941-42-es tanévben került a leginkább nyilvánvaló módon elő, amikor a cserkészzetet és a leventemozgalmat az értesítő párhuzamba állította és kiemelte azt, hogy a cserkészzet egy többletvekenység, egy magasabb színvonalon működő szervezet, azt a leventemozgalom nem helyettesítheti.⁴⁶² Ebből is megmutatkozik a két szervezet közötti rivalizálás, amely ráadásul az intézményen belül is testet öltött és azt is megmutatja, miért fogalmazhatott a leventemozgalom kapcsán olyan élesen és kritikusan az intézmény. Később pedig annak is nyomát lehet találni, hogy igyekeztek a cserkészeket a korábban említett

---

⁴⁵⁹ Nagy Lajos Gimnázium értesítője, 1941: 117.

⁴⁶⁰ Nagy Lajos Gimnázium értesítője, 1942: 79.

⁴⁶¹ Nagy Lajos Gimnázium értesítője, 1943: 60.

⁴⁶² Nagy Lajos Gimnázium értesítője, 1942: 79.

irányelveknek megfelelően a leventemozgalom ifjúsági vezetésébe, vagyis annak az elitjébe beszervezni. Így kiemelésre került, hogy az 1943-44-es tanévben a leventevezetői munkában szép számmal vettek részt a cserkészek.⁴⁶³

Összességében tehát a cserkészlet e változó körülmények között is működött az általam vizsgált (fiú) intézményekben és a működésében végbemenő változások (militarizálódás) kirajzolódnak az iskolák cserkész munkájában is. A forrásokból, pontosabban megfogalmazva a ciszterci gimnáziumra vonatkozó forrásokból kirajzolódik a bizonytalanság és a szervezethez való erőteljes kötődés is, ahogy a cserkészlet és a leventemozgalom rivalizálása is. Mindezeket a körülményeket valamennyi iskola cserkészmozgalma túlélte, még akkor is, ha például a mohácsi gimnázium esetében található arra történő utalás, hogy ez nem volt egyszerű feladat és 1943 márciusában például újjászervezésre volt szükség.⁴⁶⁴

A cserkészlet helyzetét az általam vizsgált időszak második felében a tankerületen belül megerősíthette az a körülmény is, ahogy arról már szó volt, hogy Palos Bernardin személyével egy, a cserkészlet mellett elkötelezett főigazgató került a pécsi tankerület élére.

Legvégül még szeretném megemlíteni, hogy a cserkészletben nem kizárólag a fiúk vehettek részt, hanem a lányok is. Természetesen, ahogy a levente-leány-mozgalomban is lehetett látni, itt is ügyeltek a koedukáció teljes elkerülésére, valamint ennek megfelelően egy kifejezetten leányokra szabott tartalommal is próbálták megtölteni. Ettől függetlenül viszont a cserkészleányok munkája is kiterjedt a háborús időkben egyre inkább a háborúval kapcsolatos tevékenységekre. Például szerepet vállaltak a lég- és gázvédelmi előkészületekben és az egyre erősödő szociális munka mellett a leányokra szabott honvédelmi munka is megjelent.⁴⁶⁵ A szervezet és annak munkájának részletes kifejtése viszont nem képezne vizsgálatom szerves részét, ugyanis nincs arra utaló jel, hogy működött volna leánycserkész szervezet a Szent Erzsébet Leánygimnáziumban. Ahogyan a tankerületi főigazgatók részéről sem fogalmazódott meg az, hogy a leányintézményeknek létre kellene hozniuk cserkészcsapatokat (szemben a fiúiskolákkal), így ennek részletesebb bemutatásától eltekintek.

4.4.4. Zsidó tanulók helyzete

Bár a két világháború közti Magyarországon a numerus clausus elfogadását követően mindvégig jelen volt egy antiszemita hangulat, a zsidók teljes jogfosztásának megkezdése csak

---

⁴⁶³ Nagy Lajos Gimnázium értesítője, 1944: 38.

⁴⁶⁴ Mohácsi Városi Gimnázium értesítője, 1943: 22.

⁴⁶⁵ Rébay 2020: 81-85.

a második világháborúhoz közeledve indult meg, amikor is 1938. május 29-én elfogadták az első zsidótörvényt. Majd ezt követően 1945 tavaszáig több ezer jogszabály (21 törvény, 367 rendelet és majdnem 11.000 egyéb jogszabály) vezetett el oda, hogy a magyarországi zsidóság a teljes jogfosztottság helyzetébe került a háború végére. Felszámolva több százezer ember egzisztenciális- és létbiztonságát.⁴⁶⁶

A háború előtt közvetlenül az első jogfosztást az 1938. évi XV. törvénycikk, vagyis az első zsidótörvény megszületése eredményezte. E törvény még elsősorban felekezeti alapon határozta meg a zsidók körét, így nem tartoztak bele, akik 1919. augusztus 1-je előtt keresztény hitre tértek (és a leszármazottaik sem). Akik viszont ennek nem feleltek meg, azokra vonatkozóan egy korlátozást fogadtak el: a különböző kamarák tagjainak (sajtó, ügyvédi, mérnöki, orvosi) és az üzleti- és kereskedelmi alkalmazottainak körében az izraelita hitfelekezetűek arányát szabályozták.⁴⁶⁷

Egy évvel később fogadták el a második zsidótörvényt, amely a zsidónak számító személyek körét bővítette. Ennek köszönhetően már zsidónak számított az is, akinek legalább egy szülője és két nagyszülője izraelita hitfelekezetű volt, illetve néhány kivételt megemlített a kikeresztelkedettek vonatkozóan, a felekezeti alapon való szabályozás helyett ez a törvény már egy faji alapú rendelkezést és további korlátozásokat, jogfosztásokat jelentett az imént említett, valamint egyéb csoportokban. Ezt követően a zsidóság teljes jogfosztottságáig elvezető törvényeket még két másik törvénnyel alapozták meg. Az 1941. évi XV. törvénycikkben a zsidók és nem zsidók házasságát, kapcsolatát tiltották, míg az 1942. évi VIII. törvénycikk a bevett vallások sorából is törölte az izrealita vallást.⁴⁶⁸ E törvényekre alapozva hozhatták tehát meg azokat a különböző rendelkezéseket, amelyek további jogi sérelmeket eredményeztek a zsidóság körében, beleértve az iskolákban tanuló, zsidónak számító gyermekeket is.

Az iskolák kapcsán az első rendelet, amelyet a zsidótörvényekkel összefüggésben találtam kutatásom során, az az általam vizsgált korszakot közvetlenül megelőző időszakból származik. Egy 1939. június 23-án kelt, a Katolikus Középiskolai Főhatóság által kiküldött szigorúan bizalmas utasítás (ugyanakkor amelynek egy vallás- és közoktatásügyi minisztériumi rendelet volt a vonatkozási száma, így feltételezhetően ugyan ezt az iránymutatást a nem felekezeti iskolák is megkapták) 6%-ban szabályozta a következő tanévre felvehető zsidó tanulók arányát. Továbbá egy olyan kitélt is tartalmazott a nevezett utasítás, hogy nem vehető

---

⁴⁶⁶ Botos 2014: 120-121.

⁴⁶⁷ Ladányi 2010: 108-109.

⁴⁶⁸ Botos 2014: 121-122.

föl az előző tanévben felvettnél nagyobb számban zsidó tanuló.⁴⁶⁹ Országszerte számos katolikus iskola ezt a szabályozást egyébként nem tartotta be, amely miatt a katolikus tanügyi elnök főigazgató 1940-ben egy körlevelet is írt az iskoláknak, hogy a későbbiekben ez ne forduljon elő.⁴⁷⁰

Néhány évvel később a pécsi királyi tankerületi főigazgató egy jóval szigorúbb irányelvet fogalmazott meg a zsidó tanulók felvételével kapcsolatban. Fodor Ferenc az 1942 őszen megtartott főigazgatói értekezleten azt az iránymutatást adta az igazgatóknak, hogy még a törvényes kereteken belül sem szükséges fölvenni a zsidó tanulókat a júniusi beíratások során.⁴⁷¹ Ezzel szemben egy érdekes ellentétet és következetlenséget mutat az, hogy 1943 szeptemberében Palos Bernardin főigazgató egy olyan VKM rendeletet továbbított az iskoláknak, amely a munkaszolgálatos gyermekek kompenzációjáról szólt. Vagyis, hogy azokat a zsidó gyermekeket a felvételi eljárás során, a törvényes arányszámokon belül előnyben kellett részesíteni, akiknek valamely szülőjük munkaszolgálat során, háborús területen, ellenséges behatás következtében meghalt, megsebesült, betegséget szerzett, amitől lerokkant és akiknek a szülei a hadművelleti területen munkaszolgálatot teljesítettek.⁴⁷²

Később további szigorítások léptek életbe a zsidók felvételével kapcsolatban. Így 1944-ben már föl sem vehettek zsidónak számító tanulót az iskolák, valamint nem is járhatott iskolába sem, akit sárgacsillag viselésére köteleztek.⁴⁷³ Viszont természetesen voltak olyanok, akik különböző rendeletek hatálya értelmében mentesültek a zsidókra vonatkozó jogi szabályozások alól. Az esetükben fennálló kivételességet a tankerületi főigazgató több ízben is hangsúlyozta 1944-ben az iskolaigazgatóknak, melynek több szabályozása is volt.⁴⁷⁴

De mi volt a helyzet a pécsi gimnáziumokat figyelembe véve? Ahhoz, hogy ez láthatóvá váljon, az iskolai értesítők statisztikai adatait használom föl, amely évenként megmutatja, hogy az osztályozott tanulók között hány százalékban voltak izraelita hitfelekezethez tartozó tanulók.

---

⁴⁶⁹ MNL BaML VIII.52. A Ciszterci Gimnázium iktatott iratai 1939. Szig.biz7/1938-39 E.sz. A Katolikus Középiskolai Főhatóság központi igazgatójának 1939. június 23-án kelt levele a zsidó tanulók felvétele tárgyában

⁴⁷⁰ MNL BaML VIII.61. 7. doboz ad 1015/1940-41/E.sz. Kürti Menyhért 1940. november 8-án kelt, a KTF hatáskörébe tartozó iskolák igazgatóságának küldött levele zsidó tanulók felvétele tárgyában

⁴⁷¹ MNL BaML VIII.54. 5. doboz 1157/1942-43 Fodor Ferenc 1942. november 19-én kelt, valamennyi közép-, középfokú-, valamint szakiskola igazgatóságának küldött levele az október havi tankerületi királyi főigazgatói értekezlet határozatainak közzélése tárgyában

⁴⁷² MNL BaML VI.501.a. 34. doboz 47/1943-44 Palos Bernardin 1943. szeptember 3-án kelt, valamennyi közép-, középfokú-, valamint szakiskola igazgatóságának küldött levele a munkaszolgálatos zsidó gyerekek kedvezményes felvétele tárgyában

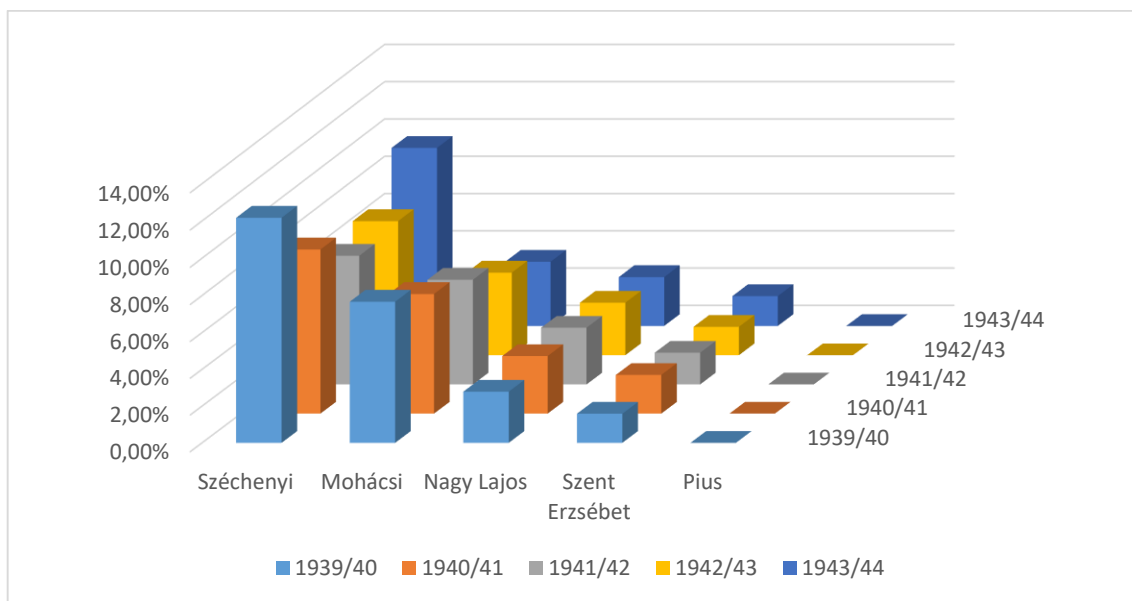
⁴⁷³ MNL BaML VIII.53. 13. doboz ad 724/1944-45/E.sz. Kürti Menyhért 1944. szeptember 2-án kelt, a KTF hatáskörébe tartozó valamennyi iskola igazgatóságának küldött levele a zsidó tanulók iskolába járása tárgyában

⁴⁷⁴ MNL BaML VIII.53. 13. doboz 466/1944-45 Palos Bernardin 1944. október 3-án kelt, valamennyi királyi tanfelügyelőnek és nem autonóm iskola igazgatóságának küldött levele zsidó tanulók felvétele tárgyában és MNL BaML VI.501.a. 59. doboz 583/1944-45 Palos Bernardin 1944 október 10-én kelt valamennyi közép-, középfokú és szakiskola igazgatóságának küldött levele zsidókra vonatkozó iskolai rendelkezés tárgyában

Az adatok helyes értelmezése kapcsán meg kell említenem azt, hogy ez az adatsor csak a tanulók hitfelekezetét mutatja meg. Így az esetlegesen kikeresztelkedett, de a zsidótörvények értelmében zsidónak számító tanulók láthatatlanok maradnak a vizsgálatban. Ugyanakkor az adatok értékelését olyan tekintetben mégsem vagy csak részben torzítja ez a körülmény, hogy a katolikus iskolák a felvételi gyakorlatukban (a Katolikus Középiszkolai Felügyelet iránymutatása szerint) nem tekinthették zsidónak a megkeresztelkedett tanulókat.⁴⁷⁵

A bekezdés alatt látható diagramban jelölt adatokat megvizsgálva elmondható, hogy a két, katolikus felekezethez nem köthető iskolában volt a legmagasabb az izraelita hitfelekezetű tanulók aránya, noha a két iskolában eltérő trendek rajzolódnak ki. Míg a Széchenyi Gimnázium esetében az 1941-42-es tanév a zsidó tanulók létszámát tekintve mélypontnak tekinthető, ezt követően megindul egy emelkedő trend, noha a korábbi, 1939-40-es tanévben tapasztalható mértéket a zsidó tanulók aránya nem éri újból el, viszont egy körülbelül 10%-os szintre visszaemelkedik. Ezzel szemben Mohácson egy folyamatos csökkenő tendencia figyelhető meg és a közel 8%-os részarány kevesebb, mint a felére csökken.

Az iskolákban tanuló zsidó vallású tanulók aránya az összes osztályozott tanuló körében tanesztendónként⁴⁷⁶

⁴⁷⁵ MNL BaML VIII. 53. 11. doboz 188/1939-40 Kivonat a magyar püspöki kar 1940. március 13-án tartott értekezletének jegyzőkönyvéből

⁴⁷⁶ Saját szerkesztés, A Nagy Lajos, a Széchenyi István, a Pius, a Mohácsi Városi Gimnáziumok, valamint a Szent Erzsébet Leánygimnázium értseítői, 1939-1944 Megjegyzés: A diagramok között a két nem felekezeti iskolára vonatkozó adatok is megtalálhatók, bár a katolikus tanügyigazgatás utasítását ők értelemszerűen nem kapták meg. Mégis érdekes lehet, hogy e két intézményben hogyan alakult a zsidó tanulók aránya.

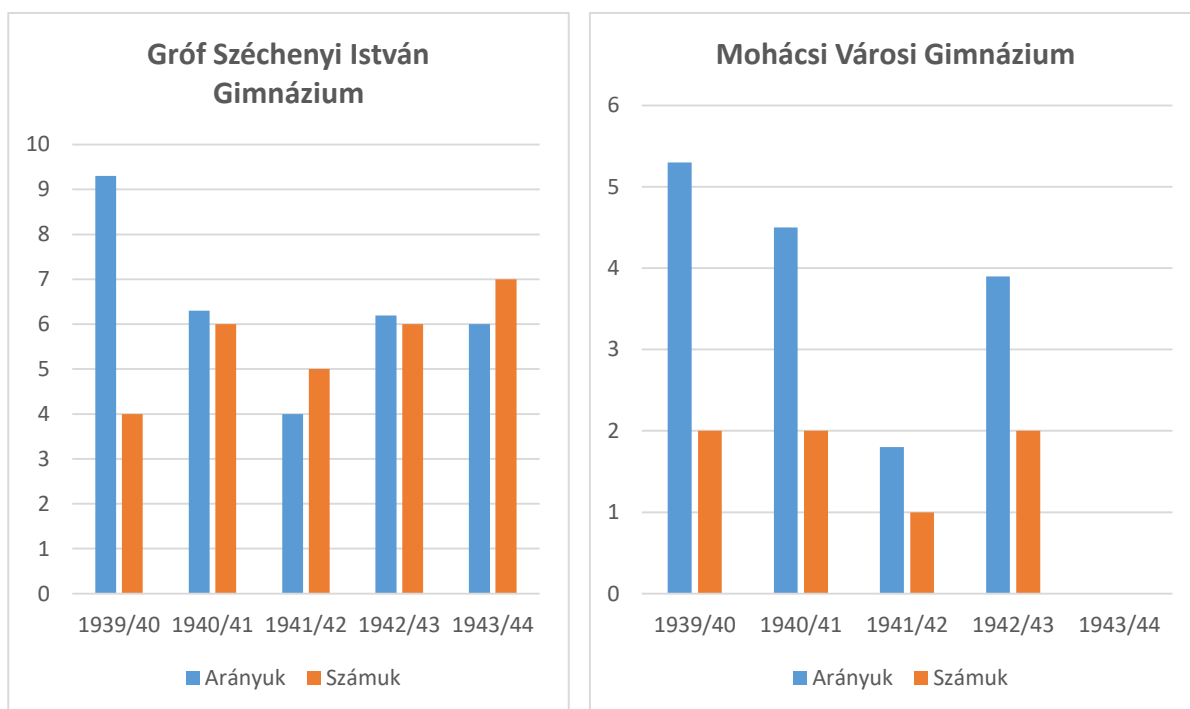

Ezekkel szemben a felekezeti fenntartású iskolákban jóval alacsonyabb volt a zsidó tanulók aránya (sőt, a Piusban nulla), amely viszont a teljes időszakban megközelítőleg stagnált.

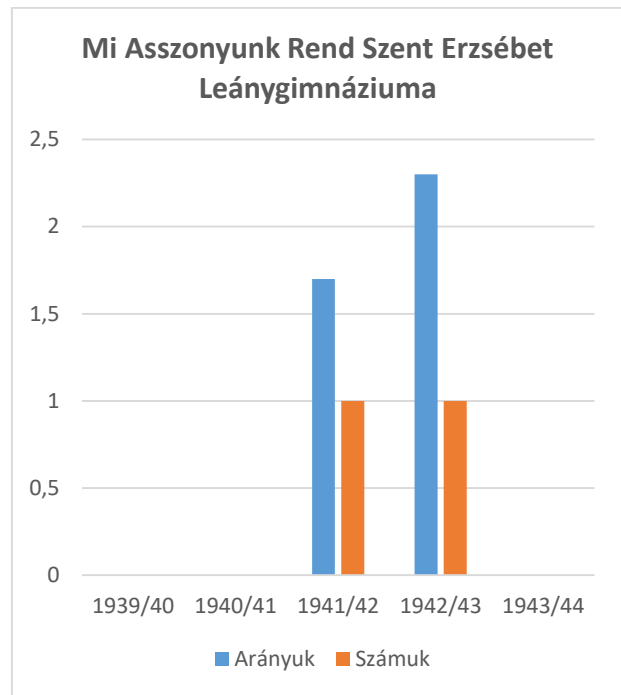
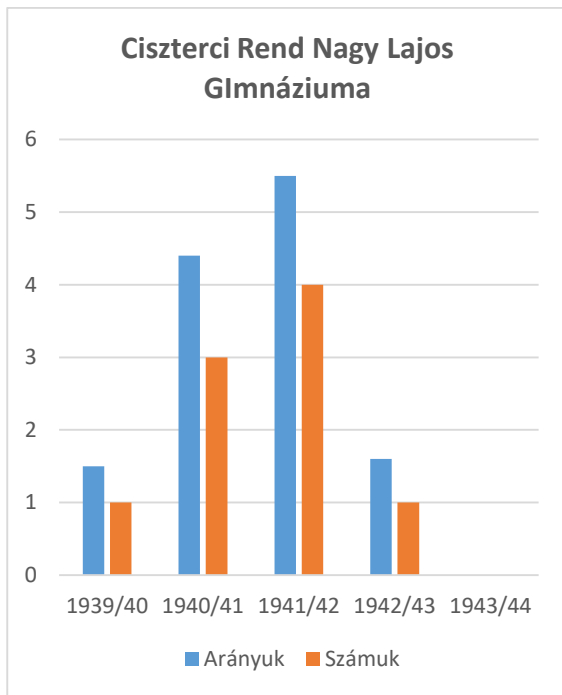
Önmagában ez az arány nem mutatja meg, hogy a korábban említett 6%-os (és évenként stagnáló, vagy csökkenő) felvételt teljesítették-e az iskolák. Ehhez az 1939-40-es tanévtől az izraelita hitfelekezetű az első osztályba belépő, osztályozott tanulók közötti arányát vizsgálom meg.

Az alább látható diagramokból kirajzolódik az, hogy az említett, zsidó tanulókra vonatkozó iránymutatást az iskolák nem tartották be. A Széchenyi Gimnáziumban több évben is 6% fölötti az első osztályba fölvételt nyert zsidó tanulók aránya, míg az előző évre vonatkozó viszonyítási irányelvet lényegében egyik intézmény sem tartotta be. Értelemszerűen leszámítva ez alól a Piuist, ahol az értesítők tanúsága szerint nem voltak izraelita hitfelekezetű tanulók.

Az egyes gimnáziumok első osztályaiba felvett izraelita hitfelekezetű tanulók aránya és száma az 1939-40-es és 1943-44-es tanévek között⁴⁷⁷

⁴⁷⁷ Saját szerkesztés, A Nagy Lajos, a Széchenyi István, a Pius, a Mohácsi Városi Gimnáziumok, valamint a Szent Erzsébet Leánygimnázium értesítői, 1939-1944

Fodor Ferenc 1942 őszi utasítása viszont már egyértelműen határozottabb eredményt mutat. Ugyanis az 1943-44-es tanévre már csak a Széchenyi Gimnáziumba vettek föl izraelita hitfelekezetű tanulókat. Sőt, itt még meg is emelkedett az ez évben fölvevett izraelita diákok száma, noha az első évfolyamban felvettekhez képest arányaikat tekintve csökkenés figyelhető meg. Igaz, kérdéses, és a felhasznált források vizsgálatából nem is állapítható meg egyértelműen, hogy ez az emelkedés a többi iskolából történő elutasításnak köszönhető-e, vagyis hogy az esetlegesen más intézményben elutasított zsidó tanulók információt kaptak-e arról, hogy a Széchenyi Gimnáziumba nagyobb valószínűséggel nyernek felvételt. Ami tudható a forrásokból, hogy például a Szent Erzsébet Leánygimnáziumba volt zsidó gyermek, akit szerettek volna beírni, azonban az iskola igazgatója levélben elutasította a kisleány édesapját, hogy nem áll módjukban felvenni zsidó tanulót.⁴⁷⁸

A zsidó tanulók helyzete kapcsán még egy dolgot érdemes megnézni, mely mint láthattuk, az általam vizsgált intézmények tanulóinak is egy jól megfogható csoportját érintette. Ez a zsidó tanulók leventemozgalmában való részvétele. A levente tevékenység kapcsán megemlítettem már, hogy az 1939. évi II. törvény értelmében leventeköteles volt minden, az ország területén élő, 12. életévet betöltött fiú. Kizárólag a testi és szellemi fogyatékossg jelentett felmentést a leventekötelezettség alól.⁴⁷⁹ Vagyis nekik is részt kellett abban venniük.

⁴⁷⁸ MNL BaML VIII. 53. 13. doboz ad 16/1943-44 Batai M. Ilona 1943. július 20-án kelt, Spitzer Gyulának írt levele Spitzer Gyula lányának felvételi kérelmének elutasítása tárgyában

⁴⁷⁹ 1939. évi II. tc. 7-9.§

Státuszukon az 1942. évi, a honvédelemről szóló 1939. évi II. törvénycikk, valamint az 1914—1918. évi világháború tűzharcosai érdemeinek elismeréséről szóló 1938. évi IV. törvénycikk módosításáról és kiegészítéséről szóló XIV. törvénycikk változtatott. Ennek értelmében ugyanis a zsidó tanulókat leventekötelezettség helyett kiegészítő szolgálatra való előképzés kötelezettsége terhelte.⁴⁸⁰ A törvény értelmében a kiegészítő ifjak munkaszolgálatának megszervezésével a zsidó és zsidónak számító tanulók formálisan és funkcionálisan is elkülönültek a leventéktől.⁴⁸¹

Formálisan azért, mert egy önálló szervezetet hoztak létre számukra (azon belül pedig külön választották a zsidó hitfelekezetű és a zsidónak számító, de keresztény hitfelekezetűeket is külön választották) és viseletükben is el kellett különülniük a leventéktől. Iskolák esetében az iskolai leventekiképzéssel egy időben kellett külön foglalkoztatni a zsidó tanulókat. A leventeegyenruhát és a levente jelvényeket nem hordhatták, ehelyett a foglalkozások során is saját ruháikat kellett viselniük, kiegészítve egy ugyancsak saját maguk által beszerzendő, 6 centiméter széles, citromsárga karszalaggal, melyet bal felső karjukon kellett viselniük.⁴⁸²

A kiegészítő ifjak előképzését a leventemunkához hasonlóan leventevezetők irányították és tartozott a képzéshez tananyag is. Így elméleti tananyagként a diákoknak a következő témákról kellett tanulniuk: nemzetszolgálati erkölcsre való nevelés; fegyelmező alaki kiképzés; kiegészítő szolgálatra való műszaki előképzés. Utóbbihoz egyébként kifejezetten előképzéseknek készített utasítást is adtak ki.⁴⁸³

Az elméleti képzés mellett egy gyakorlati tevékenység is megjelent. Ennek keretein belül a kiegészítő előképzésben résztvevő tanulók a leventekiképzés céljait szolgáló épületekkel kapcsolatos munkákat végeztek (pl. karbantartás, földmunka, burkolómunka, fásítás, latrinák telepítése stb.).⁴⁸⁴

---

⁴⁸⁰ 1942. évi XIV. tc. 4.§

⁴⁸¹ Érdemesnek találom megjegyezni azt, hogy az előbb hivatkozott törvényt 1942. július 31-én hirdették ki. Ugyanakkor a levéltári források között már 1942 márciusi keltezéssel is fellelhető olyan tanukerületi utasítás (MNL BaML VI.501.a. 3. doboz 2649/1941-42 Masszi Ferenc 1942. március 14-én kelt, valamennyi fiú- és leányiskola igazgatóságának írt levele zsidó leventekötelezett tanulók kiválasztása az előképzésnél tárgyában), amely a kiegészítő ifjak besorolásával kapcsolatos. Egész pontosan, hogy sok tanulót sorolnak a kiegészítő szolgálatra, akik jogilag részt vehetnének a levente tevékenységekben, ugyanis nem számítanak zsidónak. Ugyanakkor az ímént hivatkozott törvénynél előbbi keltezésű, erre vonatkozó szabályozást nem találtam sem a levéltári kutatás során, sem a jogszabályok vizsgálata során.

⁴⁸² MNL BaML VI.501.a. 75. doboz 125.179/eln.40-o.-1942 rendelet a zsidó fajú leventeköteles korban lévő ifjak foglalkoztatása tárgyában

⁴⁸³ Uo.

⁴⁸⁴ Uo.

4.4.5. A diákok munka- és honvédelmi munkaszolgálatos tevékenysége

A diákok munkaszolgálata

Ha munkaszolgálatról van szó, az elsősorban a zsidósággal kapcsolatban kerül elő, mint a kirekesztés egyik sajátos formája a második világháború időszakában. Maga a munkaszolgálat gyökerei viszont nem egyértelműen és nem is kizárólag a honvédség keretein belül keresendők, még akkor sem, ha az 1939. évi II. tc-ben már megjelent annak valamilyen szintű gondolata és később a honvédség szervezte meg a katonai jellegű munkaszolgálatot. Valamint nem is a kirekesztések egyik kezdeti formái között. Emiatt röviden foglalkozni kell azzal, hogy honnan is eredt és mit jelent a munkaszolgálat, amikor a diákokra vonatkoztatva vizsgálom meg.

Az első világháború alatt és azt követően Európa-szerte megjelent a „munkatáborok eszméje” azzal a céllal, hogy segítsék a munkanélkülivé váló állampolgárokat jövedelemhez juttatni.⁴⁸⁵ Ez a gondolat később átalakult, különösen az 1930-as évek Németországában, ahol már elsősorban 18 és 25 év közötti fiataloknak szervezték ezeket a táborokat és fontos szerepet szántak azoknak a tervgazdálkodásban, miközben lehetőség nyílt az ifjúság katonás nevelésére is.⁴⁸⁶ A nyugati minták hatására (melyek megismerését a cserediákkapcsolatok is segítették) az egyetemi ifjúság idehaza is belekezdett hasonló táborok megszervezésébe. Maguk a munkatáborok, a nyugati példának megfelelően értelmezhető formában, ugyanakkor csak 1935-től kerültek megszervezésre. Kifejezetten az egyetemi ifjúságnak szóltak és az egyetemi bajtársi egyesületeknek jelentett kulcsfontosságú színteret az egyesületi élet számára.⁴⁸⁷ Ilyen, már létező gyakorlati keretek között működő munkaszolgálat mellett született tehát meg az 1939. évi II. tc. által megteremtett, katonai értelemben vett munkaszolgálat. Ekkor viszont még általánosságban a fegyverviselésre alkalmatlan népességre vonatkozóan és csak 1940-től kezdődött meg a zsidók munkaszolgálaton belüli diszkriminációja.⁴⁸⁸ Ugyanakkor ez nem jelentette azt, hogy a korábbi munkaszolgálatos gyökerek megszűntek volna. Ki kell még a téma kapcsán emelni, hogy maga a munkaszolgálat intézményét alapvetően nem terjesztették ki a középiskolásokra és elsősorban a főiskolai és egyetemi hallgatók tevékenysége maradt. Viszont 1939-ben már elkezdték megnyitni az egyetemi és főiskolai hallgatókon kívüli ifjúság számára is, beleértve a náluknál fiatalabb korosztályt is. A VKM 3.100. eln. sz. rendelete az Egyetemi és Főiskolai Hallgatók önkéntes Nemzeti Munkaszolgálatának szervezetéről már engedélyezte

---

⁴⁸⁵ Szécsényi 2014b: 8.

⁴⁸⁶ Szécsényi 2014a: 30-32.

⁴⁸⁷ Uo.: 109-111.

⁴⁸⁸ Szécsényi 2014b: 2.

az e szolgálatban való részvételt minden középfokú végzettséggel rendelkező fiatal (beleértve a hajadonokat is) számára. Vagyis azoknak is nyitottá vált, akik a (jelen szempontból fontos) gimnáziumokból kiléptek, de a felsőoktatásba még, vagy egyáltalán nem iratkoztak be.⁴⁸⁹ Ezeket a tanulókat pedig az iskolai források még bizonyos mértékig számon tartják, megemlítik. Így például bár a munkaszolgálat keretein belül értelmezett munkával kapcsolatban az első források nagyon szűkszavúan nyilatkoznak, mégis tudható annyi, hogy a mohácsi gimnázium tanulói közül az 1940-41-es tanévet követően összesen 29 tanuló jelentkezett munkaszolgálatra.⁴⁹⁰

Az 1941-42-es tanévből már azt is lehet tudni, hogy a honvédség élt azzal a lehetőséggel, melyet a már említett, 3.100/1939 eln. rendelet biztosított. Szirmay nyugalmazott altábornagy azt kérte a Pius igazgatóságától, hogy hirdessék ki a végzős tanulók számára az önkéntes munkaszolgálat lehetőségét, különösen azok esetében, akik ősszel katonai szolgálatot kezdenek meg.⁴⁹¹ Ugyanakkor arról nem árulkodott semmilyen dokumentum, hogy mennyien jelentkeztek munkaszolgálatra.

Ugyanezen rendeletre hivatkozással egyébként másik iskoláknál is találkozunk Szirmay felhívásával. 1943 májusában is írt az iskoláknak, hogy jelezzék, kik azok a tanulók, akik részt vennének a júliusi-augusztusi munkatáborokban.⁴⁹² A ciszterci gimnázium igazgatója által küldött levél alapján tudható, hogy a Nagy Lajos Gimnáziumból 13 tanuló valóban jelentkezett is munkaszolgálatra..⁴⁹³

Arra is lehet következtetni, hogy másféle keretek között működő munkatáborok is működhettek. Így például 1943 nyarán a Pius Gimnázium 20 tanulója augusztus 14 és 23 között Dárdán vett részt munkatáborban, majd 1943 őszén Rádfapusztán ugyancsak 20 piusos, 10 széchenyis (és 10 kereskedelmi iskolás) tanulóval együtt egy tíz napos munkatáborban vett részt, ahol kukoricatöréssel foglalkoztak.⁴⁹⁴ Mivel ők még az iskolák növendékei voltak, ezért bizonyosan nem az imént említett rendeletnek megfelelően vettek részt munkatábori munkában. Ami viszont igazán fontos, hogy 1943-ra a munkatáborok nyitottabbá váltak a fiatalabb korosztályok számára is, így növelve az igénybe vett tanulók körét. Később, a tanév korai lezárását követően az életkor leszállítása már egyértelműen kivehető, amelynek köszönhetően

---

⁴⁸⁹ VKM 3.100/1939 eln. 1.§

⁴⁹⁰ Mohácsi Városi Gimnázium értesítője, 1941: 18.

⁴⁹¹ MNL BaML VIII.61. 7. doboz 133/Főpk.szám/1942 Szirmay nyugalmazott altábornagy 1942. április 20-án a Jézustársasági Pius Gimnázium igazgatóságának küldött levele a tanulók önkéntes munkaszolgálatának tárgyában

⁴⁹² MNL BaML VIII.54. 5. doboz 91./Főpk.sz./1943 Szirmay nyugalmazott altábornagy 1943. május 13-án kelt, a Széchenyi Gimnázium igazgatóságának címzett levele az önkéntes munkatáborok tárgyában

⁴⁹³ MNL BaML VIII.52. Iktatott iratok 1942-43: 1-626, 1943-44: 1-515 doboz 482/1942-43 Kühn Szaniszló 1943. május 28-án kelt levele az önkéntes munkaszolgálatra jelentkező diákok tárgyában

⁴⁹⁴ Pius Gimnázium értesítője, 1944: 21.

az általam vizsgált fiúgimnáziumok meglehetősen sok tanulója vett részt munkatábori, pontosabban mondva kifejezetten honvédelmi munkában. Igaz, e tevékenységben is elsősorban csak az idősebb tanulók vettek részt. 1944 júniusában ugyanis a IV. honvéd hadtest parancsnokság kiadott egy felhívást arra vonatkozóan, hogy minden 17. életévét betöltött (közéjük véve az e tanévben érettségizetteket is), nem zsidó tanulókat szeretné igénybe venni reptér építésre Kaposváron.⁴⁹⁵ Így viszont már nemcsak a VIII. osztályt végzett tanulók jöhettek szóba, hanem a náluknál fiatalabbak is.⁴⁹⁶ De más táborokban még ennél is fiatalabbak, 15 évesek is bekapcsolódtak a munkaszolgálatos tevékenységekbe.⁴⁹⁷ Ezek a tevékenységek lehettek más honvédelmi munkaszolgálatok, hadiiparban vagy mezőgazdaságban történő elhelyezkedés.⁴⁹⁸ Továbbá az iskolák is szerveztek a tanulóknak hasonló táborokat. Például a Pius Gimnázium tanulóinak 1944. július 3 és 21 között a Kozári Vadászház közelében szerveztek egy önkéntes munkatábort, ahová elsősorban a IV. osztályt befejező cserkészek és bentlakó diákok jelentkeztek. Átlagosan 18-22 diák vett részt a munkatáborban, amely során erdőtisztítási, felásási és egyéb munkákat végeztek. Ugyanakkor a e tábor esetében nagyobb szerepet kapott a munka mellett az, hogy a tanulókat valamilyen szervezett, pedagógusok által ellenőrzött keretek között egyben tartsák, így játékokra, sétákra, versenyekre és vadászatra is sor került.⁴⁹⁹

Érdeemes viszont visszatérni és közelebbről megvizsgálni azt, hogy a reptérépítéssel kapcsolatos munkaszolgálat mit is jelentett, valamint az általam vizsgált gimnáziumoknak mennyi tanulója vett részt az említett repülőtér építésben.

Az imént említett hadtestparancsnoksági fölhívásban a táborról a következőket lehet megtudni: a IV. hadtestparancsnokság területén került sor a repülőtér építésre, összesen 500 diák bevonásával, akik 100-100 főnyi századokba szerveződve, katonai szolgálatra tekintetbe nem jövő tanár parancsnokaik irányítása alatt végezték a munkájukat. Az elvégzett tevékenységért a diákok napipénzt (6 pengő) és ruhakoptatás pénzt (2 pengő) kaptak. Vagyis a

---

⁴⁹⁵ MNL BaML VIII.61. 7. doboz 184.231/el. 41-1944 Hennyey Gusztáv 1944. június 13-án kelt, a Magyar Királyi IV. honvéd hadtest parancsnokságnak küldött levele diák munkáscsoportok alakítása reptér építkezésre tárgyban Megjegyzés: A hivatkozott dokumentumból egyértelműen látszik az általam leírt életkori csökkentés, viszont a kutatás során nem került elő olyan jogszabály, amely ezt valóban lehetővé tette volna.

⁴⁹⁶ MNL BaML VIII.61. 7. doboz 404/1944. NMny.sz. A népmozgalmi nyilvántartó helyettes 1944. június 15-én kelt, a Pius Gimnázium igazgatóságának küldött levele középiskolások honvédelmi munkára való igénybevétele tárgyában

⁴⁹⁷ MNL BaML VI.501.a.. 92. doboz 119/1944-45 A Pius Gimnázium 1944. szeptember 1-jén megtartott alakuló értekezletének jegyzőkönyve.

⁴⁹⁸ MNL BaML VIII.61. 7. doboz 184.231/el. 41-1944 Hennyey Gusztáv 1944. június 13-án kelt, a Magyar Királyi IV. honvéd hadtest parancsnokságnak küldött levele diák munkáscsoportok alakítása reptér építkezésre tárgyban

⁴⁹⁹ MNL BaML VI.501.a.. 92. doboz 119/1944-45 A Pius Gimnázium 1944. szeptember 1-jén megtartott alakuló értekezletének jegyzőkönyve.

munkavégzéshez a felszerelést maguknak kellett biztosítaniuk. Az ellátást viszont a beszállásolási törvény alapján oldotta meg a honvédség.⁵⁰⁰

E munkatábor tehát egy viszonylag nagy volumenű kezdeményezés volt, amely a VKM figyelmét is felkeltette. A honvédelmi miniszter értesítette a honvédelmi munkáról a vallás- és közoktatásügyi minisztériumot, amelyet követően az államtitkár, Stolpa József egy részletes jelentést kért. Ennek érdekében megbízta Palos Bernardin főigazgatót, hogy jelöljön ki valakit, aki e feladat elvégzésére alkalmas és a honvédelmi minisztériummal állíttasson ki számára egy igazolványt, amellyel a kijelölt tanár a tábort megszemlélheti.⁵⁰¹ E feladatra Palos a kaposvári állami gimnázium igazgatóját, Ercsey Jakabot jelölte ki,⁵⁰² aki végül 1944. szeptember 11-én kerített sort a honvédelmi munkaszolgálatos diákzászlóalj meglátogatására, valamint később a szeptember 17-én megtartott ünnepélyen is részt vett.⁵⁰³ Hosszú jelentésében részletesen bemutatta a tábort, annak létszámát, összetételét, a diákok elszállásolását, élelmezését, egészségi állapotát. Emellett kitért az elvégzett munkára és a tábor erkölcsi és szellemi hatásaira is.

A tábor összetétele Ercsey jelentése alapján megközelítőleg megegyezett azzal, mint amit célként a hadtestparancsnokság is meghatározott. Vagyis körülbelül 500 főnyi tanuló vett részt a munkatáborban, bizonyos mértékű fluktuációval (összesen több mint 550 tanuló vett részt a munkatáborban, de a látogatáskor csak 465 fő volt a létszám) Továbbá rendszeres váltakozással (melyet Ercsey kritikaként fogalmazott meg) valóban tanárok látták el a parancsnoki feladatokat,⁵⁰⁴ a Széchenyi Gimnáziumból például 4 tanerő.⁵⁰⁵ Egyébként e feladatért a tanárok is napidíjat kaptak (14 pengőt).⁵⁰⁶

A tanulók életkorát tekintve ugyancsak elmondható, hogy itt is egybeesés mutatkozik a felhívással, vagyis a legtöbb tanuló 17 éves vagy idősebb volt (1927-es születésű). Viszont önkéntes alapon már megnyílt lefelé a korhatár, ugyanis Ercsey arról is beszámolt, hogy néhány 1928-as születésű, tehát csupán 16 éves önkéntes jelentkező is részt vett a munkában.⁵⁰⁷ Míg a

---

⁵⁰⁰ MNL BaML VIII.61. 7. doboz 184.231/el. 41-1944 Hennyey Gusztáv 1944. június 13-án kelt, a Magyar Királyi IV. honvéd hadtest parancsnokságnak küldött levele diák munkáscsoportok alakítása reptér építkezésre tárgyban

⁵⁰¹ MNL BaML VI.501.a. 56. doboz 86.123/1944.XVII.sz. Stolpa József államtitkár 1944. augusztus 16-án kelt, Palos Bernardinnak küldött levele középiskolai tanulók munkatáborainak ellenőrzése tárgyában

⁵⁰² MNL BaML VI.501.a. 56. doboz 185.032.szám/el. 41-1944 Hennyey Gusztáv 1944. augusztus 29-én kelt, Palos Bernardinnak küldött levele középiskolai tanulók munkatáborainak ellenőrzése tárgyában

⁵⁰³ MNL BaML VI.501.a.. 56. doboz 11/945-45 Ercsey Jakab 1944. október 12-én kelt, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek küldött jelentése a tászári munkatábornak ellenőrzése tárgyában

⁵⁰⁴ Uo.

⁵⁰⁵ MNL BaML VI.501.a.. 92. doboz 37-2/1944-45 A Széchenyi István Gimnáziumban 1944. szeptember 1-jén megtartott alakuló értekezletének jegyzőkönyve

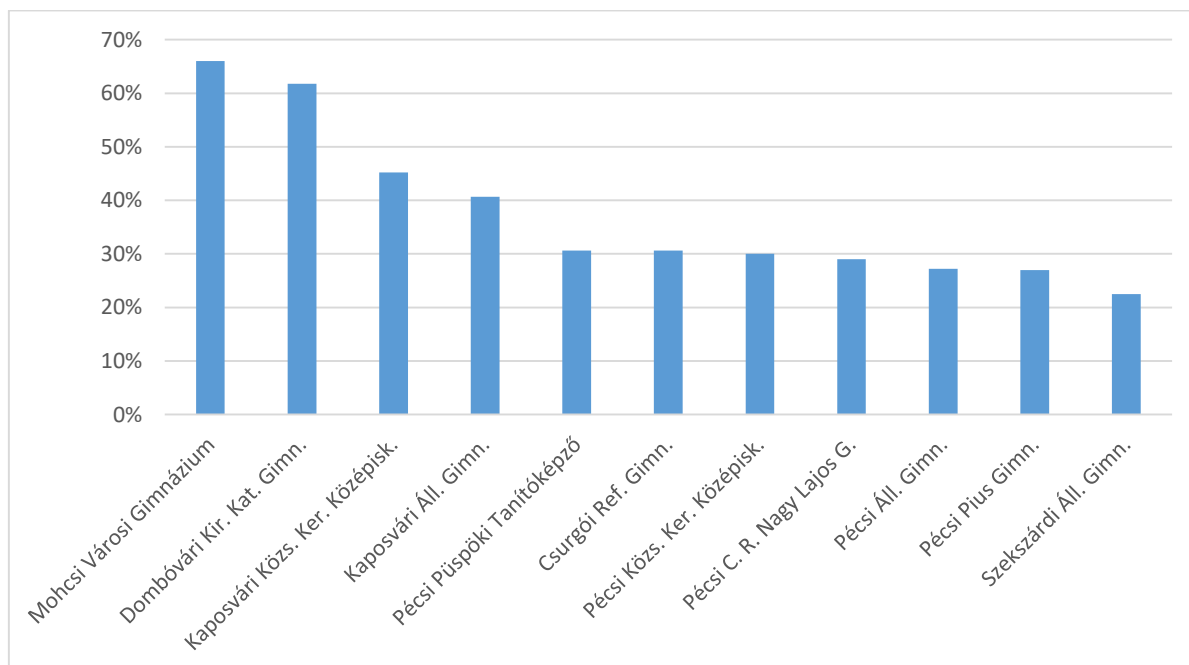
⁵⁰⁶ Uo.

⁵⁰⁷ Uo.

Pius egyik értekezletének jegyzőkönyvéből tudhatjuk, hogy az intézménynek egy egy ennél is fiatalabb, V. osztályos tanulója is jelentkezett.⁵⁰⁸

Ami a diákok összetételét illeti, a legnagyobb létszámban a pécsi és a kaposvári kereskedelmi iskola, a kaposvári és a dombóvári gimnáziumok képviseltették magukat, míg arányosan a mohácsi gimnázium biztosította a legtöbb tanulót: a munkaszolgálat kapcsán tekintetbe jövő tanulók 66%-a vett részt a táborban. A többi, általam vizsgált gimnázium ennél jóval szerényebb arányban képviseltette magát a táborban. A pontos arányokat az alábbi diagram foglalja össze:

A repülőtér építési honvédelmi munkaszolgálaton ténylegesen résztvevő tanulók aránya a tekintetbe jövő tanulókhöz viszonyítva⁵⁰⁹

Látható tehát, hogy rendkívül nagy különbségek voltak aközött, hogy az egyes iskolák a munkaszolgálat kapcsán tekintetbe jövő tanulóiknak hány százalékát küldték a munkaszolgálatra. Ez főleg a diákok körében számos konspirációnak teremtette meg az alapját, melyek elsősorban arról szóltak, hogy a valamilyen protekcióval rendelkező tanulók mentesültek a munkatábor kötelezettsége alól.⁵¹⁰ Itt mindenképp érdemes egyébként

⁵⁰⁸ MNL BaML VI.501.a.. 92. doboz 119/1944-45 A Pius Gimnázium 1944. szeptember 1-jén megtartott alakuló értekezletének jegyzőkönyve

⁵⁰⁹ Saját szerkesztés, MNL BaML VI.501.a. 56. doboz 11/945-45 Ercsey Jakab 1944. október 12-én kelt, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek küldött jelentése a taszári munkatábornak ellenőrzése tárgyában

⁵¹⁰ MNL BaML VI.501.a. 56. doboz 11/945-45 Ercsey Jakab 1944. október 12-én kelt, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek küldött jelentése a taszári munkatábornak ellenőrzése tárgyában

megemlíteni azt, hogy valóban komoly feszültségeket szült a diákok körében társaik felmentése. Például a Pius Gimnázium vakációs lapjában a Taszáron, a repülőtérepítésen dolgozó tanulók egy levelet küldtek az elképzelt „Lógósnak”, amelyben erőteljes megvetéssel fordultak azon diákok felé, akik a táborban nem vettek részt.⁵¹¹ A forrásokból végül is nem derül ki, hogy vajon mennyire játszhatott szerepet a tanulók munkaszolgálatba történő bevonása kapcsán az esetleges protekció, ugyanakkor azt Ercsey is megemlítette a levelében, hogy a toborzás nem működött szerencsésen. Eredendően csak néhány nagyobb intézetből akarták összetoborozni a diákokat és csak a nagyarányú felmentéseket követően kezdődött meg erősebben a toborzás. Ráadásul az egyes városokban más és más módon jártak el a felmentésekkel és más-más adottságokkal is rendelkeztek a különböző városok (például Ercsey állítása szerint Pécsen sokkal több tanuló érintett volt hadiüzemekben való munkában).⁵¹²

Ami a diákok elhelyezését illeti, a tanulókat Orci községben szállásolták be, ugyanis a honvédelmi parancsokság légoltalmi szempontból e települést találta a legalkalmasabbnak. A diákok egy kis része táborszerűen, sátrakban került elhelyezésre, egy másik része az elemi iskolában, míg a többiek 5-6 fős csoportokban házaknál voltak beszállásolva, elsősorban a pajtákban, ahol szalmazsákokon aludtak. Mindez a bolhák és a nyár végén beálló hűvösebb éjszakák miatt volt elsősorban problémás. A helybeliekkel az igazgató jelentése szerint nem voltak a diákoknak konfliktusai, sőt számos tanuló a szállásadóival egészen jó viszonyba került.⁵¹³

Az élelmezést a honvédség oldotta meg, azonban a beszámoló szerint kezdetben ez nem volt jól megszervezve. Így például eleinte a diákoknak kellett a déli hőségben 7-8 km-t gyalogolniuk, ugyanis mozgókonyhát nem kaptak. Végül a melegételt vacsorára kapták a tanulók, míg ebédre a főként konzervből, kolbászból, szalámiából, gyümölcszúpból és kenyérből álló hidegételt fogyasztották. Ezzel kapcsolatban fogalmazódtak is meg panaszok a diákok részéről, valamint általánosságban a tanulók testsúlyának csökkenését is eredményezte az élelmezés és a munka együttesen. Összességében viszont Ercsey beszámolója szerint nem rontotta a tanulók egészségi állapotát a munkaszolgálat. Súlyos megbetegedést csak egyszer tapasztaltak, ritkább esetben viszont előfordult meghűlés és torokgyulladás. Ennek egyik oka a már említett nem megfelelő ellátás volt, másik oka pedig, hogy mivel saját felszerelésben kellett a tanulóknak dolgozniuk, nem hordták inkább a cipőjüket, félve annak elkopásától és mezítláb

---

⁵¹¹ JTMRL II. 04.b. Pius Gimnázium Vakációs Lapja. 16. 2. Taszári levél

⁵¹² MNL BaML VI.501.a. 56. doboz 11/945-45 Ercsey Jakab 1944. október 12-én kelt, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek küldött jelentése a taszári munkatábornak ellenőrzése tárgyában

⁵¹³ Uo.

dolgoztak. Ez nyirkos időben a megfázás nagyobb kockázatát jelentette (ilyen napokon munkaszünetet is kaptak), illetve kisebb sérüléseket is okoztak a cipőtlen lábakon a munkaeszközök.⁵¹⁴

Kedvezőtlen körülményként számolt még be Ercsey arról, hogy a fürdési lehetőségek sem voltak megfelelőek, valójában csak egyetlen zuhanyzó készülék állt a tábor rendelkezésére. Így a fürdést a tanulók vödörrel és egy árok vízzel való megtöltésével próbálták biztosítani. Ezeken felül egészségügyi és részben erkölcsi vonatkozásban megemlítette még Ercsey, hogy a diákok körében nagy arányban elterjedt a dohányzás, a szabadnapról visszatérő tanulók körében szeszes ital mértéktelen fogyasztása is tapasztalható volt. Továbbá Ercsey beszámolt a tanulók „kamaszos dicsekvéseiről” is a Kaposváron töltött szabadnapokat (és nem egyszer engedély nélküli eltávozásokat) követően. Két diákról egyébként az is kiderült, hogy nemi betegséget is kapott.⁵¹⁵

Erkölcsi és szellemi vonatkozásban a jelentésben Ercsey azt emelte ki, hogy igyekeztek a pihenő napokon (melyek rendszerint a szerdák voltak) tábortüzeket tartani, valamint különböző szellemi foglalkozásokra gyűltek napközben össze. Vasárnaponként pedig felekezetüknek megfelelő miséken vettek részt a tanulók, a katolikusok pedig a hónapok első péntekén gyóntak és áldoztak.

A tanulók magatartása kapcsán elsősorban a trágár és durva beszéd miatt volt panasz. Egyébként katonai fegyelem alatt álltak a diákok, melyet feltehetően többé-kevésbé betartottak, ugyanis komolyabb fenyegetésekre nem került sor.⁵¹⁶

Végezetül Ercsey az elvégzett munkáról is beszámolt. A tanulóknak övárokszakaszkokat kellett a fák gyökereitől megtisztítani. Az elvégzett munkával egyébként a reptér parancsnokság elégedett volt, azonban azt is megállapították, hogy főként a parancsnokoktól függött, hogy mennyi munkát végeztek el a tanulók.⁵¹⁷

Összegezve a tábor kapcsán elmondható, hogy meglehetősen komoly fizikai munkával járó munkatevékenységbe kapcsolták be a tanulókat, köztük a baranyai gimnáziumok több tucat tanulóját az 1943-44-es tanévet követő nyári szünetben, mindezt honvédelmi munkaszolgálat keretein belül. A hosszú szünet alatt azonban nem csak e nevezett honvédelmi munkaszolgálaton vettek részt a tanulók, hanem egyéb keretek között is bekapcsolódtak különféle munkaszolgálatokba.

---

⁵¹⁴ MNL BaML VI.501.a. 56. doboz 11/945-45 Ercsey Jakab 1944. október 12-én kelt, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek küldött jelentése a taszári munkatábornak ellenőrzése tárgyában.

⁵¹⁵ Uo.

⁵¹⁶ Uo.

⁵¹⁷ Uo.

Az 1944-45-ös tanév során a munkaszolgálatos kötelezettség folytatódott, a korhatára pedig lecsökkent 15 évre. Így például a Pius Gimnázium 1944-45-ös értesítőjéből kiderül, hogy a 15 év fölötti tanulókat 1944 novemberében munkaszolgálatra vitték.⁵¹⁸ Később, a front átvonulását követően további közmunkaterhek neheztedek a tanulókra. Először 1944. december 31-én küldött egy levelet a pécsi fiú középiskolák igazgatóságának Palos Bernardin a polgármester felhívására, hogy jelentkezzenek a reptéren folyó munkára, ezzel mentesítve az ott közmunkaszolgálatot teljesítő édesanyákat és leányokat.⁵¹⁹ Az itt elvégzendő munka egyébként a reptér kibővítését jelentette. 1944 decemberében és 1945 januárjában a füves területek kövel és téglával történő feltöltésével kezdődött e munka.⁵²⁰

Ezt követően 1945 márciusában került elő újfent a diákok közmunka tevékenysége. Március 2-i ülésén a Nemzeti Bizottság tagadta, hogy diákokat vennének közmunkára igénybe, miközben a diákok erre hivatkozva maradtak ki az iskolából.⁵²¹ Mindennek ellenére hamarosan bizonyosan megindult a diákok közmunka szolgálatba való bevonása. Mindössze néhány nappal ezen ülést követően a Városi Munkaügyi Hivatal azt kérte, hogy a pécsi iskolák 16 évnél idősebb növendékei és a tanerők vállaljanak havi 2 nap közmunkát, ezzel mentesülve az egyetemese, kötelező behívástól.⁵²² Ennek megfelelően a főigazgató felhívta a fiúiskolák igazgatóságait arra, hogy valamennyi gimnázium VI., VII. és VIII. osztályos tanulóinak (valamint más iskolák ezzel egyenlő életkorú tanulóit) és a tanárok 60 éves korig bezáróan kötelesek részt venni közmunkában, míg a hátramaradó tanulók pedig oktatásban (vagy a tanárok hiánya miatt összevont foglalkozásban stb.) kell részesülniük. A kötelezett személyeknek március 13-án reggel hatkor kellett találkozniuk saját intézményük előtt, majd onnan indulniuk a munkaügyi hivatal elé, ahol legkésőbb negyed hétkor jelentkezniük kellett Szentirmai Jakab munkaügyi vezetőnél. A résztvevőknek maguknak kellett hozniuk szerszámokat (ásó, kapa, csákány, lapát) és ellátást (egy napi élelmet). Ez a közmunka felhívás eredendően 4 napra volt tervezve és március 16-áig tartott volna.⁵²³ Ugyanakkor ezt

---

⁵¹⁸ Pius Gimnázium értesítője, 1945: 1.

⁵¹⁹ MNL BaML VIII.54. 7. doboz 1197/1944-45 Palos Bernardin 1944. december 21-én kelt, valamennyi pécsi fiú közép- és szakiskola igazgatóságának küldött levele a tanulói ifjúság önkéntes munkaszolgálatára tárgyában

⁵²⁰ Bánkúti – Dévényi 2018: 159.

⁵²¹ MNL BaML VI.501.a. 62. doboz 26/1945. sz. a Nemzeti Bizottság jegyzőjének 1945. március 10-én kelt, Palos Bernardinnak küldött levele a diákok munkaszolgálatára tárgyában

⁵²² MNL BaML VI.501.a. 62. doboz 1385-1/1944-45 Palos Bernardin 1945. március 7-én kelt, a tanfelügyelőknek és a közép- és szakiskolák igazgatóinak küldött levele a diákok közmunkaszolgálatának tárgyában

⁵²³ MNL BaML VI.501.a. 62. doboz 1385-3/1944-45 Palos Bernardin 1945. március 12-én kelt, valamennyi pécsi fiú közép- és szakiskola igazgatójának küldött levele tanulók és tanárok közmunkában való részvételének tárgyában

folytatólagosan meghosszabbították további négy nappal, így 18-án, 19-én, 20-án és 21-én is részt kellett venniük a tanulóknak és tanároknak a közmunkában.⁵²⁴

A közmunka ellen a források tanúsága szerint a Pius Gimnázium igazgatója szólalt föl. Panaszában az igazgató kiemelte, hogy nyolc napig tartó nehéz fizikai munkát végeztek a tanulókkal ellátás nélkül, akiket még vasárnap is munkára kényszerítették őket, ráadásul az őket felügyelő katonákkal konfliktusba is keveredtek. Ugyanezen panaszból tudható az is, hogy lövészárkok ásásra vitték a tanulókat, noha ezt előre nem közölték velük és 2-3 órát kellett gyalogolniuk a helyszínrre.⁵²⁵ Ebből egyébként már azt is feltételezhetjük, hogy a diákok az esetleges német ellentámadás visszaverése érdekében majd Szentlőrincig érő lövészárkok ásásában vettek részt.⁵²⁶

Ezen, 1945 tavaszi közmunkaszolgálatot követően csak 1946 júniusában küldött az új főigazgató egy felhívást azzal kapcsolatban, hogy az újjáépítési miniszter ifjúsági önkéntes munkatábort állít fel, ahová minden 15 évnél idősebb diákot vár a MÁV újjáépítési programjába.⁵²⁷

Egyéb munkatevékenység

A munkaszolgálat mellett a tanulóknak egyéb munkatevékenységekbe is be kellett kapcsolódniuk. Az egyik ilyen feladat volt 1940-től a földek megmunkálása. A Magyar Ifjúsági Vöröskereszt felhívását Fodor Ferenc tankerületi főigazgató továbbította az iskolák igazgatóságának, amely azt az utasítást tartalmazta, hogy a megműveletlen földekkel rendelkező telkeket (akár házhelyeket is) kérjék el, hogy a vöröskeresztes csoportok megművelhessék azokat. A főigazgató ennek elérése érdekében az igazgatóságokat kérte, hogy segítsék az ifjúsági vöröskeresztes csoportokat, hogy hozzájuthassanak ilyen telkekhez.⁵²⁸ Bár az előbb említett felhívást valamennyi iskolának meg kellett kapnia, mely a vizsgálatom alá esik, azonban csak a mohácsi iskola válaszjelentése került elő a források közül. A mohácsi iskola igazgatója viszont részleges sikertelenségről számol be, ugyanis nem találtak olyan

---

⁵²⁴ MNL BaML VI.501.a. 62. doboz 1385-4/1944-45 Palos Bernardin 1945. március 16-án kelt, valamennyi pécsifelső tagozatú fiú közép- és szakiskola igazgatójának küldött levele a tanulók közmunkában való részvételének tárgyában

⁵²⁵ MNL BaML VI.501.a. 63. doboz 280/1944-45 Pethő Jenő 1945. március 21-én kelt, Palos Bernardinnak küldött levele munkaszolgálatos panaszok tárgyában

⁵²⁶ Bánkúti – Dévényi 2018: 156.

⁵²⁷ MNL BaML VI.501.a. 116-117. doboz 66879/1946. III. sz. Kemény Gábor 1946. június 13-án kelt, Ujváry Pálnak küldött levele ifjúsági önkéntes munkatáborok felállítása tárgyában

⁵²⁸ MNL BaML VI.501.a. 3. doboz 1613-1/1939-40/főig.sz. Fodor Ferenc 1940. április 24-én kelt, valamennyi főigazgatói vezetés alatt álló közép- és középfokú iskola igazgatóságának a földek tanulóifjúság általi megmunkálása tárgyában

magánszemélyek birtokában lévő üres telket, amelyet ne művelnének konyhakertként. Végül azonban a termelői munka közvetkező évtől megkezdődhetett, ugyanis a város adta át az intézet mellett parlagon fekvő telket, hogy azt megművelhessék a vöröskeresztes diákok.⁵²⁹

Később még az 1942-43-as tanévben került újfent elő a parlagon fekvő területek megművelésének kérdése, amikor Pécs város önkormányzata osztotta föl a település birtokában lévő parlagon heverő területeit, hogy azokat az iskolák megműveljék. Ez a forrás azért is különösen fontos, mert az elvégzett munkáról az iskolák vonatkozásában is, számos információ derül ki. A ciszterci és a jezsuita gimnázium az „Engel-féle” telken osztozott meg a Pécsi Levente Egyesülettel. A telek keleti részét a cisztercita diákok művelték, míg a nyugati felének a felét a Pius tanulói művelték. Mindkét gimnáziumnak cirkot kellett termelnie, amelynek negyedét be kellett szolgáltatniuk a városnak. A leánygimnázium diákkaptára (melyről hamarosan lesz szó), a gyárvárosi templommal szemben fekvő 1 kataszteri holdnyi területet kapta meg, hogy azon hagymát és kerti növényeket termeljenek meg. A negyedik pécsi iskola, a Széchenyi Gimnázium hiányzik a felsorolásból, azonban a dokumentumban van egy olyan tétel, amely egy „Scholcz-féle” ingatlant és a szeméttelpepet nevez meg és amelyet a fiúiskolák közösen műveltek meg. Itt napraforgót, konyhakerti növényeket és cirkot termesztettek. Feltehetően ebben tehát mindhárom fiúgimnázium részt vehetett.⁵³⁰

A földek megmunkálása mellett, vagy talán pontosabban ezzel kapcsolatban is egy további fontos és alapvetően jól szervezett tevékenységet kell még megemlíteni, amelyre az előbbi részben már utaltam is. Ez a Diákkaptár Szövetség. Röviden bemutatva e szövetséget, elmondható róla, hogy a létrehozásának gondolata először 1928-ban vetődött föl Debrecenben. Csanak István, birtokos tett közzé egy felhívást, hogy diákok gyűjtsenek össze négy hónap alatt legalább 10 pengőt. A kezdeményezés sikeres volt, jelentős összeget sikerült a diákoknak összegyűjteniük, ugyanakkor az ekkor megfogalmazott kritikák (elüzletiesíti az ifjúságot) miatt közel tíz évig felfüggesztésre került. Végül 1937-ben vetődött fel újra a gondolata annak, hogy a diákok gazdasági nevelésére nagyobb hangsúlyt kell fektetni, így az immár kormányzati támogatást élvező kezdeményezés élére állhatott Csanak, kidolgozva a (Közoktatási Tanács javaslatára) Diákkaptár elnevezést viselő tevékenységet. Az első évben, 1939 tavaszán 18 város 30 középiskolájában kezdődött meg iskolai diákkaptárok működése teszt-szerűen. Majd a háború kirobbanását követően a Honvédelmi Minisztérium látott lehetőséget a Diákkaptárok

---

⁵²⁹ MNL BaML VI.501.a. 3. doboz 130/1940.sz. Kuzmics Ferenc 1940. június 22-én kelt, Fodor Ferencnek küldött levele a földek tanulóifjúság általi megmunkálása tárgyában

⁵³⁰ MNL BaML VIII.53. 12. doboz 31.429/1-1943.6.sz. Makucz Jenő pécsi tanácsnok 1943. március 23-án kelt, az iskolák igazgatóinak küldött levele a város területén fekvő parlagon heverő területek megművelése tárgyában

működésében, ezért kérvényezte a vallás- és közoktatásügyi minisztériumtól, hogy az 1939-40-es tanévtől valamennyi városi középiskolában működhessen. A következő, 1940-41-es tanévtől általánosan érvényes engedélyt kapott a szervezet a működésre.⁵³¹ A háborús évek előre haladtával a Diákkaptár Szövetség szerepe megnőtt és egyre komolyabb gazdasági jelentőséggel bíró feladatok neheztedek a diákokra, akik bekapcsolódtak a már említett mezőgazdasági termelő munkába, továbbá gyógynövények és más alapanyagok gyűjtésébe, a hadbavonultak támogatásába stb.⁵³²

A vizsgálatba bevont intézmények kapcsán az mondható el, hogy a mohácsi gimnáziumon kívül valamennyi iskola bekapcsolódott, még ha eltérő időben is, a diákkaptárba. A mohácsi iskola esetében viszont semmilyen forrás nem maradt fenn arra vonatkozóan, hogy a háború éveiben megalakult volna az intézmény diákkaptára. Sőt, csak a vizsgálatomon már kívül eső, 1946-47-es tanév értesítőjében tudósított arról az intézmény igazgatója, hogy megalakult a 4062. számú Diákkaptár.⁵³³

A többi iskolában viszont a diákkaptárakról szóló első feljegyzések már az 1939-40-es tanévből valók.⁵³⁴ Ezek voltak 622-625-s számú Diákkaptárok. A 622-es sorszámot a Pius Diákkaptára kapta,⁵³⁵ a 623-asat a ciszterci gimnázium,⁵³⁶ a 624-est a Széchenyi Gimnázium,⁵³⁷ míg a 625-ös sorszámot a Szent Erzsébet Leánygimnázium Diákkaptára.⁵³⁸

A Diákkaptárok vezetésében részt vettek mintegy pártfogó és felügyelői, vagy vezetői tisztségekben, ez az iskoláktól függött, tanárok is. Ugyanakkor azok vezetését javarészt diákok látták el. Főként felsőbb éves tanulók (értve ez alatt például hatodik osztályosokat is), miközben osztályonként is voltak kinevezett „vezetők.”⁵³⁹ Itt viszont érdemes megemlíteni azt, hogy az iskolai értesítők alapján ezen szervezetek kialakításában az iskolák rendelkeztek, vagy rendelkezhetek bizonyos fokú szabadsággal és mintha a saját „vállalati kultúrájukat”, „vállalati szervezeti struktúrájukat” maguk alakíthatták ki. Ekképpen a 622-es számú Diákkaptárban, vagyis a Piusban a vezető tanár mellett a szervezetnek vezérigazgatója volt, főpénztárossal, főellenőrökkel, vas- és fémhulladékok igazgatójával és osztályonként egy-egy

---

⁵³¹ Olasz 2018: 347-348.

⁵³² Uo: 349-350.

⁵³³ Mohácsi Városi Gimnázium értesítője, 1947: 6.

⁵³⁴ Nagy Lajos Gimnázium értesítője, 1940: 100., Pius Gimnázium értesítője, 1940: 52., Széchenyi István Gimnázium értesítője, 1940: 12., Szent Erzsébet Leánygimnázium értesítője, 1940: 45.

⁵³⁵ Pius Gimnázium értesítője, 1940: 52.

⁵³⁶ Nagy Lajos Gimnázium értesítője, 1944: 40.

⁵³⁷ Széchenyi István Gimnázium értesítője, 1940: 12.

⁵³⁸ Szent Erzsébet Leánygimnázium értesítője, 1940: 45.

⁵³⁹ Nagy Lajos Gimnázium értesítője, 1940: 101., Pius Gimnázium értesítője, 1940: 52., Széchenyi István Gimnázium értesítője, 1940: 12., Szent Erzsébet Leánygimnázium értesítője, 1940: 45.

fióktisztviselővel.⁵⁴⁰ A ciszterci gimnázium Diákkaptárában is volt két vezető diák, ugyanakkor nagyobb szerepet kaptak az osztályok és osztályonként működött egy igazgató, pénztáros, ellenőr és cégvezető.⁵⁴¹ A Széchenyi Gimnázium Diákkaptár szervezetében három vezető diák is volt, egy ügyvezető igazgató, egy főpénztáros, valamint egy főellenőr. Ezen belül az intézet minden osztálya osztálykaptárba szerveződött és ezeknek elnökei voltak.⁵⁴² Végül pedig a Szent Erzsébet Leánygimnáziumban, a 625. számú Diákkaptár a következőképp szerveződött: a pártfogó és felügyelő tanár mellett ügyvezető igazgatója, főpénztárosa, főellenőre mellett osztályonként fiók-igazgatók, pénztárosok, ellenőrök és cégvezetők működtek.⁵⁴³

Utóbbi, tehát a leánygimnázium esetében egyébként ugyanebből az évből további érdekességek is megtudhatók a Diákkaptár működésével (vagy legalábbis az iskolán belüli működésével) kapcsolatban. Így elmondható, hogy az egyes osztályok saját fiókbankkal rendelkeztek, amelyek nagyon különböző összegekkel bírhattak (pl. a „leggazdagabb” I. osztálynak 174 pengője és 27 fillére volt, míg a „legszegényebb” VI. osztálynak mindösszesen 33 pengője és 78 fillére). A diákok pedig a fiókbankokba takarékjegyeket tehettek.⁵⁴⁴ Vagyis valóban mintegy valódi gazdasági tevékenységet „játszottak el” a tanulók. Ehhez a tevékenységhez pedig a konkrét munka is hozzátartozott. Bár a kutatásom során azzal kapcsolatos források nem kerültek elő, amelyek azt mutatták volna be, hogy az imént bemutatott tisztségek milyen kötelezettségekkel jártak, arról jellemzően mindegyik iskola beszámolt, hogy milyen tevékenységeket hajtott végre maga az iskolai Diákkaptár szervezet. Ez alapján a legfontosabb tevékenységnek az első évben nyersanyagok (fémhulladék, papír) gyűjtése számított, értelemszerűen a nyersanyaghiány miatt.⁵⁴⁵ De emellett voltak iskolák, akik más profilú feladatokat is végrehajtottak. Így például a Szent Erzsébet tanulói csontot és üveget is gyűjtöttek,⁵⁴⁶ míg a Széchenyi tanulói (legalábbis azon diákok, akiknek a szülei rendelkeztek saját kerttel) ricinustermelésbe is belekezdtek.⁵⁴⁷ Később a diákkaptáros tevékenység tovább bővült és az 1942-43-as tanévben már például négyféle diákkaptár tevékenység volt: bér munka, gyűjtőmunka, vállalkozói munka és termelői munka. Ezek közül valamennyit persze nem kellett minden Diákkaptárnak végrehajtania, például a ciszterci gimnázium tanulói is csak

---

⁵⁴⁰ Pius Gimnázium értesítője, 1940: 52.

⁵⁴¹ Nagy Lajos Gimnázium értesítője, 1940: 101.

⁵⁴² Széchenyi István Gimnázium értesítője, 1942: 24.

⁵⁴³ Szent Erzsébet Leánygimnázium értesítője, 1940: 45-46.

⁵⁴⁴ Szent Erzsébet Leánygimnázium értesítője, 1940: 46.

⁵⁴⁵ Nagy Lajos Gimnázium értesítője, 1940: 100., Pius Gimnázium értesítője, 1940: 52., Széchenyi István Gimnázium értesítője, 1940: 12., Szent Erzsébet Leánygimnázium értesítője, 1940: 46.

⁵⁴⁶ Szent Erzsébet Leánygimnázium értesítője, 1940: 46.

⁵⁴⁷ Széchenyi István Gimnázium értesítője, 1940: 12.

gyűjtő- és vállalkozói tevékenységet végeztek.⁵⁴⁸ Mindez igen színes munkalehetőséget biztosított a diákok számára és a korábban említett gyűjtő tevékenység mellett voltak diákok, akik kéztisztítószer és tinta forgalmazásával foglalkoztak,⁵⁴⁹ karácsonyi vásárt rendeztek, bér munkában dolgoztak,⁵⁵⁰ rikkancsként újságot árultak.⁵⁵¹ A Leánygimnázium tevékenykedő szervezet működése kapcsán készített beszámolóiban pedig kiemelt szerepet kapott a mezőgazdasági munka, főként napraforgó és bab termesztése,⁵⁵² De a leányok olyan területeken is belefogtak gazdasági tevékenységbe, amely máshol nem jelent meg. Így például az 1942-43-as tanévben 11 darab házi- és 3 darab angóra nyulat tartottak.⁵⁵³ Itt egyébként érdemes megjegyezni, hogy a földek megmunkálásához kiosztott földeket, noha erről nem volt azok esetében szó, a diákkaptáros munkán belül műveltették meg.⁵⁵⁴ Vagyis feltehetően semmilyen egyéb munkatevékenység (leszámítva a munkaszolgálatot és a későbbi közmunkát) nem volt élesen különválasztható a Diákkaptár tevékenységtől. Talán egyszerűen praktikai okokból is e szervezet keretein belül, illetve e szervezet tevékenysége alá besorolva valósították meg azokat (pl. „Vasnapok”, amely gyűjtő munka volt).⁵⁵⁵

Az 1944-45-ös tanév Diákkaptár tevékenységéről nem árulkodtak a források. Részben feltehetően a forrásszegénység miatt (leginkább az iskolai értesítők számoltak be a munkáról), másfelől pedig országos szinten elmondható, hogy lecsökkent a szervezetek autonómiája és mozgástere egyaránt, mely feltehetően a pécsi gimnáziumokban végzett munkára is rányomta a bélyegét. A háború végeztével ugyanakkor a Diákkaptár Szövetség nem szűnt meg. Sőt, az újjáépítésbe és az ország ellátásába is be lehetett vonni a diákokat e szervezeten keresztül. Végül az intézmény 1948. október 8-áig létezett, amikor minden különösebb előzmény nélkül egyszerűen feloszlatták.⁵⁵⁶

Összességében tehát elmondható, hogy a diákságot jelentős mértékben bevonták a háború okozta munkaerő- és nyersanyaghiány pótlásába. Értve ez alatt azt is, hogy a felsőbb éves tanulókat közvetlenül honvédelmi munkaszolgálatba és közmunkába is bekapcsolták, vagyis nem csak tisztán civil tevékenység elvégzésére kötelezték őket.

---

⁵⁴⁸ Nagy Lajos Gimnázium értesítője, 1943: 65.

⁵⁴⁹ Uo.

⁵⁵⁰ Nagy Lajos Gimnázium értesítője, 1944: 41.

⁵⁵¹ Pius Gimnázium értesítője, 1941: 63.

⁵⁵² Szent Erzsébet Leánygimnázium értesítője, 1942.40.

⁵⁵³ Szent Erzsébet Leánygimnázium értesítője, 1943: 19.

⁵⁵⁴ Uo. 19.

⁵⁵⁵ Széchenyi István Gimnázium értesítője, 1943: 12.

⁵⁵⁶ Olasz 2018: 350-352.

4.4.6. A diákok szociális és karitatív tevékenysége

Az elvégzett tevékenységek

A számos elvégzendő munkatevékenység mellett karitatív feladatokra is időt és energiát kellett fordítaniuk a tanulóknak, melyek valahogy a háborúhoz kapcsolódtak. Ennek több jól érthető oka is van. Az egyik, hogy a háborús időszakban a karitatív és szociális tevékenység, többek között a fronton szolgáló katonák szükségleteinek kielégítése érdekében történt. Másfelől a tanulókra egy sajátos, kifejezetten rájuk vonatkozó szabályrendszer is vonatkozott. Így az ő tevékenységüket azok az elvárások is szabályozták, amelyeket pedagógiai dokumentumok, így például az *Általános utasítás* is megfogalmazott. A nevezett dokumentum a Társadalmi nevelés című fejezeten belül foglalkozik a diákok szociális felelősségével, szociális nevelésével. Ennek megfelelően törekedni kellett a tanulók szociális lelkületének kialakítására,⁵⁵⁷ melyhez a dokumentum különbözőféle stratégiákat fogalmaz meg, például a tanulók szemléletformáló körülmények közé segítése.⁵⁵⁸ Ehhez konkrétan javasolja az utasítás, hogy a tanulókat a segítőegyesületek munkájába (említve köztük a jelen téma szempontjából a későbbiekben fontos vöröskeresztes munkát), valamint hogy különböző szociális cselekedetekbe be kell vonni.⁵⁵⁹ Ezen elvek mentén tehát nem meglepő, hogy valóban igyekeztek a diákokat (értve ez alatt a háborúval is együtt járó) szociális és karitatív tevékenységekbe bevonni. Ennek megfelelően az iskolákban elvégzett szociális tevékenységek rendszeresek voltak, melyekről az iskolai értesítők is beszámoltak. Sőt, a Pius Gimnázium és a Mohácsi Városi Gimnázium értesítői például önálló egységben is tárgyalják a diákok szociális nevelését.⁵⁶⁰ A következőkben ezen tevékenységeket mutatom be, ugyanakkor csak a háborúval kapcsolatos tevékenységek leírására törekszem. Továbbá jelen alfejezet során nem törekszem arra sem, hogy a visszacsatolt és visszafoglalt területek irányába elvégzett karitatív, szociális tevékenységeket bemutassam. Ennek oka, hogy egy későbbi fejezetben fogok erre sort keríteni, amelyben a Baranyai háromszög visszacsatolásával kialakult, az oktatásra gyakorolt helyzetet mutatom be.

A diákok által elvégzett, közvetlenül a háborús körülményekre reflektáló szociális tevékenységek főként az 1941-42-es tanévtől jelennek meg, amelyik már az ország tényleges háborúba való belépését követően kezdődött. Ugyanakkor nem mondható el az sem, hogy ezt

---

⁵⁵⁷ Ennek összetevői: a lelki nemesség, a jóság, mások baja iránt tanúsított részvét, mások törekvéseinek megértése, valamint mások javára való lemondás képessége

⁵⁵⁸ Általános utasítások: 68-70.

⁵⁵⁹ Uo. 82.

⁵⁶⁰ Pl.: Pius Gimnázium értesítője, 1940: 29., Mohácsi Városi Gimnázium értesítője, 1940: 11.

megelőzően ne lettek volna olyan szociális kezdeményezések, amelyek már korábban is reflektáltak valamilyen mértékben a világban zajló eseményekre. Így a Szent Erzsébet Leánygimnázium 1939-40-es tanesztendőjének értesítőjében olvasható, hogy gyűjtést szerveztek a „hős testvérnép” javára.⁵⁶¹ De a következő, 1940-41-es tanesztendőben is volt a leánytanulóknak háborúval kapcsolatos szociális tevékenysége: a Jugoszlávia megszállásában résztvevő és ott megsebesült, megbetegedett katonáknak kalácsokból és virágokból készített szeretetadományokat vittek a kórházba.⁵⁶² Az 1941-42-es tanévben viszont egyértelműen tematizálódik a diákok háborús értelemben vett szociális szerepvállalása. Ezt jól megmutatják a mohácsi gimnázium igazgatójának az iskola értesítőjében a Szociális nevelésről szóló fejezetben foglalt szavai: „*Nemzet és társadalom, egyén és közösség egymásrataltságának kétségtelessége talán sohasem bizonyosodott be jobban, mint éppen e hatalmas erőpróba napjaiban, a most folyó hatalmas világégés során. Egyrészt a háború okozta korlátozások, másrészt éppen a magyarság szebb jövőjének építése fokozottabb felelősséget kíván s ebben az iskolai nevelésnek elsőrendű feladata van.*”⁵⁶³ Ennek fényében például a gimnázium tanulói karácsonyra szeretetadományokat gyűjtöttek a katonáknak.⁵⁶⁴

Ha ilyen határozott állítást más iskolákban nem is fogalmaztak meg, más iskolákban is egyre nagyobb hangsúlyt kapott a szociális nevelésben (ekkor még főként) a katonáknak nyújtott gesztusértékű, illetve valódi segítségnyújtás. Gesztusértékű volt például, hogy a tanulók leveleket írtak a fronton harcoló katonáknak. Míg ennél talán valamivel konkrétabb cselekedet volt, hogy a Szent Erzsébet Leánygimnázium tanulói például a harctérre induló katonáknak cigarettákat adtak, valamint összesen 266 pár érmelegítőt kötöttek.⁵⁶⁵ De természetesen a pécsi fiúiskolák is kivették a részüket a szociális tevékenységekből, így például a ciszterci gimnázium tanulói ugyancsak dohányt gyűjtöttek a katonáknak⁵⁶⁶, ahogyan ilyen tevékenységbe a Széchenyi Gimnázium tanulói is bekapcsolódtak.⁵⁶⁷

E tanév végére egyébként a diákok gyűjtési kedve és hajlandósága már egészen megemelkedhetett és önszorgalomból a pécsi diákság egy része (így feltehetően köztük gimnazisták is) iskolán kívüli kezdeményezésekhez is csatlakozott.⁵⁶⁸

---

⁵⁶¹ Szent Erzsébet Leánygimnázium értesítője, 1940: 59. Megjegyzés: A jelzős szerkezetből ítélve ez a gyűjtés feltehetően az éppen a szovjetekkel téli háborút vívó finnek javára történt.

⁵⁶² Szent Erzsébet Leánygimnázium értesítője, 1941: 42.

⁵⁶³ Mohácsi Városi Gimnázium értesítője, 1942: 18-19.

⁵⁶⁴ Uo. 19.

⁵⁶⁵ Szent Erzsébet Leánygimnázium értesítője, 1942: 21-22.

⁵⁶⁶ Nagy Lajos Gimnázium értesítője, 1942: 43.

⁵⁶⁷ Széchenyi István Gimnázium értesítője, 1942: 18.

⁵⁶⁸ MNL BaML VIII.54. 4. doboz 4500/1941-42 Masszi Ferenc 1942. június 13-án kelt, valamennyi közép-, középfokú és szakiskola igazgatójának és a város polgármesterének írt levele hadbavonultak részére történő adománygyűjtés tárgyában

A következő tanévekben a diákok háborúval kapcsolatos szociális tevékenysége még jobban felerősödött. Továbbra is folytatódtak a honvédeknek szánt, elsősorban olvasmányokból és dohánytermékekből álló szeretetsomagok gyűjtései, melyet a leánytanulók a maguk által készített ajándékokkal (papucskok, mellények, kesztyűk stb.) egészítettek ki.⁵⁶⁹ De ugyancsak a szociális tevékenységek közé tartozott, hogy a leánygimnázium tanulói meglátogatták a kórházban fekvő katonákat, valamint egy kis műsorral is kedveskedtek nekik ez alkalomból. Míg farsangkor az iskola dísztermében láttak vendégül több mint 300 sebesült katonát.⁵⁷⁰ Ilyen kórházlátogatásban más iskolák tanulói, így például a piusos diákok is részt vettek.⁵⁷¹

A háborúval kapcsolatos szociális tevékenységek ebben a tanévben viszont már egyre inkább a hátország háborúval érintett lakói felé is irányultak. Így például a Szent Erzsébet Leánygimnázium tanulói kifejezetten olyan gyerekeknek gyűjtöttek karácsonyi ajándékokat, akiknek az édesapjuk a fronton harcolt.⁵⁷² Valamint hasonló kezdeményezés volt a jezsuita gimnáziumban is, ahol a farsang alkalmából készített színdarabból befolyt összeget adományozták a hadbavonultak családjainak.⁵⁷³

A következő évben lényegében ugyanez a munka folytatódott a karácsonyi adománygyűjtéssel vagy sebesültek látogatásával és megajándékozásával.⁵⁷⁴ De ebben az évben olyanra is volt példa a Mohácsi Városi Gimnáziumban, hogy az iskolai karácsonyi ünnepség után az iskola karácsonyfáját egy negyedik osztályos tanuló kapta meg, akinek az édesapja eltűnt a harctéren.⁵⁷⁵

Az utolsó, 1944-45-ös tanévből mivel hiányoznak az értesítők, jóval kevesebb a diákok szociális, karitatív tevékenységére vonatkozó információ. Viszont a levéltári források között is található korlátozott mértékben arra vonatkozó adatok, hogy milyen szociális tevékenységek végrehajtására került sor ebben a tanévben. Így elmondható, hogy megmaradtak a hasonló, jótékony gyűjtés jellegű kezdeményezések.⁵⁷⁶ Ahogyan az egyetlen fennmaradt értesítőben, vagyis a Pius évkönyvében is van ennek nyoma.⁵⁷⁷

---

⁵⁶⁹ Szent Erzsébet Leánygimnázium értesítője, 1943: 8., Nagy Lajos Gimnázium értesítője, 1943: 49., Pius Gimnázium értesítője, 1943: 23., Mohácsi Városi Gimnázium értesítője, 1943: 24.

⁵⁷⁰ Szent Erzsébet Leánygimnázium értesítője, 1943: 8

⁵⁷¹ Pius Gimnázium értesítője, 1943: 23.

⁵⁷² Pius Gimnázium értesítője, 1943: 8.

⁵⁷³ Uo.: 23.

⁵⁷⁴ Szent Erzsébet Leánygimnázium értesítője, 1944: 13.

⁵⁷⁵ Mohácsi Városi Gimnázium értesítője, 1944: 25.

⁵⁷⁶ MNL BaML VI.501.a. 64. doboz 2081/1944-45 Palos Bernardin 1945. június 8-án kelt, valamennyi tanfelügyelőnek és a közép-, középfokú és szakiskolák igazgatóságának küldött levele a németek által elhurcolt magyarok hazaszállítása tárgyában

⁵⁷⁷ Pius Gimnázium értesítője, 1945: 14.

Emellett egy másik fontos, de egészen eltérő jellegű szociális tevékenységet is meg kell említeni az utolsó háborús tanév kapcsán, mely a diákokhoz, illetve pontosabban talán csak részben a diákokhoz, mindinkább azoknak a szüleikhez kötődött. 1945 elején közellátási érdekből megkezdődött a budapesti gyermekek kitelepítése, amely miatt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium egy rendeletet adott ki, hogy az iskolás korú tanulóknak az egyes intézmények a tanulók eredeti osztályának megfelelően biztosítsanak helyet.⁵⁷⁸ Emiatt arra kérték az iskolákban tanuló gyermekek szüleit, hogy előreláthatólag körülbelül 5-6 hónapot igénybe vevő időre fogadjanak be budapesti gyermekeket.⁵⁷⁹ Ezzel kapcsolatban egyébként nem érkezett sok visszajelzés. A mohácsi gimnáziumból mindösszesen négy szülő vállalta, hogy 1-1 gyermeket befogadna.⁵⁸⁰ A Szent Erzsébet Leánygimnázium esetében pedig hét szülő és a Krisztus Király Nővérek Társulata jelezte, hogy befogadna gyermekeket.⁵⁸¹ Összesen a tankerületen belül 550 tanuló elhelyezésére vállalkoztak a középiskolás tanulók szülei (ebből pécsi szülők 282 gyermeket vállaltak), akik közül viszont 1945 májusában egyetlen gyermek sem volt még a tankerület területén.⁵⁸²

A szociális tevékenységek szervezeti keretei

A szociális tevékenységek bemutatása során nagyobb mértékben támaszkodtam az iskolai értesítőkre. Ennek az oka az volt, hogy szinte valamennyi iskolára vonatkozóan jól adatolt információkat tartalmaznak azok e témára vonatkozóan. Míg a levéltári források konkrétan az iskolai tevékenységekre vonatkozó adatokra nem, vagy csekély mértékben tértek ki. Mégis érdemes megemlíteni azt, hogy a tanügyigazgatás munkája során készült dokumentumok is számos információt tartalmaznak, amelyek árnyalják a tanulók szociális tevékenységével kapcsolatos kérdéseket. Egyfelől azért, mert ezek az utasítások és az utasításokat követő cselekedetek tovább árnyalják azt a képet, hogy az iskolák cselekedeteikben mennyire függtek például a tanügyigazgatás utasításaitól. Másfelől ezen utasítások miatt egy harmadik szempontot is meg kell említeni, az eddig kevésbé részletezett, de a források alapján mégis nagy

---

⁵⁷⁸ MNL BaML VI.501.a. 111. doboz 2489/1944-45 Palos Bernardin 1945. január 30-án kelt, valamennyi közép- és középfokú iskolaigazgatójának küldött levele a Budapestről vidékre kitelepített gyermekek iskoláztatása tárgyában

⁵⁷⁹ MNL BaML VIII.51. 3. doboz 1474/1944-45 Palos Bernardin 1945. március 28-án kelt, valamennyi közép-, középfokú és szakiskola igazgatóságának küldött levele a budapesti gyerekek vidéki elhelyezése tárgyában

⁵⁸⁰ MNL BaML VIII.51. 3. doboz 543/1944-45 Kövesi József Palos Bernardinnak küldött jelentése a budapesti gyermekek elhelyezésére vállalkozó szülők tárgyában

⁵⁸¹ MNL BaML VIII.53. 14. doboz ad 142/1944-45 Batai M. Ilona 1945. április 12-én kelt, Palos Bernardinnak küldött levele a budapesti gyermekek vidéki elhelyezése tárgyában

⁵⁸² MNL BaML VI.501.a. 66. doboz 2672/1944-45 A Magyar Ifjúsági Vöröskereszt képviselőjének elnöklevele alatt 1945. május 23-án megtartott értekezlet jegyzőkönyve

jelentőséggel bíró Magyar Ifjúsági Vöröskeresztet. Ennek eddigi kisebb arányú részletezésének okára a későbbiekben még visszatérek.

Az első fontos tényező, hogy a főigazgatói hivatal dokumentumai alapján úgy tűnik, hogy valamennyi elvégzett szociális tevékenység felsőbb utasításra, iránymutatásra reflektálva valósult meg. Így például szinte valamennyi elvégzett tevékenység megtalálható a Magyar Ifjúsági Vöröskereszt iránymutatásaiban, illetve munkaterveiben.⁵⁸³ Míg azok, amelyek az említett dokumentumban nem jelentek meg (pl. a karácsony, mint a szociális tevékenységek egyik központi jelentőségű színtere, vagy a háborús veszteségben érintett tanulók külön segítése), azok mögött főigazgatói kezdeményezés figyelhető meg.⁵⁸⁴ Vagyis alapvetően önálló kezdeményezésekre nem volt lehetősége az iskoláknak és a tanulóknak, vagy legalábbis ez nem mutatkozik meg. Ez a helyzet egyfelől érthető is, hiszen vélhetően szükség volt az elvégzett tevékenységek összefogására, irányítására. Másfelől pedig arra is például szolgál, hogy milyen alacsony volt az intézmények önállósága és milyen mértékben függtek a tanügyiigazgatástól.

A másik téma a Magyar Ifjúsági Vöröskereszt kérdése. A szervezet, pontosabban a Magyar Vöröskereszt 1939-ben a háború közeledtével egyre nagyobb figyelmet kapott kormányzati, azon belül a honvédelmi tárca irányából, ugyanis hadvezetés nagy szerepet szánt annak a honvédség egészségügyi feladatainak ellátásában.⁵⁸⁵ Később ezt az alárendeltséget már nem csak jelentős mennyiségű anyagi forrással, hanem az alapszabály módosításával is megerősítették, amelynek köszönhetően a Magyar Vöröskereszt Egylet lényegében egy honvédségi kisegítő szervvé vált.⁵⁸⁶ Az új alapszabály értelmében a Magyar Vöröskereszt elsődleges feladata a háborúban megsérült és megbetegedett katonák gyógyítása és ápolása, valamint az egyéb háborúval kapcsolatos egészségügyi feladatok ellátása (pl. felszerelések biztosítása, hadifoglyok és internáltak hollétének felderítése, támogatása, rokkant katonák és elesettek családjainak támogatása, háborús szociális és karitatív munka, leventeifjúság egészségügyi nevelése, légmentesítésben való részvétel stb.) volt. Mindebbe a tevékenységi körbe a háttérben elvégzett munkák is beletartoztak, elsősorban a légőegységüggyel kapcsolatban.⁵⁸⁷ Összességében viszont nem elhanyagolható az a szociális tevékenység sem,

---

⁵⁸³ MNL BaML VI.501.a. 90. doboz 600-1/1941-42 Fodor Ferenc 1941. október 15-én kelt, valamennyi közép- és középfokú iskola igazgatóságának küldött levele karácsonyi szeretetadományok felajánlása tárgyában, MNL BaML VI.501.a. 57. doboz 490-4/1943-44 A Magyar Ifjúsági Vöröskereszt 1943 novemberében kelt, 1943-44. évre vonatkozó munkaterve

⁵⁸⁴ MNL BaML VI.501.a. 31. doboz 1343/1492-43 Fodor Ferenc 1942. november 17-én kelt, az igazgatóknak és tanfelügyelőknek küldött levele a tanulóifjúság bensőséges gondozása a rendkívüli viszonyok között tárgyban

⁵⁸⁵ Magyar Vöröskereszt 2006: 13.

⁵⁸⁶ Hantos 1981b: 46.

⁵⁸⁷ Hantos 1981a: 110.-113

amelyet a háború alatt végzett a Vöröskereszt szociális osztálya.⁵⁸⁸ E tevékenységek kapcsán különösen fontos megemlíteni a szervezet ifjúsági osztályát, mely a diákok első világháború alatt Magyar Vöröskereszttel közösen végrehajtott gyűjtőmunkákat követően született meg 1921. február 9-én.⁵⁸⁹ A Magyar Ifjúsági Vöröskeresztben, ahogy a neve is mutatja, iskolások, illetve fiatalok vettek részt, elsődleges funkciója a vöröskeresztes személyi utánpótlás biztosítása volt. A háború kirobbanásával azonban a szervezet szerepe felértékelődött és egyre tágabb lett az Ifjúsági Vöröskeresztben elvégzett feladatok köre, így első helyre került a szociális és karitatív tevékenységek ellátása.⁵⁹⁰ Összességében tehát a Magyar Ifjúsági Vöröskereszt is része lett annak a folyamatnak, amely során a szervezet központi szerepet játszott a hadiállapottal kapcsolatos számos feladat ellátásban, koordinálásában. Ez pedig jól látszódik a kutatás során feltárt forrásokban is. Több helyütt is kirajzolódik, ekképpen például az iskolai értesítőkben, hogy szoros együttműködés volt az iskolák és a Magyar Ifjúsági Vöröskereszt között, főként a karitatív gyűjtésekkel kapcsolatos akciókban.⁵⁹¹ De a levéltári forrásokból is az körvonalazódik ki, hogy e tevékenységek szervezésében, kialakításában nagy szereppel bírt a szervezet. Korábban említettem már, hogy a vöröskeresztes munkatervnek megfelelően végeztek a tanulók különböző, egyébként nem kizárólag szociális tevékenységeket. Ez igaz a háború alatti tevékenységre és a háborút követő időszakra is. De az is beszédes, hogy a vöröskeresztes iránymutatásokat a tankerület, tehát a felettes hivatali szerv továbbította az iskolák felé, vagyis élénk kommunikáció lehetett a tanügyigazgatás és a Magyar Ifjúsági Vöröskereszt között.⁵⁹² Ebből a szervezet és a tanügyigazgatás szoros együttműködése sejlik fel. Feltehetően ez tovább erősödött a háború végeztével, amikor a VKM kötelezővé tette 1945 elején az iskolai vöröskeresztes csoportok létrehozását.⁵⁹³

Érdekes körülmény ugyanakkor, hogy bár az iskolák a szervezet felhívásainak eleget téve és azzal együttműködve hajtottak végre különböző szociális akciókat, iskolai vöröskeresztes alapszervezettel egyedül a Mohácsi Városi Gimnázium rendelkezett, amelyet 1940 elején alapítottak.⁵⁹⁴ Mindez annak fényében válik különösen érdekessé, hogy a Szent Erzsébet Leánygimnázium esetében 1939-ben erőteljes nyomás nehezedett az intézményre,

---

⁵⁸⁸ Brüll 1984: 151.

⁵⁸⁹ Hantos 1981a: 98.

⁵⁹⁰ Brüll 1984: 155-156.

⁵⁹¹ Pl.: Pius Gimnázium értesítője, 1943: 23., Nagy Lajos Gimnázium értesítője, 1943: 65.

⁵⁹² MNL BaML VI.501.a. 31. doboz 1343/1492-43 Fodor Ferenc 1942. november 17-én kelt, az igazgatónak és tanfelügyelőknek küldött levele a tanulóifjúság bensőséges gondozása a rendkívüli viszonyok között tárgyban, MNL BaML VI.501.a. 66. doboz 2672/1944-45 A Magyar Ifjúsági Vöröskereszt képviselőjének elnöklété alatt 1945. május 23-án megtartott értekezlet jegyzőkönyve

⁵⁹³ Pius Gimnázium értesítője, 1945: 14.

⁵⁹⁴ Mohácsi Városi Gimnázium értesítője, 1940: 28.

hogy hozzon létre egy saját Ifjúsági Vöröskereszt Szervezetet. A Katolikus Középiskolai Főigazgatóság Dunántúli tankerületi főigazgatója utasítást adott az igazgatóságnak, hogy hozzák létre az intézmény saját csoportját.⁵⁹⁵ Ettől azonban a leánygimnázium elzárkózott, arra hivatkozva, hogy az iskolában azonos céllal és tevékenységi körrel működött egy szervezet 1925 óta, az Ifjúsági Vöröskereszt Egyesület megalapítása pedig az iskolai szervezet létét kérdőjelezte volna meg és várhatóan a megszűnését eredményezte volna.⁵⁹⁶ Az igazgatónő ezen levelével csaknem egyidőben (egy nappal később) kelt egy utasítás, ugyancsak a katolikus főigazgató részéről, melyben felszólítja az iskolát, hogy hozza létre az iskolában a Vöröskereszt Egyesületet, arra hivatkozva, hogy ez a haza érdeke.⁵⁹⁷ Az ügygel kapcsolatban több irat nem került elő és azt sem lehet tudni, hogy a főigazgatóság egy nappal később kelt utasítása megírásakor ismerhette-e az igazgatónő levelében foglalt kifogásokat, viszont később úgy tűnik, engedélyezték a leánygimnázium számára, hogy ne hozzon létre vöröskereszt szervezetet és a szociális tevékenységet a Szent Erzsébet Ifjúsági Segítő Egyesület keretein belül végezzék tovább a leánytanulók, ugyanis míg ezen egyesület nem szűnik meg, a munkájáról minden évben beszámolnak az iskolai értesítők.⁵⁹⁸ A vöröskeresztes alapszervezet megalakulásáról vagy működéséről viszont az értesítők egyáltalán nem szólnak. Ugyancsak érdekes, hogy ehhez hasonló felszólítás más iskolákkal kapcsolatban nem került elő, miközben azokban sem úgy tűnik, hogy működött volna Magyar Ifjúsági Vöröskereszt Egyesület, legalábbis az imént említett 1945-ös kötelező megalapításig.

4.4.7. A diákok és a háború közvetlen találkozása

Az általam vizsgált források között nem maradt fenn sok kútfő azzal kapcsolatban, hogy a diákok milyen módon találkoztak közvetlenül is a katonákkal és a háborúval, miközben a diákok szempontjából rendkívül fontos lehetett, hogy miképpen élték meg az eseményeket. Emiatt a feltárt kevés forrásból mégis megpróbálom bemutatni, hogy miként is találkozhattak a diákok a háborúval.

---

⁵⁹⁵ MNL BaML VIII. 53. 11. doboz 916/1939-40/III. Berkes Ottó 1939. október 13-án kelt, a Szent Erzsébet Leánygimnázium igazgatóságának küldött levele Vöröskereszt Egylet megalakítása tárgyában

⁵⁹⁶ MNL BaML VIII.53. 11. doboz ad 49/1939/40 Bredschneider M. Iona 1939. november 8-án kelt, a Dunántúli tankerület főigazgatójának küldött levele a Magyar Ifjúsági Vöröskereszt Egylet megalakításának tárgyában

⁵⁹⁷ MNL BaML VIII.53. 11. doboz ad 916/1939-40/III. Berkes Ottó 1939. november 9-én kelt, a Szent Erzsébet Leánygimnázium igazgatóságának küldött levele a Vöröskereszt Egylet megalakítása tárgyában

⁵⁹⁸ Szent Erzsébet Leánygimnázium értesítője, 1940: 43., Szent Erzsébet Leánygimnázium értesítője, 1941: 8., Szent Erzsébet Leánygimnázium értesítője. 1942: 17., Szent Erzsébet Leánygimnázium értesítője, 1943: 18., Szent Erzsébet Leánygimnázium értesítője, 1944: 15.

Közvetlenül a háború eseményeivel először talán 1941-ben találkozhattak a tanulók, amikor Pécs városában már megjelentek a szétszórt hadi felszerelések az utcákon, amelyek feltehetően felkeltették a gyermekek érdeklődését. A rendőrkapitányság vezetője ugyanis egy levelet küldött ki a ciszterci gimnázium igazgatójának, hogy figyelmeztesse a növendékeket, hogy ne nyúljanak az esetlegesen megtalált kézigránatokhoz, hanem szóljanak a legközelebbi rendőrőrszemnek.⁵⁹⁹ E fenyegetettség megalapozottsága igazán Pécs megszállását követően igazolódott be. A katonai eseményeket és beszállásokat követően tele volt a város és a megye hátrahagyott lövedékekkel, robbanóanyagokkal, melyekkel a tanulók játszottak, és amelyből aztán tragédiák is bekövetkeztek.⁶⁰⁰ Már 1944 decemberében elhunyt a Széchenyi Gimnázium egy első osztályos tanulója, majd 1945 márciusában ismételten áldozatává vált az iskola egy növendéke a katonai eszközökkel történő játéknak.⁶⁰¹ Utóbbi esetben az iskola egy IV. osztályos tanulója halt meg, mikor a Pius Gimnáziumnak egy ugyancsak IV. osztályos tanulója adott neki egy gyújtószerkezetet.⁶⁰² Az ügyben végrehajtott fegyelmi vizsgálatból az is kiderül, hogy ennél jóval több szerencsétlenségre is sor kerülhetett volna, ugyanis több társának is adott ilyen robbanószert, amelyeket a végzetes kimenetelű incidenst követően visszakért.⁶⁰³

A fegyelmi vizsgálatot követően a piusos tanuló igazgatói dorgálást kapott, de más következménye az esetnek nem volt.⁶⁰⁴ Ugyanakkor két szempontból mégis fontos ez az eset. Az egyik, hogy ezt követően a tankerületi főigazgató, Palos Bernardin egy levelet küldött a Nemzeti Bizottságnak, melyben lényegében felszólította a szervezetet, hogy a hátrahagyott hadianyagok eltakarítására tekintsenek prioritásként.⁶⁰⁵ Erre a polgármestertől kapott a főigazgató választ, melyben arról tájékoztatta, hogy 1944 decemberétől kezdve folyamatosan

---

⁵⁹⁹ MNL BaML VIII.52. Iktatott iratok 1941 1-349; 1941-42 1-599 doboz 1314/1941 Soós rendőrőtanácsos 1941. március 27-én kelt, a Ciszterci Rendi Nagy Lajos Gimnázium igazgatójának küldött levele talált kézigránátnál történő eljárás tárgyában

⁶⁰⁰ MNL BaML VI.501.a. 104-105. doboz 1460/1944-45 Palos Bernardin 1945. március 20-án kelt, a Nemzeti Bizottságnak küldött levele a gyermekek testi épségének veszélyeztetése gazdátlan lövedékek által tárgyban

⁶⁰¹ MNL BaML VI.501.a. 104-105. doboz 175.sz/1944-45 Fábán István 1945. március 24-én kelt, Palos Bernardinnak küldött levele a Széchenyi Gimnázium tanulóinak áldozatai tárgyában. Megjegyzés: Nem kizárólag a Széchenyi Gimnázium tanulói haltak vagy sérültek meg a hátrahagyott háborús eszközökkel történő játék közben. Ekképpen például a pécsi községi polgári fiúiskola több tanulója halt meg vagy szerzett kisebb-nagyobb sérülést (MNL BaML VI.501.a. 104-105. doboz 328/1944-45), de a tankerület más városából is érkeztek hasonló jelentések, így például Kaposvárról (MNL BaML VI.501.a. 104-105. doboz 106-1/1945)

⁶⁰² MNL BaML VI.501.a. 63. doboz 1461/1944-45 Palos Bernardin 1945. március 20-án kelt, a Pius Gimnázium igazgatóságának küldött levele fegyelmi vizsgálat elrendelése tárgyában

⁶⁰³ MNL BaML VI.501.a. 63. doboz ad 287/1944-45 Németh Miklós 1945. március 29-én kelt nyilatkozata tragikus kimenetelű baleset tárgyában

⁶⁰⁴ MNL BaML VI.501.a. 63. doboz 287/1944-45 Németh Miklós 1945. március 29-én a Pius Gimnáziumban megtartott fegyelmi vizsgálatának jegyzőkönyve

⁶⁰⁵ MNL BaML VI.501.a. 104-105. doboz 1460/1944-45 Palos Bernardin 1945. március 20-án kelt, a Nemzeti Bizottságnak küldött levele a gyermekek testi épségének veszélyeztetése gazdátlan lövedékek által tárgyban

gondoskodik a hátrahagyott lőszer, robbanóanyagok összegyűjtéséről, de olyan mennyiségű hadianyag maradt hátra előbb a németek, majd egyre inkább az oroszok után, hogy nem tudnak végezni az összetakarítással. A polgármester válaszából egyébként az is kitűnik, hogy úgy gondolta, nem terheli felelősség a várost, mert a bekövetkezett szerencsétlenségek az áldozatok könnyelműségéből, gondatlanságából fakadtak.⁶⁰⁶

A forrásokból nem derült ki, hogy mikorra fejeződhetett be a város (és a tankerület más településeinek) a hátrahagyott hadianyagoktól való megtisztítása, azonban még 1945 áprilisában is számos bejelentés érkezett a főigazgatónak, hogy egy-egy tanuló valamilyen maradandó sérülést szerzett a hadianyagokkal történő játék közben. Az általam vizsgált iskolák közül például a Széchenyi Gimnáziumból érkezett be további ilyen jelentés.⁶⁰⁷

Az eset másik fontos szempontja, hogy a Pius tanulójának fegyelmi tárgyalása során enyhítő körülményként került megemlítésre, hogy a fiú édesapja katonai szolgálatot teljesített, így hiányzott az atyai szigor a neveléséből, miközben ő volt a család legidősebb gyermeke és ez komoly felelősséget helyezett a vállára.⁶⁰⁸ Mindez felhívja a figyelmet arra, hogy szükséges megvizsgálni azt is, vajon lélektani szempontból miként hathatott a háború a diákokra, illetve a viselkedésükre. Ezt megelőzően viszont még azt mutatom be, hogy milyen közvetlen események során találkoztak a diákok a háborúval, melyek között volt pozitívabb, vagy legalább semlegesnek nevezhető esemény, de jellemzően e találkozás inkább valamilyen atrocitáshoz kötődött.

Az inkább pozitívabbnak tekinthető események voltak azok, melyek a honvédség és a katonák üdvözléséhez kapcsolódtak. Így például 1943-ban lényegében a teljes felsőbb éves pécsi diákságnak részt kellett vennie május 1 és 4 között a hadműveleti területről hazaérkező csapatok üdvözlésében.⁶⁰⁹

Ezekon felül a források alapján, vagyis iskolai keretek között a már bemutatott, illetve a későbbiekben bemutatásra kerülő módokon (pl. kórházlátogatások, légmentes stb.) találkoztak a tanulók a háborúval. Továbbá három fontos további történést kell még kiemelni amely során a tanulók közvetlen közléről éltek át a háborús eseményeket. Ezek közül kettő

---

⁶⁰⁶ MNL BaML VI.501.a. 104-105. doboz 31.894/1945. C. Pécs Polgármesterének 1945. április 5-én kelt, Palos Bernardinnak küldött levele a katonaság által elhagyott lőszer összegyűjtéséről tárgyában

⁶⁰⁷ MNL BaML VI.501.a. 104-105. doboz 206. sz. 1944/45 Fábán István 1945. április 19-én kelt, Palos Bernardinnak küldött levele a Széchenyi Gimnázium tanulóinak áldozatai tárgyában.

⁶⁰⁸ MNL BaML VI.501.a. 63. doboz ad 287/1944-45 Németh Miklós 1945. március 29-én kelt nyilatkozata tragikus kimenetelű baleset tárgyában

⁶⁰⁹ MNL BaML VIII.54. 5. doboz 3172/1942-43 Palos Bernardin 1943. április 30-án kelt, a pécsi közép- és középfokú iskolák igazgatóságának küldött levele a hazatérő csapatok fogadása tárgyában

közvetlenül a diákok ellen, idegen katonák által elkövetett erőszak volt, míg az egyik egy átfogóbb kérdéshez, a diákok katonai szolgálatához kapcsolódik.

Az egyik eset a Mohácsi Városi Gimnáziumban történt 1944. március 20-án, amikor egy hat tagú német Waffen SS járőr hatolt be az iskolába, miközben a puskájukat a kezükben tartották. Ennek az oka az volt, hogy az ablakon kikönyöklő diákok a „vaddisznó” kifejezést kiáltozták. Ez a források szerint az egyik tanár gúnyneve volt, azonban a katonák azt vélelmezték, hogy ez a sértés nekik szólt. Az eset az iskolába történő behatoláson túl tettlegességig is fajult, ugyanis két tanulót, akit felismertek, pofonokkal próbáltak rábírní, hogy vallják be tettüket. Az eset végül további következmények nélkül zárult, a katonák távozásával.⁶¹⁰

Egy másik közvetlen, erőszakkal járó incidensre már 1945 februárjában került sor, amikor a Pius Gimnázium egyik V. osztályos tanulója egy, a vasútállomást ért bombatámadást követő zűrzavar közben egy idegen (feltehetően orosz) katona leszorította és nyakon lőtte. Az eset szerencsésen végződött és a tanuló túlélte a támadást.⁶¹¹

Egy másik, nagyobb jellegű téma, mely számos tanulót érintett, és amelynek köszönhetően közelről is megismerték a tanulók a háborút, az a nemzetőri szolgálat volt. 1944. szeptember 25-én ugyanis létrehozták a hátország rendjének a védelme érdekében a nemzetőrséget. Ebbe a feladatba a leventéket is beszervezték, akik egyenruhát és fegyvereket kaptak, valamint katonai esküt tettek. Ilyen módon a nemzetőrség teljesen a honvédség részét képezte.⁶¹² Ennek keretei között szinte minden 1926-ban született tanulót besoroztak, akiket aztán a város kiürítésekor elvezényeltek. Ez összesen, városszerte több mint 200 tanulót jelentett, akikről később kiderült, hogy a bajai fogolytáborba kerültek. Az ő kiszabadításukért a főigazgató 1945 februárjában, ahogy arról már volt szó a Palos Bernardinról szóló fejezetben, a főispánon (mint a kormány képviselőjén) keresztül a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez fordult.⁶¹³

Tanulók egyébként emellett más formában is részt vehettek katonai szolgálatban. Egyetlen további példáról lehet konkrétan tudni, mely során a Mohácsi Városi Gimnázium

---

⁶¹⁰ MNL BaML VI.501.a. 50. doboz 285/1943-44 Hites Ferenc 1944. március 21-én kelt, Palos Bernardinnak küldött jelentése német SS katonák gimnázium épületébe hatolása tárgyában

⁶¹¹ MNL BaML VI.501.a. 92. doboz 339/1944-45 A Pius Gimnázium 1945. április 19-én és 20-án megtartott második félévi ellenőrző értekezletének jegyzőkönyve

⁶¹² Bonhardt 1997: 856.

⁶¹³ MNL BaML VI.501.a. 62. doboz 1310/1944-45 Palos Bernardin 1945. február 6-án kelt, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek küldött levele orosz fogságba került tanuló ifjak tárgyában

egyik tanulója behívó nélkül inkább önként belépett a honvédségbe, elkerülvén ezzel az SS sorozást.⁶¹⁴

Összegezve tehát a diákok egy jelentős része találkozott közvetlen közelről is a háborúval, különösen az 1944-45-ös tanévben, mikor az elérte a térséget, ugyanakkor ezzel még nem zárható le jelen fejezet. A hátrahagyott hadianyagok miatt bekövetkezett tragédia kapcsán említettem meg, hogy az esetben lezajló fegyelmi vizsgálat során enyhítő körülményként kezelték, hogy a tanulónak az édesapja katonai szolgálatot teljesített, amely hatással volt a gyermek jellemének fejlődésére. Nyilvánvalóan az érintett tanuló helyzete nem volt egyedülálló és számos tanuló volt, aki valamilyen hasonló módon személyesen érintett volt a háborúban, vagyis valamely hozzátartozója, gondolva itt elsősorban az édesapjára, katonai szolgálatot teljesített. Ahhoz, hogy tudható legyen, hogy ez és az ehhez hasonló egyéb háborús körülmények milyen módon hatottak a tanulókra, talán egyéb forrástípusok bevonása is indokolt lenne. Bizonyos mértékig viszont talán mégis rekonstruálható kérdésről van szó. Iskolai dokumentumok lévén elsősorban arra vonatkozóan, hogy a pedagógiai munkára a háborús körülmények milyen módon hatottak.⁶¹⁵ Viszont még ehhez a fejezethez kapcsolódóan fontosnak tartom idézni a ciszterci gimnázium 1942-43-as tanesztendő értesítőjének néhány sorát: „*Gyermeki idealizmusát a gyűlölettől, erkölcsi érzékenységét az eltompulástól meg kell menteni. Vérzuhatag fölött keskeny pallón bombarobbanások közepette szülő—gyermek—nevelő kéz a kézben: de a gyermeket át kell vinni a túlsó partra. A háború belenyúlása a család és iskola életébe bonyolultabbá teszi a gyermek lelkét is. Az egyik látja és hallja az otthon nehézségeit, szülei arcáról leolvassa a gondterhes napok számát. A másik elmereng aggódva és fájón messze a végtelenbe. Édesapját látja a fürgeteges orosz pusztákon ezer veszély közepette. Azt mondják: elmélázik. Felelős-e érte? Vagy szétszórt, nyugtalan, tesz-vesz cél nélkül. Sebesül-teket szállító kocsit látott. Béna, fagyott kezű-lábú honvédeket raktak hordágyra. Édesapját vagy bátyját kereste köztük. Ma nem találta. Talán holnap? Tehet róla, hogy nem tud figyelni?*”⁶¹⁶ Ez a néhány sor tehát azt mutatja, hogy a tanulók mindennapjait 1942-1943-ra már bizonyosan áthatották a háborús körülmények. Mindez feltehetően jelentős mértékben befolyásolta azt, hogy mennyire tudnak odafigyelni tanulói státuszukból fakadó kötelességeikre.

---

⁶¹⁴ MNL BaML VIII.51. 3. doboz 582/1944-45 Kövesi József 1945. május 24-én kelt, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek küldött levele elszállított egyének adatai tárgyában

⁶¹⁵ Lásd 4.6. fejezet

⁶¹⁶ Nagy Lajos Gimnázium értesítője, 1943: 66.

4.4.8. A fiú- és leánytanulók háború alatti tevékenységeinek összehasonlítása

A fejezet befejezését megelőzően mindenképp értelmezni kell azt, hogy a fiú- és leánytanulók helyzetében megjelenő, a disszertáció bevezető részében már ismertetett különbségek milyen módon jelentek meg a vizsgálatba bevont gimnáziumok tanulói esetében.

Röviden összefoglalva 2.3-as fejezetben leírtakat, elmondható, hogy egy olyan nőkép élt ekkoriban, amely erőteljesen ragaszkodott a konzervatív társadalomképhez, amelyben kiemelt szerepe volt a nők erőteljes vallásosságának, vagy a családi életben betöltött szerepének. Ez az alapjaiban véve idealisztikusnak nevezhető kép mellett a társadalmi realitás egy másfajta nőképet is megteremtett, hiszen a nőknek egy része kénytelen volt munkát vállalni.

A leányok nevelése kapcsán hasonló módon egyfajta kettősséggel találkozhatunk. Főszabályként elmondható, hogy a leányokat elkülönítették a fiúktól, mégis megindult egyfajta összevonódás a szellemi koedukáció révén. A háború alatt ez a folyamat sajátos módon felerősödni látszott. E kapcsán pedig három csomópont kiemelését tartom fontosnak a kérdés összegzéséhez: a nevelés militarizálódását, a háborúval kapcsolatos munka-, valamint szociális tevékenységet.

A militarizálódás kapcsán elmondható, hogy különböző honvédelmi szolgálatok a nők, így beleértve a leányok számára is kötelezővé váltak. Majd Béldy Alajos 1941-es ifjúsági honvédelmi nevelés és a testnevelés országos vezetőjének történő kinevezését követően még nagyobb hangsúlyt kapott militarizálódás a leánytanulók nevelésében is. Ennek eredményeképp országszerte megjelenhettek az első leányokból szerveződő leventecsapatok, majd 1943-ban formálisan is létrejött a leányok leventeservezete. Igaz, ezt olyan tartalommal töltötték meg, amely többnyire az uralkodó nőképbe belesimult, ám mégiscsak elmondható, hogy a honvédelem és a nőspecifikus honvédelmi nevelés mindinkább begyűrűzött az oktatásba.⁶¹⁷

Közvetlenül az iskolatörténeti kutatásra fókuszálva ki kell még emelni, hogy a Szent Erzsébet Leánygimnázium esetében ezzel szemben egyfajta vonakodás feltételezhető az iskola részéről, vagy legalábbis kérdéses az ez irányú elköteleződése, hiszen a kötelező mértéken túl nem tett azért az iskola, hogy a levente-leány-mozgalmat az iskolában megteremtse. Ha egyáltalán valóban a kötelező mértékben teljesítették az elvárt feladatokat. Igaz, kritika megfogalmazására sem került sor.

---

⁶¹⁷ Itt meg kell említeni, hogy jelen fejezet keretei között nem foglalkoztam az oktatás militarizálódásának egy másik fontos kérdésével, a honvédelmi ismeretek című tantárgy megjelenésével. Ezt a pedagógiai munkával foglalkozó részben fogom tárgyalni, azonban előzetesen megemlítszem, hogy ott is hasonló folyamat játszódott le. A tantárgy egy év csúszással, de a leánytanulók számára is bevezetésre került, igaz eltérő tartalommal.

A második fontos kérdés a diákok (háborúval kapcsolatos) munkaszolgálat, munkatevékenysége. E kapcsán egyfelől egy azonosság tapasztalható, másfelől pedig a leánytanulók egyértelműen kisebb terhelése. A Diákkaptár szervezetek működésükben, funkciójukban lényegében egyformák voltak, függetlenül attól, hogy a Szent Erzsébet Leánygimnáziumban, vagy valamely fiúgimnáziumban működött. Igaz, egy minimálisan eltérő profilú működésre való törekvés kirajzolódik (pl. nyúltenyésztés, fémhulladékok háttérbe szorulása). Viszont a fő tevékenység, a földek megmunkálása mindenkit érintő feladat volt.

Más a helyzet a háborús munkaszolgálatok és a közmunkák esetében. Itt, feltehetően a nehéz fizikai munka miatt, egyértelműen elkülönülnek a fiúintézmények a leánygimnáziumtól. Kizárólag a fiúgimnáziumok küldtek ezekre a tevékenységekre tanulókat. Sőt, 1945 márciusában egy félreértésnek köszönhetően a Szent Erzsébet Leánygimnázium igazgatója megerősítést is kapott azzal kapcsolatban, hogy a közmunkaszolgálatokba nem kell a leánytanulóknak bekapcsolódniuk.⁶¹⁸ Vagyis ebben a kérdésben a fiútanulókat sújtották olyan többlet terhek, amely a leánytanulókat nem, így bizonyos jellegű elkülönítés e kérdésben kirajzolódik.

Az utolsó kérdéskör a diákok szociális tevékenysége. Bár a korszak nőképe alapján magától értetődőnek tűnik, hogy ebbe jobban bele kellett vonódnia a leányoknak, a vizsgálat alapján ez nem igazolódott be. Bár 1939-től kezdődően úgy tűnik, hogy a leánygimnázium tanulói mutatták a nagyobb aktivitást, valójában a kézimunkával készített ajándékokat leszámítva nem végeztek a leányok olyan tevékenységet, amelyet a fiúknak ne kellett volna megcsinálniuk (pl. adománygyűjtés, jótékony célú színdarab bemutatása, kórházlátogatás). Ráadásul a különböző dokumentumok, például a Magyar Ifjúsági Vöröskereszt felhívása sem tesz különbséget a fiúk és a leányok karitatív tevékenységei között.⁶¹⁹ Ahogy az 1942 októberében megtartott igazgatói értekezleten, melyen külön napirendi pont volt „Az ifjúság bekapcsolódása a háborús idők karitatív munkájába” sem különült el a kérdés a nemek tekintetében.⁶²⁰ De nem tett különbséget a fiúk és lányok között Fodor Ferenc főigazgató akkor sem, amikor a tanulóifjúság gondozásáról írt iránymutatást az igazgatóknak.⁶²¹ A tevékenységben való különbség tehát egyértelműen csak a kézimunkában jelenik meg.

---

⁶¹⁸ MNL BaML VI.501.a. 62. doboz ad 128/1944-45 Batai M. Ilona 1945. március 13-án kelt, Palos Bernardinnak küldött levele a tanulók közmunkában való részvétele tárgyában

⁶¹⁹ MNL BaML VI.501. a. 90. doboz 600-1/1941-42 Fodor Ferenc 1941. október 15-én kelt, valamennyi közép- és középfokú iskola igazgatóságának küldött levele karácsonyi szeretetadományok felajánlása tárgyában, MNL BaML VI.501.a. 57. doboz 490-4/1943-44 A Magyar Ifjúsági Vöröskereszt 1943 novemberében kelt, 1943-44. évre vonatkozó munkaterv

⁶²⁰ MNL BaML VI.501.a. 31. doboz A pécsi tankerületi középiskolai igazgatók értekezletének tárgyprendje

⁶²¹ MNL BaML VI.501.a. 31. doboz 1343/1492-43 Fodor Ferenc 1942. november 17-én kelt, az igazgatóknak és tanfelügyelőknek küldött levele a tanulóifjúság bensőséges gondozása a rendkívüli viszonyok között tárgyban

Még egy tekintetben lehetne hangsúlyosabb a leányok nevelésében a szociális tevékenység, méghozzá a ráfordított idő mennyiségében. Ugyanakkor e kérdést a vizsgált források alapján lehetetlen rekonstruálni.

Összegezve elmondható, hogy a háború és a körülményekkel kialakuló, oktatásban megjelenő többlettartalmak egyformán megjelentek a fiúk és a leányok körében. Nincsen olyan éles határvonal, amely nagyon határozottan megkülönböztetné a fiú- és leánytanulók háborús helyzetét. Még akkor sem, ha az egyes területeket igyekeztek megtölteni olyan tartalmi elemekkel, amelyek igazodtak azokhoz az elvekhez, amelyek mentén a két nem nevelését a korszakban különválasztották. Mindez jól beleilleszkedik abba az oktatáspolitikai, oktatásszervezési kérdésbe, amely a korszakban érvényesült a nemek közti különbségek kapcsán.

4.5. A tanárok és a háború

4.5.1. Tanárok katonai szolgálata

A legfontosabb kérdés a tanárok háborúban betöltött szerepével kapcsolatban, hogy milyen mértékben érintették az általam vizsgált intézmények tanárait a katonai behívások. Ezzel kapcsolatban az egyes intézmények esetében nem rajzolódik ki egy egységes kép. Ráadásul számos szabályozás és azokra történő hivatkozás is hiányzott a feltárt főigazgatói és iskolai iratok közül, amely miatt jelen intézménytörténeti perspektívából készülő kutatás nem is teremtette meg annak lehetőségét, hogy az esetleges hiányosságok, melyek a témával kapcsolatosak, kiegészítésre kerüljenek. A kérdés mégis megkerülhetetlen, különösen azért, mert komoly következményekkel jártak a behívások az iskolák életére.

Mielőtt azonban belemennék a téma áttekintésébe, mégis meg kell vizsgálni, hogy mik voltak azok a legfőbb rendelkezések, amelyek befolyásolták a tanárok katonai mozgósítását. Így legelőször is az 1939. évi II. törvénycikk vonatkozó fejezeteit kell bemutatnom.

Az említett törvény a II. fejezetében foglalkozik a hadkötelezettség kérdésével. Ennek értelmében a hadkötelezettség minden férfit érintett attól az évtől kezdve, amikor betöltötte a 18. életévet. A 24. életévet be nem töltöttek állításkötelezettek voltak (vagyis a sorozóbizottság előtt kellett megjelenniük), míg a szolgálati kötelezettség a 24 évnél idősebb lakosságra vonatkozott, amely jelenthetett tényleges és tartaléki szolgálati kötelezettséget. Illetve értelemszerűen háború esetén mozgósítást is. Mivel jelen fogalmak tisztázása nem szükségszerű a téma tekintetében, így ennek kifejtésükre nem keríték sort. Két dolgot kell

csupán összegzésként kiemelni. Az egyik, hogy a katonai szolgálat nem jelentett feltétlenül frontszolgálatot. A másik pedig, hogy egy esetleges mozgósítás viszont azt jelentette, hogy bármely hadköteles korban lévő személy igénybe vehető volt a háború tartamára.⁶²²

Ezek értelmében tehát alapvetően az lenne elmondható, hogy valamennyi általam vizsgált iskola hadköteles korú férfi tanárának be kellett volna vonulnia a háború alatt a honvédség kötelékébe. Ugyanakkor erre értelemszerűen nem került sor, köszönhetően annak, hogy már maga e törvény is nyújtott bizonyos kedvezményeket, felmentéseket a szolgálattal és a mozgósítással kapcsolatban. Például a honvédelmi kötelezettségekkel kapcsolatban engedmények jártak a papoknak és papjelölteknek, akik rövidebb időtartamú kiképzésben részesültek. Ugyanakkor mozgósítás esetén lelkeszi tennivalókra ők is igénybe vehetők voltak.⁶²³

A törvénynek ezenfelül volt egy olyan passzusa is, amely a polgári foglalkozásban történő meghagyással foglalkozott. Ennek értelmében a közszolgálatra vagy a honvédelmi közérdekekre nézve fontos foglalkozást betöltő, illetve nélkülözhetetlen személyek meghagyhatók voltak polgári hivatalukban, még akár háború idején is. Ezek pontos szabályozásáról a honvédelmi miniszter az érintett miniszterrel közösen döntött, jelen esetben ez a vallás- és közoktatásügyi minisztert jelentette.⁶²⁴

Sajnos a két miniszter egyetértésében megjelent, tanárookra vonatkozó meghagyási rendelkezés a vizsgálat során nem került elő. Ugyanakkor elmondható, hogy a két tárca között már 1938-ban született egy egyezség, amely magába foglalta a tanerők meghagyásával, pontosabban e dokumentum szerint a felmentésével kapcsolatos megállapodásokat. Ennek értelmében a tankerületi királyi főigazgatók és a tanfelügyelők, a 34 éves vagy annál idősebb fogalmazási tisztviselők, valamint az állami, városi, községi és állam által segélyezett felekezeti és minden egyéb nyilvánossági joggal felruházott tanintézet 34 éves vagy annál idősebb tanerői felmentést kaptak, amely a fegyvergyakorlatokra is vonatkozott.⁶²⁵

Később, a honvédelmi törvényt követően a meghagyások ügye ennél valószínűleg bonyolultabban lehetett szabályozva, ugyanis egyéb, későbbi forrásokból arra lehet következtetni, hogy a meghagyások rendszeres felülvizsgálat mellett történtek meghatározott

---

⁶²² 1939. évi II. tc. 19-20.§

⁶²³ 1939. évi II. tc. 42.§

⁶²⁴ Uo.: 60.§

⁶²⁵ MNL BaML VIII.54. 9. doboz ad50/1940. eln. A Vallás- és közoktatásügyi Miniszter 7100/1938.eln.sz. 1938. október 20-án kelt szigorúan bizalmas rendeletének másolata

időszakra vonatkozóan.⁶²⁶ Illetve feltehetően igen nagy számban történtek behívások is a tankerületen belül, ugyanis a főigazgató már 1941-ben arra kérte a tanfelügyelőket és a különböző középszintű intézmények igazgatóit, hogy terjesszék föl a főigazgatói hivatalnak a hadkötelezettségi korhatárt túlhaladott, katonaviselt férfiak adatait, valamint a 16 és 50 év közötti szakképzettséggel rendelkező nők adatait. Beleértve mindazokat, akik nincsenek alkalmazásban, de alkalmasak lennének arra, hogy szükség esetén (újra) alkalmazzák őket.⁶²⁷ A tanügyigazgatás tehát feltehetően megpróbált felkészülni arra, hogy rendkívüli megoldásokkal pótolják a kialakuló tanárhiányt. Ugyanis ha valakit behívót kapott, akkor azt nem lehetett megfellebbezni, nem lehetett javaslatot tenni a tanerő visszatartására, csak nagyon nyomós indokkal, mint például a tanerő pótolhatatlansága.⁶²⁸

A következőkben nem mutatom be egyesével azt, hogy a különböző iskolákból mely tanárokat érintette a katonai szolgálat, nekik hányszor kellett szolgálatot teljesíteniük és milyen időközönként, milyen időtartamban. Ehelyett a kirajzolódó tendenciákra kívánom helyezni a hangsúlyt, így például, hogy a kutatás esztendői során mindvégig megfigyelhetők-e a katonai behívások, vagy esetleg van-e valamilyen dinamikája (pl. valamikor megemelkedik-e a behívások száma stb.)? Továbbá, hogy van-e a tanároknak egy olyan jól körülhatárolható csoportja, amelyet jobban érintettek a behívások? Van-e valamilyen eltérés a fenntartók szerint a behívások számában? Illetve, milyen módon tudták az iskolák a személyállományi kérdéseket kezelni?

Az első kérdés tehát arra vonatkozik, hogy milyen létszámban vettek részt katonai szolgálaton az iskolák tanárai. Egy nagyon fontos megállapítás, hogy a Mi Asszonyunk szerzetesrend Szent Erzsébet Leánygimnáziumának tanári karából senkit nem érintett katonai szolgálat. Ennek egyszerű a magyarázata, hiszen a tanári testület jelentős részét nők alkották, a vizsgálat kiindulási pontjának számító 1939-40-es tanévben például csak 3 rendes és 1 óraadó férfi tanára volt az intézménynek.⁶²⁹

A többi iskolában viszont valamennyi esetben kitűnik, hogy voltak olyan tanáraik, akik teljesítettek néhány hétig, de akár a teljes tanéven keresztül tartó katonai szolgálatot. A Mohácsi Gimnáziumban ez legfeljebb egyszerre 7, a Széchenyi Gimnáziumban 6, a Pius és a Nagy Lajos

---

⁶²⁶ MNL BaML VIII.54. 4. doboz 406/Om.biz.1942. Fodor Ferenc 1942. május 30-án kelt, valamennyi polgári foglalkozásban meghagyottal rendelkező közép-, középfokú és szakiskola igazgatóságának küldött szigorúan bizalmas levele a meghagyások hatályának meghosszabbítása tárgyában

⁶²⁷ MNL BaML VIII.54. 4. doboz 309/Om.biz.1941.sz. Fodor Ferenc 1941. augusztus 21-én kelt, valamennyi közép-, középfokú és szakiskolának küldött levele a háborús személyi szükségletek biztosítása tárgyában

⁶²⁸ MNL BaML VIII.51. 2. doboz 2784/1942-43 Palos Bernardin 1943. március 22-én kelt levele az 1943. február 25-i főigazgatói értekezlet határozatainak végrehajtása tárgyában

⁶²⁹ Szent Erzsébet Leánygimnázium értesítője, 1940: 20-22.

Gimnáziumban 4-4 tanárt érintett.⁶³⁰ Az egyes iskolák esetében viszont nagyon eltérő következtetések vonhatók mindezekkel kapcsolatban le.

A Mohácsi Gimnázium esetében az említett maximális létszám az 1941-es délvidéki bevonuláshoz köthető, ezt követően mindvégig kevesebb tanár teljesített egyszerre katonai szolgálatot.⁶³¹ Ugyanakkor mivel az iskola (például az említett 1940-41-es tanévben) mindösszesen 15 tanárral rendelkezett, ezért a később megjelenő néhány fős katonai szolgálat is jelentős terhet rótt a tantestület többi tagjára. Erre hivatkozva például az intézmény igazgatója 1943 januárjában a testneveléstanár, Mudrány István bevonulásakor azt kérte, hogy hadd csökkentsék le a testnevelésórák számát.⁶³²

A Széchenyi Gimnázium esetében ugyancsak jelentős terhelés érte a személyállományt. Igaz, az első évekre vonatkozóan az értesítők csupán annyit említenek, hogy „többen” teljesítettek szolgálatot.⁶³³ Később azonban 5, illetve az 1942-43-as és 1943-44-es tanévekben 6 tanár teljesített katonai szolgálatot.⁶³⁴ Összességében ez a több mint 30 főt számláló tanári testületben⁶³⁵ jelentős, közel 20%-os tanárhányt jelentett, mintegy hasonló, vagy talán egy kevéssel enyhébb mértékűt, mint amely a Mohácsi Gimnázium esetében látható volt.

A két felekezeti fenntartású iskola esetében mindegyik háborús évben megközelítőleg azonos, az előbbieknél látottaknál alacsonyabb létszámú katonai szolgálatteljesítés tapasztalható. A Pius Gimnázium esetében jellemzően 2-3 tanár teljesített katonai szolgálatot. Kivétel volt az 1943-44-es tanév, amikor 4 tanár is teljesített ilyen jellegű szolgálatot, akik közül valamennyien világi tagjai voltak a tantestületnek.⁶³⁶ Az 1944-45-ös tanévre vonatkozóan viszont csak egy tanár teljesített katonai szolgálatot, legalábbis az iskolai értesítő tanúsága szerint. Egy más forrásban ugyanis az igazgató arról számolt be, hogy 3 (világi) tanár volt érintett a kérdésben.⁶³⁷

A Nagy Lajos Gimnázium esetében is átlagban 3 fős katonai szolgálatteljesítés figyelhető meg. Ugyanakkor az iskola esetében az 1941-42-es, valamint a következő, 1942-43-as tanévben is katonai szolgálatot teljesített Merényi Engelbert, aki azért kiemelendő, mert

---

⁶³⁰ Mohácsi Városi Gimnázium értesítője, 1940: 9., Széchenyi István Gimnázium értesítője, 1943: 10-12., Pius Gimnázium értesítője, 1944: 10-11., Nagy Lajos Gimnázium értesítője, 1940-41: 62.

⁶³¹ Mohácsi Városi Gimnázium értesítője, 1942: 14., Hites: 1943: 9., Hites: 1944: 9.

⁶³² MNL BaML VI.501.a. 29. doboz 233/1942-43 Hites Ferenc 1943. január 14-én kelt, főigazgatónak írt levele a katonai szolgálatra bevonult testnevelőtanár helyettesítése tárgyában

⁶³³ Széchenyi István Gimnázium értesítője, 1940: 8., Széchenyi István Gimnázium értesítője, 1941: 9.

⁶³⁴ Széchenyi István Gimnázium értesítője, 1942: 17-18., Széchenyi István Gimnázium értesítője, 1943: 10-12., Széchenyi István Gimnázium értesítője, 1944: 10-12.

⁶³⁵ pl. Széchenyi István Gimnázium értesítője, 1943: 19.

⁶³⁶ Pius Gimnázium értesítője, 1944: 10-11.

⁶³⁷ MNL BaML VI.501.a. 4. doboz ad 1/1945. Om.biz. Pethő Jenő 1945 február 7-én kelt, a főigazgatónak írt levele a meghagyások előkészítése tárgyában

ciszterci rendi áldozópap volt.⁶³⁸ A mindkét iskolában 20 főt is meghaladó tanári karok⁶³⁹ esetében ezek a számok 10 és 20% közötti tanerőhiányt jelentettek, amennyiben abban a tanárok azonos időben töltötték szolgálatukat, amely a másik két iskolával hasonlatosnak tekinthető adat, amely a háborús évek előre haladásával nem igazán változott és sokkal inkább figyelhető meg egyfajta állandóság, noha a személyeket illetően természetesen volt kismértékű fluktuáció. Leszámítva az egyetlen, a Mohácsi Városi Gimnázium kapcsán említett példát.⁶⁴⁰ Egy másféle tendencia viszont fölfedezhető. Az 1942-43-as tanévtől kezdve találkozhatunk azzal, hogy egyes tanárok egész éves katonai szolgálatot teljesítettek, amely valamennyi intézményben megfigyelhető volt.⁶⁴¹ Ez viszont összességében ettől a tanévtől kezdődően mégis egy magasabb fokú tanárhiányt eredményezett.

Maga az igénybevétel elsősorban a testnevelőket érintette. A mohácsi gimnázium kapcsán ezt már említettem, de ugyancsak szolgálatot teljesítettek testneveléstanárok a Pius Gimnáziumban.⁶⁴² Így, 1943-ban néhány hónapig a több testneveléstanár ellenére is volt olyan időszak, ameddig az intézmény egyetlen ilyen képesítésű tanárral sem rendelkezett.⁶⁴³ A ciszterci gimnázium esetében mindvégig igénybe vették Bobány Antal testneveléstanárt katonai szolgálat céljából,⁶⁴⁴ aki ugyan nem az egyetlen testneveléstanár volt,⁶⁴⁵ azonban mégis hiányt jelenthetett az ő szolgálata, amelyet az mutat, hogy az 1941-42-es tanévben egy nyugalmazott szaktanárral oldották meg a pótlását.⁶⁴⁶ Érdekes viszont, hogy mindeközben a Széchenyi Gimnázium testnevelő tanárai egyáltalán nem teljesítettek katonai szolgálatot, azonban ennek az oka nem derül ki a forrásokból.

A testneveléstanárok ilyen mértékű bevonása azért is különösen érdekes és mutat egyfajta ellentmondást, adott esetben szervezetlenséget, hiszen erre az időszakra a testnevelés tanítása központi kérdés volt, melyet mutat például a mindennapos testnevelés bevezetése.⁶⁴⁷

---

⁶³⁸ Nagy Lajos Gimnázium értesítője, 1942: 39., Nagy Lajos Gimnázium értesítője, 1943: 29.

⁶³⁹ Pius Gimnázium értesítője, 1943: 40., Nagy Lajos Gimnázium értesítője, 1943: 14.

⁶⁴⁰ Mohácsi Városi Gimnázium értesítője, 1941: 9.

⁶⁴¹ Mohácsi Városi Gimnázium értesítője, 1943: 9., Pius Gimnázium értesítője, 1943: 22., Nagy Lajos Gimnázium értesítője, 1943: 29.

⁶⁴² Pius Gimnázium értesítője, 1941: 62., Pius Gimnázium értesítője, 1942: 22., Pius Gimnázium értesítője, 1944: 10-11.

⁶⁴³ Pius Gimnázium értesítője, 1944: 10-11.

⁶⁴⁴ Nagy Lajos Gimnázium értesítője, 1940: 46., Nagy Lajos Gimnázium értesítője, 1941: 62., Nagy Lajos Gimnázium értesítője, 1942: 39., Nagy Lajos Gimnázium értesítője, 1943: 29.

⁶⁴⁵ Nagy Lajos Gimnázium értesítője, 1944: 14.

⁶⁴⁶ Nagy Lajos Gimnázium értesítője, 1942: 39.

⁶⁴⁷ MNL BaML VIII.51. 2. doboz 1092/1941-42 Fodor Ferenc a közép-, középfokú és szakiskolák igazgatóságának küldött levele a mindennapos fél órás testnevelés tárgyában

A testneveléstanárok mellett még az iskolaorvos és (egyszerre) egészségtan tanárok igénybevétele szembetűnő,⁶⁴⁸ de alapvetően bármilyen tanár katonai szolgálatára sor kerülhetett.⁶⁴⁹ Feltehetően más, alkalmassági szempontok voltak fontosabbak. Illetve talán egy további tendencia rajzolható meg: a felekezeti fenntartású iskolákban a szerzetestanárokat többnyire mentesítették, leszámítva a cisztercita Merényi Engelbertet. Ennek ellenére a világi tanárok hiánya is nehézséget jelentett ezen iskolák számára is. A Pius igazgatója egy tankerületi igazgatói értekezleten, ahol a napirendi pontok között szerepelt a tanárok katonai szolgálata is, nehezményezte, hogy a hiány miatt a nem tanári képesítésű rendtársakat is be kellett vonniuk a tanításba.⁶⁵⁰

Fontos kérdés, hogy hogyan oldották meg az iskolák a bevonuló tanárok pótlását. Az általános gyakorlatnak az tűnik, hogy a katonai szolgálat miatt hosszabb-rövidebb ideig kieső tanárok pótlását az intézmény tanárai helyettesítéssel oldották meg. Azonban ennek megoldása igen nehézkes feladat volt, ráadásul a helyettesítést sokszor más szakos tanároknak kellett ellátniuk.⁶⁵¹ Ilyen körülmények között előfordult például a mohácsi gimnáziumban, hogy év közben többszöri órarend változtatásra volt szükség.⁶⁵² Nehezítette a helyzetet, a gimnáziumi tanárok legfeljebb heti 24 órára voltak kötelezhetőek, amelyet nem is kívántak túllépni.⁶⁵³

Egy másik lehetséges megoldás volt, melyről már ugyancsak utatlam, hogy nyugállományban lévő tanárokat vontak be a tanításba. Ilyet a ciszterci gimnázium esetében láthatunk.⁶⁵⁴

A nagyfokú tanárhiányt a tanügyigazgatás úgy próbálta meg kezelni, hogy 1942-ben például korlátozták a tanárok és tanítók honvéd zászlós tanfolyamon való részvételét, elkerülve a tanárhiány fokozódását,⁶⁵⁵ vagy épp engedélyezték, hogy a nem gyakorlóiskolákban is teljesíthessenek tanítási gyakorlatot tanárszakos egyetemi hallgatók.⁶⁵⁶ Igaz, nem bukkantam

---

⁶⁴⁸ Széchenyi István Gimnázium értesítője, 1943: 12., Pius Gimnázium értesítője, 1943: 22., Nagy Lajos Gimnázium értesítője, 1940: 46.

⁶⁴⁹ pl. Mohácsi Városi Gimnázium értesítője, 1943: 9., Széchenyi István Gimnázium értesítője, 1944: 10-12., Nagy Lajos Gimnázium értesítője, 1943: 29.

⁶⁵⁰ MNL BaML VI.501.a. 43. doboz 1273/1943-44 Az 1943 őszén megtartott tankerületi igazgatói értekezlet jegyzőkönyve.

⁶⁵¹ MNL BaML VI.501.a. 29. doboz 233/1942-43 Hites Ferenc 1943. január 14-én kelt, főigazgatónak írt levele a katonai szolgálatra bevonult testnevelőtanár helyettesítése tárgyában

⁶⁵² MNL BaML VI.501.a. 29. doboz 2930/1942-43, 152/1942-43 Hites Ferenc főigazgatónak írt levele Lieli István katonai szolgálata tárgyában

⁶⁵³ MNL BaML VI.501.a. 43. doboz 1273/1943-44 Az 1943 őszén megtartott tankerületi igazgatói értekezlet jegyzőkönyve.

⁶⁵⁴ Nagy Lajos Gimnázium értesítője, 1942: 39.

⁶⁵⁵ MNL BaML VI.501.a. 26. doboz 613/1942-43 Fodor Ferenc 1942. október 7-én kelt, valamennyi közép-, közép fokú és szakiskola igazgatásának, valamint a tanfelügyelőknek küldött levele a tanárok és tanítók részvétele honvéd zászlós tanfolyamokon tárgyában

⁶⁵⁶ MNL BaML VI.501.a. 28. doboz 94.500/1942. IV. 1. Lugosi Mihály miniszteri irodatiszt 1942. november 7-én kelt levele gyakorló tanárok alkalmazása tárgyában

nyomára annak a kutatásom során, hogy a baranyai gimnáziumok ezzel a lehetőséggel éltek volna. Ezenfelül az 1943-44-es tanév őszén a főigazgató engedélyezte az óraösszevonásokat, amely viszont csak a párhuzamos évfolyamok esetében működhetett. Továbbá javaslatként fogalmazódott meg, hogy a tanulók öntevékeny munkát végezzenek, akár a felsőbb évesek ellenőrzése alatt. Az óraszámok csökkentését viszont nem támogatták, félve attól, hogy a tanulók csavargásra használnák fel a felszabadult idejüket.⁶⁵⁷

Mielőtt jelen téma lezárásra kerülne, még meg kell említeni, hogy a katonai behívások időszaka nem ért véget a háborúval. 1945 januárjában ugyanis megkezdődött az új hadsereg föllállítása, amely a 18 és 42 év közötti hadra fogható férfi lakosság sorozásának lehetőségével járt. Természetesen ekkor is sor kerülhetett arra, hogy a polgári foglalkoztatásban nélkülözhetetlen személyek meghagyásban részesüljenek, viszont ezzel újfent megkezdődtek meghagyási eljárások.⁶⁵⁸ Az általam vizsgált iskolából meg is érkeztek az igazgatók által készített meghagyási javaslatok, de készült például a tankerületi főigazgatói hivatal tagjairól is ilyen dokumentum, köztük például Palos Bernardinról.⁶⁵⁹ Ezt követően viszont nem kerültek elő olyan dokumentumok, amelyek azt jelentették volna, hogy katonai szolgálatot teljesítettek tanárok.

Találkozhatunk viszont azzal a jelenséggel, hogy egyes tanárok hadifogságba kerültek és csak jóval a háború után tértek haza. Az általam vizsgált intézmények közül ez három intézményt érintett.

A mohácsi gimnázium két tanára, Erdőhelyi Kálmán és Lieli István, valamint az intézmény igazgatója, Hites Ferenc is hadifogságba került.⁶⁶⁰ Majd az 1945-46-os tanévet még nélkülük kezdte meg az intézmény,⁶⁶¹ bár e tanévben Hites és Erdőhelyi bizonyosan visszatért.⁶⁶²

---

⁶⁵⁷ MNL BaML VI.501.a. 43. doboz 1273/1943-44 Az 1943 őszén megtartott tankerületi igazgatói értekezlet jegyzőkönyve.

⁶⁵⁸ MNL BaML VI.501.a. 4. doboz 1/1945.Om.biz. Melczer Tibor 1945. február 7-én kelt, valamennyi közép-, közép-fokú és szakiskola igazgatóságának küldött levele a meghagyások elkészítése tárgyában

⁶⁵⁹ MNL BaML VI.501.a. 4. doboz ad 1/1945. Pethő Jenő 1945. február 7-én kelt, Palos Bernardinnak küldött levele a meghagyások elkészítése tárgyában, 1.O.M/1944-45 Kühn Szaniszló 1945. február 8-án kelt, Palos Bernardinnak küldött levele a meghagyások elkészítése tárgyában, ad2.biz/1944-45 Debreczeni László 1945. február 8-án kelt, Palos Bernardinnak küldött kimutatása a meghagyások tárgyában, 9. számú meghagyási igazolvány

⁶⁶⁰ MNL BaML VIII.51. 3. doboz 583/1944-45 Kövesi József mb. igazgató 1945. május 25-én kelt jelentése a Mohácsi Városi Gimnázium oktató-nevelő munkájáról.

⁶⁶¹ MNL BaML VIII.51. 4. doboz 6/1945-46 A Mohácsi Városi Gimnázium 1945. szeptember 1-jén tartott alakuló értekezletének jegyzőkönyve

⁶⁶² MNL BaML VIII.51. 4. doboz 135-74/1945-46 Palos Bernardin 1945. november 28-án kelt, a mohácsi gimnázium igazgatóságának küldött levele Hites Ferenc igazgató szolgálatba állítása tárgyában, MNL BaML VIII.51. 4. doboz 233/1945-46 Tanári átképző módszeres értekezletek jegyzőkönyve

A Mohácsi Városi Gimnáziumon túl a Pius és a Széchenyi Gimnázium néhány tanára is érintett volt a kérdésben. Előbbinek egy fizika-mennyiségtan szakos tanár volt 1946 nyarán még mindig hadifogoly.⁶⁶³ Míg a Széchenyi Gimnázium esetében három tanár, Görcs László, Kajdi László, valamint Sávay László tanárok és Murai József altiszt volt hadifogságban, ugyancsak 1946 nyarán.⁶⁶⁴

Maga a hadifogság egyébként nagymértékű nehézséget jelenthetett az oktatásra és országsszerte számos tanárt, tanítót érinthetett, ugyanis 1946 júniusában a kultusztárca szintjén indult egy kezdeményezés a hadifoglyok kiszabadítása érdekében.⁶⁶⁵

4.5.2. Egyéb kérdések

A tanárok kapcsán a legnagyobb, legjelentősebb témakört az általam vizsgált iskolákban a katonai behívások jelentették. Ugyanakkor volt néhány olyan egyéb tényező, amely ha csak eseti jelleggel is, vagy a feltárt források alapján nehezen restaurálható módon, de befolyásolta a tanárok mindennapjait. Ilyen például, hogy a diákok tevékenységeinek támogatása, a hosszúra nyúlt nyári szünetek, vagy olyan közpolitikai események, mint a zsidótörvények, vagy a nyilas hatalomátvétel. A következőkben ezen témák kerülnek bemutatásra, amelyek ha némely esetben egymástól távol esők is, viszont azokkal kapcsolatban olyan alacsony számú forrás került elő, vagy olyan kevés személyt érintett, amely indokolatlanná tette a kérdések önálló alfejezetben történő vizsgálatát.

Elsőként, maradva a tanárok terhelésénél, nagyon röviden arra szeretnék kitérni, hogyan hatottak a tanárookra a diákok többlet feladatai. 1940-ben, ahogy arról a diákok vizsgálata során már volt szó, a leventemozgalomban érintett tanároknak leventeparancsnoki tanfolyamon kellett részt venniük,⁶⁶⁶ amely aztán későbbi esztendőben is előkerült.⁶⁶⁷ Ahogyan a leánylevente mozgalom színrelépésekor a női nemzetvédelmi tanfolyamok is megkezdődtek

---

⁶⁶³ MNL BaML VI.501.a. 116-117. doboz 4477-1/1945-46 Gyulgai Ferenc pécsi gimnázium tanár felesége részére élelmezési illetmény kiutalásához szükséges illetményhivatali törzslap bekérése

⁶⁶⁴ MNL BaML VI.501.a. 116-117. doboz 292/1945-46 Debreczeni László 1946. július 6-án kelt, a tankerületi főigazgatónak küldött jelentése a fogságba esett tanárok tárgyában

⁶⁶⁵ MNL BaML VI.501.a. 116-117. doboz 6620/1946. XII. ü.o. Szőke Zoltán miniszteri tanácsos 1946. június 5-én kelt, a főigazgatóknak, tanfelügyelőknek, egyetemi rektoroknak és egyházi főhatóságoknak küldött levele a hadifogságban levő tanárok hazahozatalának tárgyában

⁶⁶⁶ MNL BaML VIII.61. 7. doboz 2015/1939-40 Fodor Ferenc 1940. május 10-én kelt, valamennyi közép- és középfokú fiúiskola igazgatóságának küldött levele leventeparancsnoki tanfolyam tárgyában

⁶⁶⁷ MNL BaML VIII.52. A ciszterci rend pécsi Nagy Lajos gimnáziuma iktatott iratok 1942-43: 1-626, 1943-44: 1-515. doboz 5897/1941-42/E.sz. Kürti Menyhért 1942 július 2-án kelt, a hatáskörébe tartozó fiú középiskoláknak küldött levele igazgatók iskolai leventeparancsnoki megbízása tárgyában

már 1941 őszétől.⁶⁶⁸ Ugyancsak érintették a tanárokat az önkéntes munkatáborok is, amelyekben a tanárok részt vettek felügyelőként, valamint 1942-43 nyarán egy önkéntes vezetőképző tanfolyamot hirdettek, elsősorban katonaviselt tanároknak.⁶⁶⁹ Vagyis összességében elmondható, hogy a diákokat érintő fontosabb tevékenységekbe szükségszerűen bevonódtak a tanárok is, akik közül ezek igaz csak néhányat érintettek, viszont feltehetően jelentős energiaforrásokat vettek el.

Ezekkel szemben talán valamilyen mértékű könnyebbség lehetett az 1943-ban és 1944-ben esedékes két hosszabb nyári szünet.

Az első ilyen eset idején a nyári szünet hosszán az ősze nyúlt. Ez idő alatt a tanárok azt a feladatot kapták, hogy olvassanak pedagógiai és didaktikai irodalmakat, amelyeknek a leglényegesebb információit aztán megosztották egymással a tanárok nevelési tárgyú értekezleteken.⁶⁷⁰

A következő hosszúra nyúló nyári szünetre az 1943-44-es tanévet követően került sor. Ezúttal ilyen jellegű feladatot a főigazgatótól az iskolák nem kaptak, azonban egyebet igen, hiszen komoly munkaerőhiány volt a háború következtében. Mindez várható is volt, ugyanis a legelőször is a vallás- és közoktatásügyi miniszter 8650/1944. V. K. M. számú rendelete megtiltotta, illetve engedélyhez kötötte a tanítók és tanárok szolgálati állomáshelyének elhagyását.⁶⁷¹ Ezt követően 1944. május 2-án hirdette ki a magyar királyi minisztérium a honvédelmi törvény 141.§-ára hivatkozva az 1670/1944. M. E. számú rendeletet a tanítás szünetelése alatt állami és községi tanítók közigazgatási szolgálatra beosztása tárgyában. E rendelet célja az volt, hogy a közigazgatási hatóságok, hivatalok megnövekedett feladatai miatt beosszák a felszabadult tanerőket közigazgatási feladatok elvégzésére. Maga a rendelet ugyanakkor, ahogy annak elnevezése is mutatta, csak a tanítókra vonatkozott.⁶⁷² A nagyszámú feladat miatt viszont, legalábbis Pécsen a polgármester kezdeményezte, hogy a tanárok, köztük a felekezeti iskolák tanárai is jelentkezzenek a közigazgatási szolgálatra.⁶⁷³ A főigazgató e kérést külön levélben tolmácsolta a ciszterci és a jezsuita gimnázium igazgatóságával is,

---

⁶⁶⁸ MNL BaML VIII.53. 12. doboz 343/1941-42 Masszi Ferenc 1941. szeptember 23-án kelt, a leánygimnázium, a kereskedelmi leányközépiskola, leánylíceum, tanítónőképző, polgári leányiskola és nőipariskola igazgatójának küldött levele a női nemzetvédelmi kerületi vezetői tanfolyam pályázati hirdeteménye tárgyában

⁶⁶⁹ MNL BaML VIII.54. 5. doboz 3078/1942-43 Masszi Ferenc 1943. április 19-én kelt, a közép-, középfokú és szakiskolák igazgatóinak küldött levele önkéntes munkatáborok vezetőképző tanfolyama tárgyában

⁶⁷⁰ MNL BaML VIII.51. 3. doboz 67/1943-44 A Mohácsi Városi Gimnázium 1943. október 15-én megtartott rendkívüli értekezletének jegyzőkönyve; MNL BaML VIII. 54. 6. doboz 18-1/1943-44 A Széchenyi István Gimnáziumban 1943. szeptember 1-jén megtartott alakuló értekezletének jegyzőkönyve

⁶⁷¹ 8650/1944 V.K.M. 1.§

⁶⁷² 1670/1944. M.E. 1.§

⁶⁷³ MNL BaML VI.501.a. 51. doboz 2946-56 Pécs polgármesterének 1944. június 2-án kelt, a ciszterci gimnázium igazgatójának címzett levele tanárok közigazgatási beosztása tárgyában

melyben kérte, hogy önként jelentkezzenek a testület fiatalabb tagjai közigazgatási munkák elvégzésére. Kiemelte és megígérte azzal kapcsolatos személyes közbenjárását, hogy tanári (és szerzetesi) hivatáshoz méltó feladatokat kapnak.⁶⁷⁴

A ciszterci gimnázium esetében nincs információ arról, hogy hányan jelentkeztek közigazgatási szolgálatra, a jezsuita gimnázium esetében viszont egyértelművé vált, hogy szeretnék e feladat alól kivonni magukat. Az igazgató, Pethő Jenő, válaszában tételesen sorolta föl a közigazgatási munka kapcsán szóba jövő (fiatalabb) tanárokat és az indokaikat, amiért nem szeretnék a feladatban részt venni. Így például volt, aki egyéb feladatokat látott el (pl. légó), volt, akinek kisgyermekai voltak, míg egyiküknek a gyenge idegeire való hivatkozással hátrították el a szolgálattételt.⁶⁷⁵

Arról, hogy más iskolákból, így a Széchenyi Gimnáziumból és az ugyancsak felekezeti Szent Erzsébet Leánygimnáziumból Pécssett mennyi tanárt vettek igénybe, nem szólnak a források, ahogy arról sem, hogy Mohácson történtek-e hasonló kezdeményezések. Ugyanakkor 1944 júliusában írt a főigazgatónak Mester Miklós államtitkár, miszerint tudomására jutott, hogy felekezeti tanerőket, köztük tanárokat nem önkéntes, hanem kötelező közigazgatás szolgálatra vettek igénybe, amely szabálysértésnek minősült. Az államtitkár fel is hívta a főigazgató figyelmét, hogy ezeket ne engedje meg, a szabályellenesen kirendelt tanerőket pedig rendelje vissza (leszámítva ez alól a Hadigondozó Hatóságnál szolgálatot teljesítőket), igaz visszamenőlegesen ezen visszaélések kivizsgálásától eltekintettek.⁶⁷⁶

Fontos megvizsgálni a zsidó tanárok helyzetét is. Az 1939. évi IV. törvénycikk, vagyis a második zsidótörvény értelmében az esetleges zsidó tanárokat is sújtották szankciók: 1943. január 1-jéig a zsidónak minősülő tanárokat (leszámítva az izraelita hitfelekezeti vallás tanárokat) nyugdíjazni kellett.⁶⁷⁷ Arra utaló információ nem került elő, hogy ez egyetlen tanárt is érintett volna az általam vizsgált iskolák esetében, ugyanakkor a későbbiekben további szigorítások életbe léptével újabb vizsgálatokra került sor, így 1944 májusában a zsidók közszolgálatának és közmegegyezésének, továbbá ügyvédi működésének megszüntetéséről szóló 1210/1944. M.E. rendelet értelmében a Mohácsi Városi Gimnázium egyik tanárának, Gaál Endrének kezdeményezte a város polgármestere a nyugdíjazását. Arra hivatkozva, hogy

---

⁶⁷⁴ MNL BaML VI.501.a. 51. doboz 2946-56 Pécs polgármesterének 1944. június 2-án kelt, a ciszterci gimnázium igazgatójának címzett levele tanárok közigazgatási beosztása tárgyában; 2946-51/1943-44

⁶⁷⁵ MNL BaML VIII. 61. 7. doboz 2946-51/1943-44 Palos Bernardin 1944. június 2-án kelt, a Pius Gimnázium igazgatóságának küldött levele a tanárok közigazgatási beosztása tárgyában, MNL BaML VIII. 61. 7. doboz 784/1943-44 Pethő Jenő 1944. június 9-én kelt, Palos Bernardinnak küldött levele a a tanárok közigazgatási beosztása tárgyában

⁶⁷⁶ MNL BaML VI.501.a. 56. doboz 86.029/1944.XII.sz. Mester Miklós államtitkár 1944. júliusában Palos Bernardinnak küldött levele tanerők igénybevétele közigazgatási munkaszolgálat tárgyában

⁶⁷⁷ 1939. évi IV. tc. 5.§

az említett rendelet értelmében megkezdődött egy igazolási eljárás vele szemben, amely során az 1941. évi XV. törvénycikk 9.§-ának megfelelően zsidónak volt tekintendő.⁶⁷⁸ Hamar kiderült viszont, hogy ez esetben a rendelet helytelen értelmezéséről volt szó és a város polgármestere már a következő nap hatályon kívül helyezte a rendeletét, az 1210/1944. M.E. sz. rendelet 8.§-ára hivatkozva.⁶⁷⁹ Az esetből arra lehet következtetni, hogy Gaál Endrének legfeljebb két nagyszülője zsidó lehetett, így szülei vagy nagyszülei vegyesházasságban élhettek, azonban ő már keresztényként született (vagy legfeljebb hét éves koráig megkeresztelkedett). Ez viszont már épp elég ok volt arra, hogy a nyilas hatalomátvételt követően internálják. Ennek köszönhetően 1944. október 20-át követően feladatait sem láthatta el.⁶⁸⁰ Ebből az internálásból Gaál egyébként megszökött, amelyet követően a nyilasok halálra ítélték, viszont annak végrehajtása elől sikerrel megmenekült.⁶⁸¹

A nyilas hatalomátvétel nem csak őt, hanem a teljes tanárságot érintette, egészen pontosan a jogviszonyukat, ugyanis az új kormányzat megkövetelte, hogy a tanárok új hivatali esküt tegyenek le. Így 1944. november 22-én, nem sokkal a front térségbe való megérkezését megelőzően küldte ki a rendeletét Lévai István, hogy Pécssett neki, míg Mohácson (és Kaposvárott) a polgármesternek, tegyenek esküt a következő szöveggel:

„Esküszöm a mindenható Istenre, hogy a magyar nemzethez és Magyarországnak nemzetvezetőjéhez, Szálasi Ferenchez hű leszek, az ország törvényeit, törvényes szokásait és a törvényes rendeleteket megtartom, hivatali elöljáróimnak engedelmeskedem, a hivatali titkot megőrzöm és hivatali kötelességeimet pontosan és lelkiismeretesen teljesítem. Isten engem úgy segítjen!”⁶⁸²

Kérdéses, hogy az egyes intézmények tanárai miként viszonyultak ehhez az eskütételhez. Az mindenesetre beszédes, hogy a katolikus tanügyi elnök-főigazgató felhívást intézett a katolikus iskoláknak, hogy a hercegprímás döntése értelmében tegyék le a hivatali esküt,⁶⁸³ amelyből némi vonakodásra lehet következtetni. Egyébként az általam vizsgált iskolák

---

⁶⁷⁸ MNL BaML VI.501.a. 52. doboz 4729/1944. Mohács polgármesterének 1944. május 13-án kelt határozata Gaál Endre zsidó származású tanár szabadságolása tárgyában

⁶⁷⁹ MNL BaML VI.501.a. 52. doboz 4729/1944 Mohács polgármesterének 1944. május 14-én kelt határozata Gaál Endre városi gimnáziumi tanár igazolása tárgyában

⁶⁸⁰ MNL BaML VI.501.a. 57. doboz 96/1944-45 Hites Ferenc 1944. október 20-án kelt, Palos Bernardinnak küldött jelentése Gaál Endre őrizetbevételéről

⁶⁸¹ MNL BaML VIII.51. 3. doboz 518/1944-45 Gaál Endre nyilatkozata az intézet kötelékéből való kiválás tárgyában

⁶⁸² MNL BaML VIII.53. 13. doboz 91/1944-45 Lévai István 1944. november 22-én kelt, valamennyi közép-, középfokú és szakiskola igazgatóságának küldött levele a m. kir. minisztérium 4.070/1944. M.E. sz. rendelete a közszolgálati alkalmazottak esküje tárgyában

⁶⁸³ MNL BaML VIII.53. 13. doboz 2800/1944-45/E. Kürti Menyhért 1944. november 22-én kelt, a KTF jogkörébe tartozó iskolák igazgatóságának küldött levele a hivatali eskü tárgyában

közül csak a Széchenyi Gimnázium kapcsán maradt fenn arról forrás, hogy a tanárok (november 24-én) Lévai felhívásának megfelelően letették a hivatali esküt.⁶⁸⁴ De ez is már Palos elmozdítását követően történt meg, vagyis feltehetően amíg ő volt a főigazgató, hozzá hasonlóan senki nem esküdött föl a nyilas hatalomra. Később, azzal kapcsolatban, hogy a hivatali esküt letévő tanárokat érték-e bármilyen atrocitások azért, mert letették az esküt, nem került elő semmilyen forrás. De feltételezhető, hogy erre nem tekintettek különösebben fontos eseményként, ugyanis az igazolóléjárás kérdései között ez fel sem merült.⁶⁸⁵

Az utolsó téma, melyre a tanárok kapcsán még ki kell térni, az a menekült tanárok helyzete. Azt követően, hogy a front elérte az országhatárt, az ország egyes részei hadművelleti területté váltak, amelyeken szigorú szabályozás mellett ugyan, de kezdetben megpróbálták fenntartani a polgári közigazgatás folytonosságát.⁶⁸⁶ Ennek ellenére megindultak a menekülések, a kényszerű állomáselhagyások 1944 őszén. A menekülőknél a hadművelleti területek kormánybiztosa jelölte ki, hogy hol kell megjeleníteniük, ahol aztán a megfelelő előjárásnak vagy a polgármesternek igazolnia kellett a menekült személyazonosságát.⁶⁸⁷ Illetve a VKM engedélyezte, hogy a KTF a katolikus tanárok beosztásában maga döntsön.⁶⁸⁸

Az így kialakuló mozgásokban a pécsi tankerület, kiváltképp népiskolai szinten egy jó ideiglenes megoldást látott a jelentős tanítóhiány leküzdésére, amelyet egyébként maga a VKM is tanácsolt.⁶⁸⁹ De jelen kutatás szempontjából fontosabb, hogy nemcsak tanítók, hanem menekült gimnáziumi tanárok is megjelentek a tankerületben, így például 1944 őszén a marosvásárhelyi római katolikus gimnázium testneveléstanárát, Rajkay (másutt Rajkai) Tibort osztották be a ideiglenesen a Pius Gimnáziumba.⁶⁹⁰ Ugyanakkor ő érdemben az állását már nem tudta elfoglalni, hiszen bár október 26-án jelentkezett szolgálattételre, 29-én felfüggesztették a tanítást, Rajkay pedig elhagyta a várost, lévén, hogy nem kapott lakást. Viszont Pethő Jenő számolt azzal, hogy a tanítás megkezdése után támaszkodhat majd Rajkay munkájára.⁶⁹¹

---

⁶⁸⁴ MNL BaML VIII.54. 71-4/1944-45 Debreczeni László 1944. november 25-én kelt, Bentzik Mihálynak küldött levele

⁶⁸⁵ MNL BaML VI.501.a. 251. doboz 1345/1944-45 Palos Bernardin 1945. február 24-én kelt, Pécs tanfelügyelőjének és valamennyi pécsi közép-, középfokú és szakiskola igazgatóságának küldött levele a közalkalmazottak igazolása tárgyában

⁶⁸⁶ 1.500. M.E. 2.§

⁶⁸⁷ 1944. évi 47.500. B. M. 1.§

⁶⁸⁸ MNL BaML VIII.61. 7. doboz 2135/1944-45/E Kürti Menyhért 1944. október 7-én kelt, a KIF jogkörébe tartozó valamennyi intézmény igazgatóságának küldött levele menekült tanárok alkalmazása tárgyában

⁶⁸⁹ MNL BaML VI.501.a. 58. doboz 403-1/1944-45 Palos Bernardin tanfelügyelőknek küldött levele a hadművelleti területekről eltávozni kényszerült és a táca alá tartozó köztisztviselők ideiglenes szolgálati helyének kijelölése tárgyában

⁶⁹⁰ MNL BaML VI.501.a. 60. doboz 201985/1944. szám/XII. ü.o. Rajkai Tibor menekült marosvásárhelyi rk. gimnázium testnevelési tanár 1944. október 3-án kelt átmeneti szolgálati beosztása

⁶⁹¹ MNL BaML VI.501.a. 60. doboz 196/1944-45. Pethő Jenő 1944. október 31-én kelt, Palos Bernardinnak küldött levele Rajkay Tibor beosztása tárgyában

A Pius mellett más iskolákban is megjelentek 1944 őszén a menekült tanárok. Bentzik Mihály, a szegedi állami gimnázium igazgatója a Széchenyi Gimnáziumba került beosztásra,⁶⁹² de rajta kívül még négy további menekült tanerő került az iskolába: további egy-egy tanár Szegedről, Naszódra, Csabáról és Újvidékről. Kérdéses, hogy ők valóban tudtak-e csatlakozni a tanári karhoz, ugyanis például Benitzek Mihály sem tartózkodott Pécsen.⁶⁹³

A Szent Erzsébet Leánygimnáziumban is voltak menekült tanerők, viszont a dokumentumokból róluk sem derül ki pontosan, hogy mettől-meddig vettek részt az iskola életében.⁶⁹⁴

A másik két iskola esetében menekült tanárokkal kapcsolatos forrás nem került elő, de feltételezhető, hogy tartózkodtak még a térségben akár beosztást nem nyert, vagy ideiglenes álláshelyét el nem foglaló menekült tanerők, hiszen 1944 decemberében Palos több felhívást is közzé tett a Dunántúl című, helyi jelentőségű napilapban, hogy jelentkezzenek a főigazgatói hivatalban.⁶⁹⁵

1944 őszén aztán Baranya vármegye is hadműveleti területté változott és elrendelték Mohács, valamint Pécs kiürítését is. Mohácson a város 1944. november 19-én elrendelt kiürítése során az iskola iratait és felszereléseit a parancsnak megfelelően Tapolcára szállították két nappal később, mely csomagokat Simon Vendel és Harmat György tanárok kísérték, de az iskola igazgatója is elhagyta a várost.⁶⁹⁶ Rajtuk kívül még egy tanár, Szentirmay Tibor is távozott Tapolcára.⁶⁹⁷ Vagyis négy mohácsi tanár vált „menekült tanárrá”, ugyanakkor kérdéses, hogy ők kaptak-e már menekült tanári pozíciót. Hites Ferencről bizonyosan tudható, hogy nem, a kiürítéssel mozgósították is és feltehetőleg kórházi szolgálatra osztották be Sümegen, így kerülhetett aztán később hadifogságba, ahogy arról már volt.⁶⁹⁸ Egyébként, miután a karhatalom is részt vett a város kiürítésében, a többi tanár is elhagyta Mohácsot, de

---

⁶⁹² MNL BaML VIII.54. 7. doboz 71-2/1944-45 Debreczeni László 1944. október 28-án kelt, a Magyar Királyi Pénzügyigazgatóságnak írt levele Bentzik Mihály menekült igazgató illetményeinek kiutalása tárgyában

⁶⁹³ MNL BaML VIII.54. 7. doboz Debreczeni László 1944. november 7-én kelt levele Bentzik Mihálynak

⁶⁹⁴ MNL BaML VIII.53. 14. doboz ad 146/1944-45 Batai M. Ilon 1945. április 20-án kelt jelentése az 1944/45 iskolai évben szeptember 1 és 1945 április 20 közötti időszakra vonatkozóan

⁶⁹⁵ MNL BaML VI.501.a. 61. doboz 1193/1944-45 Palos Bernardin 1944. december 18-án kelt, az Új Dunántúl szerkesztőségének küldött levele tanügyi hírek tárgyában

⁶⁹⁶ MNL BaML VIII.51. 3. doboz 501/1944-45 A Mohácsi Városi Gimnáziumban 1945. január 30-án megtartott értekezlet jegyzőkönyve

⁶⁹⁷ MNL BaML VIII.51. 3. doboz 510/1944-45 Kövesi József 1945. február 28-án kelt, a főigazgatónak küldött levele a közalkalmazottak igazolása tárgyában

⁶⁹⁸ MNL BaML VIII.51. 3. doboz 582/1944-45 Kövesi József 1945. május 24-én kelt, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek küldött levele elszállított egyének adatai tárgyában

nem Tapolcára távoztak, hanem a környéken élő családjuknál, rokonaiknál kerestek menedéket és csupán egyetlen tanár maradt helyben.⁶⁹⁹

Pécs esetében a kiürítési parancsot nem sikerült végrehajtani, így például Palos sem hagyta el a várost és az iskolák esetében nincs arra utaló forrás, hogy bárki is eleget tett volna a kiürítési parancsnak.

A menekült tanerők állomáshelyre történő visszairányításáról, mely a szovjetek által megszállt területeken az élet újraindításához elengedhetetlen volt, 1945. január 10-én döntött az Ideiglenes Nemzetgyűlés a 16/1945. M. E. számú rendelettel. E rendelet értelmében minden közalkalmazottnak haladéktalanul jelentkezni kellett szolgálati helyén és igazolnia önmagát.⁷⁰⁰ Ennek megfelelően Palos Bernardin is adott utasítást a menekült tanerőknek, hogy térjenek vissza eredeti állomáshelyükre, bár ez nem volt egyszerű feladat, mert az orosz utazási engedélyek beszerzése nehéz volt, ahogy számos tanár nem is szándékozott visszatérni korábbi állomáshelyére.⁷⁰¹

4.6. A pedagógiai munka

4.6.1. A honvédelmi nevelés felértékelődése az oktatásban

A honvédelmi ismeretek bevezetése

Ahogy a 2.2-es fejezetben arról már szó volt, az ifjúság honvédelmi nevelésének és a testnevelésnek egységes vezetés alá helyezése fordulópontot jelentett az oktatás militarizálódásában. Bélydy kinevezését követően azonnal megindult az az irányú törekvés, hogy egy rendes tantárgy formájában valósuljon meg a tanulók honvédelmi nevelése. Végül két tantárgy is létrejött, amelynek keretében ez megvalósult. Az egyik a mindennapos testnevelés volt, a másik pedig a honvédelmi ismeretek.⁷⁰²

---

⁶⁹⁹ MNL BaML VI.501.a. 64. doboz 583/1944-45. Kövesi József 1945. május 25-én kelt jelentése a Mohácsi Városi Gimnázium oktató-nevelő munkájáról

⁷⁰⁰ 16/1945. M. E. 1.§

⁷⁰¹ MNL BaML VI.501.a. 61. doboz 1261/1944-45 Palos Bernardin 1945. január 22-én kelt, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek tett jelentése a pécsi tankerület állapotáról

⁷⁰² Megjegyzés: A honvédelmi nevelés, katonai előképzés iskolákban történő hasonló formájú bevezetése természetesen nem újdonság. Már a duzalizmus korában felvetődött, hogy főként a testnevelés órákon belül meg lehetne kezdeni a diákok katonai előképzését. (Tangl 2017) Majd később egyébként számos egyéb kezdeményezések is voltak, amely valamilyen módon kapcsolódtak a honvédelmi nevelés iskolai térben történő megjelenéséhez. Ezeket a tantárgy megalkotásában szerepet vállaló Saád Ferenc egy 1942-ben és egy 1944-ben született, jelentős részben a tantárgy önlegitimációs céljait szolgáló cikkben össze is foglalta. (Saád 1942 és Saád 1944)

Béldy Alajos nagyon hamar, már 1941 augusztusában kezdeményezte egy, a diákok honvédelmi nevelését szolgáló olvasókönyv elkészítését.⁷⁰³ Ekkor viszont még ennek a használatát az 1942 februárjától kezdődő⁷⁰⁴ mindennapos testnevelésóra keretein belül képzelték el, heti háromszor fél órában.⁷⁰⁵ Nem sokkal ezt követően azonban megfogalmazódott annak a gondolata, hogy a honvédelmi nevelés elméleti részét sokkal inkább egy önálló tantárgy keretein belül lenne szükséges oktatni.⁷⁰⁶ Így ennek terveit már 1941 szeptemberének végén az Országos Közoktatási Tanács elé vitték, amellyel sikerült megegyezni abban, hogy létrehoznak egy bizottságot, amely 1942. január 31-ig előkészít egy heti egy, illetve a felsőbb osztályokban két órában tartandó, „Honvédelem” című tantárgy bevezetéséhez szükséges valamennyi anyagot, így tantervet, részletes utasítást és tankönyveket. A szerkesztőbizottságba egy főt delegált a Közoktatási Tanács Várady József személyében, a katonai vezetés pedig Saád Ferencet nevezte ki erre a pozícióra, akik szerkesztési munkákat hajtottak végre. Ezt követően a tantárgy előkészítésének a munkálata azonnal megkezdődött,⁷⁰⁷ célul kitűzve, hogy egy gyakorlatiasságot szem előtt tartó tantervet állítsanak össze.⁷⁰⁸ A munka gyorsaságát mutatja, hogy 1941 októberének közepére már összeállításra került a tantárgy tanterve és ekkor már a „Honvédelmi ismeretek” elnevezést használták. Ugyancsak ekkor javasolták, hogy 1942 szeptemberével induló tanévtől kerüljön bevezetésre a tankönyvek megírásához szükséges idő miatt, noha Béldy ragaszkodott volna ahhoz, hogy már 1942 elején,

---

⁷⁰³ Blasszauer 2002: 37.

⁷⁰⁴ MNL BaML VIII.51. 2. doboz 1092/1941-42. Fodor Ferenc valamennyi közép-, középfokú és szakiskola igazgatóságának küldött levele a mindennapos félórás testnevelés tárgyában. Megjegyzés: A minden napos testnevelés kapcsán két dolgot érdemes megjegyezni. Az egyik, hogy nagy mértékben ügyeltek a formaiságra. Egy később kiadott rendelet előírta, hogy a diákok ki- és bevonuláskor énekeljenek, jókedvet demonstrálva. (MNL BaML VIII.53. 12. doboz 5087/1941-42 Paraszka Gábor 1942. július 25-én kelt, valamennyi közép-, középfokú és szakiskola igazgatóságának küldött levele a naponkinti testgyakorlás végrehajtása tárgyában) A másik pedig, hogy az iskolánként több száz tanuló egyszerre történő átmozgatása komoly logisztikai kihívást jelenthetett több iskola számára is. Ezt bizonyítja, hogy a testnevelő tanárok mellett a leventeoktatók és a felsőbb éves tanulók (ifjúsvezetők) is segítettek a lebonyolításában. (MNL BaML VIII.51. 2. doboz 1092/1941-42. Fodor Ferenc valamennyi közép-, középfokú és szakiskola igazgatóságának küldött levele a mindennapos félórás testnevelés tárgyában.) Továbbá mivel egyszerűen nem is volt az iskoláknak ehhez megfelelő helyük, szabadtéren, akár közterületen kellett megtartaniuk a mindennapi fél órás testnevelés órát. A Széchenyi Gimnázium például a Perczel utca járműforgalmát záratta le a pécsi rendőrkapitánysággal 10:45 és 11:30 között a testnevelés megtartása érdekében (MNL BaML VIII.54. 4. doboz 3074/1942 A pécsi rendőrfőkapitány-helyettes 1942. szeptember 20-án kelt, a Széchenyi Gimnázium igazgatójának küldött levele a reggeli gyakorlatok megtartása tárgyában). Télen pedig nem kellett megtartani a mindennapos testnevelést, értelemszerűen a hiányzó tornatermi kapacitás miatt. (MNL BaML VIII.53. 12. doboz 5087/1941-42 Paraszka Gábor 1942. július 25-én kelt, valamennyi közép-, középfokú és szakiskola igazgatóságának küldött levele a naponkinti testgyakorlás végrehajtása tárgyában)

⁷⁰⁵ Blasszauer 2002: 37.

⁷⁰⁶ Uo.: 58.

⁷⁰⁷ Uo.: 64-65.

⁷⁰⁸ Uo.: 72.

a folyó tanév második félévétől bevezetésre kerüljön a mindennapos testnevelés órán belül egy alkalommal.⁷⁰⁹

A hosszas előkészítési munkálatokat követően végül a tantárgyat a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1942. május 5-én kelt 106.396. számú rendelete vezette be a népiskola felső tagozatában, a mezőgazdasági népiskolában, a gazdasági és általános irányú továbbképző népiskolában, az iparos és kereskedő tanonciskolában, a polgári iskolában, a gimnáziumban, a gyakorlati irányú középiskolában, a tanítóképzőintézetben, a felső ipariskolában.⁷¹⁰ Majd ezt követően a 110.167/1942. VKM rendelet módosította is a gimnáziumok tantervét, melybe bekerült valamennyi évfolyamon a honvédelmi ismeretek heti egy órában.⁷¹¹ A tantárgy bevezetése bizonyos mértékben más tantárgyakra is hatással volt. Ekképpen például a VII. osztályban megjelenő térképismeret a föld- és néprajz tantárgyból kikerült és a leveteképzés, illetve a honvédelmi ismeretek tananyagába került besorolásra. Ahogy a VI. osztályos vegytan tananyagból is kikerültek azok az ismeretek, amelyek a honvédelmi ismereteken belül megtalálhatók voltak.⁷¹²

A honvédelmi ismeretek tehát 1942 őszétől volt az általam vizsgált valamennyi fiú gimnáziumban kötelező tantárgy. Hamarosan azonban, amely folyamat összhangban van a leánylevente mozgalom létrehozásával, a leányok számára is kötelezővé tették a tantárgyat, így a VKM 1943. április 8-án kelt 8.777/1943. számú rendeletével az 1943-44-es iskolai évtől kezdődően valamennyi, a fiú iskolák kapcsán említett iskolatípusnak megfelelő leányiskolában.⁷¹³

A tantárgy bevezetésével kapcsolatos érdekesség, hogy a fiúgimnáziumokban tanuló leány magántanulók számára is kötelezővé tették már az 1942-43-as tanévben is.⁷¹⁴ Ahogyan egyébként a zsidó tanulók számára is kötelező tantárgy volt, amely a levente mozgalomból történő kizárás fényében nem tűnne magától értetődőnek.⁷¹⁵

---

⁷⁰⁹ Blasszauer 2002: 83.

⁷¹⁰ VKM 106.396/1942 1.§

⁷¹¹ VKM 110.167/1942. 1. melléklet

⁷¹² Uo.: 3. és 6. melléklet

⁷¹³ VKM 8.777/1943 1.§

⁷¹⁴ MNL BaML VIII.54. 5. doboz 1433/1942-43. Masszi Ferenc 1942. november 27-én kelt, valamennyi közép-, középfokú és szakiskola igazgatóságának küldött levele a honvédelmi ismeretek tanítása együttes nevelés tárgyában

⁷¹⁵ MNL BaML VIII.53. 13. doboz 2973/1943-44/E. Kürti Menyhért 1943. november 25-én kelt, a KTF hatáskörébe tartozó valamennyi leányiskola igazgatóságának küldött levele a honvédelmi ismeretek tanítása tárgyában

A honvédelmi ismeretek című tantárgy bemutatása

Jelen disszertáció keretei között nem céltom és a feltárt források alapján nem is áll módomban, hogy a tantárgy célrendszerét és tartalmát részletekbe menően vizsgáljam és bemutassam. Ugyanakkor néhány szempontot, amely a kutatásom során felmerült, mégis fontosnak tartok bemutatni, hiszen így válik értelmezhetővé, hogy többek közt a Baranya vármegyei gimnáziumokban elvégzett oktató és nevelő munka milyen többlettartalommal bővült a háború éveiben. Beleértve ebbe azt, hogy milyen új célok fogalmazódtak meg és azt is, hogy milyen konkrét új tantárgyi elemekkel, tananyagokkal bővült az oktatás a honvédelmi ismeretek című tantárgy bevezetésével. Ráadásul mivel a tantárgyat a leánytanulók számára is bevezették, ezért e kérdés rövid vizsgálata tovább árnyalja a fiúk és leányok nevelése közti párhuzamot is.

Az egyik fontos kérdés tehát, hogy mi volt a tantárgy bevezetésének a célja, milyen nevelési elveket tartott szem előtt. Ezt a tantárgyhoz kiadott részletes utasítás feltehetően pontosan leírja, azonban a kutatás során mindeztidáig e dokumentumot nem találtam meg. Emiatt más forrásokra kell támaszkodnom ennek bemutatásához.

A tantárgy létrehozásában fontos szerepet játszó Saád Ferenc szerint a cél a hősi életforma kialakítása volt. Azt bemutatni a gyermekeknek, hogy az iskolai munka is tekinthető honvédelemnek.⁷¹⁶ Önmagában ez talán még nem is tekinthető új gondolatnak, hiszen az iskola már korábban is a honvédelem egyik színterévé vált, még ha egészen más értelmezésben is.⁷¹⁷ A tantárgy bevezetésével azonban ez úgy tűnik, hogy egy újabb szintre emelkedett és a honvédelem fogalma már szorosan összekapcsolódott a hadsereggel (megemlítve, hogy ez még békeidőben is így van), melynek köszönhetően már logikusnak tűnik, hogy az iskolának kifejezetten a hadseregben elvégzendő feladatokra kell felkészítenie a diákokat.⁷¹⁸ Ez a leventemozgalom korszakban kialakult katonai előképzést szolgáló céljaival is egybevág.

Ezeket a gondolatokat erősíti meg a Széchenyi Gimnázium 1942. szeptember 1-jén, kimondottan a tantárgy bevezetése miatt tartott rendkívüli értekezlet, valamint 1942 decemberében egy Budapesten megtartott, kifejezetten tanároknak szervezett továbbképzés jegyzőkönyve is. Előbbi szerint a tantárgy célja a nemzeti érzés és a katonai szellem kialakítása volt, hogy a diákok képesek legyenek felismerni a nemzet és az állam érdekeit és azokat azonosítsák a saját érdekeikkel. Nemcsak háborúban, hanem békében is.⁷¹⁹ A továbbképzés,

---

⁷¹⁶ Saád 1942: 313.

⁷¹⁷ Pukánszky – Németh 1996.

⁷¹⁸ Saád 1942: 313.

⁷¹⁹ MNL BaML VIII.54. 4. doboz 12-8/1942-43 A Széchenyi Gimnáziumban 1942. szeptember 1-jén tartott rendkívüli értekezlet jegyzőkönyve.

mely bár a budapestvidéki polgári iskolai tanároknak szólt, azonban olyan általános, a nemzetnevelés parafrázisát egy markáns militáns tartalommal kiegészítő tartalmat írt le, amely a célrendszer tekintetében mégis relevánssá teszi az elhangzott előadást. Az előadó lényegében teljesen összekötötte nemzetet a hadseregével, békében és háborúban egyaránt. Ahogy fogalmazott: *„A nemzet és a hadserege egy.”*⁷²⁰ Majd ezt a gondolatot később, az összegzés során jobban kifejtve is megismételte: *„Ezeréves történelmi múltunk lehet csak egyetlen tanítómesterünk. Tízszázados fennállásunk alapjai és az ősi magyar katonai erények. A honvédelem tehát a nemzeti élettal egy. Csak nemzeti érdek van és az egyén csak ennek alárendeletem érvényesülhet. A nemzet fennmaradásának biztosítója pedig a hadsereg.”*⁷²¹

Önmagában a nemzetnevelés fogalomtartalmának ezen kibővítése jól érthetővé teszi azt, hogy miért is volt szükség a tantárgy leánytanulók számára történő bevezetésére is. Mindez persze még nem válaszolja meg azt, hogy leányoknak bevezetett tantárgynak mik voltak a pontos nevelési céljai. A tantárgyhoz készült utasítás ebben is segítséget nyújthatna, viszont ennek ugyancsak fennálló hiányában más forrásokhoz kell nyúlni. Az egyik erről árulkodó, általam feltárt forrás Saád Ferenc egy, a témában jegyzett cikke, a másik pedig a tantárgy tantervének egy töredéke.

Saad Ferenc 1943-ban megjelent cikkében a fiúk képzéséhez hasonló, a mindennapokra kiterjedő és egészen gyakorlatias célokat fogalmazott meg. Ezeket viszont a fiúknak bevezetett tantárgyakkal ellentétben sokkal szorosabban hozzákapcsolta az éppen akkor aktuális hadiállapothoz. Így megfogalmazta például, hogy a háborúhoz „különleges jellembeli tulajdonságokra” van szükség, melyet már a csecsemőkortól kezdve ki kell alakítani, amelyben különleges szerepe van az édesanyának. Emellett megerősítette a kitartás, önfeláldozás szükségességét a gyermekek és nők kapcsán is.⁷²²

A tantárgy tantervének töredékében, amely az első két osztály tananyagát tárgyalja, ugyanez a kettősség figyelhető meg. Egyszerre beszél közvetlenül arról, hogy a háborúban milyen szerepe van az édesanyáknak és egyszerre kiterjeszti a honvédelmet az élet minden területére, kiemelve azt egy háborús narratívából. Így például a következőként fogalmaz: *„Honvédelmi szempontból tehát az otthonok összefogására van szükség. A falu vezetői, a tanítónő, az óvónő, a zöldkeresztes nővér állandóan egy kis közösség ütőerén tartják kezüket. A gyermekek keresztül látják azt, hogy melyik családban van baj, hiba.*

---

⁷²⁰ MNL BaML VIII.54. 4. doboz 12-8/1942-43 A Széchenyi Gimnáziumban 1942. szeptember 1-jén tartott rendkívüli értekezlet jegyzőkönyve.

⁷²¹ Uo.

⁷²² Saád 1943: 536.

A hagyományok tiszteletét népünkben továbbra is fenn kell tartani, a vezető rétegnek pedig tudnia kell, hogy ebben a tekintetben is példaadásra köteles.

Honvédelmi szempontból azonban nemcsak a falusi lakossággal kell foglalkoznunk, hanem a városok erkölcsi életének alakításával is. Sok rossz fakadhat ugyanis a nagyvárosi környezetből. A fényűzés, idegesség, elpuhulás, hangulatingadozás itt sok esetben megtalálható. Megfelelő nemzeti öntudattal azonban küzdhetünk ezek ellen. Küzdhetünk akkor, ha tudjuk, hogy testileg-lelkileg egészséges nemzetet semmiféle társadalmi betegség nem támadhat meg.”⁷²³

Talán nem kizárólag a tantárgyról, hanem annak célrendszeréről is többet elárul a tantárgy tartalma, a megtanulandó tananyag. A részletes utasítás hiányában ezzel kapcsolatban a tankönyvekre tudok támaszkodni, amelyek viszont csak részben tartalmazzák a teljes tananyagot.⁷²⁴ A következőkben e tankönyveket nem szeretném részletekbe menően, tankönyvelemzés módszerével vizsgálni, hiszen ez egy önálló kutatás kereteit alkothatná, ezért a következő táblázatban foglalom össze, hogy az egyes tankönyvek, melyeket két évfolyamonként adtak ki, milyen témákat járnak körül.

A honvédelmi ismeretek tankönyvek fejezetei az évfolyamoknak megfelelően⁷²⁵

Évfolyam	A tankönyv tartalma
I.	A hazafiság és kötelességteljesítés magyar hősei a XVIII. századig
II.	A hazafiság és kötelességteljesítés magyar hősei a világháborúig
III.	Hőseink a világháborúban és katonaföldrajzi ismeretek
IV.	Hőseink a világháború óta és a magyar fegyveres erő szervezete
V.	Hősi magyar élet a mohácsi vész és katonai földrajz
VI.	A végvárok hősi magyar élete és honvédelmi alapismeretek a vegytan köréből
VII.	A szabadságharcok magyar hősei és honvédelmi alapismeretek a természettan körében

⁷²³ A honvédelmi ismeretek tanterve leánytanulók számára: kiadta a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1943. évi április hó 8-án kelt 8777/1943. V. K. M. sz. rendeletével

⁷²⁴ MNL BaML VI.501.a. 30. doboz 9282/1942-43 A M. Kir. Gyermeklélektani Intézetben 1942. december 4-én és az Országos Polgári Iskolai Tanáregyesület Házában december 5-én megtartott, a budapestvidéki tankerület polgári iskolai igazgatóinak szervezett tanfolyamának jegyzőkönyve

⁷²⁵ Honvédelmi ismeretek I-II. 151-152., Honvédelmi ismeretek III-IV. 178-182., Honvédelmi ismeretek V-VI. 188-189., Honvédelmi ismeretek VII-VIII. 247-250., Honvédelmi ismeretek leánytanulók számára I-II. 167-168.

VIII.	Magyar hősök a XX. században, a magyar hadügy fejlődése és az állam megszervezése az egyetemes háborúra
I. (leánytanulóknak)	A hazafiság és kötelességteljesítés magyar nőalakjai a XVIII. századig
II. (leánytanulóknak)	A hazafiság és kötelességteljesítés magyar nőalakjai a világháborúig

Jól látható a táblázat alapján, hogy alapvetően minden évben két részre bontódott a tantárgy kereteiben elsajátítandó ismeret. Egyfelől volt egy ideológiai tartalom, amely különböző olvasmányok segítségével kívánta elérni a nevelési célokat, míg volt egy egészen konkrét, a katonai előképzést szolgáló tartalom. Ez az első két évfolyamra is igaz (legalábbis a leánytanulók esetében bizonyosan), amelyek esetében a tankönyvek kizárólag mintegy olvasókönyvként funkcionálhattak, azonban megjelent mellette egyéb tartalmi elem. Így a leányoknak például ezekben az osztályokban kellett elsajátítaniuk a „női honvédelem szervezetét”, mint a Vöröskeresztet, a Zöldkeresztet, a női híradó szolgálatot. Ugyanígy tárgyalja a tantárgy a nők konkrét háborús feladatait is (pl. légoltalomban betöltött szerep).⁷²⁶ De a felsőbb osztályokban olyan témák is megjelennek, mint a helyes táplálkozás békében és háborúban, illetve konkrét női honvédelmi kiképzés anyagának nevezett témák is előkerülnek, mint például a helyes fűtés, hógazdálkodás, világítás, vagy a női honvédelmi munka, vagy a férfiak feladatainak és helyének átvétele a háborús mindennapokban.⁷²⁷

Összességében tehát elmondható, hogy egy erőteljesen propagandisztikus célokat és közvetlenül a katonai előképzést szolgáló tantárgy került bevezetésre a honvédelmi ismeretek című tantárggyal, valamennyi tanuló számára. Az eddig feltárt források alapján úgy tűnik, hogy a tantárgy a nemzetnevelésen belül erőteljesen áthelyezi a hangsúlyt a honvédelemre, teljes egészében militarizálja az oktatást és a társadalmat (a nemzet és hadserege egy).

Ugyancsak egy érdekes aspektusa a tantárgynak, hogy egy újabb szemponttal gazdagítja a nőnevelés kérdését és a korszakban nőkről alkotott képet. Bár ahogy a leányok leventemozgalmánál is látható volt, ragaszkodik ahhoz a nőképhez, amely a korszakban uralkodott (illetve a „hősök nevelése” gondolattal mélyíti is azt), mégis sajátos módon a nők honvédelem terébe történő beemelése talán egyfajta sajátos egyenlősítésének a részeként is értelmezhető, hiszen ha eltérő feladatokkal és tartalommal megtöltve, de mégis azonos mértékű

⁷²⁶ A honvédelmi ismeretek tanterve leánytanulók számára: kiadta a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1943. évi április hó 8-án kelt 8777/1943. V. K. M. sz. rendeletével

⁷²⁷ Saád 1943: 537-538.

részvételt (totális bevonódást) kíván meg a nőktől és a férfiaktól az élet minden területére kiterjedő „honvédelmi feladatokból”.

Fontosnak tartom ugyanakkor hangsúlyozni, hogy ezeket a megállapításokat a tantárgyra vonatkozó forrásoknak csak egy szűk csoportját megvizsgálva tettem. Egy pontosabb, átfogóbb kép kirajzolása további kutatásokat igényel, amely során egyébként megválaszolásra kerülhetnek például olyan kérdések is, minthogy a tantárgy bevezetésének milyen szerepe volt abba a folyamatban, mely során a VKM igyekezett kiszorítani a diákok ellenőrzéséből a honvédelmi tárcát? Vagy sokkal inkább azt használták ki bizonyos körök, hogy a háborús helyzet lehetőséget teremtett a katonai előképzés iskolákba történő ilyen jellegű direkt bevitelére? Ezen kérdések megválaszolása azonban további kutatásokat igényel, amelyek elvégzése jelen disszertáció témáját tekintve nem állt módomban.

A tantárgy a baranyai gimnáziumokban és annak kivezetése

Az általam vizsgált iskolák esetében a tantárggyal kapcsolatos legelső források, értesítések 1942 augusztusában születtek. Először a katolikus hitfelekezeti iskolák kaptak értesítést a katolikus tanügyi elnök-főigazgatótól arra vonatkozóan, hogy az iskolák igazgatói tanulmányozzák a korábban már általam ismertetett rendeletet, amely a rendes tantárgyak közé emeli be a honvédelmi ismereteket és részben módosítja az óraszámokat és a tananyagokat is. Emellett az elnök-főigazgató javaslatot tett arra is, hogy milyen tanárokat lenne érdemes bevonni a tantárgy tanításába, hiszen a tantárgy létrehozásával párhuzamosan nem kezdődött meg honvédelmi ismeretek tanárok képzése. A főigazgató javaslata az volt, hogy I. és II. osztályban magyar szakos, III. és IV. osztályban földrajz szakos vagy térképolvasást jól ismerő tanár, V. osztályban feltétlenül földrajz szakos, VI. osztályban természetrajz vagy vegytan szakos, VII. osztályban természettan szakos, míg VIII. osztályban történelem szakos tanárnak adják oda a tantárgy tanítását.⁷²⁸ Míg a tankerületi királyi főigazgató, aki még szintén augusztusban értesítette a tantárggyal kapcsolatban az iskolákat, egy olyan utasítást adott, hogy a tantárgyak tanítását elsősorban a leventetanárookra, másodsorban katonai szolgálatot teljesítő tanárookra kell bízni, harmadsorban pedig a történelem és földrajz szakos tanárokat tartja alkalmasnak a tantárgy tanítására.⁷²⁹

---

⁷²⁸ MNL BaML VIII.53. 12. doboz 500/1942-43./E.sz. Kürti Menyhért 1942. augusztus 22-én kelt, a KTF hatáskörébe tartozó valamennyi fiú- és leánygimnázium igazgatóságának küldött levele a honvédelmi ismeretek bevezetésének tárgyában

⁷²⁹ MNL BaML VI.501.a. 31. doboz 5120/1941-42 Fodor Ferenc 1942. augusztus 28-án kelt, valamennyi közép-, közép-fokú és szakiskola igazgatóságának küldött levele a honvédelmi ismeretek átmeneti csökkentésének tárgyában

Kérdéses, hogy az intézmények ezeket az utasításokat mennyire vették vagy tudták figyelembe venni.⁷³⁰ A katolikus tanügyi elnök-főigazgató utasítása kapcsán a ciszterci és jezsuita gimnáziumok vizsgálhatók. A ciszterci gimnázium esetében az látható, hogy az 1942-43-as tanévben törekedett arra, hogy az utasításnak megfelelően ossza be a tanárokat és csak a VII. osztály esetében nem sikerült megfelelő szakirányú tanárt találni, bár itt is természettudományos végzettségű tanár tanította a tantárgyat. Illetve a III. és IV. osztályban volt a kívánatostól eltérő végzettségű a tanár, azonban itt megengedett volt az a kritérium is, hogy a „térképolvasást jól ismerő” tanárra van szükség, amelynek a beosztott tanárok akár meg is felelhettek.⁷³¹ Vagyis a ciszterci gimnáziumban úgy tűnik, teljes mértékig figyelembe vették a felsőbb utasítást. A jezsuita gimnázium esetében viszont egy egészen eltérő kiválasztási gyakorlat figyelhető meg. Csak a II. A és a VIII. osztályok esetében tanította a honvédelmi ismereteket az utasításnak megfelelő végzettségű tanár, illetve a III. és IV. évfolyamok esetében ismét kérdéses, hogy a beosztott tanárok rendelkeztek e megfelelő térképolvasási készséggel. Felmerül a kérdés ugyanakkor, hogy mi lehetett a tanárok kiválasztásának szempontja. Itt érdemes figyelembe venni azt, hogy 11 osztályban, ahol felsorolásra kerül a tárgyat tanító tanárok neve, az osztályfőnökök kerültek beosztásra 8 esetben. Vagyis úgy tűnik, hogy elsősorban az volt a gimnáziumban a tanárok kiválasztásának szempontja, hogy ahol ez lehetséges, ott az osztályfőnök tartsa a honvédelmi ismereteket.⁷³²

A másik két fiúiskolában, vagyis a Széchenyi Gimnáziumban és Mohácsi Városi Gimnáziumban értelemszerűen a katolikus elnök-főigazgató utasításának szempontjait nem lehet figyelembe venni, hiszen azt meg sem kapták. A tankerületi főigazgató utasítását viszont igen, amelyet mint látni fogjuk, nagyjából igyekeztek is betartani az 1942-43-as tanévben. Így a Széchenyi Gimnáziumban szinte minden esetben földrajz vagy történelem tantárgyakat tanító tanárokat bíztak meg a honvédelmi ismeretek tanításával.⁷³³ Míg a Mohácsi Városi Gimnáziumban a nyolc évfolyamból ötöt mindösszesen két tanár (egy földrajz és történelem, valamint egy vegytan és természettan szakos tanár) tanított, a maradék három évfolyamon pedig az adott év tananyagához kapcsolódó szakú tanár tanított.⁷³⁴ Az alapvetően kisebb és a behívások által is jelentősen terhelt tantestületben viszont feltehetően nehéz lett volna csak földrajz és történelem szakos tanerővel megoldani a tantárgy tanítását.

---

⁷³⁰ A tantárgyat tanító tanárokat összegző táblázatok a Mellékletekben találhatóak 1. és 2. Táblázat címen

⁷³¹ Nagy Lajos Gimnázium értesítője, 1943: 30-31.

⁷³² Pius Gimnázium értesítője, 1943: 38-40.

⁷³³ Széchenyi István Gimnázium értesítője, 1943: 16-19.

⁷³⁴ Mohácsi Városi Gimnázium értesítője, 1943: 16-17.

A következő tanévben a tantárgyat tanító tanárok esetében egyfajta átrendeződés figyelhető meg valamennyi iskolában. A ciszterci gimnáziumban az előző évből a III., IV. és VII. osztályos tananyagot már ismerő tanárok maradtak a honvédelmi ismeret tanárok, a többi évfolyamon viszont megváltoztatták a tanár személyét. Részben továbbra is figyelembe véve a tananyag tartalmát, részben viszont eltekintve attól. Így például a II. osztályba egy mennyiségtan és fizika szakos tanár került, a VIII. osztályba viszont egy történelem szakos tanár került beosztásra.⁷³⁵

A Pius Gimnázium esetében egészen új tanárok tanították a tantárgyat, az osztályfőnökök szerepe leértékelődött, viszont a tantárgyi megfelelésnek sem sikerült továbbra sem eleget tenni.⁷³⁶

Ugyancsak nagy átrendeződés tapasztalható a két világi gimnázium esetében is az 1943-44-es tanévben. A Széchenyi Gimnáziumban részben, főként a felsőbb osztályokban törekedhettek a tananyaghoz megfelelő képesítéssel rendelkező tanár kiválasztására. Érdekességképp, így még a tantestület egyik női tagja is tanította a tantárgyat. Alsóbb osztályokban azonban egészen véletlenszerűnek tűnik a tanerők kiválasztása, melynek köszönhetően például ének vagy latin és olasz szakos tanár is tanított honvédelmi ismereteket.⁷³⁷ A Mohácsi Városi Gimnáziumban pedig az első öt osztályt a rajz és művészettörténet szakos és egyben cserkészparancsnok Simon Vendelre bízta és csak a felsőbb három évfolyamot osztották fel a tananyagnak megfelelő szakkal rendelkező tanárok között.⁷³⁸

Az 1943-44-es tanévben a tantárgy a Szent Erzsébet Leánygimnáziumban is bevezetésre került, ahol egyértelműen kitűnik, hogy a beosztásban döntő szereppel bírt az osztályfőnöki pozíció. Az intézmény tíz osztályából hatban az osztályfőnök tartotta a tantárgyat, egyébként részben, de nem kizárólagosan a tananyaghoz kapcsolódó megfelelő szakkal. A VII. és VIII. osztályokban pedig figyelembe vették a tananyaghoz szükséges megfelelő végzettséget.⁷³⁹

Összességében tehát elmondható, hogy az általam vizsgált öt iskola egészen eltérő (beleértve, hogy tanévenként az azonos iskolák is) gyakorlatot követett a tantárgyat tanító tanár kiválasztása kapcsán és egyes esetekben úgy tűnik, hogy a tudatos beosztás helyett csak arra törekedtek, hogy megoldják a tantárgy tanítását. Majd a tantárgy második esztendejében

---

⁷³⁵ Nagy Lajos Gimnázium értesítője, 1944: 14-15.

⁷³⁶ Pius Gimnázium értesítője, 1944: 9-11.

⁷³⁷ Széchenyi István Gimnázium értesítője, 1944: 9-12.

⁷³⁸ Mohácsi Városi Gimnázium értesítője, 1944: 18-19.

⁷³⁹ Szent Erzsébet Leánygimnázium értesítője, 1944: 6-8.

egészen új tanárok is beosztásra kerültek és kiválasztásukkor újabb szempontok kerülhettek figyelembe vételre.

A honvédelmi ismeretek bevezetésével a tanerők közti felosztáson fölül egyéb nehézség is jelentkezett. Ugyanis bár a tankönyvek már megjelentek, valójában azok még nem váltak elérhetővé és még az 1943-44-es tanév megkezdésekor is tankönyv hiány volt.⁷⁴⁰ Így a tanárok rákényszerültek, hogy saját jegyzetek segítségével dolgozzanak, amelyhez kiadásra került egy segédanyag is, Erdélyi Gyula alezredes, egyetemi tanár készítette *A magyarok hadi szervezete és hadvezetési művészete ezer éven át* címmel.⁷⁴¹

A tantárgy első évében a Közoktatási Tanács egyébként igyekezett feltárni, hogy hogyan működik az újabb bevezetett tantárgy és több városban is látogatást tett ennek megfelelően Saád Ferenc, vagyis a tantárgy egyik felelőse, létrehozója, köztük Pécssett is.⁷⁴² Ebből adódóan a tantárggyal kapcsolatos észrevételeiket az általam vizsgált pécsi gimnáziumoknak lehetőségük nyílt, nyílhatott közvetlenül Saádnak előadniuk. Az ezzel kapcsolatos források azonban nem kerültek elő.

Úgy tűnik mindezekből, hogy a tantárgynak még időre lett volna szüksége ahhoz, hogy kiforrjon. Ezt az időt viszont nem kapta meg, ugyanis a szovjet megszállással a honvédelmi ismeretek további sorsa kérdésessé vált. Még a vallás- és közoktatásügyi miniszter által kiadott bármilyen rendeletet megelőzően elrendelte Palos Bernardin az orosz katonai parancsnoksággal történt egyeztetést követően a tantárgy tanításának szüneteltetését a tankerület területén.⁷⁴³ Végül ugyanezt a szünetelést erősítette meg 1945 márciusában a miniszter is, amikor kiadta a tanévre vonatkozó általános utasítást.⁷⁴⁴ Ezek miatt bizonytalanná vált, hogy osztályozható lesz-e egyáltalán a tantárgy. Palos Bernardin emiatt, nem várva a miniszteri rendelkezésre, saját hatáskörben hozott egy ideiglenes intézkedést a várható miniszteri szintű szabályozásig. Ennek értelmében azt az utasítást adta, hogy a földrajz, a történelem és testnevelés tantárgyakra kapott érdemjegyek összevonásából kell majd osztályozni a tantárgyat.⁷⁴⁵

---

⁷⁴⁰ MNL BaML VI.501.a. 43. doboz 1273/1943-44 Az 1943 őszen megtartott tankerületi igazgatói értekezlet jegyzőkönyve.

⁷⁴¹ MNL BaML VIII.52. A Ciszterci Rend Pécsi Nagy Lajos Gimnáziuma Iktatott iratok 1942-43:1-626, 1943-44: 1-515. doboz ad 500/1942-43/E. sz. Kürti Menyhért 1942. szeptember 16-án kelt, a KTF jogkörébe tartozó valamennyi gimnázium és leánygimnázium igazgatóságának küldött levele a honvédelmi ismeretek bevezetésének tárgyában

⁷⁴² MNL BaML VIII.53. 12. doboz 2677/1942-43 Palos Bernardin 1943. március 17-én kelt, valamennyi közép-, közép-fokú és szakiskola igazgatóságának küldött levele Saád Ferenc megbízása tárgyában

⁷⁴³ MNL BaML VI.501.a. 61. doboz 1261/944-45 Palos Bernardin 1945. január 22-én kelt, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek tett jelentése a pécsi tankerület állapotáról

⁷⁴⁴ MNL BaML VI.501.a. 65. doboz A VKM 56.002. számú Általános utasítása az 1944/45-ös tanévre vonatkozóan

⁷⁴⁵ MNL BaML VI.501.a. 63. doboz 1497/1944-45 Palos Bernardin 1945. március 31-én kelt, valamennyi közép-, közép-fokú és szakiskola igazgatóságának küldött levele a honvédelmi ismeretek osztályozása tárgyában

Végül a vallás- és közoktatásügyi miniszter egy egészen kései, július 3-án kelt rendeletben zárta le a honvédelmi ismeretekkel kapcsolatos valamennyi kérdést, ugyanis az ekkor kiadott 1641/1945. III. ü.o. számú rendelet értelmében a tantárgyat törölték az osztályozandó tantárgyak sorából.⁷⁴⁶ Így tehát a honvédelmi ismeretek című tantárgy kevesebb mint három (illetve a leányiskolákban két) tanévet követően megszűnt.

4.6.2. Rendkívül intézkedések a tanítás biztosítása érdekében

Ahogy az már korábban említésre került, magát az oktatás rendjét a háborús körülmények az 1943-44-es tanévtől kezdődően törték meg, amikor 1943 őszén a tanítás nem kezdődhetett meg szeptemberben, majd ugyan ez a tanév 1944-ben már április legelején lezárult. Ezt követően az 1944-45-ös tanév bár elkezdődhetett szeptember legelején, a tanítás hamarosan félbeszakadt és csak 1945 januárjában folytatódhatott. A háború befejezése viszont már azt is eredményezte, hogy egy elnyújtott tanévvel ugyan, de lehetőség nyílt a kiesett két hónap pótlására. Mindazonáltal a tanév befejezésére már egy egészen új helyzetben kellett sort keríteni: a front átvonulása egy új politikai berendezkedést is magával hozott, amely felügyelésében ráadásul jelentős szerepet kapott egy megszálló hadsereg vezetése is. A következőkben azt mutatom be, hogy ezeket a körülményeket milyen rendkívüli szabályozásokkal, intézkedésekkel próbálta meg a tanügyigazgatás kezelni a pedagógiai munka szempontjából.

Az egyik legelső ilyen intézkedés 1943 őszén az volt, hogy a tankerületi főigazgató felhívta az igazgatók figyelmét, hogy rövidítsék a tananyagokat és csökkentsék a dolgozatok számát a tanév várható hosszához igazítva.⁷⁴⁷ Később egy pontosítást is küldött, melyben rögzítette, hogy minden írásbeli dolgozatot igénylő tantárgyból 1-1 dolgozatot kell íratni november és december hónapban, januárban pedig csak akkor van szükség dolgozatra, ha a félév februárig tartana.⁷⁴⁸

Ezt követően a tanév megközelítőleg rendben zajlott, viszont a 8.550/1944. V.K.M. rendelettel április elsején lezárult tanév újabb rendkívüli megoldásokat követelt. A rendelet

---

⁷⁴⁶ MNL BaML VIII.51. 3. doboz 2463/1944-45 Fekete Miklós kereskedelmi középiskolai igazgató 1945. július 20-án kelt, valamennyi közép-, közép fokú és szakiskola igazgatóságának küldött levele a honvédelmi ismeretek osztályozása tárgyában.

⁷⁴⁷ MNL BaML VIII.51. 3. doboz 104-1/1943-44 Palos Bernardin 1943. szeptember 20-án kelt, valamennyi közép-, közép fokú és szakiskola igazgatóságának küldött levele a tanmenet tárgyában. Megj: Mivel az egyes intézmények tananyagcsökkentései csak a Szent Erzsébet Leánygimnázium esetében kerültek elő, ezért ennek bemutatására nem törekszem.

⁷⁴⁸ MNL BaML VIII.51. 3. doboz 902/1943-44 Palos Bernardin 1943. október 26-án kelt, valamennyi közép-, közép fokú és szakiskola igazgatóságának küldött levele a dolgozatok és értekezletek tárgyában

szabályozta, hogy a diákokat az addig gyűjtött érdemjegyek alapján szükséges osztályozni.⁷⁴⁹ Igaz, nyilvánvaló, hogy így még a rövidített tananyagokat sem fejezhették be az iskolák. Érdekesebb kérdés volt viszont az érettségi előtt álló diákok sorsa, amelyet a 8.600/1944 VKM számú rendelet szabályozott. E rendelet értelmében az érettségi vizsgákat április folyamán kellett megtartani. A rendelet már azzal is számolt, hogy esetlegesen magát a vizsgát is megszakítja valamilyen rendkívüli háborús esemény (pl. légiriadó), ez esetben a vizsga addig elvégzett eredménye alapján kellett értékelni, a megszakított érettségit viszont tilos volt folytatni vagy megismételni.⁷⁵⁰ E kérdés szabályozásának szükségességét jól mutatja például az, hogy a decemberi érettségi vizsgálat során is volt példa arra, hogy légiriadó miatt hamarabb kellett befejezni az írásbeli érettségit.⁷⁵¹ Emellett a rendelet fölhívta a figyelmet arra, hogy kerülni kellett a tanév megrövidülése miatt kimaradó tananyag kikérdezését. Továbbá az értékelés során figyelembe kellett venni a diákok korábbi érdemjegyeit és a rendelet is felhívta a figyelmet a méltányos értékelésre.⁷⁵²

Ami magukat az intézményeket illeti, részben eltérő időben került a vizsgálatokra sor. Itt meg kell említeni, hogy ez önmagában nem a háborús körülményekkel van összefüggésben, hiszen a korszakban nem beszélhetünk központi érettségiről.⁷⁵³ Viszont a háborús körülmények ettől függetlenül érintették az érettségi vizsgákat. A Szent Erzsébet Leánygimnázium értesítőjéből tudható, amely az írásbeli érettségiket április 13-án, 14-én és 15-én tartotta, hogy a vizsga első és utolsó napján a miniszteri rendelettel ellentétben délután kezdődött, ugyanis éjszakai és nappali légiriadó is volt. Egyedül a második napon kezdték kora reggeli órában a vizsgát a tanulók. Megkezdett vizsgát viszont nem kellett félbeszakítani.⁷⁵⁴ Ugyanakkor érdekes, hogy bár ugyanezek a napok sor került érettségi vizsgálatra a Pius és a Nagy Lajos Gimnáziumokban is, viszont az értesítők nem számolnak be rendkívüli körülményekről.⁷⁵⁵ Ahogyan a mohácsi és a Széchenyi Gimnázium sem számol be semmilyen zavaró tényezőről.

---

⁷⁴⁹ VKM 8.550/1944 1.§

⁷⁵⁰ VKM 8600/1944 1.§

⁷⁵¹ Pius Gimnázium értesítője, 1944: 59.

⁷⁵² VKM 8600/1944 1.§

⁷⁵³ Bár az 1934. évi XI. tc. 36.§-a szerint az érettségi anyagát és rendjét a vallás- és közoktatásügyi miniszter szabályozta rendelettel minden évben, azonban e szabályozás csak keretezte az érettségit, konkrétumokat nem szabályozott. Így valamennyi évben az általam vizsgált iskolákban eltérő időben, eltérő konkrét tartalmakkal zajlottak az érettségik. A kérdésnek viszont ennél részletesebb utánajárására nem törekedtem, hiszen a magyarországi érettségik történetének vizsgálata nem tartozik jelen munkához.

⁷⁵⁴ Szent Erzsébet Leánygimnázium értesítője, 1944: 30.

⁷⁵⁵ Pius Gimnázium értesítője, 1944: 59.; Nagy Lajos Gimnázium értesítője, 1944: 70.

Összességében tehát az érettségi vizsgákat a körülmények ellenére sikeresen megtartották az általam vizsgált intézmények.⁷⁵⁶

A következő tanévet a 9150/1944 VKM rendelet értelmében már szeptemberben meg kellett kezdeni.⁷⁵⁷ Mivel ebben a tanévben az oktatás már jelentős nehézségekkel küzdött országszerte, a minisztérium irányelveket is kiadott a rendelet végrehajtásához, melyben részletesen szabályozta az iskolai munkát annak megfelelően, hogy az elsődleges prioritás a diákok életének biztonságának biztosítása volt. Ennek érdekében kellett mindent alakítani. Így például az irányelv engedélyezte a diákok azonos fajtájú, de más iskolákból történő átvételét, viszont megtiltotta magánfoglalkozások megtartását.

Ugyancsak kiemelt figyelmet kaptak e szempont miatt a bejáró tanulók, akiktől a rendelet nem várta el, hogy a fokozódó légiveszély mellett naponta bejárjanak. Különösen a tanítás megkezdése előtti és utáni több órás felesleges várakozás miatt. Ezért számukra lehetőség nyílt arra, hogy mintegy távoktatásban végezzék a tanulmányaikat. Az irányelv értelmében ezt oly módon kellett kivitelezni, hogy havi rendszerességgel kellett számukra körlevelet küldeni az elvégzendő feladatokról, megtanulandó leckékről, számonkérésekről. Utóbbi megvalósítását a dokumentum a tanárok hetenként, felváltva történő kilátogatásával szerette volna megoldani. Továbbá jelentős mértékben épített arra is, hogy a tanulókat a szülei segíteni tudják és arra, hogy a diákok megnövekedett szabadidejét fel lehet használni pedagógiai célokra például házi feladatokon keresztül. Ezenfelül az irányelv elvárta a tananyag csökkentését is, számolva azzal, hogy a körülmények nem lesznek adottak az eredményes nevelői munkához. Példaként kiemelve a fontosabbnak ítélt tárgyak kapcsán, mint amilyen a történelem vagy a földrajz volt, az összefüggések megértését várta el a rendelet a tanároktól a részletgazdag tanítás helyett.⁷⁵⁸

Az általam vizsgált intézmények kapcsán nem derül ki, hogy ezeket a konkrét irányelveket, például a bejáró tanulók látogatását milyen mértékben valósították meg a tanárok, de ezen körülmények között, ahogy arról szó volt, nem is tartott sokáig a tanítás, hiszen azt október végén ideiglenesen félbeszakították. Mindezzel együtt a tankerületi főigazgató nem kívánta utasítás nélkül szüneteltetni a tanévet, ezért egy rendkívüli igazgatói értekezletet hívott egybe a pécsi iskolák igazgatóinak a meghívásával, ahol részletes utasítást adott arra vonatkozóan, hogy mi az ideiglenes szünet alatt a teendő. Az utasítás a tanulók tanulmányi

---

⁷⁵⁶ Pius Gimnázium értesítője, 1944: 60, Nagy Lajos Gimnázium értesítője, 1944: 70., Szent Erzsébet Leánygimnázium értesítője, 1944: 30., Mohácsi Városi Gimnázium értesítője, 1944: 39-40., Széchenyi István Gimnázium értesítője, 1944: 33.

⁷⁵⁷ VKM 9150/1944 1.§

⁷⁵⁸ MNL BaML VIII.53. 13. doboz ad 36/1944-45 Irányelvek a VKM 9150/1944.sz. rendeletének végrehajtásához

gondozásával is foglalkozott. A főigazgató elvárta, hogy a tanulók otthon is végezzenek valamilyen munkát, segítve ezt kisebb-nagyobb tanulócsoporthoz megszervezésével, mely munkát a főigazgató önkéntes, juttatás nélküli tevékenységként várta el a tanároktól. A munka megvalósíthatósága érdekében az iskoláknak a segítő-egyesületi tankönyveket a tanulóknál kellett hagyniuk, illetve biztosítani kellett a könyvtár működését, vagyis a tankerületi főigazgató szerette volna elérni, hogy a pedagógiai munka ne szűnjön meg teljesen a tanév ideiglenes és határozatlan idejű félbeszakítása alatt sem.⁷⁵⁹

Ezen utasításnak a megvalósítása a háborús körülmények csaknem lehetetlen volt, de található arra vonatkozó utalás, hogy volt ilyen célú próbálkozás. Ekképpen például a Pius Gimnázium tanárai foglalkozásokat tartottak a szovjet csapatok bevonulásáig.⁷⁶⁰ Mohácson viszont teljesen lehetetlen volt mindez, ugyanis október 25-étől a Duna vonalánál dúltak a harcok és veszélyessé vált a városban tartózkodás, rengeteg tanulót vidékre küldtek a szülei és az iskola igazgatója életveszélyesnek ítélte meg egy esetleges aknabecsapódás miatt a diákok kisebb vagy nagyobb csoportban történő egybegyűjtését. A feladat végrehajtását csak a veszélyeztetettség megszűnését követően látta lehetségesnek.⁷⁶¹ Erre azonban a város kiürítése miatt értelemszerűen már nem kerülhetett sor.⁷⁶²

E rövidített első félév, mely tehát 1944 októberének végével lezárult és csak januárban kezdődhetett újra, végül egyébként értékelhetetlen is volt, a tanulóknak nem adtak félévi osztályzatot. Az első félévhez a következő bejegyzést kellett beírni: „*A félév rövidsége miatt nem volt elbírálható.*”⁷⁶³

Ahogy a Pius igazgatója által írt jelentés is árulkodik róla, ha volt is valamilyen jellegű tanulmányi gondozás, az legkésőbb a szovjet megszállással valószínűleg minden iskolában megszűnt. Ezt követően pedig csak 1945 januárjában indult újra a tanítás. Nem csak az orosz katonai parancsnokság korábban már említett kívánságára, ugyanis 1945. január 19-én rendelkezett róla Teleki Géza, vallás- és közoktatásügyi miniszter, hogy újra kell azt indítani azonnali hatállyal.⁷⁶⁴ Ekkor viszont már egy egészen új helyzetben volt az ország, így a pécsi tankerület is. Noha a konkrét tanév folytatódott és nem egy kvázi új tanév kezdődött. Az iskolai

---

⁷⁵⁹ MNL BaML VIII.51. 3. doboz 905/1944-45 Palos Bernardin 1944. október 30-án kelt, valamennyi közép-, középfokú és szakiskola igazgatóságának küldött levele az igazgatói értekezleten adott utasítások tárgyában

⁷⁶⁰ MNL BaML VI.501.a. 64. doboz 297/1944-45 Pethő Jenő 1945. április 13-án kelt, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek küldött jelentése az iskola helyzetéről

⁷⁶¹ MNL BaML VIII.51. 3. doboz 101/1944-45 Hites Ferenc 1944. november 1-jén kelt, Palos Bernardinnak küldött jelentése az iskola állapotáról

⁷⁶² MNL BaML VI.501.a. 92. doboz 501/1944-45 A Mohácsi Városi Gimnáziumban 1945. január 30-án megtartott rendkívüli értekezlet jegyzőkönyve

⁷⁶³ MNL BaML VI.501.a. 62. doboz Az 1945. január 4-én tartott főigazgatói értekezleten adott utasítások jegyzőkönyve

⁷⁶⁴ VKM 56.000/1945 3.§

munka újraindításában közvetlenül a helyben tartózkodó szovjet katonai vezetőkkel egyeztetett Palos Bernardin, amely a tantervi kérdésekre is kitért. Ezzel kapcsolatban az általános rendelkezés az volt, hogy nem sérthette az elvégzett munka a Vöröshadsereg érdekeit és nem lehetett olyan anyagot tanítani, amely a szovjeteket bíráló propagandának volt értékelhető. Továbbá konkrét tantárgyak esetében tankönyvi korlátozásokat vezettek be, így például nem lehetett tankönyvet használni magyar, történelem, a gazdaságtan, valamint egyháztörténet tanításához. Valamennyi tanárnak jegyzeteket kellett készítenie ezekhez és ebből kellett tanítaniuk. Míg a honvédelmi ismeretek tanítása, ahogy már említve volt, felfüggesztésre került.⁷⁶⁵ Később pedig az orosz parancsnokság kérte az orosz nyelv bevezetését is, melyet a főigazgató rendkívüli tantárgyként engedélyezett, ekkor még a jogszabályokkal ellentétes módon.⁷⁶⁶ A városban állomásozó katonai parancsnokság azonban később még ennél is jobban beavatkozott a konkrét tanulmányi munkába, ugyanis 1945 januárjában megkezdte az iskolák tantervének felülvizsgálatát.⁷⁶⁷ A szovjet katonai parancsnokság tanításba történő illetlen módú beleszólásába a főigazgató aggodalommal tekintett és kérte a vallás- és közoktatásügyi minisztert, hogy mielőbb rendezze a kérdéses ügyeket.⁷⁶⁸ Hamarosan ez meg is történt és Teleki Géza két rendeletben szabályozta a tanév további működését. Az 56.001/1945 VKM rendelet a tanévet szabályozta. Ennek értelmében, pótolva az oktatás két hónapos szünetelését, a tanév egészen július 14-éig tartott: a tanítás július 7-ig, majd az összefoglalásokra ezt követően július 9 és 13 között kellett sort keríteni. A húsvéti szünidő pedig lényegében kiesett és csupán a nagypéntek és húsvét hétfő közötti időszakra korlátozódott.⁷⁶⁹

A rendelet értelmében a tananyagokat rövidíteni kellett, a rendkívüli tantárgyak közé hivatalosan beemelésre került az orosz nyelv, míg a tanév hátralévő részének legfontosabb feladata a világnézeti áthangolás volt.⁷⁷⁰ Ezzel a kérdéskörrel foglalkozott jelentős részben az 56.002/1945 VKM rendelet is, amely a tanév hátralévő részére vonatkozó általános utasítás volt.⁷⁷¹

---

⁷⁶⁵ MNL BaML VI.501.a. 61. doboz 1261/944-45 Palos Bernardin 1945. január 22-én kelt, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek tett jelentése a pécsi tankerület állapotáról

⁷⁶⁶ MNL BaML VI.501.a. 62. doboz 1316/1944-45 Palos Bernardin 1945. február 10-én kelt, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek küldött levele az orosz nyelv tanítása tárgyában

⁷⁶⁷ MNL BaML VI.501.a. 64. doboz 300/1944-45 Kühn Szaniszló, 1945. május 28-án kelt, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek a gimnáziumról küldött jelentése

⁷⁶⁸ MNL BaML VI.501.a. 61. doboz 1261/944-45 Palos Bernardin 1945. január 22-én kelt, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek tett jelentése a pécsi tankerület állapotáról és 1261-1/1944-45

⁷⁶⁹ VKM 56.001/1945 2.§

⁷⁷⁰ Uo. 4-5.§

⁷⁷¹ MNL BaML VI.501.a. 65. doboz A VKM 56.002. számú Általános utasítása az 1944/45-ös tanévre vonatkozóan Megjegyzés: Az oktatás demokratikus átalakításával az 5.3-as fejezetben fogok részletesen foglalkozni

A bemutatott intézkedések olyan rendelkezések voltak, amelyek végrehajtása valamennyi iskola számára kötelező volt. Ami az elvégzett pedagógiai munkával kapcsolatban az intézmények esetében kiemelendő, az az orosz nyelv rendkívüli tantárgyként történő bevezetése, immáron a minisztérium által is elrendelt módon. Egyes iskolákban ez megoldható volt, de voltak olyanok is, amelyek erre nem álltak készen, így annak bevezetése nem is történt meg. Előbbi történt a Pius Gimnáziumban, ahol február 16-án bevezették az orosz nyelvet rendkívüli tantárgyként, köszönhető annak, hogy az egyik tanár az első világháború alatt orosz hadifogságban tartózkodott négy évig, majd később hat évet Lengyelországban is eltöltött, így jól ismerte az orosz nyelvet.⁷⁷² Míg utóbbira példa, vagyis a rendkívül tantárgy bevezetésének elhalasztására, a Mohácsi Városi Gimnázium.⁷⁷³ Ugyancsak nem kezdték meg a tantárgy tanítását a Széchenyi Gimnáziumban, ahol viszont azért nem, mert nem volt jelentkező.⁷⁷⁴ A Nagy Lajos és Szent Erzsébet Gimnáziumok esetében nincs arra vonatkozó forrás, hogy megkezdték-e a nyelv tanítását, és ha nem, akkor milyen okból.

Az előzőekben tehát bemutattam azt, hogy milyen módon érintette a háború a pedagógiai munkát, milyen módon szabályozták azt. A következőkben arra szeretnék kitérni, hogy mindezen körülmények hogyan befolyásolták a diákok helyzetét és a diákok által elvégzett munkát, valamint azt, hogy a tanárok mennyiben látták az elvégzett munkát eredményesnek.

4.6.3. A körülmények diákokra és a nevelői munkára gyakorolt hatása

A háború diákok munkájára gyakorolt hatásának megvizsgálásának legelején mindenképp vissza kell utalnom a 4.4-es fejezetre, amelyben bemutattam, hogy a tanulókra mennyi többlet teher nehezedett. Emiatt már az 1943-44-es tanév őszén több forrásban is megjelent, hogy a diákok leterheltsége rendkívül nagy. Az 1943 őszén megtartott tankerületi főigazgatói értekezlet során napirendi pont is volt e kérdés. A téma előadója szerint egy átlagos 18 éves diák 6-6,5 órát töltött az iskolában, délután négykor kezdhette el a házi feladatának elvégzését és ekkor kezdetét el tanulni, amely akár további hat órát is igénybe vehetett, amely átlagosan összesen napi 10-11 órányi szellemi munkát jelentett. Ráadásul ezt a különböző tanórákon felüli feladatok, különösen a leventekiképzés, a mindennapos testnevelés még tovább súlyosbítottak.

---

⁷⁷² MNL BaML VI.501.a. 62. doboz 284/1944-45 Pethő Jenő 1945. március 24-én kelt, Palos Bernardinnak küldött levele az orosz nyelv tanítása tárgyában

⁷⁷³ MNL BaML VI.501.a. 92. doboz 529-1/1944-45 A Mohácsi Városi Gimnáziumban 1945. április 18-án megtartott rendkívüli értekezlet jegyzőkönyve

⁷⁷⁴ MNL BaML VI.501.a. 62. doboz 168. sz./1944-45 Fábíán István 1945. március 24-én kelt, Palos Bernardinnak küldött levele az orosz nyelv tanítása tárgyában

Ezekben a terheken való csökkentés viszont a főigazgatói hivatal hatáskörén kívül lett volna, így a főigazgató csak különböző kedvezményekkel tudta csökkenteni a diákok terhelését. Egyes esetekben például engedélyezte a 45 perces, az utolsó két óra és a délutáni tanítás esetén pedig a 40 perces tanórákat.⁷⁷⁵ Egy másik forrásban a Széchenyi Gimnázium igazgatója e terheléssel kapcsolatban egyébként úgy fogalmazott, hogy egy felnőtt munkabírását is meghaladja a diákoktól elvárt feladatok teljesítése.⁷⁷⁶

A nagy fokú diákokra nehezedő nyomás mellett éppen ebben a tanévben egy egészen ellentétes hatás is megfigyelhető. Ugyanis a tanév csak későn, 1943 novemberében kezdődött meg. A Mohácsi Városi Gimnázium az I. félévi ellenőrző értekezlete során a tantestület ezzel kapcsolatban azt fogalmazta meg, hogy az elnyúlt vakáció éreztette az intézet tanulóin a hatását. Ahogy a jegyzőkönyv fogalmazott, a gyerekek „játékosak” és fegyelmezetlenek voltak.⁷⁷⁷ Egy másik értekezleten pedig a diákok által elvégzett munkára vonatkozóan említi meg a gimnázium egyik jegyzőkönyve, hogy a tanulás technikájából a diákok kizökkentek, amely miatt a rövidített tanmenetet sem lehetett elvégezni.⁷⁷⁸

Az általam feltárt források között ez csak a mohácsi iskola egyik értekezletének a jegyzőkönyvében fogalmazódott meg, viszont hamarosan Palos Bernardin is küldött egy levelet az igazgatóságoknak, illetve rajtuk keresztül a diákoknak, az értekezletek jegyzőkönyveire hivatkozva, amelyben problémaként emelte ki azt, hogy lankad a tanulók szorgalma, amellyel kapcsolatban összefüggést véltek felfedezni az intézmények a hosszú szünidővel, a sűrített tantervvel, a nyomasztó közhangulattal. Azonban a főigazgató úgy látta, hogy mindez a körülmények ellenére is megengedhetetlen, különösen azért, mert a tanulók „hadibizonyítvánnyal” számoltak, amely viszont alaptalan volt.⁷⁷⁹ Vagyis feltehetően a diákok körében elterjedhetett annak a gondolata, hogy esetleg a háborús esztendő miatt nem azonos súllyal fogják értékelni őket, netalántán a bizonyítványuk nem is lesz kiadható, ahogy egyébként erre később, az 1944-45-ös tanév félévi osztályzatai kapcsán volt is példa.

Később aztán a tanév a hadi körülményeknek megfelelően valóban korábban befejeződött, de ahogy arról már volt szó, sor került az értékelésre. A Széchenyi Gimnázium

---

⁷⁷⁵ MNL BaML VI.501.a. 43. doboz 1273/1943-44 Az 1943 őszi megtartott tankerületi igazgatói értekezlet jegyzőkönyve.

⁷⁷⁶ MNL BaML VI.501.a. 45. doboz 81-42.sz./1943/44 Fábrián István 1943. december 18-án kelt, Palos Bernardinnak küldött levele az ifjúvezetői tanfolyamok tárgyában

⁷⁷⁷ MNL BaML VIII.51. 3. doboz 208/1943-44 A Mohácsi Városi Gimnáziumban 1943. december 20-án megtartott I. félévi ellenőrző értekezlet jegyzőkönyve

⁷⁷⁸ MNL BaML VIII.51. 3. doboz 254/1943-44 A Mohácsi Városi Gimnáziumban 1944. február 22-én megtartott I. félévi osztályozó értekezlet jegyzőkönyve

⁷⁷⁹ MNL BaML VIII.53. 13. doboz 2080/1943-44 Palos Bernardin 1944. január 31-én kelt, valamennyi közép-, középfokú és szakiskola igazgatóságának küldött levele a tanulók szorgalma tárgyában

záróértekezleti jegyzőkönyvében az igazgató elsősorban a diákok tanulmányi eredményének értékelése kapcsán emelte ki, hogy a körülmények megnehezítették a diákok tanulmányait, ráadásul a rövidebb tanév az esetleges javítás lehetőségét is elvette. Emiatt méltányos értékelést javasolt, de felhívta arra is a tantestület figyelmét, hogy ettől függetlenül minden tanuló feltétel nélküli átengedése nem lehet indokolt.⁷⁸⁰

A következő tanév eseményei a tanulók iskolai munkára gyakorolt negatív hatását tovább fokozták. Először az 1944-45-ös tanévben Palos Bernardin tankerületről adott jelentésében kerül elő, hogy a háborús események igen jelentős mértékben rontották a tanulók (valamint a tanerők) fegyelmét.⁷⁸¹ De később ugyanez az iskolák által készített jelentésekben és a különböző értekezletek jegyzőkönyveiben is megjelenik, még ha az egyes intézmények igen eltérő részletességgel is számoltak be a helyzetről. Ezekből az is látszik, hogy nem minden esetben voltak a magatartás- és szorgalombéli hiányosságok általános problémák. A mohácsi gimnázium esetében például úgy tűnt, a tanév vége felé, a májusban megtartott II. félévi ellenőrző értekezlet idejére a legtöbb osztályban a tanulók magaviselete és szorgalma már rendben volt.⁷⁸² De összességében a megbízott igazgató által a vallás- és közoktatásügyi miniszternek küldött jelentésében arról írt, hogy a tanulók kielégítő eredménnyel végezték el a munkájukat.⁷⁸³ Hasonlóan vegyes kép rajzolódott ki a Piusban is már az első félévi osztályozó értekezlet során is.⁷⁸⁴

A Széchenyi Gimnázium igazgatója ezzel szemben úgy fogalmazott a II. félévi módszeres értekezleten, hogy „[A] bizonytalanság nyomasztó érzete megülte tanár és diák lelkét egyaránt. Az egymásnak ellentmondó, legképtelenebb híresztelések, a propaganda céltudatos munkája, mind nyugtalanítólag hatottak a kedélyekre és bénítólag a munkakedvre.”⁷⁸⁵ Később, a tanév végén megtartott évvégi osztályozó értekezlet során is még mindig azt állapították meg a tanárok, hogy a diákok fegyelmi állapota továbbra sem volt jó.

---

⁷⁸⁰ MNL BaML VIII.54. 6. doboz ad 18-21/1943-44 A Széchenyi Gimnáziumban 1944. április 4-én megtartott évvégi osztályozó és záró értekezlet jegyzőkönyve

⁷⁸¹ MNL BaML VI.501.a. 61. doboz 1261/944-45 Palos Bernardin 1945. január 22-én kelt, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek tett jelentése a pécsi tankerület állapotáról

⁷⁸² MNL BaML VI.501.a. 92. doboz 572/1944-45 A Mohácsi Városi Gimnáziumban 1945. május 11-én megtartott II. félévi ellenőrző értekezlet jegyzőkönyve

⁷⁸³ MNL BaML VI.501.a. 64. doboz 583/1944-45 Kövesi József 1945. május 25-én kelt jelentése a Mohácsi Városi Gimnázium oktató-nevelő munkájáról

⁷⁸⁴ MNL BaML VI.501.a. 92. doboz 257/1944-45 A Pius Gimnáziumban 1945. január 31-én megtartott I. félévi osztályozó értekezlet jegyzőkönyve

⁷⁸⁵ MNL BaML VI.501.a. 92. doboz 37-8/1944-45 A Széchenyi Gimnázium 1945. február 17-én megtartott II. félévi módszeres értekezletének jegyzőkönyve

Azonban itt a háborús körülmények között már azt is megemlítették, hogy a tanév is túl hosszúra nyúlt, és a nyári hőség rombolóan hatott a tanulók fegyelmére.⁷⁸⁶

Ebből a sorból némiképp kilóg a Szent Erzsébet Leánygimnázium, amelynek igazgatója a vallás- és közoktatásügyi miniszternek tett jelentésében arról írt, hogy nincsenek különösebb kihágások, a tanulók összetartanak.⁷⁸⁷

Kiemelkedő probléma volt még a tanulók részéről a fegyelem és a szorgalom hiánya mellett a hiányzás is, amely az 1944-45-ös tanévtől kezdődően vált hangsúlyos jelenséggé. Egyes iskolák esetében tudható, hogy már a tanév legelején is rengeteg tanuló kimaradt az oktatásból. Így például a több mint hatszáz fős Piusban⁷⁸⁸ a tanév elején mindösszesen 130 tanuló jelent meg.⁷⁸⁹ Ez a rendkívül nagy arányú hiányzás nem feltétlenül volt igaz minden intézményre, azonban a tanítás felfüggesztését követően a tanulók csak nagyon lassan tértek vissza a iskolákba, amely kimagaslóan nagy arányú hiányzást eredményezett. Az imént említett Pius esetében például a jelentős számú hiányzás miatt a párhuzamos osztályok egy részét össze is vonták.⁷⁹⁰ Majd márciusban már 300 körüli tanuló járt be rendszeresen az iskolába, míg áprilisban már 450.⁷⁹¹

A többi gimnázium esetében nem említik források, hogy már szeptemberben ekkora arányú hiányzással kezdődött volna meg a tanév. Ugyanakkor később ezekben az intézményekben is komoly létszámhiánnyal indult újra 1945-ben a tanítás. Ekképpen az ötszáz fő körüli⁷⁹² ciszterci gimnáziumba 1944 szeptemberében 490 tanuló iratkozott be, a diákok január végi egybehívásakor 222 tanuló jelent meg, majd létszámuk folyamatosan emelkedett és 1945 májusának végén már több mint 400 tanuló látogatta rendszeresen az intézményt.⁷⁹³

A Széchenyi Gimnáziumba szeptemberben 545 nyilvános tanuló iratkozott be, majd januárban komoly hiányzások mellett indult újra a tanítás, de 1945 májusára már több mint 400 tanuló vett részt az oktatásban.⁷⁹⁴

---

⁷⁸⁶ MNL BaML VI.501.a.. 92. doboz 14/1944-45 A Széchenyi Gimnázium 1945. július 11-én megtartott évvégi osztályozó értekezletének jegyzőkönyve

⁷⁸⁷ MNL BaML VI.501.a. 64. doboz 146/1944-45 Bárti M. Ilona 1945. május 29-én kelt, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek küldött jelentése

⁷⁸⁸ Pius Gimnázium értesítője, 1944: 61.

⁷⁸⁹ Pius Gimnázium értesítője, 1945: 8.

⁷⁹⁰ MNL BaML VI.501.a. 92. doboz 257/1944-45 A Pius Gimnáziumban 1945. január 31-én megtartott I. félévi osztályozó értekezlet jegyzőkönyve

⁷⁹¹ MNL BaML VI.501.a. 64. doboz 297/1944-45 Pethő Jenő 1945. április 13-án kelt, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek küldött jelentése az iskola helyzetéről

⁷⁹² Nagy Lajos Gimnázium értesítője, 1944: 71.

⁷⁹³ MNL BaML VI.501.a. 64. doboz 300/1944-45 Kühn Szaniszló, 1945. május 28-án kelt, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek a gimnáziumról küldött jelentése

⁷⁹⁴ MNL BaML VI.501.a. 64. doboz 196-1/1944-45 Fábán István 1945. május 28-án kelt, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek küldött jelentése

A Szent Erzsébet Leánygimnáziumba 461 tanuló iratkozott be szeptemberben, akiknek januárban körülbelül a felét sikerült egybehívni, áprilisra pedig már több mint 300 tanuló látogatta rendszeresen az iskolát. A nagyarányú hiányzás a Piusban tapasztaltakkal azonos módon a párhuzamos osztályok összevonását is megkövetelte.⁷⁹⁵

A mohácsi iskola esetében hasonló volt tapasztalható. Az 1945-ös újraindulást a létszám lassú emelkedése követte. Sajnos a megjelent tanulók konkrét számát, arányát a források nem említik és csak a tendenciáról beszélnek. Illetve arról, hogy a rendszeresen bejáró tanulók között is továbbra is magas a hiányzások száma.⁷⁹⁶

A hiányzások kapcsán még két dolgot kell megemlíteni. Az egyik, hogy mi várt a túl sokat hiányzó tanulókra, kaphattak-e eredményes bizonyítványt a tanév végén? A Rendtartás alapvetően szigorúan vette a tanulók mulasztását. Például, ha egy tanulónak a rendes tárgyak heti óraszámát is elérte az igazolatlan mulasztás, akkor fegyelmi eljárás nélkül is törölni kellett a tanulók sorából.⁷⁹⁷ De pedagógiai szempontból is fontos kérdést vet fel, hogy a túlzott mennyiségű hiányzás mellett miként lehetett értékelni a tanulókat. Erre a Széchenyi Gimnázium igazgatósága fel is hívta a szülők figyelmét.⁷⁹⁸ Igaz, mivel a pedagógiai munkát, ahogy arról még lesz szó, nem lehetett, illetve nem is kellett maradéktalanul elvégezni, talán e kérdés még nem is volt kulcsfontosságú és talán emiatt is szabályozta úgy a vallás- és közoktatásügyi miniszter, hogy mindenki kaphatott bizonyítványt, aki legalább három hónapon keresztül rendszeresen látogatta az órákat.⁷⁹⁹ Sajnos a hiányzó források miatt nem lehet iskolánként tudni, hogy e kedvezménynek köszönhetően a tanulók hány százaléka kapott bizonyítványt és hány százaléka nem felelt meg még ennek a feltételnek sem. Leszámítva a Pius Gimnáziumot, ahol a tanév végén a beírt tanulók kétharmada kapott osztályzatot.⁸⁰⁰

Azok a diákok sem veszítették azonban el a tanulmányaik folytatásának lehetőségét, akik nem feleltek meg az imént említett kritériumnak és nem voltak osztályozhatók, ugyanis ha az 1945-46-os tanévre történő beiratkozásnál túlkorossá váltak volna, akkor azok, akiknek mindez egyetlen éven múlt (vagyis csak az 1944-45-ös tanév elvesztése miatt lettek túlkorosak) és

---

⁷⁹⁵ MNL BaML VI.501.a. 64. doboz ad 146/1944-45 Batai M. Ilona 1945. április 20-án kelt, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek küldött jelentése

⁷⁹⁶ MNL BaML VI.501.a. 92. doboz 572/1944-45 A Mohácsi Városi Gimnáziumban 1945. május 11-én megtartott II

⁷⁹⁷ Rendtartás 30.

⁷⁹⁸ MNL BaML VI.501.a. 92. doboz 37-8/1944-45 A Széchenyi Gimnázium 1945. február 17-én megtartott II. félévi módszeres értekezletének jegyzőkönyve

⁷⁹⁹ VKM 56.001/1945 2.§

⁸⁰⁰ Pius Gimnázium értesítője, 1945: 46.

tudták igazolni, hogy a háború miatt voltak akadályozottak a tanulmányaikban, a főigazgató utasításának értelmében felvehetők voltak a megfelelő osztályba.⁸⁰¹

A nagyszámú hiányzásoknak még egy velejárója volt, amelyet érdemes a diákok kapcsán kiemelni. A gyakorlatban alacsony létszámban működő osztályok lehetővé tették, hogy az iskolák létszámfeletti tanulókat (jellemzően menekült, vagy pécsi, illetve mohácsi lakóhelyű, de más városban tanuló diákokat) vegyenek fel az iskolába a korábban már említett 9150/1944. VKM rendelet alapján. Ezzel a lehetőséggel pedig éltek is, így például a Szent Erzsébet Gimnázium tanulóinak létszámának emelkedése részben ennek tudható be.⁸⁰² De más iskolák is jelezték, hogy vettek fel kényszerből létszámfeletti tanulókat.⁸⁰³

A körülmények diákok munkájára gyakorolt hatása kapcsán egy további szempontot kell megemlíteni. Azt már bemutattam, hogy a tanulók munkájára a különböző forrásokban a pedagógusok az 1944-45-ös tanévben nagymértékben panaszkodtak. De kérdés, hogy mit jelent ez a számokban? Van-e ennek kézzelfogható jele például a diákok előmenetelében? Sajnos az 1944-45-ös tanévre vonatkozó iskolai eredmények csak a Pius Gimnázium esetében érhetők el. Ebből az okból kifolyólag ennek az iskolának a példáján keresztül mutatom be a tanulmányi eredmények alakulását az 1939-40-es tanévtől az 1944-45-ös tanévig.

A tanulók előmenetele alapján az mondható el, hogy a tanulmányi eredményükben a háborús évektől ellenére nem tapasztalhatók különleges kiugrások, még az 1944-45-ös tanesztendő tekintve sem. Megközelítőleg hasonló tanulmányi eredménnyel zártak az egyes tanévekben a diákok.⁸⁰⁴

---

⁸⁰¹ MNL BaML VI.501.a. 66. doboz 2617/1944-45 Palos Bernardin 1945. július 23-án kelt, valamennyi közép-, középfokú és szakiskola igazgatóságának küldött levele a túlkorossá vált tanulók felvétele tárgyában

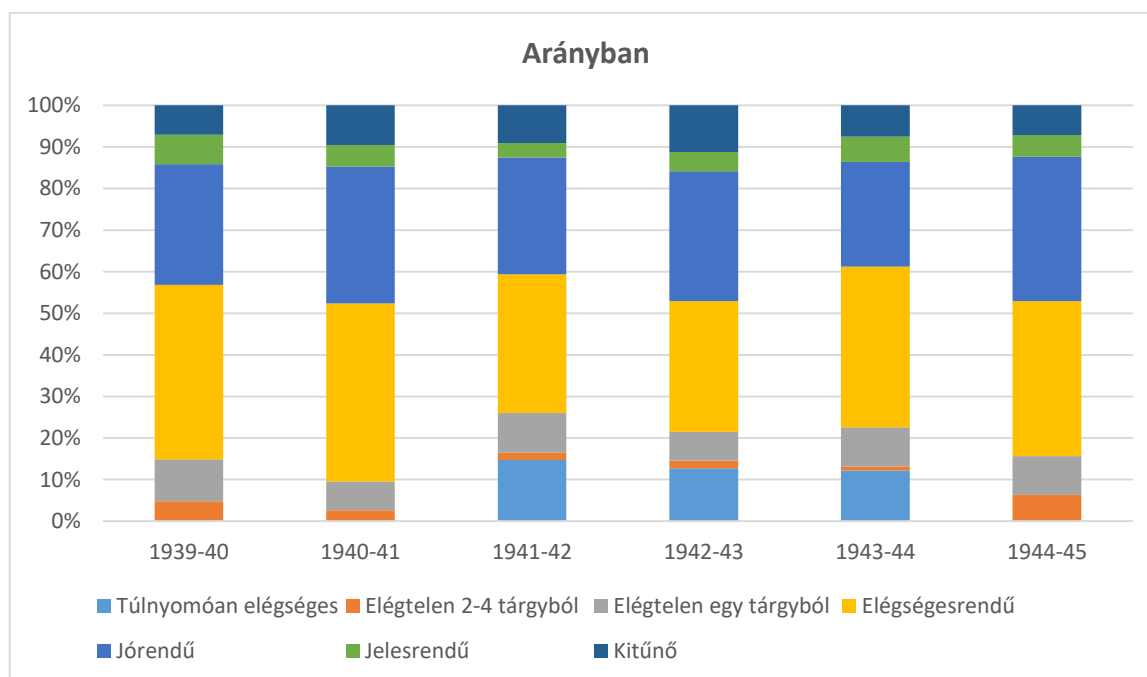
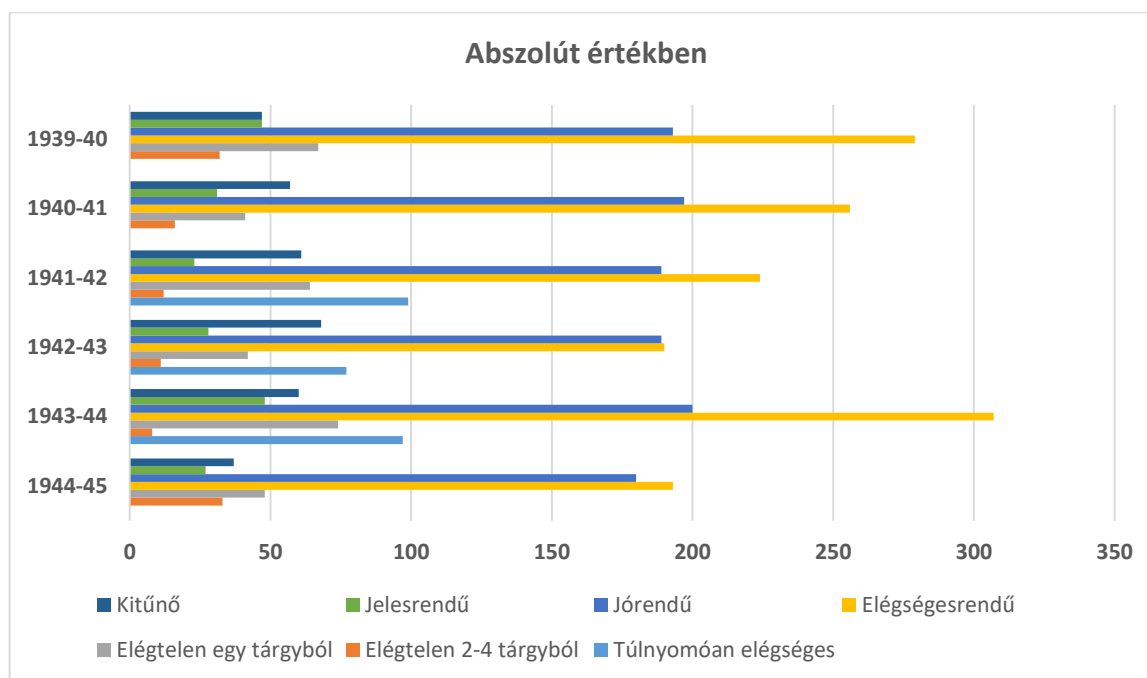
⁸⁰² MNL BaML VI.501.a. 64. doboz ad 146/1944-45 Bárti M. Ilona 1945. április 20-án kelt, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek küldött jelentése

⁸⁰³ MNL BaML VI.501.a. 251. doboz 274/1944-45 Pethő Jenős 1945. március 25-én kelt, Palos Bernardinnak küldött levele a létszámfeletti tanulók tárgyában, MNL BaML VI.501.a. 251. doboz ad 274/1944-45 Pethő Jenő 1945. május 3-án kelt, Palos Bernardinnak küldött levele a létszámfeletti tanulók tárgyában, MNL BaML VI.501.a. 251. doboz 172/1944/45 Fábrián István 1945. március 24-én kelt, Palos Bernardinnak küldött levele a létszámfeletti tanulók tárgyában, MNL BaML VI.501.a. 251. doboz ad 129/1944-45 Bárti M. Ilona 1945. március 18-án kelt, Palos Bernardinnak küldött levele a létszámfeletti felvétel tárgyában

⁸⁰⁴ Pius Gimnázium értesítője, 1940: 95., Pius Gimnázium értesítője, 1941: 105., Pius Gimnázium értesítője, 1942: 74., Pius Gimnázium értesítője, 1943: 75., Pius Gimnázium értesítője, 1944: 65., Pius Gimnázium értesítője, 1945: 49.

Nyilvános és magántanulók általános előmenetele a Pius Gimnáziumban, 1939-1945⁸⁰⁵

Vagyis, ha azt vesszük alapul, hogy a diákok szorgalmára, iskolában nyújtott teljesítményére a különböző értekezleteken panasszal éltek a tantestületek, akkor azt kell feltételeznünk, hogy a gyakorlatban valóban működött egyfajta humánusabb osztályozás. Természetesen ezzel kapcsolatban nem, vagy csak szűkszavúan szólnak a források, de bizonyos, hogy volt ilyen. Például a Széchenyi Gimnázium 1944-45-ös tanévet lezáró évvégi

⁸⁰⁵ Saját szerkesztés, Pius Gimnázium értesítői 1939-1945

osztályozó értekezletén is az első elhangzott gondolat az volt, hogy nem szabad különösen enyhén osztályozni, reális értékelésre van szükség.⁸⁰⁶ Persze azt, hogy a gyakorlatban a reális értékelés alatt mit értettek, nem lehet tudni. Viszont a mohácsi gimnázium esetében ebbe a reális értékelésbe a gyermekek tanulmányi eredményén felül bizonyosan beletartozott a körülmények mérlegelése is, különösen a végzős tanulók esetében: a VIII. osztály egy tanulója elégtelen osztályzatot kapott természettanból, illetve mennyiségtan és mértanból, míg három tanuló magyar nyelv és irodalomból. Két tanuló esetében magyar nyelv és irodalom tantárgyból a tanári kar a tanulók körülményeire hivatkozva, a szaktanár ellenvéleményének dacára ellenére az évvégi osztályzat elégségesre történő módosítását. Emiatt méltányosságból a harmadik tanuló érdemjegyét is elégségesre módosította a szaktanár, amelyhez a tantestület egyhangúlat hozzájárult. A negyedik tanuló példája mutatja viszont, hogy e kedvezményes osztályzást azonban minden körülmények között mégsem gyakorolták, ugyanis a természettan, valamint mennyiségtan és mértanból megbukó tanuló érdemjegyét nem módosították és meghagyták elégtelennek.⁸⁰⁷ Vagyis bár a különböző források szerint a tanulók szorgalmára, magatartására a háború rányomta a bélyegét, az érdemjegyekben ez nem jelent meg.

Összességében tehát elmondható, hogy a pedagógiai munkára jelentős hatást gyakorolt a háború, különösen az 1943-44-es és az 1944-45-ös tanévekben. Az iskolai munkát számos körülmény nehezítette: az épületek túlhasználtaak voltak, vagy nem álltak az iskolák rendelkezésére, a háborús körülmények a tanítás többszöri megszakítását eredményezték. A körülményekhez igazodva a tanárok alapból egy rövidített tantervvel készültek, ám még ezek sem voltak elvégezhetőek. E körülmények értelemszerűen a diákok munkájára is rányomta a bélyegét, akiknek a magatartása és a szorgalma jelentős mértékben csökkent. Mindezt, a forrásokból úgy tűnik, hogy a tanárok is megpróbálták méltányosan, a körülmények figyelembe vételével értékelni.

---

⁸⁰⁶ MNL BaML VI.501.a. 92. doboz 14/1944-45 A Széchenyi Gimnázium 1945. július 11-én megtartott évvégi osztályozó értekezletének jegyzőkönyve

⁸⁰⁷ MNL BaML VIII.51. 3. doboz 610/1944-45 A Mohácsi Városi Gimnáziumban 1945. június 7-én megtartott évvégi osztályozó értekezlet jegyzőkönyve

5. Speciális kérdések

5.1. A légtalom

5.1.1. A magyarországi légtalom kezdetei és szabályozása

A légvédelem és az azzal szorosan összefüggésben lévő polgári légtalom története egészen az első világháború idejéig nyúlik vissza, amikor kiderült, hogy a háború légtérben való megjelenése a hátszágot és így polgári lakosság fenyegetettségét is megnöveli.⁸⁰⁸ Ebből a megfontolásból tehát már 1916 őszén megkezdték a hátszág védelmének szervezését, 1917-ben létrejött a polgári védelem, vagyis a légtalom is.⁸⁰⁹ A légtalom létrehozásával tehát egy passzív, a polgári lakosság védelme érdekében kialakított védekezési stratégia jött létre. Természetesen ezzel együtt létrejött az aktív, fegyveres légvédelem is.⁸¹⁰ Utóbbi azonban nem tartozik a vizsgálatomhoz, így részletesebb bemutatására nem is törekszem.

Az első világháborút követő években valamennyi európai ország megkezdte a felkészülést arra, hogy egy esetleges újabb háború esetén a légi harcok még jelentősebb szerepet kapnak. Ebben egyszerre vettek részt a társadalomra építő tömegszervezetek és központi támogatást élvező szervezetek, amelyek központi módon irányíthatták az esetleges légtalomi feladatokat. Mindennek köszönhetően az 1920-as évek legvégére, illetve az 1930-as évek legelejére valamennyi jelentősebb európai országban tehát a légtalom keretei biztosítottak voltak.⁸¹¹ Az 1930-as évek közepére például a világon már mintegy 51 ország fogadott el a légtalommal kapcsolatos törvényeket.⁸¹²

Magyarországon, bár az 1930-as évek közepére már léteztek légvédelemmel kapcsolatos szervezetek, intézkedések, a trianoni béke feltételei és a szűkös anyagi körülmények miatt a légtalom (és légvédelem) szervezése csak késve indulhatott meg.⁸¹³ Miközben arra komoly szükség lett volna, köszönhetően az ország nagy légi fenyegetettségének, hiszen például a szomszédos országok már az 1930-as évek elején is jelentős légierővel rendelkeztek, amely az évtized végére csak tovább növekedett.⁸¹⁴ Ráadásul az ország kis mérete és a központi jelentőséggel bíró városok országhatárhoz közeli fekvése (Pécs például mindösszesen 5 perc alatt volt repülővel elérhető az ország légtérébe belépve)

---

⁸⁰⁸ Berki 2014: 15.

⁸⁰⁹ Uo. 15.

⁸¹⁰ Olasz 2014a: 75.

⁸¹¹ Berki 2014: 15.

⁸¹² Olasz 2014a: 75.

⁸¹³ Olasz 2015: 153.

⁸¹⁴ Olasz 2014a: 75.

tovább növelte az ország légi fenyegetettségét.⁸¹⁵ Végül a hazai légoltalom megszervezésének első lépéseire az 1930-as évek elején került sor azzal, hogy a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács 1932-ben döntött a hadsereg fejlesztéséről, melybe beletartozott a légierő kiépítése és ehhez kapcsolódóan a légoltalom megteremtése is. Ennek köszönhetően alapították meg aztán 1933 novemberében az Országos Légvédelmi Parancsnokságot.⁸¹⁶ A légoltalom kapcsán viszont az első igazán nagy előrelépést csak az 1935. évi XII., a légvédelemről szóló törvénycikk hozta meg, amely minden 14 és 60 év közötti lakos számára kihirdette a védelmi kötelezettséget.⁸¹⁷ Valamint fontos még megemlíteni, hogy ehhez kapcsolódóan került kiadásra az 1936-os Légoltalmi Utasítás is, amely a törvény végrehajtási utasításait tartalmazta.⁸¹⁸ Ez alapján kezdődött meg valójában a honi légoltalom kialakítása, melynek egy fontos szereplője volt az 1937-ben megalakult Légoltalmi Liga.⁸¹⁹ Ez a szervezet tekinthető a magyarországi légoltalom civil társadalmi hátterének, szervezetének,⁸²⁰ mely szervezetben egyébként számos tanár, így köztük az általam vizsgált gimnáziumok tanárai is részt vettek.⁸²¹ A Légoltalmi Liga felvilágosító munkát végzett, szakmai folyóiratot jelentetett meg, megkezdte a felnőtt lakosság légoltalmi képzését is ismeretterjesztő előadások segítségével, valamint magasabb szintű tanfolyamokat is szerveztek, amelyben fontos szerepe volt az iskoláknak is. Ahogyan megkezdődött a diákok kötelező jellegű légoltalmi kiképzése is.⁸²²

Visszakanyarodva a légoltalmi intézkedésekhez, az országot különböző szempontok szerint osztották föl. Így az egyes településeket kategóriákba sorolták. A legfontosabb politikai, gazdasági, stratégiai központok „A”, a nem fő célpontok közé tartozó, ám fontos objektumokkal rendelkező, így akár célponttá is válható városok „B”, míg a 10.000 főnél nagyobb minden egyéb település „C” légoltalmi besorolást kapott.⁸²³ Később, 1940-ben létrehoztak egy „D” kategóriát is az 5.000-10.000 fő közötti, gazdaságilag nagyobb jelentőséggel bíró településeknek, majd a nemzetközi tapasztalatok alapján az ennél kisebb településeket is osztályozták az imént említett ABC kategória segítségével.⁸²⁴

---

⁸¹⁵ Olasz 2014a: 75.

⁸¹⁶ Berki 2014: 15.

⁸¹⁷ Olasz 2015: 153.

⁸¹⁸ Olasz 2014a: 76.

⁸¹⁹ Olasz 2015: 153.

⁸²⁰ Berki 2014: 16.

⁸²¹ Szent Erzsébet Leánygimnázium értesítője, 1940: 24., Nagy Lajos Gimnázium értesítője, 1941: 92., Széchenyi István Gimnázium értesítője, 1941: 21., Pius Gimnázium értesítője, 1940: 45., Mohácsi Városi Gimnázium értesítője, 1940: 12.

⁸²² Olasz 2014b: 51-52.

⁸²³ Olasz 2014a: 76-77.

⁸²⁴ Olasz 2015: 155.

A települések légoltalmi osztályozása mellett az épületek osztályozására is sor került. I. kategóriába kerültek az országos jelentőséggel bíró épületek, a legnagyobb vállalatok és ipartelepek épületei. II. csoportba kerültek a nagyobb, legalább száz fős jelenléttel bíró intézmények épületei, így többek között az iskolák is. Míg III. csoportba a komolyabb közösségi funkcióval nem rendelkező épületeket sorolták. Ezek légoltalmi irányításáért más és más szereplők feleltek. Az I. kategóriába sorolt épületek légoltalmi intézkedéseit az Országos Légvédelmi Parancsnokság szervezte, a II. kategóriába sorolt épületekét a települések légoltalmi szervezetei, míg a III. kategóriába sorolt épületekét a Légoltalmi Liga.⁸²⁵ Magát a légoltalmi feladatokat pedig az intézmények alkalmazottai, illetve lakóházak esetében a lakók látták el.⁸²⁶

A háború beköszöntével a légoltalom gyorsabb kialakítására lett volna szükség. 1940-től ugyan megkezdődtek a légoltalmi óvóhelyek kialakítása is, azonban egyaránt a közületi és közterületi óvóhelyekben hiány alakult ki, illetve bizonyos településeken maga a légoltalmi szervezettség is komoly hiányokkal küzdött, így a háború alatt is újabb és újabb intézkedések születtek, ahogyan az látható lesz az iskolák kapcsán is.⁸²⁷

5.1.2. A gimnáziumok és a légoltalom

Az iskolák épületei tehát az 1939. évi honvédelmi törvény értelmében II. légoltalmi csoportba kerültek besorolásra, vagyis azon épületek közé, amelyek megóvása honvédelmi érdekekben fontos volt.⁸²⁸ Ez azt is jelenti, hogy a besorolás bizonyos kötelezettségekkel is járt az intézmények számára, melyet alapvetően a honvédelem határozott meg.⁸²⁹ Még akkor is, ha az a város vezetésén, vagy akár a tanügyigazgatáson keresztül jutott el az iskoláig. A légoltalmi kötelezettség pedig azt is jelentette, hogy a légoltalommal kapcsolatos feladatok befolyásolták az iskolai munkát is. Vagyis mint látni fogjuk a tanügyigazgatásnak is reflektálnia kellett azokra a kérdésekre, amelyek a légoltalmi kötelezettség miatt előtérbe kerültek.

A következőkben először bemutatom, hogy az iskolák számára milyen légoltalmi feladatok ellátása vált kötelezővé, majd arra is kitérek, hogy ezekre milyen válaszokat adott a tanügyigazgatás, miként próbálták meg a diákságot felkészíteni a légoltalmi feladatokra és hogy egész pontosan milyen szerepe volt a diákoknak és a tanároknak a légoltalomban.

---

⁸²⁵ Olasz 2014a: 77.

⁸²⁶ Olasz 2015: 157.

⁸²⁷ Uo: 159.

⁸²⁸ 1939. évi II. tc. 137.§

⁸²⁹ MNL BaML VIII.54. 3. doboz 122-1/1939-40. Pécs város légoltalmi vezetőjének 1939. november 9-én kelt utasítása II. légo csoportba tartozó építmények és egyéb vagyontárgyak besorolása tárgyában

Az iskolák épületének II. légoltalmi csoportba történő besorolása tehát bizonyos feladatokkal is járt, melyet a 88.020/el.n.lhv.-193 sz. rendelethez kiadott utasítás rögzített. Az utasítás három fő feladatot jelölt meg a II. csoportba sorolt épületek kapcsán: békeidőben a szervezés, kiképzés és az anyagi előkészület; légvédelmi készültség alatt a légoltalmi végrehajtó szerv és a légoltalmi berendezések készenlétbe helyezése, míg a légiriadók és a légítámadások idején a légoltalmi berendezések működtetése. Az utasítás ezenfelül részfeladatokat is meghatároz, melyek a következők: vezetés, összeköttetés, rendfenntartás; figyelő és helyi riasztó szolgálat; közvetett védekezés; tűzvédelem; tömegvédelem; gázvédelem; mentés; helyreállító és romeltakarító szolgálat; vagyonvédelem és üzemfolytonosság és kiürítés.⁸³⁰

Az imént leírtak voltak tehát a legfontosabb elvégzendő feladatai az intézmények légoltalmi parancsnokainak (akik 1944-től már csak a tanszemélyzet tagjai lehettek⁸³¹) és az abban résztvevő szolgálatnak. Ezek a gyakorlatban, melynek nyoma volt az iskolai értesítőkből és iskolai ügykezelés során keletkezett iratokban, a légoltalmi tervekben és az óvóhelyek kialakításában, a szükséges eszközök beszerzésében nyilvánultak meg. Ugyanakkor az is elmondható, hogy a légoltalmi felkészülés már a honvédelmi törvényt és az imént említett honvédelmi minisztériumi rendeletet megelőzően is megkezdődött. Természetesen nem egyfajta öntevékeny folyamatként, hanem felsőbb utasításra. Így bizonyos, hogy folyamatban volt olyan védelmi eszközök beszerzése, mint amilyenek a gázálarcok.⁸³² De az is feltételezhető, hogy már 1937-ben megkezdődött a légoltalmi tervek előkészítése, ha nem is bizonyosan mindenhol. Ez évben ugyanis a mohácsi polgármester felszólította a városi gimnázium igazgatóját, hogy nyújtsa be az iskola légoltalmi tervét,⁸³³ aminek az igazgató ennek eleget is tett és ebből megtudhatjuk, hogy az iskola épülete egy légoltalmi körzetet képzett. A légoltalmi őrséget 1 tanár, 5 VII. osztályos és 7 VI. osztályos tanuló látta el, míg a védőszemélyzetet a tanítás idején a tanulók, tanítás idején kívül pedig az internátus 25 lakója látta el.⁸³⁴

Az intézmény külön tervvel rendelkezett arra az esetre, ha csupán légvédelmi készültség lenne és külön tervvel arra, ha légiriadó. Légi fenyegetettség esetén a következő protokoll

---

⁸³⁰ MNL BaML VIII.54. 3. doboz 122-2/1939-40. A II. légoltalmi csoportba sorolt vagyontárgyakhoz kapcsolódó feladat

⁸³¹ MNL BaML VI.501.a. 49. doboz 2421/1943-44 Masszi Ferenc tanügyi tanácsos 1944. március 2-án kelt, a középiskolák igazgatóinak írt levele az iskolák légoltalmi parancsnokainak kijelölése tárgyában

⁸³² MNL BaML VI.501.a. 3. doboz 895-1936-37.sz. Koch Nándor tanügyi főtanácsos 1937. március 5-én kelt, a középiskolák igazgatóinak írt levele az iskolák gázálarccal való ellátása tárgyában

⁸³³ MNL BaML VI.501.a. 3. doboz 5675/1937 A mohácsi polgármester 1937. szeptember 3-án kelt, Kuzmics Ferencnek küldött levele a légoltalmi tervek elkészítése tárgyában

⁸³⁴ MNL BaML VI.501.a. 3. doboz 189/1937 A Mohácsi Városi Gimnázium légoltalmi terve

betartására került volna sor a légoltalmi terv alapján. Legelőször a légoltalmi figyelők és a távbeszélők foglalták volna el a helyüket. Ezzel egyidőben a tűzelfojtó őrök feladata lett volna a homok padlásra vitele és ott szétszórása, a vizeshordók és egyéb felszerelések előkészítése. A terv alapján a riadó csengő megszólalását követően mindenki elfoglalta volna a számára kijelölt helyet és megbeszéljük a munkabeosztást. Mindeközben az óvóhely ablakai bezárásra kerültek volna, az óvóhely előtere klórmésszel fel lett volna szórva, valamint sor került volna az elsötétítésre is.⁸³⁵ Légiriadó esetén a terv szerint őrsek elfoglalják a helyüket és ellátják feladataikat (pl. ablakok kinyitása), illetve a tanulók az előírt sorrendben elvonulnak az óvóhelyre, melyet aztán elzárnak. Végül a légiveszély elmúltával a küldönc értesíti az óvóhelyen tartózkodókat és megkezdődik a károk helyreállítása.⁸³⁶ A légoltalmi terv emellett felsorolja a szükséges felszereléseket is és a még végrehajtandó munkákat. Ezek közül ami kiemelendő, hogy e terv szerint szinte semmi nem állt még az iskola rendelkezésére ahhoz, hogy a légoltalmi tervet maradéktalanul végre hajtsák. A gázbiztos óvóhelyek építése ugyanolyan feladat volt, miként a padlás lomtalanítása vagy épp a feladatok ellátásához szükséges eszközök (pl. klórmész), valamint egyéni és szakfelszerelések beszerzése (pl. gázálarc, balta, hordágy stb.).⁸³⁷ A forrásokból nem derült ki, hogy ezt a légoltalmi tervet a város légoltalmi parancsnoka elfogadta-e, vagy később készült-e újabb légoltalmi terv. Későbbi forrásokból viszont még annyit tudható, hogy 1943-ban az intézmény légoltalmi parancsnoka Staub Ádám, helyettese pedig Simon Vendel, a segélyosztag parancsnoka pedig Gaál Endre volt.⁸³⁸

Feltehető, bár a többi iskola esetén a kutatás során nem került elő, hogy a légoltalmi tervek benyújtása valamennyi intézmény számára kötelező volt. Függetlenül attól, hogy azok egy más városban voltak. Ugyanis 1940 augusztusában a város polgármestere értesítette arról a Széchenyi Gimnázium igazgatóját, hogy a honvédelmi miniszter a II. csoportba sorolt épületek légoltalmi terveinek felülbíráását és végrehajtását személyi és anyagi okokra hivatkozva felfüggesztette.⁸³⁹ Az elkövetkezendő két évben pedig szünetelt is ezeknek a benyújtása és csak 1942. szeptember 26-án írt ismételten az iskolának a polgármester, hogy a honvédelmi miniszter 135.000-el/35-1942.sz. rendeletének utasítása alapján a II. csoportba

---

⁸³⁵ MNL BaML VI.501.a.. 3. doboz 189/1937 A Mohácsi Városi Gimnázium légoltalmi terve

⁸³⁶ Uo.

⁸³⁷ Uo.

⁸³⁸ MNL BaML VIII.51. 3. doboz 83/1943-44 A Mohácsi Városi Gimnáziumban 1943. október 27-én tartott alakuló értekezlet jegyzőkönyve

⁸³⁹ MNL BaML VIII. 54. 3. doboz 28-1/1940-41 Pécs város polgármesterének 1940. augusztus 30-án kelt, a Széchenyi Gimnázium igazgatójának írt levele a II. légoltalmi csoportba sorolt építmények légoltalmi tervei elkészítésének és végrehajtásának felfüggesztése tárgyában

sorolt vagyontárgyak, vagyis köztük az iskolák, légoltalmi tervét el kell készíteni.⁸⁴⁰ Erre a felhívásra vonatkozóan csak a Széchenyi Gimnázium légoltalmi terveit találtam meg. De bizonyos, hogy más iskoláknak is kellett ilyet benyújtaniuk. A Ciszterci Gimnázium értesítőjéből kiderül, hogy az 1942-43-as tanévben benyújtották a légoltalmi tervet. Továbbá az is kiderül, hogy az iskola tanárai közül légoltalmi vezetői képzésen Molnár Rajmund, légoltalmi parancsnoki képzésen Oppermann Balduin és Fegyeli Román, egészségügyi parancsnoki képzésen Horvát Adolf, tűzoltóparancsnoki képzésen pedig Kertész Gotthárd vett részt. Így feltételezhetjük, hogy ezen pozíciókat e tanárok töltötték be.⁸⁴¹

A polgármester felhívására a kész légoltalmi tervet a Széchenyi Gimnázium 1942 novemberében nyújtotta be,⁸⁴² amely egy tíz oldalas dokumentum és pontosan szabályozza az intézményben légi támadás esetén életbe lépő protokollt.

A légoltalmi tervből megtudhatjuk, hogy az épület, melynek földszintjén hat darab üzlet is helyet kapott, illetve amelyhez hozzátartozott 2 altiszti lakás is, légoltalmi szempontból kedvező tulajdonságokkal rendelkezett. Vastag, 1 méter szélességet meghaladó falakkal, szűk ablakokkal és erős födémmel, valamint gerendázattal ellátott épületről van szó. Az épület a pinchálózatának köszönhetően rendelkezett saját óvóhellyel is. Igaz, ez utóbbi jelentős, 1500 pengőt meghaladó költségeket jelentő javításokat igényelt ahhoz, hogy valóban elláthassa óvóhelyi feladatait. Ekképpen például a takarítására volt szükség, mindamellettt különböző renoválási munkákra (pl. lépcsők javítása, világítás kialakítása) és a gázbiztonság növelésére (gázbiztos ajtó, gázbiztos szellőző elzáró). Ráadásul ezek csak a legszükségesebb feladatok voltak, az intézmény ugyanis ekkor még úgy tudta, hogy 1943. augusztus 1-jét követően új épületében, a Kardos Kálmán utca 5-ben folytatja a munkáját, így csak ezeket vette számításba.⁸⁴³

Az intézmény légoltalmi parancsnokának Nagy János gimnáziumi tanárt említi meg a terv, helyettesének pedig Végh Istvánt, ugyancsak az intézmény tanárát.⁸⁴⁴ Később ezen a ponton módosítani kellett az intézmény légoltalmi tervét, ugyanis őket nem fogadták el, mint az intézmény légoltalmi parancsnoka és helyettese, mivel a Légoltalmi Liga őket légoltalmi oktatóként kívánta foglalkoztatni, így az intézmény légoltalmi parancsnoka Felföldy Ferenc,

---

⁸⁴⁰ MNL BaML VIII. 52. A Ciszterci Rend Pécsi Nagy Lajos Gimnáziuma Iktatott iratok 1942-43:1-626, 1943-44: 1-515. 128/1942-43 Pécs város polgármesterének 1942. szeptember 26-án kelt, a Nagy Lajos Gimnázium igazgatójának címzett levele az intézet légoltalmi vezetőjének kijelölése és a légoltalmi tervezet tárgyában.

⁸⁴¹ Nagy Lajos Gimnázium értesítője, 1943: 39.

⁸⁴² MNL BaML VIII. 54. 5. doboz 62-3/1942-43 A Széchenyi Gimnázium légoltalmi terve

⁸⁴³ Uo. I. fejezet

⁸⁴⁴ Uo. II. fejezet

helyetese pedig Bernáth Béla lett.⁸⁴⁵ Mellettük pedig egy ifjúsági parancsnok is volt, aki a testnevelésórákon vezénylő parancsnok is volt.⁸⁴⁶ A parancsnokok mellett három VII. és VIII. osztályos tanuló közreműködésével kialakításra került egy parancsnoki összekötő őrs, valamint egy mentőosztág, egy tűz és kárfigyelő őrs, egy riasztó őrs, egy rendfenntartó szolgálat, egy hírvívő és egy gázvédelmi őrs. Ezekben a tanárok, testnevelési vezetők és az altisztek vettek részt.⁸⁴⁷ Az esetleges riasztás a terv szerint a portán ügyelő altiszt feladata volt a riasztás a hatósági sziréna hangjának megszólalását követően. A riasztást követően meg kellett kezdődni az óvóhelyre történő levonulásnak (melynek fegyelmezettségéért a VIII. osztályos tanulók feleltek), illetve az elsötétítésnek a szabványos fekete légoltalmi papírok segítségével.⁸⁴⁸

Az esetleges légitámadás esetén az egyik legfontosabb feladat a keletkező tűz eloltása lett volna. A tervben az igazgató ezt azzal indokolta, hogy meglátása szerint, leszámítva egy nagyobb méretű rombolóbomba közvetlen becsapódását, kizárólag tetőtűz jelenthetett kockázatot az épületre.⁸⁴⁹ Ugyancsak nem készült fel külön az intézmény gáztámadásra, mert ezt sem látták reális fenyegetésnek, valamint az óvóhelyet a gáztámadással szemben is ellenállónak ítélték meg.⁸⁵⁰

Mindaz, hogy a II. légoltalmi csoportba sorolt épületek légoltalmi tervének leadását a polgármester 2 év felfüggesztést követően kérte, nem jelenti azt, hogy addig ne történt volna légoltalmi felkészülés, illetve ne érkeztek volna erre vonatkozó utasítások. 1941-ben a tankerületi főigazgatóság a VKM 3669/1941. om.sz. rendeletét továbbította az intézményeknek, amely a 81.800-Eln.190.HM⁸⁵¹ rendeletre hivatkozva kötelezővé tette óvóhelyek tervének szakértővel történő elkészítését és óvóhelyek kialakítását.⁸⁵² Közvetlenül ennek a rendeletnek a megvalósítása kapcsán sem kerültek elő iratok. Azonban a későbbiek készült, akár alapvetően más témával foglalkozó dokumentumokból tudhatjuk, hogy a pécsi intézmények milyen óvóhellyel rendelkeztek. Míg a mohácsi gimnáziumról csak annyit

---

⁸⁴⁵ MNL BaML VIII.54. 5. doboz 62-8/1942-43. Bernáth Béla, a Széchenyi Gimnázium igazgatóhelyettesének 1943. május 7-én kelt jelentése a légoltalmi terv módosítása tárgyában.

⁸⁴⁶ MNL BaML VIII.54. 5. doboz 62-3/1942-43 A Széchenyi Gimnázium légoltalmi terve II. fejezet

⁸⁴⁷ Uo. II. fejezet

⁸⁴⁸ Uo. III-V. fejezetek

⁸⁴⁹ Uo. VII. fejezet

⁸⁵⁰ Uo. IX. fejezet

⁸⁵¹ Valójában ez a rendelet a III. légoltalmi csoportba sorolt épületek (lakóházak) szabályozásáról szól, amely csoportba rendelet (és a honvédelmi törvény) alapján a lakóházak tartoztak és nem a II. légoltalmi csoportba sorolt közületekéről.

⁸⁵² MNL BaML VIII.54. 4. doboz 304/Om.biz.1941 Paraszka Gábor tanügyi tanácsos 1941. július 18-án kelt, a középiskolák igazgatóinak küldött levele a hatóságoktól elrendelt légoltalmi óvóhelyek építése tárgyában

tudhatunk, hogy 1943-ban a tanév megkezdésekor az intézmény légtalmi óvóhelyének építése folyamatban volt.⁸⁵³

A Széchenyi Gimnázium esetében az óvóhellyel kapcsolatos információk az intézmény légtalmi tervében olvashatók. Ebből tudható, hogy az intézmény óvóhelye az épülethez tartozó pincerendszer, amely a maga összesen 84 méter hosszúságával, 360 m³ légtérfogatóval alkalmas volt a teljes intézmény befogadására (mintegy 600 fő). Az óvóhely 14 méteres földfelszín alatti elhelyezkedésének köszönhetően további megerősítést nem igényelt, azonban a korábban bemutatott feladatok elvégzésére lett volna szükség ahhoz, hogy a feladatait elláthassa.⁸⁵⁴

A Ciszterci Rend Nagy Lajos Gimnáziumának esetében annyit tudhatunk meg, hogy az épület rendelkezett óvóhellyel, azonban ez nem volt elég nagy a teljes diákság befogadására, ezért az intézmény óvóhelyére riasztás esetén csak a bentlakó diákok vonultak. A többi tanuló a Rókus dombnál fekvő püspöki magtárhoz vonult, illetve a gyalogosan öt percen belül lakó tanulók hazamentek.⁸⁵⁵ Ez utóbbi szabályozásáról még a későbbiekben lesz szó.

A Szent Erzsébet Leánygimnázium ugyancsak rendelkezett óvóhellyel, azonban hasonlóan a Nagy Lajos Gimnáziumhoz, ez is elégtelen méretű volt.⁸⁵⁶ Emiatt az egyes osztályok más-más óvóhelyekre voltak beosztva. Az I.A, I.B, valamint a VI. osztály vonult légtérrendelési riadó esetén az internátus pincéjében kialakított óvóhelyre. A II. évfolyam, a III., az V. és VI. osztályok az Erreth-ház pincéjébe vonultak, míg a IV. osztályosok a Szitovszky-téren található óvóhelyre vonultak. A VIII. osztályos tanulók pedig, mint akik segítik a többi tanuló felügyeletét, a különböző óvóhelyek között szét voltak osztva. Az egyes tanároknak pedig azzal az osztállyal kellett vonulnia az óvóhelyekre, amellyel órája volt.⁸⁵⁷ Később, mikor az intézmény épülete már több másik iskolának is helyet adott, az óvóhelyek elégtelensége miatt az első négy osztály felváltva járt csak iskolába.⁸⁵⁸

---

⁸⁵³ MNL BaML VIII.51. 3. doboz 83/1943-44 A Mohácsi Gimnáziumban 1943. október 27-én megtartott alakuló értekezlet jegyzőkönyve

⁸⁵⁴ MNL BaML VIII.54. 5. doboz 62-3/1942-43 A Széchenyi Gimnázium légtalmi terve VI. fejezet

⁸⁵⁵ MNL BaML VI.501.a. 92. doboz 119/1944-45. A Jézustársasági Pécsi Pius Gimnáziumban 1944. szeptember 1-jén tartott alakuló értekezlet jegyzőkönyve

⁸⁵⁶ MNL BaML VI.501.a. 64. doboz 146/1944-45 Bártai M. Ilona 1945. május 29-én kelt jelentése a leánygimnáziumról

⁸⁵⁷ MNL BaML VIII.53. 13. doboz 114/1943-44 Bártai M. Ilona 1943. november 30-án kelt kimutatása a Szent Erzsébet Leánygimnázium tanárainak, tanulóinak a légtérrendelési riadó alatti tartózkodási helyéről

⁸⁵⁸ MNL BaML VI.501.a. 65. doboz 146/1944-45 Bártai M. Ilona 1945. május 29-én kelt jelentése a leánygimnáziumról

A Jézustársasági Pécsi Pius Gimnázium, hasonlóan a Nagy Lajos és a Szent Erzsébet Gimnáziumokhoz, ugyancsak óvóhely szűkében volt. Az intézmény óvóhelye csak a bentlakó növendékek számára volt elégséges, a többi tanuló a környező mélypincékben kapott helyet.⁸⁵⁹

Összességében tehát azt láthatjuk, hogy az óvóhelyek túl kicsik voltak ahhoz, hogy a teljes diákságot befogadják. Más épületek óvóhelyeiben kellett számos tanulót biztonságba helyezni egy esetleges légvédelmi riadó esetében. Talán ennek a hiányosságnak a pótlása érdekében fogalmazódott meg az iskolák udvarán létrehozandó árokóvóhelyek gondolata 1943-ban. Egy ez évi miniszteri rendelet ugyanis azzal kapcsolatosan kért adatbejelentést, hogy mely pécsi és mohácsi (valamint a tankerületen belül még a kaposvári, barcsi, komlói, mecsekszabolcsi, nagyatádi, pécsváradi, szigetvári, bajai, bácsalmási, jánoshalmi és mélykúti) iskolák udvarán vagy melyiknek a szomszédságában van alkalmas hely árokóvóhely kialakítására.⁸⁶⁰ Ehhez az iskolák irányadó szempontokat is kaptak. Ennek megfelelően egy árokóvóhelynek a következő módon kellett kinéznie: 120-130 centiméter szélesnek kellett lennie, amelyben folyóméterenként két fő kaphatott helyet. Ha több árok is elhelyezésre került párhuzamosan egymás mellett, akkor azok között 7-8 méter távolságot kellett tartani, valamint a legközelebbi árokóvóhelynek az épülettől omladékhátáron túl kellett elhelyezkedni, amely az épület félmagasságát jelentette.⁸⁶¹ Az árokóvóhelyekkel kapcsolatban számos kritika fogalmazódott meg. Több iskola is jelezte, hogy az óvóhely kiépítésére ugyan van lehetőség, ám azzal kapcsolatban aggályokat is megfogalmaztak. Így például, hogy ezekben sem férne el valamennyi diák,⁸⁶² vagy épp a diákok egészségének megőrzése érdekében az árkokat le kéne fedni, deszkával bélelni, szükségfűtést és világítást kialakítani. Azonban egy ilyen víztelenített, fedett árokóvóhely megépítése aránytanul költséges lenne és a szükséges faanyag sem lenne beszerezhető a háborús körülmények között.⁸⁶³ De arra is felhívták a figyelmet, hogy felülről legalább negyven centis földdel kéne fedni az árkokat, hogy valóban biztonságosak legyenek.⁸⁶⁴

---

⁸⁵⁹ Pius Gimnázium értesítője, 1944: 20.

⁸⁶⁰ MNL BaML VI.501.a. 40. doboz 9.036/1943. A miniszteri osztályfőnök 1943. szeptember 30-án kelt légoltalmi adatbeszolgáltatásról szóló levele.

⁸⁶¹ MNL BaML VI.501.a. 40. doboz 618/1943-44. Főigazgatói utasítás a légoltalmi adatbeszolgáltatással kapcsolatban

⁸⁶² MNL BaML VI.501.a. 40. doboz 65/1943-44 A kaposvári gimnázium igazgatójának levele az árokóvóhelyekkel kapcsolatban

⁸⁶³ MNL BaML VI.501.a. 40. doboz 698/1943. A pécsi felsőipariskola igazgatójának levele az árokóvóhelyekkel kapcsolatban

⁸⁶⁴ MNL BaML VI.501.a. 40. doboz ad 364/1943. A szigetvári polgári fiú- és leányiskola igazgatójának levele az árokóvóhelyekkel kapcsolatban Megjegyzés: Ahogy a hivatkozásokból is látszik, ezeket a kritikákat nem az általam vizsgált intézmények fogalmazták meg, azonban ezen észrevételek intézménytől függetlenül relevánsak lehetnek.

A vizsgált intézmények közül ezen témával kapcsolatban kizárólag a Széchenyi István Gimnázium adatbejelentése volt megtalálható a levéltári iratokban. Az igazgató jelzése alapján lehetőség volt az udvaron három darab 40 méteres árokóvóhelyet létesíteni.⁸⁶⁵

Az intézmények légoltalmi felkészülése kapcsán, mielőtt áttérnénk arra, hogyan befolyásolta a légoltalom az iskolák működését, még egy témát kell megvizsgálni. Ez pedig a légoltalmi felszerelések témaköre.

Az óvóhelyek kialakítása és a légoltalmi tervek elkészítése mellett az iskoláknak különböző felszereléseket is be kellett szerezniük. Ekképpen például sípokot, jelvényeket, fecskendőket, elsősegélynyújtáshoz használható felszereléseket stb. Ezek mindenképp anyagi terhet jelentettek az iskolának, hiszen például a Széchenyi Gimnázium esetében a beszerzendő felszerelések összege közel 1000 pengős kiadást jelentett. Ezenfelül az óvóhellyel kapcsolatos legfontosabb átalakítások költsége meghaladta az 1500 pengőt.⁸⁶⁶ Ezen költségek fedezése a fenntartók feladata volt, az intézmény költségvetésébe kellett beilleszteniük.⁸⁶⁷ Ugyanakkor ezen többletterhek biztosítására a Széchenyi Gimnázium irataiból tudhatjuk, hogy voltak támogatások, így például kapott 4000 pengőt meghaladó összeget 1943 decemberében és januárjában összesen. Az eszközök beszerzése azonban nem volt egyszerű a jelentős áruhiány miatt.⁸⁶⁸ Kérdéses tehát, hogy felszerelések tekintetében milyen mértékben voltak felkészülve az iskolák egy esetleges támadás bekövetkeztére.

5.1.3. A tanügyigazgatás szabályozásai a légoltalommal kapcsolatban

A légoltalmi intézkedések a tanügyigazgatás számára is szükségessé tette, hogy különböző módon szabályozza az esetlegesen kialakuló vészhelyzetet. Különösen azért, mert az általam vizsgált időszakban gyakorlatszerűen már több légoltalmi készültség került megtartásra, amelyeken sor került légi riadókra is.⁸⁶⁹ Ilyen körülmények között tehát fölvetődött a kérdés, milyen protokoll szerint kell az iskolákban eljárni. A Ciszterci Gimnáziumban például az 1941 nagyhétén, vagyis 1941. április 14-ét megelőzően megtartott tényleges légi készültség során az

---

⁸⁶⁵ MNL BaML VI.501.a. 40. doboz 7-4.sz/1943/44. A Széchenyi Gimnázium igazgatójának levele az árokóvóhellyel kapcsolatban

⁸⁶⁶ MNL BaML VIII.54. 5. doboz 44/1942-43 Fábán István 1942. szeptember 23-án kelt levele az iskola légvédelmi készültségével kapcsolatban

⁸⁶⁷ MNL BaML VIII. 2. A ciszterci rendi pécsi Nagy Lajos Gimnáziuma iktatott iratok 1941 1-349, 1941-42 1-599. 84/1941.sz. Pécs város helyettes polgármesterének 1941. január 15-én kelt, a ciszterci rendi gimnázium igazgatójának a honvédelmi érdekből megóvandó építmények II. csoportjába soroltak légo költségei tárgyában írt levele

⁸⁶⁸ MNL BaML VIII.54. 6. doboz ad18-16/1943-44 A Széchenyi Gimnáziumban 1944. március 18-án, Masszi Ferenc tanügyi tanácsos elnöklete alatt megtartott értekezlet jegyzőkönyve

⁸⁶⁹ Pécsi Napló 1940 06. 12. 4., Pécsi Napló 1941. 04. 16. 5.

iskolában az előadás szünetelt, miközben cserkészek és a leventék légtalmai feladataikat látták el.⁸⁷⁰ Fodor Ferenc tankerületi főigazgató ezzel kapcsolatban írt egy körlevelet a tankerület iskoláinak e készültséget követően, amelyben felhívta az igazgatók figyelmét, hogy ne szüneteltessék a későbbiekben a tanítást légtalmai készültség esetén. Még akkor sem, ha nincs megfelelő óvóhely.⁸⁷¹ Ezenfelül fölívta az igazgatók figyelmét arra is, hogy mivel a cserkészek rendszeres légtalmai szolgálatot teljesítettek, amely a tanulmányaikra hátrányt jelentett, ezért legyenek a tanárok méltányosak velük szemben. Legalábbis addig, amíg a hiányokat pótolni tudják. Megemlíti továbbá azt a problémát ezzel kapcsolatban, hogy egyes iskolákban olyan sok cserkész tanuló érintett légtalmai szolgálatban, hogy a tanítás fenntartása is kétséges. Ezzel kapcsolatban a főigazgató azt kérte az iskoláktól, hogy légtalmai készültség esetén is egyszerre maximum két felsőbb osztályos tanuló teljesítsen légtalmai szolgálatot és csak azokban az osztályokban szüneteljen a tanítás.⁸⁷²

Hamarosan az is kérdéssé vált, hogy ha valóban légitámadás sújt egy-egy várost, akkor milyen eljárást kell követnie az iskoláknak.⁸⁷³ Jól mutatja ennek indokoltságát, hogy például Pécs az első városok között volt, melyet a háború korai esztendeiben bombáztak már.⁸⁷⁴ Az első ezzel kapcsolatos forrás viszont csak 1942 szeptemberéből került elő, amely azt mondta ki, hogy amennyiben a tanítást megelőző éjjelen légiriadó volt és az legfeljebb 3 órán keresztül tartott, akkor a délelőtt 10 órai kezdéssel, rövidített módon valamennyi óra megtartható. Ugyanakkor ha ennél hosszabb légiriadó volt, akkor a tanítást szüneteltetni kellett, a bejáró tanulók felügyeletéről történő gondoskodás mellett, aki pedig légtalmai segédszolgálat miatt hiányzott, a hiányzását igazoltnak kellett tekinteni.⁸⁷⁵ Később, egy 1943-ban kelt dokumentum ugyan ezeket megerősítette, illetve kiegészítette további információkkal is. Ekképpen nem volt szabad légtalmai készültség esetén sem szüneteltetni a tanítást. Viszont valamennyi iskolának

---

⁸⁷⁰ Nagy Lajos Gimnázium értesítője, 1941: 71.

⁸⁷¹ MNL BaML VIII.61. 7. doboz 1984/1940-41 Fodor Ferenc 1941 április 18-án kelt, a Pécsi Tankerület középiskoláinak címzett levele a légtalommal kapcsolatos intézkedések tárgyában

⁸⁷² Uo.

⁸⁷³ MNL BaML VIII.61. 7. doboz 873/1942-43/Esz. Kürti Menyhért 1942. szeptember 16-án kelt, a KTF hatáskörébe tartozó gimnáziumok igazgatóinak címzett, a tanítás időtartama és munkarendje légitámadás esetén tárgyában írt levele

⁸⁷⁴ Szabó – Számvéber 2003: 256.

⁸⁷⁵ MNL BaML VIII.52. A Ciszterci Rend Pécsi Nagy Lajos Gimnáziuma Iktatott iratok 1942-43:1-626, 1943-44: 1-515. 145/1941-42 Masszi Ferenc 1942. szeptember 15-én kelt, valamennyi közép-, középfokú és szakiskola igazgatóságának küldött levele a tanítás időtartama és munkarendje légitámadás esetén tárgyában, valamint 81/1942-43 Kürti Menyhért 1942. szeptember 16-án kelt, a KTF jogkörébe tartozó igazgatóknak küldött levele a tanítás időtartama és munkarendje légitámadás esetén tárgyában

kellott rendelkeznie megfelelő légtalmi tervvel, ez alapján megoldva az egyes tanulók biztonságos elhelyezését.⁸⁷⁶

Ugyancsak megerősítette azt is jelen körlevél, hogy légtalmi segédszolgálaton csak a két felsőbb osztályok cserkész (vagy más megbízható) tanulói vehettek részt és újfent kérte a tanügyigazgatás, hogy az ő elbírálásuk legyen enyhébb, ameddig lemaradásukat pótolják.⁸⁷⁷ Új információként jelenik viszont meg, hogy felhívták az igazgatók figyelmét, hogy ne engedjék a segédszolgálatos tanulókat (erkölcsileg) veszélyes helyeken ellátni segédszolgálatot (pl. kocsmá). Ilyen esetekben lépjenek fel a légtalmi parancsnokságnál. Továbbá, hogy vegyék figyelembe a kiválasztás során a diákok leterheltségét és lehetőség szerint ne vegyenek igénybe érettségire készülő diákokat.⁸⁷⁸

Később az éjszakai légiriadókat követő szabályozások olyan módon módosultak, hogy 1944. március 24-ét követően ha légiriadóra került sor este 10 és reggel 6 között, akkor teljesen elmaradt a másnapi tanítás.⁸⁷⁹

Az imént említettekén túl a légtalommal kapcsolatban két jelentősebb témakör szabályozása történt meg a tanügyigazgatás részéről. Az egyik, hogy mely dokumentumok megőrzése a legfontosabb, a másik pedig az iskolai légtalmi riadószolgálat szabályozása.

A megőrzendő dokumentumokkal kapcsolatban az iskolák 1944 elején kaptak tájékoztatást. A VKM januárban megjelent rendelete értelmében a fontos okmányokat gondosan be kellett csomagolni, zsinórral átkötni, lepecsételni és ilyen módon biztonságban tárolni. A legfontosabb iratokként a rendelet a következő dokumentumokat sorolta föl:

1.) Érettségi, képviselővizsgálati törzskönyvek, anyakönyvek 1910-től és az évkönyvek meglevő sorozata.

2. Szerződések, alapítólevelek, számadási könyvek, más fontos iratok.

3. Tanulók hivatalos használatra benyújtott okmányai.

4. Történeti értékű iratok, tárgyak.⁸⁸⁰

A másik jelentős témakör az iskolai légtalmi riadószolgálat szabályozása. A kutatás során előkerült források alapján először a riadószolgálattal kapcsolatban 1943-ban történt szabályozás. A VKM elrendelte, hogy minden iskola szerezzen be egy rádiót, amelyet a „Budapest I” hullámhosszra kellett állítani. A tanítás teljes tartama alatt 2-2 ügyeletesnek, akik

---

⁸⁷⁶ MNL BaML VIII.51. 2. doboz 2486/1942-43. Masszi Ferenc 1943. március 1-jén kelt, valamennyi közép-, közép fokú és szakiskola igazgatójának küldött levele a légtalommal kapcsolatos intézkedések tárgyában

⁸⁷⁷ Uo.

⁸⁷⁸ Uo.

⁸⁷⁹ Pius Gimnázium értesítője, 1944: 23.

⁸⁸⁰ MNL BaML VIII.51. 3. doboz 2221/1943-44. főig.sz. Palos Bernardin 1944. február 10-én kelt, valamennyi közép-, közép fokú és szakiskola igazgatójának levele az iskolai iratok megóvása légítámadás esetén tárgyban

közül egynek tanárnak vagy altisztnek, végszükség esetén felsőbb éves tanulónak kellett lennie, illetve egy altisztnek vagy tanulónak, figyelnie kellett az adást legfeljebb két órás váltásban. Ha egy iskolának nem volt rádiója, akkor haladéktalanul kérnie kellett a minisztérium IX. ügyosztályától. Amíg pedig az megérkezett, az igazgatónak kellett átengednie a saját rádióját.⁸⁸¹

Esetleges légi veszély esetén a rádióban a „Műsorunkat bizonytalan időre megszakítjuk” jelzés hangzott el. Ezt azonnal jelezni kellett az igazgatónak, majd be kellett szüntetni a tanítást, hogy az iskolaépület kiüríthető legyen. A kiürítés során a gyalogosan legfeljebb 20 perc távolságban lakó tanulóknak haza kellett menniük, ha a gondviselőjük otthon tartózkodott. Azok, akiknek a gondviselőjük nem tartózkodott otthon, vagy 20 percnél messzebb laktak (ide értve a bejáró tanulókat is, akik a riasztás megszűnéséig nem is mehettek a pályaudvarra), az iskola óvóhelyére mentek. Amennyiben az iskola nem rendelkezett megfelelő méretű óvóhellyel, akkor a VKM rendelkezése alapján egy-egy közel lakó diákhoz csatlakozhatott további két diák, illetve a fennmaradó tanulókat nyilvános óvóhelyre kellett vezetni.⁸⁸²

Később, 1944 nyarán a honvédelmi miniszter is szabályozta a riadószolgálatot (melynek köszönhetően a korábbi szabályozás hatályát is vesztette), ami sokkal részletesebb volt.⁸⁸³ A riasztóeszközökkel leadható „légi veszély”, „légi riadó” és „légi riadó elmúlt”, illetve „légi veszély elmúlt” jelzések mellett bevezette a rádiós riadószolgálaton belül a berepülési veszély, légi veszély, zavaró repülés, légi riadó, légi riadó elmúlt, zavaró repülés elmúlt, légi veszély elmúlt és berepülési veszély elmúlt jelzéseket.⁸⁸⁴

Ezek értelmezéséhez legelőször is érdemes megemlíteni, hogy léteztek úgynevezett légvédelmi riasztási körzetek és az alapján határozták meg, hogy mely körzethez viszonyítva milyen távol jelentek meg ellenséges gépek vagy azok köteléke.⁸⁸⁵

A berepülési veszély azt jelentette, ha az ország légterét ellenséges repülőgépek megközelítették. A légi veszély akkor volt, ha az ellenséges repülőgépek az adott riasztókörzetet megközelítették, de még nem hatoltak be a légterébe. Zavarórepülésről akkor beszélhetünk, ha valamely riasztókörzet légterébe ellenséges repülőgépek készültek behatolni vagy be is hatoltak. Légi riadót pedig akkor jeleztek, ha valamely riasztókörzet légterébe több ellenséges gép készült behatolni, vagy hatolt be. Ezen jelzések akkor múltak el, ha az ellenséges gépek elhagyták az ország területét. A jelzések, melyeket a Budapest I. hullámhosszon jeleztek,

---

⁸⁸¹ MNL BaML VI.501.a. 43. doboz 1244/1943-44. Szinyei-Merse Jenő 1943. november 10-én kelt levele az iskolák légoltalmi rádió riadószolgálatának megszervezése tárgyában

⁸⁸² Uo.

⁸⁸³ MNL BaML VI.501.a. 59. doboz 91.396/1944 IX.ü.o.sz. A VKM miniszter 1944. augusztus 29-én kelt, a főigazgatónak küldött levele az iskolai légoltalmi riadószolgálat szabályozása tárgyában

⁸⁸⁴ Uo.

⁸⁸⁵ Pataky 1997. Az értelmezést segítő térképet lásd: Mellékletek 3. Térkép

nem vonatkoztak az egész országra, az adott légvédelmi riasztási körzet nevét említették mellette.⁸⁸⁶

A rendelkezés értelmében az A, B, illetve C osztályozású települések iskoláiban a riadóügyeleti szolgálatot a tanítás kezdete előtt 30 perccel kellett elkezdni és egészen a tanítás befejezéséig tartott. Akkor is kellett rádióügyeleti szolgálatot tartani, ha más okból tartózkodtak diákok az iskolában (pl. vizsga, beiratkozás stb.). Az ügyeleti szabály alapvetően nem változott meg a korábbiakhoz képest, csupán annyi kiegészítés található meg az új rendeletben, hogy ha több épületben zajlik a tanítás, akkor épületenként 1-1 személynek kellett ellátnia az ügyeletet. Továbbá, hogy az ügyeletet elsősorban nem családos tanároknak kell ellátniuk. Ha az imént bemutatott valamely jelzés megszólalt, akkor a következő protokoll lépett életbe: Berepülési veszély esetén meg kellett tenni a szükséges előkészületi intézkedéseket, de a tanítás zavartalanul folytatódott. Kivételt ez alól az országhatár mentén fekvő riasztókörzetekben található iskolák jelentettek abban az esetben, ha a berepülés várható iránya az iskola helyének riasztókörzetébe esett bele. Ilyenkor le kellett vonulni az iskola óvóhelyére, ha pedig nem volt elég nagy óvóhely, a gyalogosan legfeljebb 15 percre lakó tanulók hazaindultak, míg a messzebb lakó és a vidékről bejáró tanulók az iskola óvóhelyére vonultak, szükség esetén a környező nyilvános óvóhelyekre. Végszükséges esetén pedig a szilánkoktól védelmet nyújtó, az iskola legmélyebb helyiségeiben a főfalak mentén kellett elhelyezkedniük a diákoknak kisebb csoportokban.⁸⁸⁷

Légi veszély esetében az iskoláknak fel kellett készülni az imént bemutatottak alapján az óvóhelyre történő levonulásra, de az még nem volt szabad. Zavaró repülés esetén pedig a tanítást folytatni kellett, csupán elsötétítési kötelezettség volt, ha olyan időszakban érkezett a jelzés.⁸⁸⁸

Légi riadó esetében viszont a tanítás nem folytatódhatott, meg kellett kezdeni az intézmény légoltalmi készültségi és riadótervében foglalt gyakorlatot. Ha váratlan légi riadó volt, vagyis a riadót nem előzte meg berepülési vagy légi veszély jelzés, esetlegesen riadójelzés nélkül a légvédelmi tüzérség tüzet nyitott, akkor semelyik tanulót nem volt szabad hazaküldeni. Akkor sem, ha az intézmény nem rendelkezett saját vagy elégséges óvóhellyel. Ebben az

---

⁸⁸⁶ MNL BaML VI.501.a. 59. doboz 91.396/1944 IX.ü.o.sz. A VKM miniszter 1944. augusztus 29-én kelt, a főigazgatóknak küldött levele az iskolai légoltalmi riadószolgálat szabályozása tárgyában

⁸⁸⁷ Uo.

⁸⁸⁸ Uo.

esetben a környező házak pincéibe, nyilvános óvóhelyeire vagy az épület legmélyebb részeinek főfalaihoz kellett vezetnie a tanároknak a diákokat.⁸⁸⁹

Ha a légi riadó vagy légi riadó csak a szomszédos körzetre lett kiadva, abban az esetben óvóhellyel nem rendelkező, határmenti körzetekben fekvő iskoláknak úgy kellett tenniük, mintha berepülési veszély lenne.⁸⁹⁰

E rendelet is szabályozta a tanítás rendjét, ha azon kívül volt valamilyen veszélyjelzés. Ha a tanítás megkezdése előtt volt berepülési veszély, légi veszély vagy légi riadó, akkor csak akkor kellett bemenniük az iskolába a tanulóknak, ha az utolsó tanítási órán részt vehettek. Ha pedig éjjel három óránál hosszabb riadó volt, a délelőtti tanítás elmaradt, viszont a délutáni tanítás kötelező volt.⁸⁹¹

Fontos kérdés, hogy hányszor zavarta meg valamilyen jelzés a tanítást. Ezzel kapcsolatban pontos információink nincsenek. Amit bizonyosan tudhatunk, hogy 1943-44 és 1944-45-ös tanév közti nyáriszünetben több bombatámadás is érte Pécsset.⁸⁹² Illetve a Pius Gimnázium I. félévi osztályozó értekezletének jegyzőkönyvéből tudhatjuk, hogy 1944 szeptemberében és októberében a délelőtti tanítást 9, a délutáni tanítást pedig 7 légi riadó szakította félbe.⁸⁹³ De az is beszédes, hogy a mohácsi gimnázium tanárai az 1944-45-ös tanév alakuló értekezletén arra számítottak, hogy nehézségek fognak várni rájuk a légi riadók miatt.⁸⁹⁴

5.1.4. A diákok és tanárok szerepe a légoltalomban

Az utolsó nagyobb témakör a légoltalom kapcsán, hogy a diákoknak és a tanároknak milyen szerepe volt a légoltalomban, milyen feladatokat jelentett a légoltalmi szolgálat.

Ami a diákokat illeti, korábban már volt említés arról, hogy kezdetben a cserkészek és a leventék kerültek bevonásra a légoltalmi tevékenységek során, amit a honvédelmi miniszter rendeletben rögzített is.⁸⁹⁵ Továbbá arról is, hogy az iskolák légoltalmi intézkedéseiben is kaphattak szerepet a tanulók is, elsősorban a felsőbb évesek. Ami sokkal érdekesebb, hogy nem csak az iskolákban kellett légoltalmi tevékenységet végezniük a diákoknak, így például a

---

⁸⁸⁹ MNL BaML VI.501.a. 59. doboz 91.396/1944 IX.ü.o.sz. A VKM miniszter 1944. augusztus 29-én kelt, a főigazgatónak küldött levele az iskolai légoltalmi riadószolgálat szabályozása tárgyában

⁸⁹⁰ Uo.

⁸⁹¹ Uo.

⁸⁹² Horváth 2002: 85.

⁸⁹³ MNL BaML VI.501.a. 92. doboz 257/1944-45. A Jézustársasági Pécsi Pius Gimnáziumban 1945. június 31-én tartott osztályozó értekezlet jegyzőkönyve

⁸⁹⁴ MNL BaML VI.501.a. 92. doboz 5/1944-45. A Mohácsi Városi Gimnáziumban 1944. szeptember 2-án tartott alakuló értekezlet jegyzőkönyve

⁸⁹⁵ MNL BaML VIII.61. 7. doboz 39.928/1938 D. sz. Pécs város polgármesterének 1938. október 6-án kelt, Selmeczy Gyulának küldött levele a cserkészek légoltalmi szolgálatra kötelezése tárgyában

cserkészek az 1938 novemberében lezajlott légi készülség időszakában az Ágoston-téri templomban megfigyelői tevékenységet végeztek.⁸⁹⁶ Majd később is megjelenik az iskolai dokumentumokban, hogy a diákok részt vettek légoltalmi és légvédelmi szolgálaton.⁸⁹⁷ Továbbá a Légoltalmi Liga 1939-ben kérte a kerékpáros (főként 15 és 18 év közötti) tanulók összeírását is, hogy küldönci feladatokat láthassanak el.⁸⁹⁸ Meg kell említeni azt is, hogy noha a cserkészek és a leventék kerültek ekkor a légoltalmi tevékenységek középpontjába, a leánytanulókra is számított a légoltalom. 1940-ben Pakuts Jenőné képesített légoltalmi oktatónő a Légoltalmi Liga határozatára megkezdte Légoltalmi Leánygárda megszervezését, ahová a 14 éven felüli leányifjúságot várták légoltalmi kiképzésre.⁸⁹⁹

Vagyis láthatjuk, hogy a légoltalmi tevékenységekben fontos szerepet szántak a diákoknak is. Ez érthető abban a tekintetben, hogy mind a légvédelmi, mind a honvédelmi törvény értelmében a felsőbb éves diákok légoltalmi- és honvédelmi kötelezettséggel érintett életkorban voltak.⁹⁰⁰

A légoltalmi szolgálat terhe mellett megkezdődött a diákok légoltalmi, légvédelmi képzése is. 1939-ben az iskoláknak be kellett szereznie Mohay Ádám ciszteri rendi gimnáziumi tanár és légoltalmi tanulmányi felügyelő által írt *Légoltalmi ismeretek* című oktatói segédkönyvül engedélyezett könyvet.⁹⁰¹ Továbbá az iskolai dokumentumokból tudhatjuk, hogy rendszeresek voltak az iskolákban a diákok számára tartott légoltalmi gyakorlatok, kiképzések, ismeretterjesztő előadások.⁹⁰²

De miről is szólt a diákok légoltalmi kiképzése? A Mohay Ádám által készített segédkönyv több kötetben jelent meg, melyek közül fiú- és leánygimnáziumok (valamint polgári iskolák) I., II. és III. osztálya számára kiadott I. kötet III. kiadását sikerült beszereznem. Ez alapján mutatom be mintegy példaként nagyon röviden a következőkben, hogy milyen jellegű légoltalmi kérdésekkel ismerkedhettek meg a tanulók a légoltalmi oktatások során.

A nevezett kötet egy kisméretű, mindösszesen 40 oldalas kiadvány, ami tartalmi tekintetben két részre tagolódik. Az első egységben a légi támadásokról ír a szerző

---

⁸⁹⁶ MNL BaML VIII.54. 3. doboz 25-1/1939-40 Horváth Viktor 1939. július 27-én kelt, Halasy-Nagy Józsefnek küldött levele diákok légoltalmi szolgálatával kapcsolatos panasz tárgyában

⁸⁹⁷ Pl. Pius Gimnázium értesítője, 1942: 15, Nagy Lajos Gimnázium értesítője, 1940: 97., Széchenyi István Gimnázium értesítője, 1940: 26., Nagy Lajos Gimnázium értesítője, 1944: 29.

⁸⁹⁸ MNL BaML VIII.52. A ciszterci rend pécsi Nagy Lajos gimnáziuma iktatott iratok 1939. év 451-644, 1940. év 5-613. 1462/1939 Pécsy Kálmán levele a kerékpáros tanulók összeírása tárgyában

⁸⁹⁹ MNL BaML VIII.53. 11. doboz 891/1940-41. Fodor Ferenc 1940. november 27-én kelt levele légoltalmi oktatás tárgyában

⁹⁰⁰ Lásd 5.1.1-es fejezet

⁹⁰¹ MNL BaML VIII.52. Az 1939-40-es tanév iratai doboz 2541/1938-39 Koch Nándor 1939. július 12-én kelt, az iskolák igazgatóságának küldött levele Mohay Ádám: Légoltalmi ismeretek c. könyvének beszerzése tárgyában

⁹⁰² PL. Szent Erzsébet Leánygimnázium értesítője, 1940: 58., Pius Gimnázium értesítője, 1939: 23.

nagyvonalakban. Bemutatja a légi támadások eszközeit, így a repülőgépek és a bombák különböző típusait. Továbbá a légi támadásokat, azok céljait és Magyarország légi veszélyeztettségét. Ezeket javarészt fogalommagyarázások segítségével teszi meg. Egyetlen példaként kiemelve a kötet pontosan definiálja a gyújtóbombákat, majd ezekkel kapcsolatban még néhány kiegészítő, magyarázó információt ad. Néhol kötelezettségek is megjelennek, mint például, hogy ejtőernyősök esetleges leszállását jelenteni kell valamely hatóságnál. A legfontosabb információk, fogalom magyarázók egyébként a kötetben kiemelésre is kerülnek, hiszen nagyobb betűmérettel szerepelnek, mint a kiegészítő információk.⁹⁰³

A kötet második és egyben leghosszabb egységét a Védelem című rész adja, mely közel harminc oldalon keresztül tárgyalja a légoltalmi kötelezettségeket. Mielőtt viszont ebbe belemenne, röviden, bő egy oldalban kifejti a légvédelem, vagyis a katonai védelem fogalmát is. Ezt követően pedig értelmezi a légoltalom definícióját, valamint bemutatja a légoltalommal kapcsolatos legfontosabb feladatokat, miként az elsötétítést, a figyelő- és riasztószolgálatot, valamint a kárelhárító- és mentőszervezeteket. Ezen fejezetek már nem az előzőekhez hasonló definíciós leírást követik, bár ezek esetében is kitűnik, hogy van egy olyan, tulajdonságaiban is elkülönülő (nagyobb betűméret) egysége, amely a legfontosabb információkat írja le. Míg az apróbb betűvel szedett részek a részletesebb és gyakorlati jelentőséggel jobban bíró információkat tartalmazzák. Ilyetén módon a például az elsötétítés kapcsán előbb megmagyarázza a szerző, hogy mit jelent és mi a funkciója. Ezt követően pedig pontosan elmondja, hogy mikor lép életbe az elsötétítés, hogyan kell annak megvalósulnia (pl. hogy csak az óvóhelyhez vezető belső irányfények maradhatnak), illetve hogy mikor ér véget az elsötétítés.⁹⁰⁴ Ezt a gyakorlatot a kötet a további fejezetekben is követi.⁹⁰⁵

A legfontosabb feladatokat követően mutatja be a lakóház légoltalmát a kötet. Ezen egység is tartalmaz fogalmi magyarázatokat, például leírja az óvóhely fogalmát és fajtáit. De ezeken felül egészen pontos légoltalmi útmutatást is ad például lakóház tűzvédelmével kapcsolatban, amelyben bemutatja a tűzvédelmi felszerelési egységeket, a légoltalmi célokra engedélyezett kézi fecskendőket és légoltalmi házi tűzoltó felszerelési egységeket.⁹⁰⁶ Továbbá konkrét, légvédelmi riadókor szükséges tennivalókat is bemutat (pl. óvóhelyre vonulás módja, a légiveszély elmúlása esetén követendő magatartás stb.).⁹⁰⁷

---

⁹⁰³ Mohay 1943: 3-11.

⁹⁰⁴ Uo. 12-16.

⁹⁰⁵ Uo. 13-39.

⁹⁰⁶ Uo. 23-29.

⁹⁰⁷ Mohay 1943: 33-39.

Összességében tehát jelen kötet alapján gyakorlatias jellegű képzésben részesültek a légtalimat tekintve a diákok.

A légtalmi szolgálat és a légtalmi képzés a diákság számára jelentős pluszt terhet jelentettek. 1942 októberében egy főigazgatói értekezleten megfogalmazásra is került, hogy nem kívánatos a diákok légtalmi szolgálattal történő túlzott leterhelése.⁹⁰⁸ Majd egy évvel később ugyancsak egy főigazgatói értekezleten ismételt előkerült, hogy a diákok légtalmi figyelő szolgálata jelentős terhet jelent, amelyen az sem segített, hogy olyan módon próbálták meg csökkenteni a diákok terheit, hogy egy diák csak havi egy alkalommal teljesíthessen szolgálatot.⁹⁰⁹

A diákok mellett a tanároknak is részt kellett venniük a légtalomban azon fölül, hogy az iskolák saját légtalmi feladatainak ellátásában elsősorban nekik kellett szerepet vállalniuk. A tanároknak az általam vizsgált időszakban többször is kellett légtalmi tanfolyamokat végezniük. Ekképpen például a tankerületi főigazgató Koch Nándor 1939-ben felhívta az igazgatók figyelmét, hogy Péchy Kálmán, a Légtalmi Liga elnöke azért, hogy a tanárok eredményesebben tudják a légtalomra tanítani a gyermekeket, a tanároknak szervezett egy légtalmi tanfolyamot 1939. augusztus 16 és 31 között. A főigazgató felhívásában arra kérte az igazgatókat, hogy buzdítsa a tanárokat az ezen való részvételre.⁹¹⁰ A későbbi években is található arra vonatkozó irat, hogy a Légtalmi Liga kifejezetten a tanárokat megcélzó tanfolyamot szervezett. Így 1943 végén Péchy Kálmán kérte a főigazgatót, hogy az 1944. január 17-én kezdődő légtalmi oktatóképző tanfolyamra küldjön tanerőket is, köztük az általam vizsgált valamennyi intézményből is. Ezzel kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy a főigazgató, Palos Bernardin e tanfolyamhoz való pozitív hozzáállása legkevesebb megkérdőjelezhető volt, ugyanis a dokumentumon található egy kézzel írt megjegyzés, mely szerint nem áll módjában a tanítási idő alatt tanerőket légtalmi tanfolyamra küldeni.⁹¹¹ De tanítási időn kívül, így például 1944 augusztusában is szerveztek légtalmi oktatóképző tanfolyamot.⁹¹² A Szent Erzsébet Leánygimnázium igazgatója a felhívásra adott válaszában

---

⁹⁰⁸ MNL BaML VIII.53. 12. doboz 1157/1942-43 Fodor Ferenc 1942. november 19-én kelt, valamennyi közép-, középfokú és szakiskola igazgatóságának küldött levele az október havi tankerületi királyi főigazgatói értekezlet határozatainak tárgyában

⁹⁰⁹ MNL BaML VI.501.a. 43. doboz 1273/1943-44 7-8. Az 1943 őszen megtartott tankerületi királyi főigazgatói értekezlet jegyzőkönyve

⁹¹⁰ MNL BaML VIII.52. Az 1939-40-es tanév iratai 336/1939 Koch Nándor 1939. július 7-én kelt levele légtalmi tanfolyam tárgyában

⁹¹¹ MNL BaML VI.501.a. 46. doboz 1168-1943. A Légtalmi Liga pécsi csoportjának elnökségének 1943. december 28-án kelt, a tankerületi főigazgatónak küldött levele a pedagógusok légtalmi oktatóképző tanfolyamra való kirendelése tárgyában

⁹¹² MNL BaML VIII.53. 13. doboz 3850/1943-44.sz. Palos Bernardin 1944. július 15-én kelt, valamennyi pécsi közép-, középfokú és szakiskolai igazgatóságának küldött levele légtalmi oktatóképző tanfolyam tárgyában

kiemeli, hogy azért nem küldenek erre már senkit, mert a tantestület tagjai több tanfolyamon és kiképzésen is részt vettek.⁹¹³ Mindez megerősíti azt a feltételezést, hogy a gimnáziumok tanárai számos, többlet kötelezettséget jelentő képzésen részt vettek.

A különböző légoltalmi kiképzések egy része kötelező is volt a légoltalmi szempontból tekintetbe jövő tanárookra nézvést. Így például a mohácsi iskola légoltalmi vezetőjének (Hites Ferenc), a parancsnoknak, a helyettesének és az alkörzetparancsnoknak kötelező volt részt vennie egy hat napos légoltalmi tanfolyamon, kiképzésen 1943 áprilisában.⁹¹⁴ De néhány hónappal később, a dokumentumok alapján hasonló tanfolyamon kellett részt vennie a Széchenyi Gimnázium légoltalmi vezetőjének, parancsnokának és annak a helyettesének, az alkörzetparancsnoknak, a rendfenntartó segélyosztágpáncsnok, az egészségügyi segélyosztágpáncsnokának, a tűzoltó segélyosztágpáncsnokának, valamint gázfelderítő és gázmentesítő páncsnoknak.⁹¹⁵ E határozat ugyanakkor mivel egy honvédelmi miniszter által kiadott rendeltre hivatkozik, egyértelművé teszi, hogy ez a tanfolyam valamennyi iskolát érintette. A határozatban megnevezett 140.000/el.n.35. – 1942.sz. rendelet értelmében ugyanis valamennyi (I. és) II. osztályú légoltalmi vagyonszövettségbe sorolt épület szervezetének légoltalmi tanfolyamon kellett részt vennie.⁹¹⁶

A tanároknak saját kiképzésük mellett egyéb, a légoltalomhoz kötődő szolgálaton is részt kellett venniük. Ekképpen például a már említett légoltalmi szolgálaton is. A tanárok szerepe ezen szolgálatokban különösen a hosszú, öt hónapra elnyúló 1943-44 és 1944-45-ös tanévek közötti nyári szünet alatt volt kiemelkedő, amikor megjelent a honvédelmi minisztérium részéről az igény, hogy a felszabadult tanerők a megnövekedett légiveszély miatt tiszti páncsnoki beosztásban bekapcsolódjanak a légoltalomba. Ez nem jelentett nagyszámú tanerőt Pécsen. Maga a honvédelmi minisztérium a vidéki városokban csupán 4-5, elsősorban katonai szolgálatra alkalmas, nőtlen (másodsorban nős, de gyermektelen, harmadsorban családos) tanerőt várt e feladatra a következő tanév kezdetéig.⁹¹⁷ Pécsen e szolgálatba elsősorban népiskolák tanárait vonták be⁹¹⁸, azonban mellettük három Széchenyi gimnáziumi tanár, Horváth Lajos, Nagy János és Végh István is igénybeviteléhez is hozzájárult a

---

⁹¹³ MNL BaML VIII.53. 13. doboz ad10/1944-45 Fenyvesi M. Hilária 1944. július 20-án kelt, Palos Bernardinnak küldött válaszelevele a légoltalmi oktatóképző tanfolyammal kapcsolatban

⁹¹⁴ MNL BaML VIII.51. 2. doboz 66/1943. Mohács polgármesterének légoltalmi határozata

⁹¹⁵ MNL BaML VIII.54. 6. doboz 76-4/1943-44 Pécs polgármesterének 1943. november 2-án kelt határozata légoltalmi kiképzésre kirendelés tárgyában

⁹¹⁶ 140.000/el.n.35. – 1942. sz. körendelet

⁹¹⁷ MNL BaML VI.501.a. 51. doboz 120.891/el.n.35-1944.sz. Szurmay Tibor 1944. április 1-jén kelt, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek küldött levele a tanerők hatósági légoltalmi szolgálatra történő igénybeviteléről tárgyában

⁹¹⁸ MNL BaML VI.501.a. 51. doboz 1443/1944 Magyar Dezső 1944. április 22-én kelt, a főigazgatónak levele a tanerők hatósági légoltalmi szolgálatnál történő igénybeviteléről tárgyában

Légoltalmi Liga kérésére a tankerület.⁹¹⁹ A másik három pécsi katolikus gimnáziumra vonatkozóan arról nem került elő információ, hogy érkezett-e ilyen engedély, noha az e tevékenységbe történő bekapcsolódást a Katolikus Tanügyi Főigazgatóság is engedélyezte a felekezeti tanárok számára.⁹²⁰ Mohácson pedig Gaál Endre, Harmat György és Kövesi József lettek bevonva a légoltalmi szolgálatba.⁹²¹

A tanárokon túl az iskola egyéb személyzete is bekapcsolódott a légoltalmi szolgálatokba, képzésekbe. Ezt onnan tudhatjuk például, hogy 1942-ben a mohácsi gimnázium igazgatója, Hites Ferenc kérte a légoltalmi parancsnokságot, hogy Fábíán Józsefet, az iskola altisztjét mentse föl a légoltalmi szolgálati kötelezettsége alól, ugyanis az iskola kevés altiszttel rendelkezik, emiatt a feladatok ellátásban zavar állhat elő.⁹²²

5.1.5. A légoltalmi készütség megszűnése

Az imént bemutatott információk alapján látható, hogy a légoltalmi kötelezettség jelentős terheket rótt az iskolákra. Számos tervezéssel kapcsolatos feladatot nehezedett az intézmények légoltalmi vezetőinek vállára, melyek jelentős anyagi terhekkel is jártak. De jelentős mértékben leterhelték a légoltalmi kötelezettségek a diákokat és a tanárokat is. 1944 őszét követően viszont a légoltalommal kapcsolatos információk a gimnáziumi dokumentumokban szinte teljesen eltűntek. Vagyis miután Pécsen és Mohácson átvonult a front, csak egyetlen olyan további irat került elő, amely az iskolák légoltalmi feladataira, a diákok légoltalmi kötelezettségére vonatkozott: a ciszterci gimnázium nyolc tanulója teljesített légoltalmi szolgálatot 1945 februárjában.⁹²³ A források hiányossága viszont mutathatja talán azt, hogy a megszállást követően, a front elvonulásával a légi fenyegetettség és ezzel a légoltalmi kötelezettségek jelentősége lecsökkent. Azonban de iure a légvédelmi készütség és az ezzel kapcsolatos kötelezettségek csak a honvédelmi miniszter által a légvédelmi készütség megszüntetése tárgyában kiadott 25.424/el. Hadip. félsz.—1945. rendelet és az ehhez 1945. június 6-án, ugyancsak a honvédelmi miniszter által kiadott a honi légvédelmi készütség megszüntetésével

---

⁹¹⁹ MNL BaML VI.501.a. 51. doboz 2946-9/1943-44 A Légoltalmi Liga pécsi elnökének 1944. április 26-án kelt, a főigazgatónak küldött levele tanerők légoltalmi szolgálatának igénybevétele tárgyában

⁹²⁰ MNL BaML VIII.53. 13. doboz 5940/1943-44/E.sz. Kürti Menyhért 1944. április 19-én kelt, a KTF jogkörébe tartozó valamennyi intézet igazgatóságának levele a tanerők hatósági légoltalmi szolgálatnál történő igénybevétele tárgyában

⁹²¹ MNL BaML VI.501.a. 51. doboz 2946/1943-44 Mohács polgármesterének levele a tanerők hatósági légoltalmi szolgálatra történő igénybevétele tárgyában

⁹²² MNL BaML VI.501.a. 31. doboz 87/1942-43 Hites Ferenc 1942. október 2-án kelt, a főigazgatónak küldött levele a mohácsi gimnázium altisztjének légoltalmi szolgálat alól történő felmentése tárgyában

⁹²³ MNL BaML VI.501.a. 62. doboz 1325/1944-45 Krassói Ferenc 1945. február 12-én kelt, a főigazgatónak küldött levele a ciszterci gimnázium és a kereskedelmi iskola tanulóinak légoltalmi szolgálata tárgyában

kapcsolatos intézkedések tárgyában kiadott 26.192/1945. számú kiegészítéssel szűnt meg. A rendelettel számos korábban, a tárgyban hozott rendelet hatályát veszítette.⁹²⁴

Ennek értelmében valamennyi szintű légtalmi szervezetet le kellett építeni, ahogy meg kellett szüntetni a figyelőszolgálatot, míg a berendezéseket békecélokra kellett fordítani, illetve megvárni, hogy milyen további utasítás érkezik a honvédelmi minisztertől azokra vonatkozóan. A rendelet a lehetséges békecélokra példákat is hoz. Így számos felszerelést a tűzoltóságnak kellett átadni, míg például az oltóvíztározó medencék lehetséges fölhasználását gyermekfürdőkben vagy uszodákban látta.⁹²⁵

A rendelet foglalkozik kifejezetten a II. légtalmi csoportba sorolt vagyontárgyak, így az iskolák légtalmának megszüntetésével is. Ezekben is fel kellett oszlatni a légtalmi szervezetet, bár egyes egységei, például a tűzoltó- vagy egészségügyi szolgálatok csökkentett mértékben megtarthatóak voltak békeidőre történő berendezéssel. Ezekről a vagyontárgyak birtokosai dönthettek. A többi rendelkezés során az általános rendelkezésekre és a városok és községek légtalmának megszüntetésére hivatkozik, kiegészítve azzal, hogy minden légtalmi kiképzést meg kell szüntetni.⁹²⁶

5.2. A visszafoglalt Baranyai-háromszög

5.2.1. A visszafoglalt területek és a gimnáziumok

A területi visszacsatolások kérdése egy fontos téma a kutatás szempontjából. Azok közül is a baranyai háromszög visszacsatolása tekinthető különösen jelentőségteljesnek, amely terület visszafoglalásával a vármegye, vagyis a vizsgálat fókuszában álló közigazgatási egység gazdagodott további területekkel. Mivel a területen nem működött gimnázium, ezért alapvetően az a kérdés merül föl, hogy a visszafoglalt területekről vajon érkeztek-e tanulók a vizsgálatom alatt álló gimnáziumokba. Ha pedig igen, milyen kihívásokkal kellett megküzdeniük a visszafoglalás miatt, milyen nehézségeket jelenthetett a két oktatási rendszer között történő átlépés. Mielőtt azonban ennek ismertetésébe kezdenék, azzal a kérdéssel is érdemes foglalkozni, hogy a különböző területi visszacsatolásokra milyen módon reagáltak a kutatásba bevont iskolák. E kérdés bemutatásához kénytelen vagyok a vizsgálatomba alapvetően nem tartozó 1938-39-es tanévig visszanyúlani.

---

⁹²⁴ 26.192/1945

⁹²⁵ Uo.: 1-2.§

⁹²⁶ Uo.: 4.§

Az ország első területi gyarapodása a bécsi döntés értelmében Felvidék déli területeinek visszacsatolása volt. Ezt követően a Pius, a Nagy Lajos és a Széchenyi Gimnáziumok az értesítők tanúsága szerint az intézmény falain belül ünnepélyes keretek között emlékeztek meg az eseményről.⁹²⁷ Illetve a Nagy Lajos Gimnázium értesítője tudósít arról, hogy az iskola tanulói a Széchenyi téren az Országzászló előtti ifjúsági ünnepélyen is részt vettek.⁹²⁸ Egyes esetekben pedig az iskolák más jelképes cselekedeteket is végrehajtottak, vagy valamilyen karitatív, a visszacsatolt terület diákjaira irányuló tevékenységet végeztek. Ilyen volt például, hogy a Pius Gimnázium tanulói az intézet kertjében két ezüst-hársfát ültettek (az egyik Kárpátalját szimbolizálta).⁹²⁹ Ugyancsak jelképes cselekedetek közé sorolható, hogy a Szent Erzsébet Leánygimnázium tanulói levelezésbe kezdtek felvidéki falvak és kisebb városok tanulóival,⁹³⁰ a mohácsi gimnázium tanulói meghívókat és plakátokat készítettek egy műsorra, amelyet Felvidék visszacsatolásának ünneplésekor készítettek, illetve május 18 és 24 között egy kirándulást is szerveztek a visszacsatolt Felvidékre, a Széchenyi Gimnázium cserkészei pedig zászlókat ajándékoztak egy felvidéki cserkészcsapatnak.⁹³¹

Voltak viszont olyan kezdeményezések is, amelyekkel közvetlenül és ténylegesen támogatták a visszacsatolt területek diákjait. A Szent Erzsébet Leánygimnázium például részt vett a „Felvidékért” akcióban, amely során gyermekruhákat varrtak, ajándékkönyveket rendeztek, játékalatokat készítettek, vagy például „Felvidékért” szívecskéket árusítottak, összesen 660 P értékben.⁹³² Ilyen vagy ehhez hasonló, a visszafoglalt területeken élőket segítő tevékenységekben bizonyosan más iskolák is részt vehettek. Így például a Széchenyi Gimnáziumról lehet tudni, hogy könyveket adományozott a Losonci Magyar Királyi Állami Kármán József Gimnázium számára a következő tanévben.⁹³³

A második visszafoglalt terület Kárpátalja volt, amellyel kapcsolatban részletes és önálló említés nincs. A legtöbb esetben e terület akkor került elő, mikor az értesítők általánosságban beszéltek a tanévben történő revíziókról, ilyenkor pedig a két területet összekapcsolták.⁹³⁴ Mindez talán azért is érdekes, mert a visszafoglalásban pécsi katonák is

---

⁹²⁷ Pius Gimnázium értesítője, 1939: 23., Nagy Lajos Gimnázium értesítője, 1939: 84., Széchenyi István Gimnázium értesítője, 1939: 13.

⁹²⁸ Nagy Lajos Gimnázium értesítője, 1939: 84.

⁹²⁹ Pius Gimnázium értesítője, 1939: 22.

⁹³⁰ Szent Erzsébet Leánygimnázium értesítője, 1939: 10.

⁹³¹ Mohácsi Városi Gimnázium értesítője, 1939: 32., Széchenyi István Gimnázium értesítője, 1939: 24.

⁹³² Szent Erzsébet Leánygimnázium értesítője, 1939: 13., 46.

⁹³³ MNL BaML VIII.54. 3. doboz 90-1/1939-40 Sipos Lajos, a Losonci M. Kir. Állami Kármán József Gimnázium igazgatójának 1939. október 12-én kelt, Horváth Viktornak küldött levele tankönyvi adományok tárgyában

⁹³⁴ Lásd pl. a Piusban történő faültetések.

részt vettek, a ciszterci gimnázium növendékei pedig bizonyosan jelen voltak a Kárpátaljáról visszatérő pécsi katonák április 20-i ünnepélyes fogadtatásán.⁹³⁵

A legtöbb figyelmet a forrásokban az iskoláktól a II. bécsi döntés keretein belül visszacsatolt Erdély kapta. Például a terület visszacsatolásával kapcsolatban fennmaradt egy forrás, hogy a teljes pécsi diákság részt vett 1941. szeptember 15-én az Észak-Erdély visszacsatolására rendezett Országzászló előtti tisztelgésen.⁹³⁶ Mohácson pedig egy iskolai ünnepség keretében emlékeztek meg az eseményről, mely során rádióközvetítésen hallgatták végig Horthy Miklós Kolozsvárra történő bevonulását.⁹³⁷ Majd ezt követően számos különböző támogató kezdeményezés indult az erdélyi magyarság irányába. Így például az iskolák részt vettek a Teleki Pálné által, a magyar menekültek megsegítésére alakult kezdeményezésben, az Erdélyekért jelvény 1940. szeptember 30. és december 31. közötti terjesztésében.⁹³⁸ A jelvények eladásából befolyt összeg mellett más módon is támogatták a visszacsatolt erdélyi területeket. A Pius Gimnázium például 95 tankönyvet adományozott erdélyi tanulóknak.⁹³⁹ Míg a Szent Erzsébet Leánygimnázium tanulói pedig 224 könyv mellett folyóiratokat, játékokat, ruhaneműket is gyűjtöttek az erdélyi gyerekeknek.⁹⁴⁰ Ugyanebben a gimnáziumban ezenfelül az 1940-41-es tanév I. módszeres értekezletét is azzal kapcsolatban tartották, hogy milyen tevékenységekkel támogathatnák a visszafoglalt erdélyi iskolákat. Az értekezlet során olyan további, eddig be nem mutatott kezdeményezéseknek születtek ötletei, minthogy rajz- és plakát- valamint irodalmi pályázatot hirdessenek, valamennyi esetben Erdély tematikával. Vagy, hogy erdélyi iskolák számára előfizethetnének különböző ifjúsági folyóiratokra, napilapokra stb.⁹⁴¹ Szintén Erdélyhez kötődik, hogy Fodor Ferenc kezdeményezte, hogy alakítsanak ki az iskolák egy-egy erdélyi intézménnyel testvéri kapcsolatot, amely keretében támogathatják azokat, a tanulók megismerkedhetnek a tanulókkal, tanárok a tanárokkal, igazgatók az igazgatókkal és amely során megerősíthetik az erdélyi ifjúság öntudatát.⁹⁴²

Az utolsó területi revízióra az 1941 tavaszán végrehajtott délvidéki megszállással került sor. Bár az tudható, hogy a pécsi diákok megjelentek a hadműveletben résztvevő pécsi hadtest

---

⁹³⁵ Nagy Lajos Gimnázium értesítője, 1939: 84.

⁹³⁶ MNL BaML VIII.54. 3. doboz 45-1/1940-41 A pécsi iskolák 1940. szeptember 15-i országzászló előtti tisztelgésének műsorrendje

⁹³⁷ Mohácsi Városi Gimnázium értesítője, 1941: 13.

⁹³⁸ MNL BaML VI.501.a. 3. doboz 2/1941. biz Fodor Ferenc 1941. január 10-én kelt, valamennyi közép-, közép-fokú és szakiskola igazgatóságának küldött levele az Erdélyért jelvény terjesztése tárgyában

⁹³⁹ Pius Gimnázium értesítője, 1941: 66.

⁹⁴⁰ Szent Erzsébet Leánygimnázium értesítője, 1941: 23.

⁹⁴¹ MNL BaMI VIII.53. 11. doboz 33/1940-41 A Szent Erzsébet Leánygimnáziumban 1940. szeptember 23-án megtartott módszeres értekezlet jegyzőkönyve

⁹⁴² MNL BaML VIII.51. 1. doboz 892/1940-41 Fodor Ferenc 1940. november 27-én kelt, valamennyi közép-, közép-fokú és szakiskola igazgatóságának küldött levele az erdélyi ifjúsággal való kapcsolatok kiépítése tárgyában

április 27-i ünnepélyes fogadtatásán⁹⁴³, az intézmények csak megemlítés szintjén foglalkoztak az értesítőben a visszafoglalt délvidéki területekkel.⁹⁴⁴

Az egyetlen intézmény, amelynek jobban felkeltette érdeklődését a terület visszafoglalása az iskolai értesítők tanúsága szerint, az a Mohácsi Városi Gimnázium volt, amely intézményi szintű ünnepséget szervezett április 16-án Délvidék visszatérte kapcsán, külön üdvözölve a baranyai háromszög lakóit. Majd később például az iskola leventéi meg is látogatták a visszatérő Vörösmartot és Kiskőszeget az azokon rendezett ünnepségek idején.⁹⁴⁵ A mohácsi iskola a visszafoglalt délvidéki területek iránti ilyen fokú érdeklődésének okáról és további körülményeiről a következőkben részletesen lesz szó, de összegezve elmondható, hogy valamennyi iskola figyelmet szentelt az egyes területi visszafoglalásoknak, melyek közül kiemelkedik Felvidék, valamint különösképp Erdély visszafoglalása, amely esetében számos, a térségben élők támogató kezdeményezés indult.

5.2.2. A baranyai háromszög visszafoglalásának körülményeiről röviden

1941 tavaszán Jugoszláviában egy németellenes fordulat következett be, amelynek köszönhetően Németország elhatározta, hogy lerohanja az országot. Ebben a hadműveletben komoly szerepet szánt a hadműveletben Olaszországnak, Bulgáriának és Magyarországnak is. Bár a magyar részvétel többek között az 1940 decemberében kötött „örök barátsági” szerződés miatt nem tűnt magától értetődőnek, a mintegy félmillió magyar lakta területek visszacsatolásának lehetősége olyan komoly politikai befolyásoló tényező volt, melynek köszönhetően 1941. április 11-én a magyar csapatok átlépték a határt.⁹⁴⁶ A megszállásban a pécsi székhelyű 3. magyar hadsereg és a Fővezérség alakulatai vettek részt. A megszállás terve a Duna-Tisza közére fókuszált, a jugoszláv erődövé áttörését követően egészen az 1. juszoglav hadsereg Újvidéknél Dunáig történő kiszorításával, majd ezt követően a bekerítésével és megsemmisítésével. Így befejezve a terület felszabadítását. Ebben a haditervben tehát a baranyai háromszög visszafoglalása mindösszesen egy mellékes esemény volt: a pécsi székhelyű 11. dandárnak kellett a Duna jobb partján haladva felszabadítania a területet és biztosítani a határt.⁹⁴⁷ A mindösszesen néhány napos hadművelet eredményeként az ország visszafoglalta Bácskát, a Baranyai háromszöget, továbbá Muraközt. Ez a területi gyarapodás

---

⁹⁴³ Széchenyi István Gimnázium értesítője, 1941: 11.

⁹⁴⁴ Pl.: Pius Gimnázium értesítője, 1941: 58.

⁹⁴⁵ Mohácsi Városi Gimnázium értesítője, 1941: 14., 23.

⁹⁴⁶ Romsics 2010: 166.

⁹⁴⁷ Horváth – Lengyel 2003: 67-69.

összesen bő egymillió népeségnövekedéssel járt, melynek körülbelül egyharmada volt magyar nemzetiségű.⁹⁴⁸ A visszafoglalt területek megszállását követően néhány hónapig katonai közigazgatást vezettek be,⁹⁴⁹ majd 1941. augusztus 16-ától ezt megszüntették és helyébe lépett a polgári közigazgatás, mely eredményeként a visszafoglalt baranyai háromszöget Baranyához csatolták, viszont ezzel részben a térség és a megye első világháború előtti közigazgatási rendjét is megváltoztatták. A visszafoglalt terület nagy részén létrehozták a Dárdai járást, míg a Trianon utáni Baranyavári járást Villányi járássá keresztelték, és hozzácsatolták Baranyabán, Baranyaszentistván, Baranyavár, Benge, Lócs és Pélmonostor községeket. Ezenkívül a Mohácsi járás is gazdagodott Baranyakisfalud, Dályok, Darázs, Hercegmárok, Izsép és Nagybodolya, valamint a Siklói járás Petárda, Torjanc és Újbezdán községekkel.⁹⁵⁰ Ez azt is jelentette, hogy Baranya vármegye nemcsak a nevezett területekkel gazdagodott, hanem mintegy ötvenezer emberrel, akiknek mintegy 36%-a volt magyar nemzetiségű (kb. 18 000 fő), körülbelül ugyanennyi délszláv (kb. 17 000 fő) és valamivel kevesebb német (kb. 14 000 fő).⁹⁵¹

A visszafoglalt településeken 1941-ben közel 12 000 diák tanulhatott volna a teljes közoktatást figyelembe véve,⁹⁵² közülük 8965 (a visszafoglalt népesség mintegy 17%-a) volt abban az életkorban, hogy a továbbtanulásban érintetté válhatott.⁹⁵³ A félmillió magyarországi visszatérte azt is jelentette, hogy ezeken a területeken igen jelentős létszámú magyar tanuló is visszakerült az országba, akiknek az oktatását valamilyen módon meg kellett oldani. Azoknak a (magyar) diákoknak, akik az 1941-es visszafoglalás után (pl. 1941-42-es tanév) kezdték meg tanulmányaikat, viszonylag egyszerű volt a helyzetük. Ugyanakkor legnagyobb létszámban azok a diákok voltak, akik a területi átrendeződés miatt egy új oktatási rendszerbe kerültek be ilyen jellegű váltás nélkül. A jugoszláv oktatási rendszer egyrészt hasonlított a magyar oktatási rendszerre, másrészt viszont különbözött is tőle, amelyek ezt az átlépést vagy megkönnyítették, vagy épp megnehezítették.⁹⁵⁴

---

⁹⁴⁸ Romsics 2010: 166–167.

⁹⁴⁹ Horváth – Lengyel 2003: 107.

⁹⁵⁰ 14.125/alisp. 1941. sz. Érdekesség, hogy sem a rendeletek, sem a KSH népszámlálási adatai nem említik Főherceglakot, pedig a település egy uradalmi központ volt, 1920 előtt Ivándárda része. 1920 után viszont az uradalmi központot a hozzá tartozó uradalmi pusztákkal együtt elszakították, melyek mintegy 3700 holdat jelentettek, így Főherceglak önálló település lett. (Suba é.n.) Lásd Mellékletek 4. térkép

⁹⁵¹ Gyémánt – Drodzik 2004: 367.

⁹⁵² A KSH kategóriaképzésének megfelelően a teljes közoktatásban érintett népességen a 6–19 éves kor közötti népességet kell érteni, míg a továbbtanulás szempontjából érintett népesség kapcsán a 10–19 éveseket.

⁹⁵³ KSH 1947: 14-25.

⁹⁵⁴ Bíró 2003: 17.

5.2.3. A magyar és jugoszláv oktatási rendszer hasonlóságai és különbségei

Az oktatáspolitikai és az intézményi struktúra

A jugoszláviai, illetve eleinte szerb–horvát–szlovén oktatási rendszer komoly nehézségekkel küzdött. A magyar oktatási rendszerrel ellentétben az új államnak nem volt erősen megszervezett oktatási rendszer, aminek több oka is volt. Az egyik, hogy a délszláv állam rendkívül heterogén volt. Egyes térségekben egészen a 13–14. századig nyúlt vissza a valamilyen szintű oktatás hagyománya, míg máshol gyakorlatilag csak a 19. században szervezték meg az első iskolákat.⁹⁵⁵ Végül a létrejövő új állam egy nagyon különböző iskolahálózatot örökölt meg. Ez nem csak azt jelentette, hogy eltérő volt például az iskolahálózat sűrűsége (pl. a Vajdaságban vagy Dalmáciában 1200–1300 főre jutott egy iskola, míg Koszovóban a 4000 főt is meghaladta ez a szám). Azt is eredményezte, hogy az iskolázatásnak különböző hagyományai voltak. Ennek megoldására két elképzelés volt jelen a szerb–horvát–szlovén állam oktatáspolitikájában. Az egyik az ún. unitarista elképzelés volt, amely szerint a teljesen egységes állam megteremtéséhez le kell bontani a kulturális határokat is, ami egy uniformizált, egységesített iskolarendszer segítségével válhat lehetségessé. A másik elképzelés viszont a rugalmasságot és az egyes területek eltérő hagyományaihoz való igazodást támogatta. A szerb pártok zöme az előbbit, míg a horvát és szlovén pártok inkább az utóbbit támogatták. Az 1920-as években nem sikerült eldönteni, hogy mely irányzatot kövesse az új állam. Ennek feltehetően köze volt ahhoz, hogy ebben az évtizedben az oktatáspolitikai súlyosság csekély volt. Ezt mutatja, hogy például az első országos oktatási programot csak 1927-ben fogadták el, de beszédes az is, hogy 1918 és 1929 között a szerb–horvát–szlovén állam 24 kormányának 10 oktatási minisztere volt, akik 27-szer váltották egymást. Igaz ebben nagyon jelentős változás az 1930-as években sem volt, mikor 11 politikus állt a tárca élén.⁹⁵⁶ Viszont végül az 1920-as évek végére a centralizációs intézkedések nyertek teret, melyben feltehetően szerepe volt Sándor királynak (1929–1934), aki a nemzeti egység megteremtésének kulcsát az oktatástól remélte. Trónra kerülését követően fogadták el elsőként a középiskolai törvényt (1929. augusztus 31.), a népiskolai törvényt (1929. december 5.), valamint az egyetemi törvényt (1930. június 28.). Ezek a törvények Jugoszlávia-szerte egységesítették az oktatási rendszert, amely a Horvát Bánság 1939-es létrejöttéig tartott, és amely ideológiai változásokat eredményezett. Az egységesítésnek köszönhetően viszont a területi különbségek megszűntek

---

⁹⁵⁵ Bíró 2003: 3–4.

⁹⁵⁶ Uo.: 10–12.

és a következő intézményi struktúra jött létre: Az iskolai képzés 7 évesen kezdődött, az elemi oktatásban részesülő diákok 10-11 éves korukban különböző utat választhattak: mehettek például különösebb végzettséget nem adó mezőgazdasági iskolába, a leányok háziasszonyképzőbe. Jelentkezhetek polgári iskolába, vagy beiratkozhattak alsó középiskolába. Jugoszláviában nem jött létre ebben az időszakban egységes gimnázium, így klasszikus vagy reálgimnáziumba, illetve reáliskolába iratkozhattak be a tanulók.⁹⁵⁷

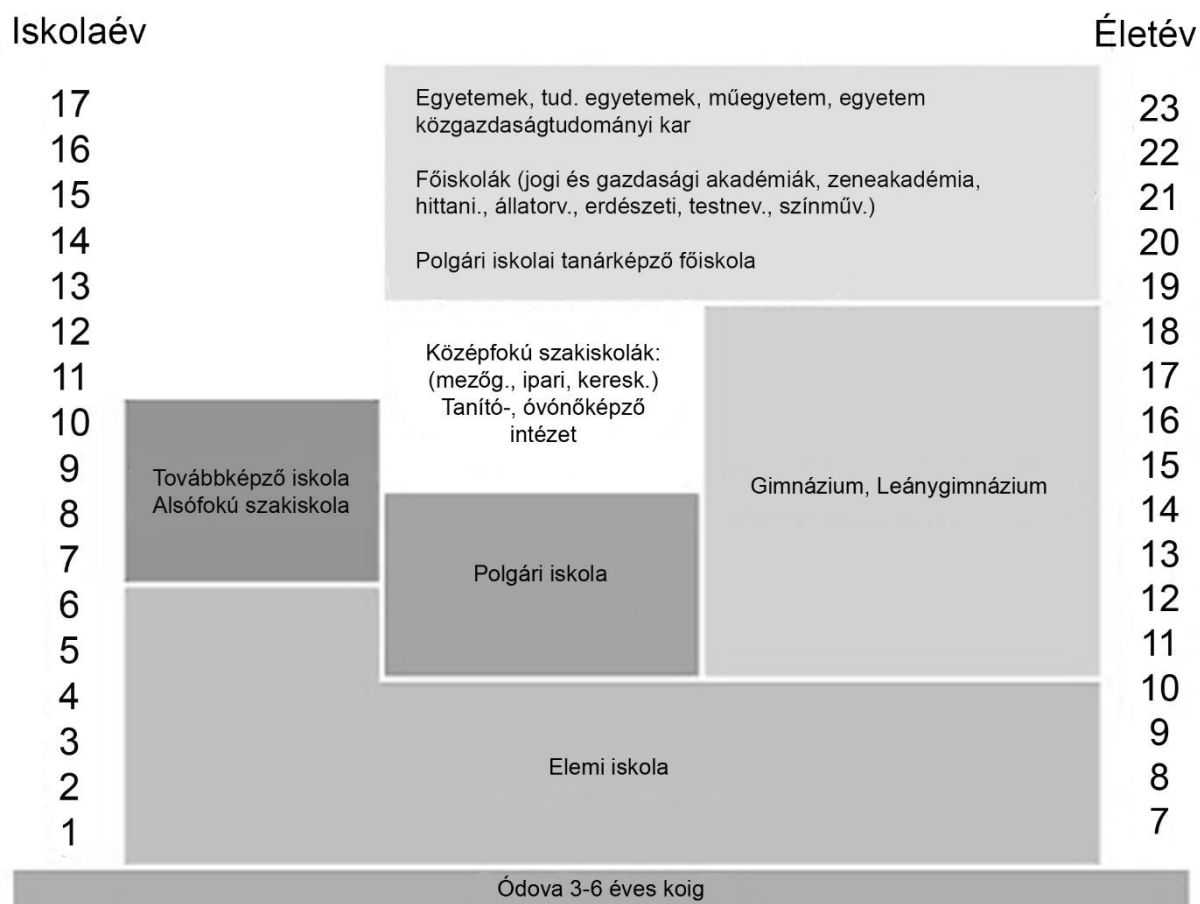
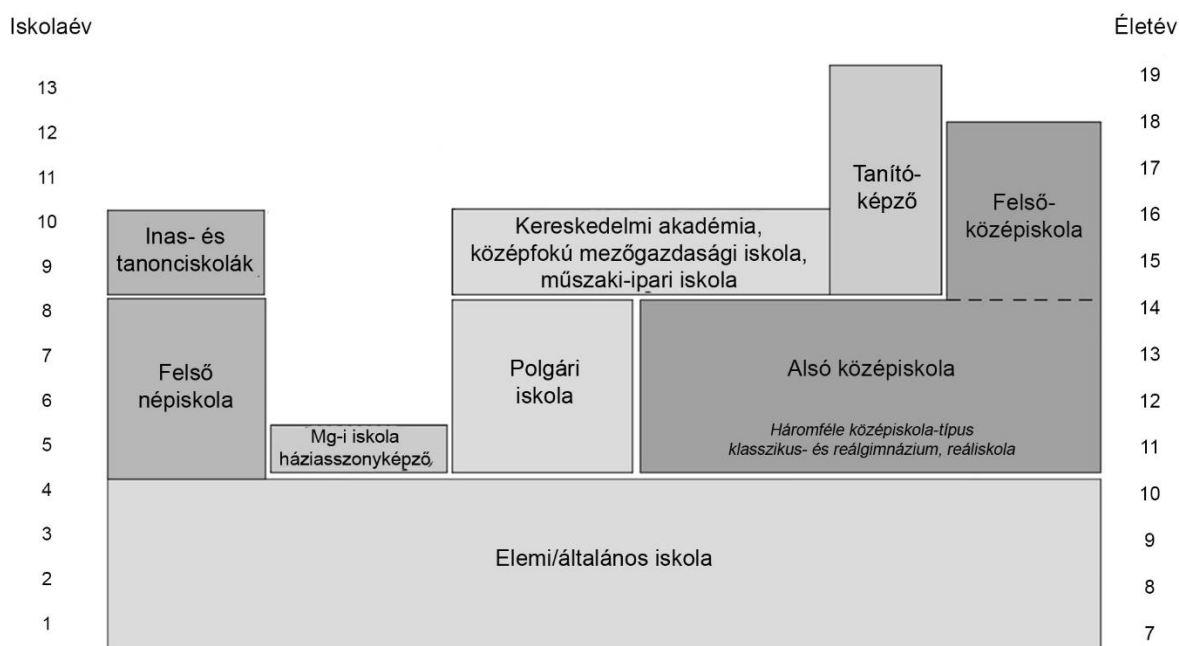
Mindeközben Magyarországon más helyzet volt. Felidézve az összehasonlítás érdekében a hazai helyzetet, a magyar oktatási hálózat egységes volt, valamint abban is jelentős különbség volt a szerb–horvát–szlovén államhoz képest, hogy az oktatáspolitikai egészen más helyzetben volt a korszakban. Jól mutatja a két ország oktatáspolitikája közti különbséget, hogy mind az 1920-as évek és mind az 1930-as évek legjelentősebb oktatáspolitikai döntései csupán egy-egy személy nevéhez kötődnek. Hasonlóság ugyanakkor, hogy a két ország oktatási rendszere között, hogy egy erős centralizáció Magyarországon is megkezdődött, aminek a célja a nemzetté nevelés volt. Igaz, ez nem jelentett például intézménystrukturális változást (leszámítva talán az egységes gimnázium megteremtését). Alapvetően a korszakban mindvégig a hagyományokon alapuló oktatási struktúra volt a jellemző: 6 éves kor fölött kezdődő népiskolai oktatás, amely jellemzően 4 osztályos volt. Ezt követően kerülhettek a gyermekek 10 éves kortól gimnáziumba vagy polgári iskolába. A gimnázium 10-18 éves korig tartó intézmény volt, melynek érettségivel történő befejezése feljogosított a felsőfokú tanulmányok megkezdésére. Másik lehetőséget a polgári iskolában történő továbbtanulás jelentette, melyből a középfokú szakiskolákba és a tanítói képzésbe lehetett bekapcsolódni.⁹⁵⁸

---

⁹⁵⁷ Bíró 2003: 15-20.

⁹⁵⁸ Pukánszky – Németh 1996

A jugoszláv és a magyar oktatási rendszer szerkezete az 1930-as évek végén⁹⁵⁹

⁹⁵⁹ Saját szerkesztés, Pukánszky – Németh 1996

Ahogy már arról volt szó, Sándor király koronázását követően felerősödött az unitarizmus, amely folyamatban a sokszínű állam különböző nemzetiségei a nagyszerb eszme megvalósulását látták.⁹⁶⁰ Ez felszínre hozta a politikai és gazdasági problémákat is és emiatt a kormányzat fokozta a befolyását az oktatáson, megpróbált minden más szereplőt kiszorítani és a nevelésben minél jobban megerősíteni a jugoszlávizmust. Ennek eszközeként például a jugoszláviai oktatási rendszerben is voltak a hazai gyakorlathoz hasonlóan ún. nemzeti tantárgyak, mint a nemzeti nyelv, a földrajz, illetve a történelem. Ezek szerepe a nemzettudat megerősítése, valamint az egységes jugoszláv mítosz megteremtése volt. Ennek megfelelően például a különböző tankönyvek a középkori történelem bemutatása során a korabeli délszláv államokat jugoszláv államokként ismertették, illetve létrehoztak egy jugoszláv panteont. Túlnyomórészük szerb történelmi szereplő volt (pl. Szent Száva, Lázár fejedelem, Karadjordje stb.). De hasonló példa, hogy földrajzórán pedig olyan földrajzi tagolást tanítottak a gyermekeknek (pl. a folyók vonalát követve), amellyel elkendőzték az állam heterogenitását.⁹⁶¹

Ez a folyamat részben hasonló ahhoz, ami idehaza is megvalósult. A nemzeti nevelés, különösen az 1930-as évekre olyan formát öltött, amelyből bizonyos csoportok kiszorításra kerültek. Ez viszont idehaza főként társadalmi csoportokra vonatkozott, de nem volt mentes etnikai (beleértve az egyébként vallási kisebbség zsidóságot is) csoportok ellen irányuló elképzelésektől sem. Ez a nemzeti nevelés pedig közvetlenül megjelent az oktatásban, például a kimondottan nevelési céllal létrehozott osztályfőnöki órában.⁹⁶² De más tantárgyak is célul tűzték ki a nemzeti nevelést, követve a korábbi évtizedben is betöltött funkcióikat. A történelem tantárgy tanítása során túlsúlyba került a magyar történelem oktatása, valamint kiemelték olyan történelmi alakokat, akiket alkalmasnak tartottak a nagy hatalmi mentalitás kialakítására. A földrajz oktatásban szintén nagyobb volt a súlya a nemzeti földrajznak: viszont a cél itt épp az volt, hogy a történelmi Magyarország földrajzi határainak keressenek akár gyakorlati jelentőséget.⁹⁶³

---

⁹⁶⁰ Stark 2019: 444.

⁹⁶¹ Bíró 2003: 18–19.

⁹⁶² Nagy 1992: 124–125.

⁹⁶³ Uo. 130–135.

A megszülető Szerb-Horváth-Szlovén Királyság alapvetően nem támogatta a nemzetiségek jogainak biztosítását, melyet jól mutat az, hogy az ország a Párizs környéki békékben megfogalmazott kisebbségvédelmi szerződést sem akarta aláírni, csupán Clemenceau közbenjárására tették meg.⁹⁶⁴ Ennek köszönhetően viszont megszülettek azok a törvények, amelyek biztosították a nemzetiségi tanulóknak a nemzetiségi oktatásban való részvételt, viszont ez korlátozott volt. Már 1918-tól kezdve törekedett a magyar nyelvű oktatás visszaszorítására az éppen ekkor a létrejövő állam. Első intézkedésként például megszüntették azt azokban az iskolákban, ahol a magyarok kisebbségben voltak. 1919-ben pedig már a magyar középiskolák visszaszorítását tervezték. E folyamat eredményeként megszüntettek minden nem délszláv nyelvű reáliskolát, ahol volt hasonló szerb iskola, bezártak szinte valamennyi magyar nyelvű szakiskolát és a zombori és újvidéki gimnáziumok felsőbb osztályaiban is megszüntették a magyar nyelvű tagozatot.⁹⁶⁵ A középfokú oktatás leépítése mellett népiskolai szinten is ellehetetlenítették a nemzetiségi oktatást. A békeszerződések és az 1921-ben elfogadott vidovdáni alkotmány értelmében bár biztosítani kellett a törvényeknek megfelelő nemzetiségi oktatást, az ezt szabályzó törvény csak 1929-ben született meg. Ez az anyanyelvű oktatásra csak az első négy elemi osztályban biztosított lehetőséget, ezt követően pedig már csak az anyanyelv és a hittan tantárgyak tanulására volt lehetőség anyanyelven. Ez persze érdemben nem javította a nemzetiségi tanulók valódi anyanyelvi tanulási lehetőségeit. Egyfelől nem állt rendelkezésre megfelelő tanerő és intézmény a nemzetiségi oktatáshoz, így például hiába nyílt Belgrádban egy magyar nyelvű tanítóképző, tanítóból nagy volt a hiány, ráadásul itt is csupán 13 tanító végzett összesen.⁹⁶⁶ Vagyis tömeges nemzetiségi népiskola-alapításra nem kerülhetett sor. Ezzel együtt az intézmények létrejöttét is igyekeztek megnehezíteni, például kisebbségi osztály indításához harminc főre volt szükség.⁹⁶⁷ Másfelől nem voltak nemzetiségi tankönyvek, csak a tankönyvek lefordítására került sor. Harmadrészt sok nemzetiségi tanulónak nem is volt lehetősége részt venni kisebbségi oktatásban (ezzel az anyanyelvi készségük fejlődését is hátráltatták, mely a magyar oktatási rendszerben értelemszerűen nehézséget jelenthetett), mert igyekeztek más eszközökkel is minél jobban akadályozni a nemzetiségi oktatást. Ilyen akadályozó tényező volt például a névelemzés: ha szláv hangzású neve volt egy magyar tanulónak, jugoszlávnak tekintették, így be sem iratkozhatott kisebbségi magyar

---

⁹⁶⁴ Stark 2019: 443.

⁹⁶⁵ Dévavári 2018

⁹⁶⁶ Horváth 1997: 321–325.

⁹⁶⁷ Bíró 2003: 25.

iskolába.⁹⁶⁸ Korabeli sajtóforrások szerint ennek eredményeként a magyar tanulók mintegy 2/3-a lett kizárva a nemzetiségi oktatásból.⁹⁶⁹ Nem könnyítette meg az sem a nemzetiségi gyermekek helyzetét, ha vegyes családban születtek, hiszen az 1925-ös nemzetiségi törvény értelmében ilyenkor már délszláv nemzetiségűnek számítottak, és nem járhattak nemzetiségi iskolákba.⁹⁷⁰

A nemzetiségi oktatáshoz való viszonyulásban hasonlított a magyar gyakorlat a délszláv állam oktatási rendszerében látottakhoz. 1923-ban elfogadták az ún. ABC-rendszert, amely akár teljesen anyanyelvi oktatást is lehetővé tett, ugyanakkor egy látszólag demokratikus intézkedés segítségével (a szülőknek kellett dönteniük az iskola típusáról, akiket viszont befolyásolt a település vezetése) sikerült ellehetetleníteni a nemzetiségi oktatás ügyét. Hasonlóság az is, hogy a személyi állományt sem biztosították a nemzetiségi oktatáshoz, hiszen állami nemzetiségi tanítóképző például nem működött az országban. Ami a délszláv nemzetiségi népiskolákat illeti, azokból csak 44 működött.⁹⁷¹ A délvidéki területek visszafoglalását követően pedig megkezdődött a délszláv iskolák visszaszorítása. Népiskolai szinten szinte kizárólag magyar nyelvű oktatás folyt, holott a tanulóknak csak alig fele volt magyar anyanyelvű, ahol pedig folyt is nemzetiségi oktatás, ott legfeljebb nemzetiségi tagozat indult, igaz 1943-tól belügyminisztériumi nyomásra ebben némi változás volt tapasztalható. A középfokú oktatás szintjén még ennél is jobban visszaszorították a délszláv, illetve elsősorban szerb nyelvű oktatást. Csupán Újvidéken működött egy szerb nyelvű gimnázium, illetve szerb tannyelvű osztály egy-egy újvidéki fiú- és leány polgári iskolában.⁹⁷²

Konklúzió

A két ország két világháború közötti oktatási rendszere számos hasonlóságot mutat. Ezek a hasonlóságok viszont nem feltétlenül jelentik azt, hogy azok megkönnyítették a visszafoglalt területeken élő tanulók magyarországi oktatási rendszerbe történő átlépését. Ilyen hasonlóság volt például, hogy a tananyag és néhány tantárgy egyértelműen nemzetpolitikai célokat szolgált mindkét országban. Értelemszerűen mindkét ország esetében eltérő tartalommal. Ez a törekvés egyébként nem meglepő egyik ország részéről sem, a korszakban Európa-szerte bevett gyakorlat volt a közös kultúrát, közös nyelvet az állam és a társadalom kapcsolatának

---

⁹⁶⁸ Bíró 2003: 22.

⁹⁶⁹ Dévavári 2018

⁹⁷⁰ Uo.: 23–24.

⁹⁷¹ Eiler 2018: 54-56.

⁹⁷² A. Sajti 2004: 244-246.

megegerősítésére használni az oktatásban. Természetesen abban vannak különbségek, hogy az egyes országokban ez inkább valamilyen társadalmi konszenzust vagy épp inkább bizonyos csoportok kiszorítását jelentette. Jellemzően utóbbi a nagyobb társadalmi problémákkal küzdő országok gyakorlata volt, amelyek leginkább a nemzeti érdekekre próbálták álláspontjukat igazolni.⁹⁷³ Ami viszont jelen vizsgálati szempontból fontos, hogy ez azt is jelentette, hogy az 1941 áprilisát követően új oktatási rendszerbe került tanulók tudásának teljesen eltért a tartalma. Ráadásul pont azokban a tantárgyakban, melyek az adott politikai környezetben centrális tárgyakként számítottak.

A két oktatási rendszer másik hasonlósága a nemzetiségi oktatás látszólagos biztosítása, ám a gyakorlatban annak ellehetetlenítése. Bár a jogi feltételek mindkét államban megvoltak, a gyakorlatban részben hasonló módon, részben eltérő eszközökkel igyekeztek azt visszaszorítani. Ez a hasonlóság szintén az oktatásszervezést nehezítette meg a terület impériumváltását követően. Egyfelől itt is megjelenik az eltérő tartalom, illetve ami ennél is fontosabb lehet, a nyelvismeret megléte, pontosabban annak hiánya.

A harmadik hasonlóság az oktatás szerkezetében található és valójában ez az egyetlen pont, amely megkönnyíthette a tanulók oktatási rendszereken való átlépését. Mindkét oktatási rendszer hasonló intézményi struktúrával és életkor szerinti tagoltsággal rendelkezett. Ez megkönnyíthette a különböző képzési szintek megfeleltetését, a tanulók továbbhaladását.

5.2.4. A továbbtanulás kérdésének megoldása 1941-et követően

Délvidék és ezzel a baranyai háromszög visszafoglalását követően a diákok továbbtanulási lehetőségeivel kapcsolatban alapvetően bizonytalanság alakult ki. Ennek okai az előzőkben bemutatottakban foghatók meg. Ezek ellenére a terület visszafoglalását követően úgy tűnt, hogy minden formális nehézség nélkül átléphetnek majd az egykori jugoszláviai tanulók a magyar oktatási rendszerbe.⁹⁷⁴ Végül a tanév kezdete előtt megjelent a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 57.500/1941. V. K. M. számú, a visszafoglalt délvidéki területen működő közép-, középfokú és szakiskolák megnyitása tárgyában kiadott rendelete, amely pontosan szabályozta a diákok föl vételét. A rendelet az 1.§-ában rögzíti, hogy felsőbb éves tanulók csak a visszafoglalt területen működő középiskolákba nyerhettek felvételt és a visszafoglalást megelőző anyaországi intézmények csak az első osztályba vehetnek föl visszafoglalt területről

---

⁹⁷³ Nagy 1992: 124.

⁹⁷⁴ MNL BaML VIII.53. 11. doboz 4092/1940-41 Kürti Menyhért 1941. május 17-én kelt, a KTF hatáskörébe tartozó valamennyi gimnázium és leánygimnázium igazgatóságának küldött levele a visszatért területek iskoláiból átlépő tanulók felvétele tárgyában

érkező tanulókat.⁹⁷⁵ Ez azzal a következménnyel járt a baranyai háromszögben élő felsőbb éves tanulókra nézve, hogy tanulmányaikat csak a visszafoglalt délvidéki terület 12 gimnáziumának valamelyikében folytathatták volna.⁹⁷⁶ Ez viszont olyan tekintetben problémát jelentett a diákok és szüleik számára, hogy a baranyai háromszög nem állt összeköttetésben a Bácskával, így például egy pélmonostori tanuló Zomborba csak többszöri átszállás révén, a Pélmonostor – Villány – Pécs – Bátaszék – Baja – Zombor útvonalon juthatott volna el új iskolájába. Ezzel szemben aztán a diákok szüleinek a részéről kérvényezések indultak, hogy változtassák a szabályozásokat, amelyhez a mohácsi gimnázium igazgatója is csatlakozott.⁹⁷⁷ Ennek körülményeiről viszont még később lesz szó.

A vallás- és közoktatásügyi miniszter rendelkezése egyébként azért is tűnik különösnek, mert külön engedéllyel a külföldi iskolából való átlépést különбöзeti vizsgával engedélyezhette a miniszter bárki számára a Rendtartás szerint.⁹⁷⁸ Végül a vallás- és közoktatásügyi miniszter, bár a forrásokból ki nem derülő körülményeknek köszönhetően, de megváltoztatta a döntését és engedélyezte a korábbi délszláv állam oktatási rendszerében tanult diákoknak, hogy a magyarországi iskolarendszer bármely intézményébe felvételt nyerhessenek különбöзeti magánvizsgálat sikeres letételét követően. Sőt, egyes iskolatípusokba (gazdasági középiskola, líceum, nőipariskola első osztályába) negyedik évfolyamos polgári iskolai bizonyítvánnyal különбöзeti magánvizsgálat nélkül is beléphettek a visszafoglalt területek tanulói.

A magánvizsgálatra az engedélyt a tankerületi főigazgatónak kellett megadnia, az anyagába pedig a nemzeti tárgyak tartoztak és azok a tantervi különbségek, amelyek a sikeres előmenetelt akadályozták volna. Ezeket a főigazgatónak kellett megadnia.⁹⁷⁹ Később aztán voltak is tanulók, akik jelentkeztek e szabályozásnak megfelelően a baranyai gimnáziumok valamelyikébe. Így például a ciszterci gimnáziumba összesen hatan jelentkeztek 1941 őszén különбöзeti magánvizsgálatra, melyet 1942. január 23-án meg is tartottak, amit valamennyien sikeresen teljesítettek is.⁹⁸⁰ A másik iskola, ahová a források szerint jelentkeztek a visszafoglalt

---

⁹⁷⁵ MNL BaML VI.501.a. 3. doboz 568/941 Masszi Ferenc 1941. október 1-jén kelt, Hites Ferencnek küldött levele a délvidéki tanulók felvétele tárgyában

⁹⁷⁶ A. Sajti 2004: 246.

⁹⁷⁷ MNL BaML VI.501.a. 3. doboz 7/1941-42. Hites Ferenc 1941. szeptember 4-én kelt, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek küldött levele a baranyai háromszög tanulóival kapcsolatos különleges intézkedés kérése tárgyában

⁹⁷⁸ Rendtartás: 22.

⁹⁷⁹ MNL BaML VIII.53. 12. doboz 1249/1942-43 Masszi Ferenc 1942. november 13-án kelt, valamennyi közép-, közép-fokú és szakiskola igazgatóságának küldött levele a Délvidéken szerb uralom alatt végzett tanulók felvétele tárgyában

⁹⁸⁰ MNL BaML VIII.52. A ciszterci rendi pécsi Nagy Lajos Gimnáziuma iktatott iratok 1941 1-349, 1941-42 1-599. 271/1941-42 Kimutatás a Ciszterci Rend Pécsi Nagy Lajos Gimnáziumában az 1942. január 23-án megtartott különбöзeti magánvizsgálatról

baranyai háromszögből tanulók, az a Mohácsi Városi Gimnázium. Ez az iskola viszont egy speciális helyzetben volt e kérdésben, így a következő alfejezetben ezt részletesen tárgyalni fogom. Ezt megelőzően viszont szeretnék még röviden kitérni arra, hogy a szovjet megszállással együtt a tankerület elvesztette az ellenőrzését és a fennhatóságát a visszafoglalt területek fölött.⁹⁸¹ Arról sajnos, hogy a baranyai gimnáziumokban tanuló, a baranyai háromszögből érkező tanulók közül maradt-e bárki a megyében, nem került elő forrás. Így egy további vizsgálat részét képezheti, hogy vajon mi lett azoknak a tanulóknak a sorsa, akik 1941 és 1944 között a magyar oktatási rendszerben tanultak, hiszen esetükben kérdéses, hogy hol és milyen körülmények között folytathatták tanulmányaikat, milyen feltételeket kellett teljesíteniük a jugoszláv oktatási rendszerbe történő visszalépéshez.

5.2.5. Egy speciális eset: a Mohácsi Városi Gimnázium

Az általam vizsgált öt intézmény közül a téma kapcsán kiemelt szerepben van a mohácsi gimnázium, amely az első pillanattól kezdve jelentős érdeklődést mutatott a baranyai háromszög tanulói iránt. Ez az érdeklődés egyrészt fakadhatott egy teljesen praktikus okból, miszerint a baranyai háromszög rendkívül közel helyezkedett el a városhoz. A visszafoglalást követően pedig valóban egy élénk kapcsolat alakult ki a térség és Mohács között, melyet jól mutat az, hogy 1941-ben a teljes személyforgalom negyede a térséggel volt kapcsolatban és csak Péccsel volt intenzívebb a személyforgalom.⁹⁸² Ezt részben a vasút és részben az autóbusz forgalom biztosította.⁹⁸³ Másrészt fakadhatott abból, hogy a város, mint a saját „természetes élettere” tekintett a visszafoglalt baranyai háromszögre.⁹⁸⁴ Bármelyik is lehetett az oka, a gimnázium egyértelműen úgy tekintett az itt élő tanulókra, mint akiket szeretne saját intézményébe bekapcsolni. Emiatt már közvetlenül a visszafoglalást követően azok felé fordult a figyelme, akik szerettek volna a mohácsi gimnáziumban tanulni. Legelőször is az iskola érzékelte azt a hiányosságot és kihívást, amelyet a két oktatási rendszer közti különbségek jelentettek, és amelyek főként a nyelvi hiányosságokból fakadtak. Így erre a kihívásra adott is egy választ az iskola, mikor a baranyai háromszögben élő tanulók szüleinek megkeresésére az

---

⁹⁸¹ MNL BaML VI.501.a. 61. doboz 1261/944-45 Palos Bernardin 1945. január 22-én kelt, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek tett jelentése a pécsi tankerület állapotáról

⁹⁸² Mohácsi Hírlap, 1942. 07. 19. 2.

⁹⁸³ MNL BaML VI.501.a. 3. doboz 7/1941-42. Hites Ferenc 1941. szeptember 4-én kelt, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek küldött levele a baranyai háromszög tanulóival kapcsolatos különleges intézkedés kérése tárgyában

⁹⁸⁴ Mohácsi Hírlap, 1942. 07. 19. 2., MNL BaML VI.501.a. 3. doboz 7/1941-42. Hites Ferenc 1941. szeptember 4-én kelt, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek küldött levele a baranyai háromszög tanulóival kapcsolatos különleges intézkedés kérése tárgyában

igazgató egy háromhetes kurzust szervezett 1941. augusztus 4. és augusztus 23. között főigazgatói engedéllyel a felvételizni szándékozó tanulóknak. Ezen a tanfolyamon főként a diákok magyar, illetve a latin nyelvtudásának megerősítésére és pótlására helyezték a hangsúlyt, így a kurzuson magyar nyelv és irodalmi, valamint latin nyelvi oktatást tartottak.⁹⁸⁵ De felsőbb éves tanulók is részt vettek a felkészítésükben, akik történelem és földrajz tárgyában nyújtottak segítséget a visszafoglalt területek diákjainak.⁹⁸⁶

Maga a képzés a következőképp nézett ki: az első héten napi két órában tanítottak magyar nyelvtant horvát nyelven, és ezt kiegészítette két magyar nyelvű magyaróra is, ahol gyakorolták a gyermekek az írást, az olvasást, a helyesírást, illetve szintén tanultak nyelvtant is. A második héten a horvát nyelvű magyar nyelvtant már csak egy órában tanítottak, és két magyaróra mellett megjelent két óra latin is. A harmadik hétre a horvát nyelvű óra teljesen el is tűnt, már csak magyar- és latinórájuk volt a gyermekeknek.⁹⁸⁷ Az első heti magyarórák részletes terve fennmaradt, így abba is betekintést nyerhetünk, hogy milyen módon próbálták az intézmény tanárai felkészíteni a különbözeti vizsgára a jelentkezni vágyó diákokat. A háromhetes képzés egy nyelvi szintfelmérő beszélgetéssel indult. Ezt követően a hét első felében a diákoknak Benedek Elek gyűjtötte *Szent Anna tava* című népmesével kellett különböző formában megismerkedniük. Első alkalommal felolvasták a szöveget, házi feladatnak pedig másolást kaptak. A második alkalommal sor került a házi feladat ellenőrzésére, majd újból történt olvasási gyakorlat, emellett megjelent a tollbamondás, és már nyelvtant is tanultak, legalábbis helyesírást. A harmadik alkalommal összefoglalták a szöveggel kapcsolatos feladatokat. Sor került egy tartalmi összegzésre és egy közös fogalmazásra is. Ami a nyelvtant illeti, ezen az alkalmon megismerkedtek a nyelvi elemekkel, valamint foglalkoztak hangtannal. A helyesírást tollbamondással gyakorolták. A negyedik órán Kisfaludy Károly *Szülőföldem szép határa* című versével ismerkedtek meg a gyermekek, melynek célja a szöveg értelmezése és a hangsúlyozó olvasás gyakorlása volt. Nyelvtanból a mássalhangzók különböző szabályaival foglalkoztak. Az ötödik és hatodik órán Petőfi Sándor *János vitéz* című verses mesével dolgoztak. Olvasták, beszéltek, értelmezték, majd fogalmazás írtak belőle.

---

⁹⁸⁵ MNL BaML VI.501.a. 15. doboz 224/1941 A visszafoglalt területek diákjainak felvételével kapcsolatos iratok

⁹⁸⁶ MNL BaML VI.501.a. 3. doboz 7/1941-42. Hites Ferenc 1941. szeptember 4-én kelt, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek küldött levele a baranyai háromszög tanulóival kapcsolatos különleges intézkedés kérése tárgyában

⁹⁸⁷ Uo.

Nyelvtanból pedig az ötödik órán a mondatrészekkel és helyesírással, míg a hatodik órán a szófajokkal foglalkoztak.⁹⁸⁸

A tanfolyamon az arról készült kimutatás alapján öt tanuló az első, két-két tanuló a második és a harmadik, egy tanuló a negyedik, négy-négy tanuló az ötödik és hatodik osztályba kívánt felvételt nyerni. A felsőbb éves tanulók jelentős része korábban a tanulmányait az eszéki reálgimnáziumban kezdte meg.⁹⁸⁹ A tanfolyamon oktatóként résztvevő tanárok jelentései alapján az elvégzett munka eredményes volt és különösen a magyar nyelv használatában jelentős fejlődés jellemezte a diákokat, melyet főként olvasással, írás gyakorlással fejlesztettek.⁹⁹⁰

Ugyanakkor a tanév kezdete előtt, de még a tanfolyam ideje alatt megjelent a már említett m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 57.500/1941. V. K. M. számú, a visszafoglalt délvidéki területen működő közép-, középfokú és szakiskolák megnyitása tárgyában kiadott rendelete, amely alapján csak az első osztályba jelentkező tanulók nyerhettek volna felvételt. Ennek értelmében a nyári tanfolyamot elvégző tanulók közül mindösszesen öt nyerhetett volna felvételt az iskolába, a többieknek más lehetőséget kellett választaniuk.⁹⁹¹ Fodor Ferenc is kénytelen volt megtiltani a tanulók felvételét korábbi támogatása ellenére.⁹⁹²

A rendeleti tiltás ellenére a tanárok és gimnázium igazgatója nem hagyták annyiban a felvétel ügyét. Volt olyan szülő, aki a főigazgatóhoz fordult, hogy gyermekének jelentkezését és felvételét engedélyezzék a mohácsi gimnáziumba,⁹⁹³ de talán ennél fontosabb volt, hogy az igazgató és több szülő közösen egyenesen a miniszterhez fordult. Hites Ferenc, ismertette az iskolába jelentkező diákoknak megtartott képzés eredményeit, valamint a szülők panaszait. Köztük például a már említett közlekedési nehézségeket, a távoli városban történő elhelyezés családokra nehezedő súlyos és több család esetében megoldhatatlan anyagi terheit, a bácskai gimnáziumok túlszűfoltóságát, valamint azt, hogy több tanuló is úgy készült, hogy felvételt fog

---

⁹⁸⁸ MNL BaML VI.501.a. 3. doboz 7/1941-42. Hites Ferenc 1941. szeptember 4-én kelt, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek küldött levele a baranyai háromszög tanulóival kapcsolatos különleges intézkedés kérése tárgyában

⁹⁸⁹ MNL BaML VI.501.a. 3. doboz Hites Ferenc 1941. szeptember 3-án kelt, Fodor Ferencnek küldött jelentése a Mohácsi Városi Gimnáziumban 1941. augusztus 4-23. között tartott magyar nyelvi tanfolyamról

⁹⁹⁰ MNL BaML VI.501.a. 3. doboz Szaktanári jelentések a Mohács Városi Gimnázium nyári tanfolyamáról

⁹⁹¹ MNL BaML VI.501.a. 3. doboz Hites Ferenc 1941. szeptember 3-án kelt, Fodor Ferencnek küldött jelentése a Mohácsi Városi Gimnáziumban 1941. augusztus 4-23. között tartott magyar nyelvi tanfolyamról

⁹⁹² MNL BaML VI.501.a. 20. doboz 3015/1940-41. Fodor Ferenc 1941. augusztus 25-én kelt, valamennyi közép-, középfokú és szakiskola igazgatóságának küldött levele a visszafoglalt délvidéki területek iskoláiból felvételre jelentkező tanulók tárgyában

⁹⁹³ MNL BaML VI.501.a. 3. doboz 568/941 Masszi Ferenc 1941. október 1-jén kelt, Hites Ferencnek küldött levele a délvidéki tanulók felvétele tárgyában

nyerni a mohácsi gimnáziumba, amely miatt a másik iskolákba történő beíratásról le is késtek.⁹⁹⁴

A szülők és az igazgató állhatatossága nem volt hiábavaló, ugyanis még szeptemberben döntött róla a miniszter (vagyis a visszacsatolt délvidéki tanulók felvételét különbözőzeti vizsgálattal mégis engedélyező rendelkezést megelőzően), hogy a tanfolyamon résztvevő tanulók felvehetők a gimnáziumba. Ugyanakkor a tantervi különbségek miatt, bár a tanfolyamért elismerését fejezte ki, megkövetelte a diákoktól a különbözőzeti vizsgát. Jellemzően a tanulóknak magyarból, földrajzból, történelemből és latinból kellett bizonyos évfolyamokra vonatkozó vizsgát tenniük, de például a nyolcadik osztályba jelentkező tanulónak ezek mellett a gazdasági és társadalmi ismeretek VI. osztályos és vegytan ugyancsak VI. osztályos tananyagából is vizsgáznia kellett. Viszont valamennyi tanuló számára engedélyezve lett, hogy aaz egyénre szabott különbözőzeti magánvizsgálatot követően a Mohácsi Városi Gimnáziumban folytathassa a tanulmányait.⁹⁹⁵ Sajnos arról nem került elő forrás, hogy ezeknek a tanulóknak sikerült-e a különbözőzeti magánvizsgálatot eredményesen teljesíteniük, az viszont bizonyos a későbbi tandíjmérséklési kérelmek alapján, hogy többen is tanultak az intézményben a baranyai háromszögből, például Baranyakisfaludról, Darázsról, Főherceglakról, Izabellaföld pusztáról (Izsép), Karancsról, Kiskőszegről, Laskóról, Sepséről és Vörösmartról.⁹⁹⁶

A későbbiekben viszont már a Mohácsi Városi Gimnáziumba felvételizni szándékozó tanulókra is a szokásos rendelkezések vonatkoztak, így ők is egyéni kérvény és különbözőzeti magánvizsgálat segítségével nyerhettek felvételt az iskolába. Többen éltek is ezzel, melyek különbözőzeti megánvizsgálatok letétele mellett engedélyezésre is kerültek.⁹⁹⁷

Érdekes lehet azonban az is, hogy miként zajlott le egy ilyen egyedi eset, így a következőkben mintegy esettanulmányként szeretném bemutatni az egyik tanuló, Kaurlotto Jerolim helyzetét, akinek az ügye a legrészletesebben nyomon követhető a forrásokból, aki ugyancsak az 1941-42-es tanévtől szeretett volna Mohácson tanulni, azonban ő nem vett részt az említett tanfolyamon, így a kedvezményes felvételre sem volt jogosult. Igaz, ő nem a

---

⁹⁹⁴ MNL BaML VI.501.a. 3. doboz 7/1941-42. Hites Ferenc 1941. szeptember 4-én kelt, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek küldött levele a baranyai háromszög tanulóival kapcsolatos különleges intézkedés kérése tárgyában

⁹⁹⁵ MNL BaML VI.501.a. 3. doboz 568/941 Masszi Ferenc 1941. október 1-jén kelt, Hites Ferencnek küldött levele a délvidéki tanulók felvétele tárgyában

⁹⁹⁶ MNL BaML VI.501.a. 31. doboz 74/1942-43 Díjkedvezményekért való folyamodványok, lásd Mellékletek 5. térkép

⁹⁹⁷ MNL BaML VIII.51. 2. doboz 4/1941-42 Hites Ferenc 1941. szeptember 23-án kelt, Fodor Ferencnek küldött levele Nanics László fölvételi eljárásával kapcsolatban, MNL BaML VIII.51. 3. doboz 42/1943-44, Hites Ferenc 1943. szeptember 30-án kelt, Palos Bernardinnak küldött levele magánvizsgálati kérelmek tárgyában

baranyai háromszögből származott, hanem Feketehegyről, azonban ez az eljárás menetén nem változtatott.⁹⁹⁸

Kaurlotto Jerolim középszintű tanulmányait, felvételi kérelmét megelőzően, két intézményben végezte: az első éveket a Szabadkai Gimnáziumban,⁹⁹⁹ míg a hatodik osztályt a Belgrádi Áll. V. Teljes Reálgimnáziumban, igaz erről bizonyítványt nem kapott, csak egy jegyzőkönyvet.¹⁰⁰⁰ Vagyis a középszintű képzés háromnegyedét már elvégezte egy másik oktatási rendszerben, amelyben egészen más tartalmi követelmények voltak. Ráadásul feltehetően a magyar nyelvet sem tanulhatta az iskolában, hiszen neve alapján valószínűleg nem vehetett részt nemzetiségi oktatásban. Tanulmányait 1941-től a 3015/1941-42. számú főigazgatói rendelet által megteremtett lehetőség szerint Mohácson szeretne volna folytatni, mert a szülei a városban kívántak letelepedni. Igaz, a letelepedés még nem volt megoldott, mert a várostól erre még nem kapták meg az engedélyüket. Kaurlotto Jerolim viszont már a településen tartózkodott 1941-ben, a nagynénjénél.¹⁰⁰¹

Hamarosan azonban engedélyezésre került, hogy felsőbb éves tanulók is beiratkozhatnak a trianoni Magyarország területén kívül tanuló, de a visszacsatolás után magyar állampolgárrá váló tanulók, amennyiben sikerrel teszik a felvételi különbözeti magánvizsgákat magyarból, földrajzból, történelemből, latinból, gazdasági és társadalmi ismeretekből, valamint műalkotások tantárgyakból.¹⁰⁰²

Az iratokból az is pontosan tudható, hogy nem kellett minden tantárgy minden éves tananyagából letenni a vizsgálatot Kaurlotto Jerolimnak. Csupán magyar nyelv I–VI., földrajz I., történelem III., latin III–VI., gazdasági és társadalmi ismeretek VI., műalkotások I–IV. osztályos tananyagaiból kellett vizságnia, ezenkívül, talán kissé meglepő módon, énekből.¹⁰⁰³ Arról viszont, hogy a diák sikeresen vette-e ezeket az akadályokat, vagy hogy egyáltalán megpróbálkozott-e a különbözeti vizsgával, nincs rendelkezésre álló információ. A tankerületi főigazgató is külön levelet írt Hites Ferenc igazgatónak, melyben kérte, hogy tegyen jelentést arról, hogy Kaurlotto Jerolim letette-e a különbözeti vizsgát.¹⁰⁰⁴ Az erre vonatkozó válasz viszont nem került elő a kutatásom során.

---

⁹⁹⁸ MNL BaML. VIII.51. 2. doboz 40/941.42. sz. Jegyzőkönyv Kaurlotto Jerolim befejezett VI. osztályáról

⁹⁹⁹ MNL BaML. VIII.51. 2. doboz 745/1941-42. A főigazgatói hivatal 1941. október 13-án kelt döntése Kaurlotto Jerolim felvételi eljárásáról.

¹⁰⁰⁰ MNL BaML. 2. doboz 40/941. 42.sz. Jegyzőkönyv Kaurlotto Jerolim befejezet VI. osztályáról

¹⁰⁰¹ Uo.

¹⁰⁰² Uo.

¹⁰⁰³ MNL BaML. 2. doboz 40/941. 42.sz. Jegyzőkönyv Kaurlotto Jerolim befejezet VI. osztályáról

¹⁰⁰⁴ MNL BaML. VIII.51. 2. doboz 3G 13/1941-42. szám. Fodor Ferenc Hites Ferencnek küldött levele Kaurlotto Jerolim különbözeti vizsgája tárgyában

5.3. Demokratikus átalakulás és átképzés

5.3.1. A demokratikus átalakulás és a tanügyigazgatás intézkedései

A szovjet hadsereg által megszállt területen szinte azonnal megkezdődött egy új politikai berendezkedés kialakítása. Ennek részeként 1944. december 2-án Szegeden létrehozta a Polgári Demokrata Párt, a Szociáldemokrata Párt, a Kommunista Párt, a Kisgazdapárt és a Nemzeti Parasztpárt a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontot azzal a céllal, hogy megkezdjék az országban a demokratikus rendszer kiépítését. Hamarosan hozzá is láttak egy ideiglenes törvényhozó testület létrehozásának, az ennek eredményeként megszülető Ideiglenes Nemzetgyűlés december 21-én alakult meg Debrecenben, amely hamarosan hozzájárult a törvénykezéshez.¹⁰⁰⁵ Az Ideiglenes Nemzetgyűlésben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium élére gróf Teleki Géza került.¹⁰⁰⁶

Számos azonnali változás mellett viszont az oktatáspolitikában nem következtek be egyből rendszerszintű, a teljes oktatást újjáalakító változások és úgy tűnt, hogy hosszú távon is a korábbi közoktatás-politika folytatódik.¹⁰⁰⁷ Ezt erősítette, hogy az Ideiglenes Nemzetgyűlésben a vallás- és közoktatásügyi miniszter szerepet betöltő Teleki Géza első rendeletében a háborút megelőző időszak oktatásának helyreállításáról rendelkezett. Ennek értelmében a tankerületi felosztás az 1935. évi VI. tc. alapján állt vissza, valamint ez és az 1941-ben elfogadott, a közoktatásügyi igazgatás egyszerűsítéséről szóló törvényekben meghatározottak szerint erősítette meg a tankerületi főigazgatók pozícióját is.¹⁰⁰⁸

E rendeletben adott utasítást az iskolai élet újra indítására is. Egyéb, jelentős horderejű intézkedésről, amely rendszerszintű változásokat eredményezett volna a közoktatásügyben, nem beszélhetünk,¹⁰⁰⁹ ahogyan a soron következő rendeletek esetében sem. Az első átfogó utasítás, mely az oktatásra vonatkozóan új célokat fogalmazott meg, csak 1945. március elsején született meg.¹⁰¹⁰ Igaz, alapvetően e rendelet sem változtatott az iskolák működésén és a korábbi utasításokat helyben hagyta, leszámítva azt, hogy javasolta az orosz nyelv bevezetését.¹⁰¹¹ Fontos változásokat jelentett azonban be az iskolák világnézeti működésére vonatkozóan és a rendelet értelmében meg kellett kezdődnie az intézmények demokratikus

---

¹⁰⁰⁵ Romsics 2010 185.

¹⁰⁰⁶ Föglein 2001: 11.

¹⁰⁰⁷ Mészáros – Németh – Pukánszky 2000: 403.

¹⁰⁰⁸ VKM 56.000 1-2. §

¹⁰⁰⁹ VKM 56.000 3.§

¹⁰¹⁰ MNL BaML VI.501.a. 65. doboz A VKM 56.002. számú Általános utasítása az 1944/45-ös tanévre vonatkozóan

¹⁰¹¹ Uo.: 13.§

áthangolásának. Ez a demokratikus áthangolás jelentett egyfelől egy elvi, tartalmi átalakulást és jelentett egy gyakorlati átalakulást is. Elvi változás volt, hogy a kormányzat új nevelési feladatokat, irányelveket fogalmazott meg a demokratikus neveléssel kapcsolatban. Ennek megfelelően a rendelet elvárása volt, hogy a tanárok demokratikus átképző megbeszéléseket tartsanak intézményen belül, és hogy a minden városban megszervezendő demokratikus átképző tanfolyamokon vegyenek részt, melyet a tankerületi főigazgatónak, iskolaigazgatóknak a Nemzeti Bizottsággal együttműködve kellett megtartaniuk.¹⁰¹²

A másik fontos lépés a diákszervezetek demokratikus átalakítása volt. A szóban forgó rendelet kimondta, hogy a tanítás újjáteremtésébe a diákokat is be kell vonni. Továbbá támogatta, hogy új, politikai jellegű, de elviekben pártpolitikán felül álló szervezetekben részt vegyenek a diákok. A rendelet ezek közül a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetséget (MADISZ) emelte ki.¹⁰¹³ Ezekről a fejezet későbbi részeiben még részletesebben lesz szó.

További, részben szimbolikus, részben gyakorlatias szempontú intézkedések végrehajtása is megkezdődött. Ilyen volt például a fasiszta jellegű könyvek, vagy a két világháború közti rendszerben szerepet vállaló politikusokat ábrázoló képek beszolgáltatása.¹⁰¹⁴ Később ezek helyére egyébként az új politikai berendezkedés vezetőinek képe került.¹⁰¹⁵ Mindez, különösen a könyvek selejtezése, beszolgáltatása viszont nem egy világos, tényszerű rendelkezés mentén történt kezdetben. A mohácsi gimnáziumban például 1945. április 26-án megtartott rendkívüli ülésen, amelyen fasiszta és antidemokratikus szellemű könyveket válogatott ki a tanári kar, írásba foglalták, hogy nem vállalnak felelősséget jegyzék és világos elvi álláspont hiányában azzal kapcsolatban, hogy maradt-e az iskola könyvtárában fasisztának és antidemokratikusnak minősíthető könyv.¹⁰¹⁶ Sőt, valójában olyan jegyzékek, amelyek tételesek felsorolták, hogy mely könyvek számítanak annak, csak 1945 nyarán kezdtek megjelenni, például a Magyar Közlöny 54. és 59. számában.¹⁰¹⁷ De később a Köznevelés is adott ki több, kifejezetten az iskolák számára megjelentetett mellékleteket, melyben a fasiszta, szovjetellenes és antidemokratikus sajtótermékek kerültek felsorolásra.¹⁰¹⁸ Az ilyen jellegű könyvek (és tankönyvek) kiselejtezése tehát hosszan eltartott. Az iratok között e témával

---

¹⁰¹² Uo.: 10. §

¹⁰¹³ Uo.: 9. §

¹⁰¹⁴ MNL BaML VI.501.a. 64. doboz 1862/1944-45. Melczer Tibor 1945. május 18-án kelt, valamennyi közép-, középfokú és szakiskola igazgatójának küldött rendelkezése Horthy Miklós, Magyarország volt kormányzója és családtagjai, valamint a volt vezető államférfiak és politikusok arcképeinek stb. eltávolítása tárgyában

¹⁰¹⁵ MNL BaML VIII.53. 14. doboz 23.393/1945 Király Rudolf miniszteri osztálytanácsos 1946. február 13-án kelt, a főigazgatóinak írt levele a magyar köztársasági elnök arcképeinek megrendelése és elküldése tárgyában

¹⁰¹⁶ MNL BaML VIII.51. 3. doboz 556-1/1944-45 A Mohácsi Városi Gimnáziumban 1945. április 26-án megtartott rendkívüli ülés jegyzőkönyve

¹⁰¹⁷ Magyar Közlöny 1945. június 17. 1-2.

¹⁰¹⁸ Köznevelés 1946. február 01. 12.

találkozunk Széchenyi Gimnázium esetében 1945 júliusi keltezéssel,¹⁰¹⁹ a Ciszterci Rend Nagy Lajos Gimnáziuma esetében 1945 augusztusi keltezéssel,¹⁰²⁰ valamint a Szent Erzsébet Leánygimnázium 1945 szeptemberi keltezéssel.¹⁰²¹ Továbbá 1946-ból is maradtak fenn források a beszolgáltatásokról, amelyeknek eredményeként a Pécsi Tankerületben összesen 251 könyv és 6105 tankönyv került kiselejtezésre.¹⁰²²

A leselejtezett tankönyvek közé nemcsak a megszüntetett honvédelmi ismeretek című tantárgy könyvei tartoztak, hanem olyan tárgyaké is, amelyek a továbbiakban is megmaradtak, viszont a vallás- és közoktatásügyi miniszter a korábbi tankönyvek használatát nem engedélyezte.¹⁰²³ Ezen tantárgyak közé tartozott a történelem, a magyar irodalom, a földrajz, a gazdaságtan és a társadalomismeret tantárgyak.¹⁰²⁴

A felhasználható tankönyvek listáját csak nem sokkal az 1945-46-os tanév megkezdése előtt, augusztus 27-én foglalta rendeletbe a miniszter, majd 1945. szeptember 1-jén jelentette meg a Köznevelésben.¹⁰²⁵ Felmerül a kérdés, hogy a tanárok az új tankönyvekről mit gondoltak. A vizsgált intézmények közül kizárólag a Szent Erzsébet Leánygimnáziumból maradt fenn ezzel kapcsolatban forrás. Ebből alapvetően az derül ki, hogy az intézmény tanárai az új könyvekkel kapcsolatban kritikát fogalmaztak meg. Az irodalomkönyvekből bizonyos költeményeket hiányoltak, míg a történelem tankönyvekkel kapcsolatban alapvetően az a kritika fogalmazódott meg, hogy túl nehezek, nem a gyerekekre igazított könyvek, míg a földrajz tankönyvek esetében a változás csupán a légmentes részek kivételét jelentette.¹⁰²⁶ Összességében arra az álláspontra helyezkedett a tanári kar, hogy az új könyvek nem segítik a gyermekeket a tanulásban.¹⁰²⁷

---

¹⁰¹⁹ MNL BaML VIII.54. 7. doboz 239/1944-45. A könyvtárból kiselejtezett könyvek jegyzéke

¹⁰²⁰ MNL BaML VIII.52. A Ciszterci Rend Pécsi Nagy Lajos Gimnáziuma iktatott iratok 1944-45 71-177, 1945-46 51-538, 1946-47 1-625, 1947-48 3-666. 278/1945-46. Felszólítás a tiltott könyvek beszolgáltatásáról.

¹⁰²¹ MNL BaML VIII.53. 14. doboz ad 234/1944-45. Jegyzőkönyv a fasisztaszellemű sajtótermékek eltávolítására alakult iskolai bizottság 1945 szeptember 3-án tartott gyűléséről.

¹⁰²² MNL BaML VI.501.a. 113. doboz 3222/1945-46 3222/1945-46 Kimutatás a fasiszta-szellemű sajtótermékeknek a pécsi tankerület közép-és középfokú iskoláiban történt beszolgáltatásáról

¹⁰²³ MNL BaML VI.501.a. 66. doboz 2677-1/1944-45 A tankerület 1945. augusztus 7-én kelt, levele valamennyi közép-, középfokú és szakiskola igazgatóságának küldött levele az iskolákban használt tankönyvek felülvizsgálata tárgyában

¹⁰²⁴ VKM 1883/1945. V. 1.§.

¹⁰²⁵ MNL BaML VI.501.a. 100. doboz 241/1945-46 Tájékoztató az 1945-45. iskolai évben használható tankönyvek tárgyában a pécsi napilapok részére.

¹⁰²⁶ MNL BaML VIII.53. A Szent Erzsébet Leánygimnáziumban 1946. február 12-én megtartott tanügyi értekezlet jegyzőkönyve

¹⁰²⁷ Uo.

Más problémák is megfogalmazódnak a tankönyvekkel kapcsolatban, például hogy számos tankönyv 1946 februárjára még meg sem jelent, míg a már megjelent könyvek nehezen voltak elérhetőek a diákok számára a magas árak miatt.¹⁰²⁸

5.3.2. A tanárok és a demokratikus átalakulás

Az imént bemutatott, az iskolák demokratikus áthangolását szolgáló intézkedések mellett megkezdődött a tanárok politikai átvilágítása is. Alapvetően a tanárság, hasonlóan más értelmiségi csoportokhoz, egyfajta várakozó álláspontra helyezkedett, hiszen nem lehettek biztosak abban, hogy milyen rendszer fog kiépülni. E várakozó álláspont ellenére, illetve hogy a pedagógiai szaksajtó jellemzően a nyilas diktatúrától való szabadulást és a korábbi rendszer zsákutcáitól való szabadulást emelte ki, a pedagógusok hamar a politika keresztútjába kerültek. Gyakran érte őket az a vád, hogy „fasiszták” és „reakciósok”. Mindez ellen tiltakoztak és kiemelték, hogy a valláserkölcsei nevelés eleve szembeütközött a náciizmussal, illetve hogy az előző rendszernek a „napszámosságai” voltak, de ha az új rendszer engedi, ők támogatják a demokratikus átalakulást és az új rendszernek lennének „kultúrunkásai”.¹⁰²⁹

A tanárok álláspontja mellett érdemes kiemelni, hogy az Ideiglenes Nemzeti Kormány egyik első intézkedése volt, hogy elrendelte az igazolóbizottságok létrehozását, amelyek vizsgálatai a tanárokat is érintették, azonban más értelmiségi csoportokhoz képest jóval kevesebb igazolása nem volt sikeres. A tanárok esetében ez az arány országosan csupán 3,4% volt, míg például az orvosoknál 10% körüli.¹⁰³⁰

Ami az általam vizsgált intézményeket illeti, hasonlóan alacsony azon tanárok köre, akik igazolása nem sikerült. A tanárok igazoló eljárása a tankerületben 1945 februárjában kezdődött, mikor is a tankerületi főigazgató, Palos Bernardin elrendelte, hogy az intézmények az igazoló nyilatkozatokat állítsák ki és juttassák el az igazolóbizottság elnökének.¹⁰³¹ Ezen eljárás során a feltárt iskolák esetében csak azon tanárok igazolása nem sikerült, akik valamilyen okból nem tartózkodtak az iskola székhelyén. A Mohácsi Gimnázium esetében például ilyen helyzetbe került az intézmény igazgatója Hites Ferenc, Simon Vendel, valamint Szentirmay Tibor, akik a város kiürítésekor Tapolcára távoztak, valamint Erdőhelyi Kálmán és

---

¹⁰²⁸ Uo.

¹⁰²⁹ Golnhofer 2004a: 18-21.

¹⁰³⁰ Uo.: 21-22.

¹⁰³¹ MNL BaML VI.501.a. 251. doboz 1345/1944-45. A tankerületi főigazgató 1945. február 24-én kelt, Pécs sz. kir város tanfelügyelőjének, valamennyi pécsi közép-, középfokú és szakiskola igazgatójának küldött levele a közalkalmazottak igazolása tárgyában

Lieli István, akik katonai szolgálatot teljesítettek és az igazolás idejére még nem tértek vissza.¹⁰³² Később azonban valamennyiük igazolása megtörtént.¹⁰³³

A Széchenyi Gimnázium esetében a tantestületből többen voltak, akik nem adtak le 1945 elején igazoló nyilatkozatot, közülük szinte mindenki azért, mert katonai szolgálatot látott el még ekkor. Illetve a testület egyik tagja Szombathelyen tartózkodott szabadságát töltve. Csupán két fő volt az iskola munkatársai között (ide értve a tanárokon túl az iskola egyéb alkalmazottait is), aki nem adott le igazoló nyilatkozatot, mert elmenekült. Közülük is csak Nyakas József volt tanár. A másikat, Zsolt Zsigmond az iskola orvosa volt.¹⁰³⁴

A Szent Erzsébet Leánygimnázium esetében is azt tudhatjuk, hogy az nem adott csak le igazoló nyilatkozatot, aki nem tartózkodott helyben (Kabos M. Petra és Sasadi Lujza), azonban a hollétükről volt is tudomása az igazgatónak.¹⁰³⁵

A ciszterci- és jezsuita rendi gimnáziumok esetében az általam vizsgált iratok között nem maradtak fenn azok a dokumentumok, melyekből tudhatjuk, hogy mely tanárok nyújtottak be igazoló nyilatkozatot. Továbbá a vizsgált források arra sem térnek ki, hogy akik beadták az igazoló nyilatkozatukat, azoknak az igazolása sikeres volt-e. Feltételezhetjük viszont hogy igen, ugyanis arra vonatkozó információ sincsen, hogy a tanárok ellen valamilyen eljárás indult volna. Legalábbis közvetlenül az igazolással kapcsolatban, ugyanis az igazolójelzéseket követően több tanárt is előállított, de legalábbis felügyelet alá helyezett a rendőrség. Ilyetén módon a mohácsi gimnázium több tanárát (július 25-én Bán Lajost, Kelle Sándort, Kövesi Józsefet, Mudrány Istvánt és Nyárádi Ádámot¹⁰³⁶, illetve július 30-án tőlük függetlenül a későbbiekben Simon Vendelt¹⁰³⁷). De 1945 novemberében letartóztatták a ciszterci gimnázium egy tanárát, Bezzegh Zoltánt is.¹⁰³⁸ Ezekre azért is lehetett lehetőség, mert 1945 júniusától a

---

¹⁰³² MNL BaML VIII.51. 3. doboz 510/1944-45. A mohácsi gimnázium megbízott igazgatójának 1945. február 28-án kelt, a főigazgatónak küldött válaszlevele a közalkalmazottak igazolása tárgyában

¹⁰³³ MNL BaML VIII.51 3. doboz 643/1944-45. Kövesi József 1945. július 10-én nyújtott adatszolgáltatása, MNL BaML VIII.51. 4. doboz 135-74/19445-46 Palos Bernardin tankerületi főigazgató 1945. november 28-án kelt levele Hites Ferenc igazgató szolgálatba állítása tárgyában, 392/1945-46 Politikai pártállások kimutatása a Szövetséges Ellenőrző Bizottságok részére. Szentirmay Tibor és Simon Vendel esetében csak közvetetten tudhatjuk, hogy igazolásuk végül eredményes volt, ugyanis a nevük később ismét előkerül. Erről előbbi esetében a 4. doboz 233/1945-46 Hites Ferenc 1946. június 15-én kelt módszeres tanári értekezletről írt beszámolójában tájékozódhatunk. Utóbbi esetében ugyan ezen doboz 150/1945-46. Simon Vendel 1946. január 8-án kelt, a miniszternek írt leveléből

¹⁰³⁴ MNL BaML VIII.54. 7. doboz 121-2/1944-45 1945. március 1-jén kelt kimutatás a Pécsi M. Kir. Áll. Gróf Széchenyi István Gimnázium összes alkalmazottairól

¹⁰³⁵ MNL BaML VIII.53. 14. doboz ad115/1944-45 1945. március 5-én kelt kimutatás a Pécsi Szent Erzsébet Leánygimnázium alkalmazottairól az igazoló eljárás alkalmából

¹⁰³⁶ MNL BaML VI.501.a. 66. doboz 654/1944-45 Kövesi József 1945. július 23-án kelt, a tankerületi főigazgatónak küldött jelentése a mohácsi gimnáziumból rendőri felügyelet alá került tanárokról.

¹⁰³⁷ MNL BaML VIII.51. 3. doboz 671/1944-45 Kövesi József 1945. július 31-én kelt jelentése Simon Vendel internálásáról

¹⁰³⁸ MNL BaML VI.501.a. 108. doboz 1543/1945-46 Palos Bernardin 1945. november 20-án kelt, a Magyar Államrendőrség Pécsi Kapitányságának küldött levele a letartóztatásban lévő tanerők tárgyában

politikai rendőrség megkapta azt a jogosítványt, hogy bírósági ítélet nélkül is internálhatott bárkit, akik háborús és népellenes bűncselekményt ugyan nem követtek el, de úgy gondolták, hogy veszélyeztetik a demokratikus átalakulást.¹⁰³⁹

A mohácsi iskola tanárai ellen a vád állítólagos Magyar Élet Pártja tagság volt. Erre bizonyítékul az igazoló bizottság a Mohácsi Hírlapban 1940. január 14-én a város polgármestere által jegyzett felhíváshoz való csatlakozást használta.¹⁰⁴⁰ E felhívásban a Szőnyi Alajos polgármester arra kérte a város lakosságát, hogy fogjanak össze a város lakói a város fejlődése érdekében.¹⁰⁴¹ Majd a következő számban mindez már egy olyan értelmezésben jelent meg, hogy ez a Magyar Élet Pártjához csatlakozva valósítható meg, demonstrálva Teleki Pál miniszterelnöknek, hogy a város mögötte áll.¹⁰⁴² A következő számban pedig ott szerepelt az említett tanárok neve, mint akik csatlakoztak a MÉP-hez.¹⁰⁴³ A megbízott igazgató, Kövesi József nyilatkozata és a belügyminisztériumhoz benyújtott fellebbezése szerint viszont ő nem volt párttag, csupán egy nyilatkozatot írt alá (azt is hivatali előljáróság felhívására), hogy támogatja a MÉP-et, jelezve Teleki Pál számára, hogy a város közönsége az 1939-es választási eredmények ellenére Teleki kormányát támogatja.¹⁰⁴⁴ A város ekkor ugyanis egy nyilaskeresztes képviselőt, Keck Antalt választott meg, aki a megyében egyedülként szerzett a Nyilaskeresztes Párt számára mandátumot.¹⁰⁴⁵ Mindezzel kapcsolatban viszont Kövesi azt állította, ez nem volt igazi párttagság, mert a tagszervezetet nem akarták ilyen mértékben „felhígítani” és ez csak egy demonstráció volt. Ennek megfelelően valódi párttevékenységet sem hajtott végre.¹⁰⁴⁶ Az ügyben ugyancsak érintett másik tanárok esetében hasonló, vagy egyéb, az ügy folytatásáról szóló iratok nem maradtak fenn az iskolai dokumentumok között, azonban az tényszerű, hogy az említett tanárok valóban szerepelnek az aláírók között.¹⁰⁴⁷

Simon Vendelt az imént leírt ügytől függetlenül, de hasonló okból internálták július 30-án. Ő valóban MÉP tag volt, a helyi tagszervezet titkára, ugyanakkor Kövesi József állítása

---

¹⁰³⁹ Golnhofer 2004b: 77.

¹⁰⁴⁰ MNL BaML VIII.51. 3. doboz ad 654/1944-45 Kövesi József 1945. július 31-én kelt, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek küldött jelentése tanerők internálásáról

¹⁰⁴¹ Mohácsi Hírlap 1940. jan 14. 1-2.

¹⁰⁴² Mohácsi Hírlap 1940. jan 21. 1.

¹⁰⁴³ Mohácsi Hírlap 1940. jan 28. 2.

¹⁰⁴⁴ MNL BaML VIII.51. 3. doboz ad 654/1944-45 Kövesi József 1945. július 31-én kelt, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek küldött jelentése tanerők internálásáról

¹⁰⁴⁵ Paksy 2007. 220.

¹⁰⁴⁶ MNL BaML VIII.51. 3. doboz ad 654/1944-45 Kövesi József 1945. július 31-én kelt, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek küldött jelentése tanerők internálásáról

¹⁰⁴⁷ Mohácsi Hírlap 1940. janár 28. 2.. Megjegyzés: Nyárádi Ádám ekkor még Staub néven, aki 1945 tavaszán változtatta a nevét hivatalosan Nyárádiról. MNL BaML VIII.51. 3. doboz 546/1944/45 Kövesi József megbízott igazgató 1945. április 25-én kelt, a főigazgatónak küldött bejelentése Staub Ádám névváltozása tárgyában

szerint káros tevékenységet nem fejtett ki.¹⁰⁴⁸ Simon internálásával kapcsolatban az iskolai iratokban több információ nem volt megtalálható. Ugyanakkor Kövesi József a főigazgató segítségét kérte abban a levélben, amelyben az előző tényeket közölte vele, ugyanis tömeges letartóztatásoktól tartott.¹⁰⁴⁹ Ez egy jó példa lehet arra a bizonytalanságra, amely a tanárságot érinthette a korszakban.

Miként említettem, az előbbiekre vonatkozóan a forrásokból nem derül ki, hogy a rendőri intézkedések az igazoló eljárások egyenes következményeinek tekinthetők, vagy a rendőrség felhatalmazásából fakadtak, ugyanakkor a ciszterci rendi Bezzegh Zoltán példája azt mutatja, hogy a rendőrség élt, esetenként visszaélt a felruházott hatalmával. Bezzegh Zoltánt 1945-ben a népügyészség több ízben is kihallgatta, viszont valamennyi esetben ártatlannak találták. 1945. szeptember 18-án mégis elrendelték a letartóztatását, majd november 20-tól rendőrhatalom alá került azzal a váddal, hogy a német kultúrát dicsőítette, az orosz hadsereg kegyetlenkedéseiről beszélt a diákoknak és a nemzetőrségbe való belépésre kényszerítette őket 1944 elején. Mindezeket azonban Bezzegh azzal cáfolta, hogy csak tanári kötelességeit teljesítette. Továbbá a diákok vezénylese idején bár egy diákszázadnál szakaszparancsnoki beosztásban volt leventeparancsnokként, azonban az indulási parancs ellenére is otthon maradt. Az utolsó vádponttal, vagyis a kényszerítéssel kapcsolatban pedig azt állította, hogy a 18. életévet betöltött tanulókat ő vette föl a sorozási jegyzékbe, amellyel kapcsolatban egyetlen tanuló nyílt méltatlankodása miatt lett ellene vádpont.¹⁰⁵⁰

Ezenfelül még érdemes megemlíteni itt Palos Bernardin esetét is, bemutatva azt az instabil politikai helyzetet, amely ekkor kialakult, viszont mivel esete korábban már bemutatásra került, itt nem részletezem ismételt.¹⁰⁵¹

Szintén a tanárokat érintő változás volt, hogy nagyon hamar megkezdődött a tanári szakszervezet megteremtése, mely egyrészt hiánypótló kezdeményezés volt, másrészt tekinthető a tanárok politikai beszervezésének egy módjának is. Maga a szervezet már 1945. február 2-án megalakult, mintegy 100-150 pedagógus részvételével Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezete néven.¹⁰⁵² A létrejövő szervezet alapvetően idegen volt a társadalomtól és a pedagógusoktól is, mely részben annak volt köszönhető, hogy abban kommunisták kaptak meghatározó szerepet. Különösen fontos pozíciót töltött be például Béki Ernő, aki a szervezet

---

¹⁰⁴⁸ MNL BaML VIII.51. 3. doboz 671/1944-45. Kövesi József 1945. július 31-én kelt jelentése Simon Vendel internálásáról

¹⁰⁴⁹ Uo.

¹⁰⁵⁰ MNL BaML VIII.52. 367/946 Bezzegh Zoltán 1946. április 29-én kelt igazoló nyilatkozata

¹⁰⁵¹ Lásd 4.1. fejezet

¹⁰⁵² Arató 1970: 25.

főtitkára lett.¹⁰⁵³ Mindazonáltal a pedagógustársadalom körében nagy igény volt rá, hogy valamilyen érdekvédelmi szervezet létrejöjjön. Ezt bizonyítja, hogy 1946-ra a szakszervezetnek már több mint 25.000 tagja volt, amely a pedagógustársadalomnak körülbelül a háromnegyede volt és sok egyéb szervezet pedig beolvadt a szakszervezetbe.¹⁰⁵⁴ Az általam vizsgált iskolák kapcsán kevés forrás maradt fenn a szakszervezetekkel kapcsolatban, így nem kirajzolható, hogy inkább támogatták vagy ellenezték-e a szakszervezet, illetve, hogy milyen arányban csatlakoztak ahhoz.

5.3.3. A diákok és a demokratikus átalakulás

A diákok az 1945-t megelőző időszakban a totalizált oktatásban egy széleskörben ellenőrzött helyzetben voltak, értve ez alatt most a demokratikus átalakuláshoz kapcsolódóan elsősorban a politikai ellenőrzést. Különösen a baloldali politikai tevékenységek diákság közé való beszivárgását igyekeztek megakadályozni.¹⁰⁵⁵ De eközben a tanulók még az értékelésükben is ellenőrizve voltak, hiszen például a magaviselet osztályzatot befolyásolta a valláserkölcsi meggyőződés és a nemzethűség.¹⁰⁵⁶ A háború utáni időszakban szinte azonnal megkezdődött a diákok szervezeti életének újjászervezése, amiben kiemelt szerepe volt a Kommunista Pártnak, amely már 1944 őszén megszervezte szegeden a Kommunista Ifjúsági Szövetséget. Ugyanakkor a még ez évben létrejövő Magyar Nemzeti Függetlenségi Népfront javaslatára az önálló, pártok által szervezett ifjúsági szervezetek helyett egy egységes kezdeményezést támogattak. Így 1944 decemberében megalakult a MADISZ, vagyis a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség.¹⁰⁵⁷ Később országszerte egyre több MADISZ csoport jött létre, így Pécsen is, ahol a MADISZ toborzó felhívásai már 1945 februárjában megjelentek.¹⁰⁵⁸ Maga a pécsi tagszervezet hivatalosan március 18-án alakult meg.¹⁰⁵⁹ A szervezet újságjaként is működő Szabad Élet (kommunista befolyást sejtetően az eredeti alcíme Az antifasiszta ifjúság lapja) című folyóirat szerint áprilisra már közel 1200 tagja volt a pécsi szervezetnek, amely színjátszó-, irodalmi-, képzőművészeti csoportokat létesített, továbbá volt egy sportszakosztálya is, úszó szakosztálya és egy propaganda szakosztálya is.¹⁰⁶⁰ E tevékenységek mellett a szervezet a

---

¹⁰⁵³ Kelemen 2007: 132.

¹⁰⁵⁴ Uo.: 132-133.

¹⁰⁵⁵ Nagy 1992: 97.

¹⁰⁵⁶ Uo. 95.

¹⁰⁵⁷ Rákosi 1984: 6.

¹⁰⁵⁸ Szabad Élet 1945. február 12. 1.

¹⁰⁵⁹ Szabad Élet 1945. március 26. 3.

¹⁰⁶⁰ Szabad Élet 1945. április 23. 2.

korábbi évekhez hasonló hulladékgyűjtési akciókat is szervezett, illetve részt vett azokban.¹⁰⁶¹ A szervezet a működéséhez megkapta a levante mozgalom és más „fasiszta” ifjúsági szervezetek vagyonát.¹⁰⁶²

Természetesen a tankerületben nem csak Pécssett jött létre MADISZ, a disszertáció szempontjából érintett másik településen, Mohácson is alakult tagszervezet,¹⁰⁶³ igaz ezzel kapcsolatban további információ nem áll rendelkezésemre. Jól mutatja a diákok életének megszervezésében a MADISZ-nak szánt szerepet az, hogy az 56.002/1945 VKM rendelet a MADISZ-t szánta annak a szervezetnek, amely a diákok politikai élethez való hozzáállását megváltoztatja.¹⁰⁶⁴

Fontos kérdés, hogy miként álltak hozzá a szervezethez az intézmények. A pécsi, illetve mohácsi világi gimnáziumok esetében, amelyekből maradt fenn ezzel kapcsolatos forrás, egyfajta kritikus hozzáállás rajzolódik ki. Ekképpen a Széchenyi Gimnázium 1945. május 25-én megtartott értekezletén problémaként fogalmazták meg azt, hogy a MADISZ-ban legfeljebb 24 éves korig lehet tagnak lenni, amely miatt hiányoznak az iskolán kívüli ifjúsági élet megszervezéséből a pedagógusok.¹⁰⁶⁵ Továbbá ugyancsak a Széchenyi Gimnáziumban az iskolai munka és az iskolai nevelés eredményeit csökkentő tapasztalatokról számoltak be a szervezettel kapcsolatban: például az intézményben az 1945-46-os tanévben megtartott első félévi ellenőrző értekezleten azzal foglalkoztak, hogy mi az oka diákok iskolához kialakult hozzáállásának. Ebben külön kiemelik a nagy politizáló kedvet és a MADISZ tevékenységét, amely a jegyzőkönyv tanúsága szerint gyengíti az iskolai fegyelmet.¹⁰⁶⁶ A Mohácsi Városi Gimnázium 1945. október 25-én megtartott rendkívüli értekezleten pedig azt állították a MADISZ-szal kapcsolatban, hogy ott borral kínálták a gyermekeket, amelyet követően az egyik tanárt atrocitás is ért. Itt is kiemelték, hogy a szervezetet nem vezetik megfelelő hozzáértéssel.¹⁰⁶⁷

5.3.4. A demokratikus átképző tanfolyamok

---

¹⁰⁶¹ Szabad Élet 1945. július 16. 4.

¹⁰⁶² Szabad Élet 1945. június 4. 2.

¹⁰⁶³ Uo.

¹⁰⁶⁴ MNL BaML VI.501.a. 65. doboz A VKM 56.002. számú Általános utasítása az 1944/45-ös tanévre vonatkozóan 9.§

¹⁰⁶⁵ MNL BaML VI.501.a. 101. doboz ad 37-22/1944-45 Kivonat a Széchenyi István Gimnázium 1945. május 25-én megtartásra kerülő rendkívüli értekezlet jegyzőkönyvéből

¹⁰⁶⁶ MNL BaML VIII.54. 8. doboz 13-5/1945-46 A Széchenyi István Gimnáziumban 1945. november 26-án megtartott I. félévi ellenőrző értekezlet jegyzőkönyve.

¹⁰⁶⁷ MNL BaML VIII.51. 4. doboz 50/1945-46. sz. A Mohácsi Városi Gimnáziumban 1945. október 25-én megtartott rendkívüli értekezlet jegyzőkönyve

Az átképző tanfolyamokról

A demokratikus átalakulás folyamatát felvezető alfejezetben említettem, hogy 1945 tavaszán megkezdődött a pedagógusok demokratikus átképzése. A kutatás során kiderült, hogy alapvetően valamennyi intézményben sor került demokratikus átképző tanfolyamokra, noha a kevés erről szóló forrás miatt nehéz pontosan rekonstruálni azt, hogy az általam vizsgált intézményekben milyen módon került sor ezekre a képzésekre. A Jézustársasági Pius Gimnázium és a Ciszterci Rend Nagy Lajos Gimnáziumából ezzel kapcsolatos információ egyáltalán nem maradt fenn és a másik három intézmény irataiban is eltérő források találhatók. Ezek megtartására viszont bizonyosan mindenhol sor került, hiszen ahogyan azt a fejezet bevezető részében is említettem, az újjá induló tanévben a legfontosabb feladat az oktatás demokratikus áthangolása lett. A következőkben bemutatásra kerülnek a kutatást során feltárt átképző tanfolyamok képzések, tantestületi ülések, azonban előbb tekintsük át kronologikusan, hogy melyek azok, amelyek megvalósulásáról bizonyosan tudhatunk a források alapján.

A márciusban kiadott, az oktatás újjáindításáról szóló rendeletet követően meglehetősen hamar megindultak az oktatás demokratikus áthangolását szolgáló értekezletek. A Széchenyi Gimnáziumban (és az általam vizsgált iskolák között) az első (ismert) ilyen megbeszélésre 1945. április 23-án került sor, majd ezt követően a tanév végéig minden héten tartott ilyen témájú értekezletet a tantestület. Tartalmukat tekintve e képzések foglalkoztak a demokratikus átalakulással a tanárság és a demokrácia, valamint a demokratikus nevelés tekintetében, továbbá egyes konkrét tantárgyak kapcsán is megvizsgálták, hogy milyen megfontolások mentén lehetne azokat demokratikusabbá alakítani.¹⁰⁶⁸

A mohácsi gimnáziumról tudhatjuk, hogy az 1944-45-ös tanév júniusában tartottak ilyen jellegű tantestületi értekezleteket, amely viszont kevésbé széles spektrumon foglalkozott a demokratikus átalakulással. Hiányoztak például a tantárgyakra vonatkozó megbeszélések, ehelyett más, demokratikus országok berendezkedéseinek bemutatására került sor. Ezek mellett pedig csak néhány egyéb témát vizsgáltak meg, de ezek is a demokrácia fogalmának értelmezését segítették.¹⁰⁶⁹

A Szent Erzsébet Leánygimnáziumból is maradt fenn 1945 tavaszáról demokratikus átképzői értekezlettel kapcsolatos dokumentum, amelyben a tantestület a demokrácia

---

¹⁰⁶⁸ MNL BaML VI.501.a.. 64. doboz ad 37-17/1944-45 Fábán István 1945. április 20-án kelt jelentése az 56.002/1945 VKM rendelettel rendszeresített tanári értekezletek programjáról

¹⁰⁶⁹ MNL BaML VI.501.a. 92. doboz 592/1944-45 Jelentés a Mohácsi Gimnázium nevelői átképző tanfolyamról

mibenlétét és az ehhez kapcsolódó feladatokat kívánja értelmezni.¹⁰⁷⁰ Ezen átképző tanfolyamokon elhangzott előadások megvizsgálására, elemzésére a következők alfejezetben kerül sor.

Az iskolai átképző tanfolyamokkal egyidőben a tankerület által szervezett átképző tanfolyamok is megtartásra kerültek. Az első ilyenre 1945 májusában került sor, amely egy összesen hat napon át tartó átképző tanfolyam volt, amelynek keretében minden nap egy előadást tartottak a Nemzeti Bizottság delegáltjai is, amely erőteljes politikai befolyást sejtet. Ezenfelül szakelőadásokat hallgathattak a tanárok olyan témákban, mint a szocialista nevelés eszközei, a politikai nevelés, a polgári kötelességek és jogok oktatása, az egyén szabadsága és a közösségi célok harmóniája stb.¹⁰⁷¹

A nyár során a minisztérium a tankerületek számára is tartott átképző tanfolyamokat, melyek szintén érintettek politikai témákat, valamint konkrétan a tantárgyak tanításával kapcsolatos kérdéseket is.¹⁰⁷² Erre eredendően a tankerületi főigazgatónak, Palos Bernardinnak kellett volna mennie, ám a rendőrség nem függesztette fel az őrizetbe vételét, ezért két másik személy vett részt a budapesti átképző tanfolyamon.¹⁰⁷³ Ezzel együtt egyébként a tankerület megyéinek megyeszékhelyein, Pécsen, Kaposváron és Baján is tartottak átképző tanfolyamokat, azonban ezekről részletesebb információ a kutatás során nem derült ki.¹⁰⁷⁴

Az 1945-46-os tanév beköszöntével, noha számos változás következett be, azt feltételezhetjük, hogy folytatódtak az ilyen jellegű értekezletek és átképző tanfolyamok. A vizsgált intézmények esetében a Szent Erzsébet Leánygimnáziumról tudhatjuk biztosan, hogy 1945 őszén sor került olyan tantestületi értekezletekre, amelyeken valamilyen módon érintették a demokratikus változásokat.¹⁰⁷⁵ Továbbá egyéb, a tanügyigazgatáshoz kapcsolódó forrásokból az is bizonyos, hogy a tankerületben továbbra is megszervezésre kerültek átképző tanfolyamok,

---

¹⁰⁷⁰ MNL BaML VIII.53. 14. doboz ad 196/1944-45.sz A Szent Erzsébet Leánygimnáziumban 1945. május 28-án megtartott értekezlet jegyzőkönyve

¹⁰⁷¹ MNL BaML VI.501.a. 101. doboz ad 1606/1944-45 Palos Bernardin 1945. május 17-én kelt, a Nemzeti Bizottságnak küldött levele a pécsi nevelői átképző tanfolyam rendezése tárgyában

¹⁰⁷² MNL BaML VI.501.a. 115.doboz 08328/1945 III. ü. o. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium államtitkárának 1945. július 2-án kelt, Palos Bernardinnak küldött levele az 1945 augusztus havában tartandó tanári átképző tanfolyamok és az 1945 szeptemberében tartandó módszeres értekezletek tárgyában

¹⁰⁷³ MNL BaML VI.501.a. 115. doboz 471/N.B.-1945. 1945 augusztus 11-én Palos Bernardinnak küldött levél budapesti tanári átképző tanfolyam tárgyában

¹⁰⁷⁴ MNL BaML VI.501.a. 115. doboz 2451/1944-45. Palos Bernardin 1945. július 27-én kelt, a miniszternek küldött levele a budapesti átképző tanfolyam tárgyában

¹⁰⁷⁵ MNL BaML VIII.53. 14. doboz ad 82/1945-46 A Szent Erzsébet Leánygimnáziumban 1945. október 31-én megtartott I. nevelési tárgyú értekezlet jegyzőkönyve

noha ezek megtartására nem minden esetben volt valóban lehetőség a nehézkes közlekedés miatt.¹⁰⁷⁶

A tanév tavaszi félévében pedig bizonyosan folytatódnia kellett az átképző értekezleteknek, melyhez 1946 tavaszán már központi segítséget is kaptak egy kiadvány formájában az iskolák. 1946. március 27-én ugyanis Masszi Ferenc elküldte a nem pécsi iskolák igazgatóinak az Országos Köznevelési Tanács által megjelentett *Demokrácia és Köznevelés* című kiadványt és kérte az igazgatókat, hogy rendkívüli értekezleteken dolgozzák föl annak témáit. Ezen munkáról azonban nincsenek információk, hiszen erről nem volt szükséges az iskoláknak jegyzőkönyvet felvenniük.¹⁰⁷⁷

Az értekezletek bemutatása

Az előző egységben bemutatam, hogy miként alakultak a demokratikus átképző tanfolyamok a feltárható információk alapján. Egyes esetekben ezekről többé-kevésbé részletes jegyzőkönyvek maradtak fenn. Néhány esetben az egész elhangzott előadást rögzítve, néhány esetben pedig csak annak a rövidített, lényegét kiemelő változatát. A következőkben ezen fennmaradt jegyzőkönyvek ismertetésére kerül sor. Az előadások tartalmának áttekintését követően természetesen sor kerül ezeknek rövid értelmezésére is, ugyanakkor mivel ezek részletes elemzése szétfeszítené a dolgozat kereteit, ezért erre nem kerül sor. Kizárólag egy átfogó képet szeretnék mutatni arról, hogy főbb kérdéseket érintettek az értekezlet során az intézmények, felsőbb utasítás hiányában milyen témákat tartottak relevánsnak a demokratikus átalakulással kapcsolatban és mindez milyen kapcsolatot mutat a korábbi rendszerrel, illetve ahol ez megjelenik, a korábbi rendszer nevelési céljaival.

A Széchenyi Gimnáziumban az első előadásra április 20-án került sor, melyet Fábíán István igazgató tartott *A magyarság problémája az új helyzetben* címmel.¹⁰⁷⁸ Az igazgató előadásában azt a kérdést tette föl, hogy mi vezetett oda, hogy 1944 márciusában a német megszállás lényegében ellenállás nélkül bekövetkezhetett.¹⁰⁷⁹ Az előadó a választ a középosztály hiányzó öntudatában találta meg, amelyet többféle irányba vezetett vissza. Kritizálta egyfelől, hogy a sovinizmus és az az elleni fellépés eredményeként nem alakult ki

---

¹⁰⁷⁶ MNL BaML VI.501.a. 102. doboz 2 ad 1311/1945 Magyar Dezső 1945. szeptember 18-án kelt jelentése a siklósi járás területén működő átképző tanfolyamokról

¹⁰⁷⁷ MNL BaML VI.501.a. 115. doboz 3412/1945-46 A Pécsi tanári átképző tanfolyam tervezete

¹⁰⁷⁸ MNL BaML VI.501.a. 64. doboz ad 37-17/1944-45 A Széchenyi István Gimnáziumban 1945. április 20-án megtartott rendkívül értekezlet jegyzőkönyve

¹⁰⁷⁹ MNL BaML VI.501.a. 64. doboz ad 37-17/1944-45 A Széchenyi István Gimnáziumban 1945. április 20-án megtartott rendkívül értekezlet jegyzőkönyve

reális önkép. Továbbá hibaként említette az asszimilációt is, amely mint fogalmazott „porhanyósította a nemzeti öntudatot”. Példáját a németiséggel támasztotta alá, amelyek jelentős része noha asszimilálódott, ezt felszínesnek tartotta, mondván, hogy a magyarországi németiség egy része csatlakozott a Volksbundhoz, akik pedig nem, azoknak is egy jó részük németbarátnak mutatkozott. Ugyancsak példaként hozta föl a zsidóságot, amely esetében viszont azt a kiegészítést tette, hogy a társadalomban német hatásra megjelenő asszimiláció miatt nem csoda, hogy elfordultak a magyarságtól. Mindamellet, hogy egyébként is általában az országon kívül keresik a súlypontjukat. Az előadó a megoldást abban látta, hogy nem szabad az asszimilációs politikát folytatni, illetve aki az asszimiláció útjára lép, attól el kell várni, hogy valóban asszimilálódjon. Egyébként pedig bizakodva tekintett a következő időszakra, mint ahol lehetőség nyílik a kibontakozásra. Ennek alapjait a hagyományos magyar értékekben, tulajdonságokban látta, melyek között olyanokat említett meg, mint az „emberséges magyar patriarchalizmus, különleges szeméremérzés, önuralom, nemes férfiasság”, továbbá megjelent a becsületesség, tisztességérzet.¹⁰⁸⁰

A második előadásra április 30-án került sor, az előadó ugyancsak Fábrián István volt, a téma pedig a *Demokrácia és kultúra* volt. A demokráciát olyan fogalmakkal kapcsolta előadásában össze, mint az igazság megismerhetőségéről történő lemondás és ehelyett a többség akaratának támogatása. Ennek elengedhetetlen részeként említette az általános és titkos választójogot, a mások véleményének tiszteletben tartását. A korábbi nevelési elvekben megjelenő fogalmakkal éppen ellenkező fogalmakat említ meg és kiemeli, hogy parancsok és tilalmak helyett felvilágosításra és meggyőzésre van szükség. Ezzel együtt a korábbi irányelvektől nem szakad jelentős mértékben el. Ilyen például, hogy a honvédelem témáját a demokrácia témakörében is megemlíti: a demokratikus országok katonáit kitűnő katonának nevezi, valamint a tekintély és a hierarchia rendszerét sem veti el. Épp ellenkezőleg, azt mondja, hogy az egyenlőség mellett mégis szükség van a legjobbak kiemelésére, akik vezetik az országot. Annyit emel ki e kapcsán csupán, hogy a vezető réteget nem egy társadalmi osztályból kell kiválasztani, hanem a teljes társadalomból.¹⁰⁸¹

Május 3-án került megtartásra a *Demokratikus elv és gyakorlat a magyar nyelv tanításában* című előadás. Az előadó az előadás elején leszögezte, hogy egy „alapvető” nemzeti tárgyról van szó és a legfontosabb célja a nemzeti lélek öntudatosítása. Ugyanakkor a demokratikus áthangolás érdekében új súlypontokat jelölt ki. Ilyetén módon a korábbi,

---

¹⁰⁸⁰ Uo.

¹⁰⁸¹ MNL BaML VI.501.a. 64. doboz ad 37-18/1944-45 A Széchenyi István Gimnáziumban 1945. április 30-án megtartott rendkívüli értekezletről jegyzőkönyve

középkori alakokat felvonultató irodalmak helyett kuruc-kori és 1848-as történeteket helyezne a középpontba, továbbá szükségesnek találta az előadó úgynevezett szociális tárgyú olvasmányok és ilyen témák beemelését, a parasztság és a munkásság reprezentációját. Egy másik súlypontja az előadásnak, hogy jelentős hangsúlyt fektetett az irodalomtanításon belül a világirodalom, különösképp a környező országok és az orosz irodalom megjelenésére. Végül az előadó egy konkrét javaslatot is tett, hogy miként kellene újjá tagolni a magyar-tanítást demokratikus szemléleteket figyelembe véve.¹⁰⁸²

A következő előadás a május 14-én, az iskola címzetes igazgatója, Bóka István által tartott előadás *A tanárság problémái az új helyzetben* címet viselte. Az előadó leszögezte, hogy a tanárok nélkül egy következő korszak sem építhető fel. Összesen a tanársággal kapcsolatban három fő irányt fogalmazott meg, amelyekben azoknak a beleszólását kívánta. E három téma a nevelési és oktatási kérdések, a szervezési és igazgatási kérdések és a dotáció kérdése. Előbbi alatt azt értette, hogy szükségesnek találta megváltoztatni a tanítás célkitűzéseit, amelyben a munkára való nevelésnek kell központi szerepet kapnia. Ehhez azt mondta, hogy egy minimális és egy maximális tanterv kiadására lenne szükség, amelyet az osztályok képességeihez igazíthatnának a tanárok. Szervezési és igazgatási feladatok kapcsán az adminisztratív teendők csökkentését tartotta az előadó fontosnak. Továbbá kivezette volna a titkos minősítés rendszerét, míg a tankönyvek esetében egy pályázati rendszerben működő tankönyvkiadást tartott volna megfelelőnek. Az utolsó problémacsoportot pedig a bérezés kérdése alkotta. E kapcsán egy rövid megfogalmazást tett, méghozzá, hogy jelentősen javítani kellene a tanárok bérezését.¹⁰⁸³

Ugyanezen jegyzőkönyvben folytatólagosan található meg a május 28-i előadás, mely a *Demokratikus elv és gyakorlat a latin nyelv tanításában* címet viseli. Az előadó, Cser László alapvetően úgy gondolta, hogy a latin nyelv tanítása során érintett történelmi témák teszik alkalmassá a tantárgyat demokratikus tanításra, demokratikus szemlélet kialakítására és a különböző római korszakok demokratikus, vagy az előadó által annak vélt vonásait emelte ki.¹⁰⁸⁴ Önmagában az, hogy a latin nyelv tanításának céljait az előadó mintegy példázatként említi meg, hasonlít a latintanítás korábbi céljaihoz. Ez a példa azonban eltér a korábbi példáktól.¹⁰⁸⁵

---

¹⁰⁸² MNL BaML VI.501.a. 64. doboz ad 37-19/1944-45 A Széchenyi István Gimnáziumban 1945. május 3-án megtartott rendkívüli értekezlet jegyzőkönyve

¹⁰⁸³ MNL BaML VI.501.a. 102. doboz 37-22/1944-45 A Széchenyi István Gimnáziumban 1945. május 14-én megtartott rendkívüli értekezlet jegyzőkönyve

¹⁰⁸⁴ MNL BaML VI.501.a. 102. doboz 37-22/1944-45 A Széchenyi István Gimnáziumban 1945. május 14-én megtartott rendkívüli értekezlet jegyzőkönyve

¹⁰⁸⁵ Részletes utasítások 165.

Az előadásokból az rajzolódik ki, hogy azok különböző mértékben tértek el a korábbi nevelési irányelvektől. Az általánosan a demokratikus átalakulással kapcsolatos kérdéseket feszegető előadások bár kiemelnek egészen új, a demokráciához kötődő szempontokat, azonban némely témakör, miként a tekintély, vagy épp a hierarchia, esetleg a honvédelem továbbra is fontos kérdés marad. Ezek a gondolatok egy része, miként az engedelmes, áldozatkész, nemzet érdekeit előtérbe helyező egyén, a korábbi nemzetnevelési irányelvek alapjának tekinthetők.¹⁰⁸⁶ Noha túlhangsúlyozásra talán nem kerülnek. További jó példa a korábbi irányelvekkel megmutatkozó kontinuitásra az igazgató április 20-án tartott előadásában a magyarsággal kapcsolatban felsorolt értékek, amelyekben visszatükröződnek az 1938-as Általános utasításban foglaltak.¹⁰⁸⁷ Ezzel egyébként talán saját korábbi tevékenységüket is legitimálni próbálták, illetve megerősíteni azt, hogy korábban végzett tevékenységük is egyfajta demokratikus tanítási elvek mentén zajlott. Mindemellett egy, az előző rendszer eszméivel történő azonosulás megmutatkozását is feltételezhetjük. Más láthatunk a tantárgyak esetében, ahol az előadók megpróbálták szinte teljesen az új irányelvekhez igazítani a tantárgyak céljait és ez tartalmi megfontolásokban is megmutatkozott.

A mohácsi gimnázium esetében egyetlen jegyzőkönyv vehető figyelembe a demokratikus átképzés kapcsán. E tanfolyamon a tanárok az intézmény (egyébként a mohácsi polgári iskolával közösen tartott) demokratikus nevelői átképző tanfolyamán a Széchenyitől eltérő tematikában dolgozták föl a demokrácia kérdéskörét. Nem foglaltak állást abban, hogy milyennek kellene lennie a magyar demokráciának. Ehelyett az arra vállalkozó előadók az egyén és közösség kapcsolatáról, valamint különböző országok demokratikus berendezkedéseiről tartottak előadást, így az antik demokráciákról, az angol demokráciáról, a francia demokráciáról, az amerikai demokráciáról, a szocialista rendszerekről, valamint a demokrácia és diktatúra viszonyáról és Morus Tamás *Utópia* című munkájáról.¹⁰⁸⁸ Egyfajta óvatosságot, megfontoltságot mutathat az, hogy megjelent az igény, hogy a magyar demokrácia fejlődésének bemutatására is sor kerüljön, ám ezt senki nem vállalta el.¹⁰⁸⁹ Először a szocialista rendszerek bemutatására sem volt vállalkozó, végül a polgári iskola egyik tanára vállalta el annak megtartását.¹⁰⁹⁰ A korábban említett felhívásnak megfelelően a helyi Nemzeti

---

¹⁰⁸⁶ Dévényi 2020: 197.

¹⁰⁸⁷ Általános utasítások: 42.

¹⁰⁸⁸ MNL BaML VI.501.a. 102. doboz 635/1944-45. A Mohácsi Városi Gimnáziumban 1945. június 7. és 13. között megtartott demokratikus nevelői átképző tanfolyam jegyzőkönyve

¹⁰⁸⁹ Uo.

¹⁰⁹⁰ MNL BaML VIII. 51. 3. doboz 603/1944-45 Kövesi József 1945. június 5-én kelt jelentése a Mohácsi Városi Gimnáziumban megtartott nevelői átképző tanfolyamokról

Bizottsághoz is fordultak, hogy küldjenek előadót az átképző tanfolyamra, azonban nem érkezett válasz az iskola megkeresésére a Bizottságtól.¹⁰⁹¹

Először azt a két előadást ismertetem, amelyek nem egy konkrét demokrácia bemutatására törekednek, ezt követően pedig fölvázolom, hogy milyen tulajdonságokat sajátosságokat ki a demokratikus berendezkedések kapcsán.

Az intézmény demokratikus nevelői átképző tanfolyamának legelső előadása Nyárádi Ádám római katolikus hittantanár előadása volt *Egyén és közösség* címmel. Ahogy a cím is árulkodik róla, az előadó az egyén és a közösség viszonyának legfőbb mozgatórugóinak mibenlétére kereste a választ. Előadásában kiemelte, hogy az egyén a közösségben a tekintélyiségre, a közösségre és a népiségre támaszkodva érvényesülhet.¹⁰⁹² Ezek a gondolatok alapvetően nem állnak messze a korábbi nevelési gondolatoktól, így például az általános utasításokban a társadalommal kapcsolatban megfogalmazott gondolatoktól.¹⁰⁹³ Kiemeli ugyanakkor Nyárádi Ádám a lezárásában, hogy nyitottnak kell lenni az új dolgok iránt is, ám tárgyilagosan és elfogulatlanul kell közelíteni azokhoz, miközben őrizni kell a hagyományokat.¹⁰⁹⁴ A másik, demokratikus rendszerek bemutatásától eltérő előadást Kövesi József megbízott igazgató tartotta Morus Tamás *Utópia* című munkájából. A munka kapcsán a magánvagyon jelentette problémákat emelte ki az előadó és azt, hogy egy demokratikus vagyon- és munkaközösségben (ideális kommunizmusban) élnek az Utópia szereplői. Hangsúlyozta Kövesi, hogy mindez a műben a szellemi javak tisztelete miatt valósulhat meg, amelynek alapját a nevelés és az oktatás jelenti.¹⁰⁹⁵ Mindez úgy hat, mintha az előadó a várható új berendezkedésben az iskola és az oktatás helyét keresné meg.

Az egyes országok (és történeti) demokratikus berendezkedések kapcsán olyan kérdéseket érintettek az előadók, mint az alkotmányosság, a jogrend, a hatalmi ágak szétválasztása, a polgárság szerepe a hatalom ellenőrzésében. Csupán a szocializmus rendszer tér el ettől, ahol a rendszer bemutatása valójában nem történik meg, hanem mintegy a szocializmus kialakulásának gazdaság- és társadalomtörténeti vetületét érinti az előadó.¹⁰⁹⁶ A demokratikus berendezkedések kapcsán érintett témák alapvetően nem nevezhetők meglepőnek, hiszen a demokrácia legfontosabb alapelveit, kérdéseit vették számba, amelyek

---

¹⁰⁹¹ MNL BaML VI.501.a. 102. doboz 635/1944-45. A Mohácsi Városi Gimnáziumban 1945. június 7. és 13. között megtartott demokratikus nevelői átképző tanfolyam jegyzőkönyve

¹⁰⁹² Uo.: 1.

¹⁰⁹³ Általános utasítások: 54-60.

¹⁰⁹⁴ MNL BaML VI.501.a. 102. doboz 635/1944-45. A Mohácsi Városi Gimnáziumban 1945. június 7. és 13. között megtartott demokratikus nevelői átképző tanfolyam jegyzőkönyve

¹⁰⁹⁵ Uo.

¹⁰⁹⁶ Uo.

már a 20. század első felének Magyarországon is megjelenő kérdések voltak.¹⁰⁹⁷ Így feltételezhetjük, hogy a tanári kar valóban arra törekedhetett, hogy megismerjék az egyes demokráciák működését. E tekintetben pedig ahogy már említettem, a szocialista rendszerrel történő megismerkedés mintegy kényszer jellegű is lehetett, köszönhetően a korábban már említett, az országban és bizonyos tekintetben a pedagógusok között a szakszervezeten keresztül is megjelenő kommunista befolyásnak.

A harmadik iskola, ahonnan maradtak fenn a demokratikus neveléssel, valamint a tantárgyakkal és tankönyvekkel kapcsolatos jegyzőkönyvek, az a Szent Erzsébet Leánygimnázium. A tavasszal esedékes átképző megbeszélések közül egynek maradt fenn a jegyzőkönyve. Ezen az értekezleten legelőször is a demokrácia fogalmának megbeszélésével kezdtek. A demokrácia központi gondolataként azt nevezték meg, hogy a nép az alapja, vagyis a közösségek valamennyi tagja. Továbbá azt, hogy az emberek egymás boldogulását segítsék elő.¹⁰⁹⁸ Ezt követően rátért az előadó a demokrácia kritikájára, melyben megemlíti, hogy a demokrácia sem működhet kiemelkedő vezéregyéniségek nélkül. Ennek a jelentőségét az iskolai gyakorlatban pedig az előadó abban látta, hogy a gyermekek között is segíteni kell a megfelelő vezetők kiemelkedését. De mellettük valamennyi tanulónak biztosítani kell a lehetőséget arra, hogy szóhoz jusson, érvényesülhessen. Így lehet kiválasztani ugyanis azt, hogy kinek miben van tehetsége, ami mentén aztán támogatni lehet.¹⁰⁹⁹

Alapvetően ebben a hozzáállásban is megtalálhatjuk a korábbi, hómani oktatáspolitikai elveit. Az Általános utasítások például a Társadalmi nevelés témakörében kiemeli, hogy gimnáziumi nevelés célja a társadalmat majdán vezető tanulók nevelése, ugyanakkor fel kell készíteni a gyermekeket arra, hogy egy vezetőnek bölcsnek kell lennie.¹¹⁰⁰ Ezzel együtt az Általános utasításhoz képest egy eltérő gondolat is megjelenik, hiszen míg a szerint a társadalmi rendet meg kell szilárdítani,¹¹⁰¹ addig az értekezlet során sokkal inkább az a gondolat értékelődik fel, hogy nem dönthet a gyermekek származása a betöltött szerepéről.¹¹⁰²

A Szent Erzsébet Leánygimnáziumban a következő értekezletekre, amelyek kapcsolódtak a demokratikus átképzéshez, 1945. október 31-én került sor, mely során a magyar

---

¹⁰⁹⁷ Ezek a témák, amelyek megjelennek azokban az irodalmakban is, amelyek a Horthy-korszak politikai berendezkedését mérlegelik. Itt említhetjük például Püski Levente vizsgálatait. Például a Korunk folyóiratban 2012-ben megjelent tanulmányában is felmerülnek ezek a kérdések.

¹⁰⁹⁸ MNL BaML VIII.53. 14. doboz ad 196/1944-45.sz. A Szent Erzsébet leánygimnáziumban 1945. május 28-án megtartott rendkívüli értekezlet jegyzőkönyve

¹⁰⁹⁹ Uo.

¹¹⁰⁰ Általános utasítások: 69.

¹¹⁰¹ Általános utasítások: 71.

¹¹⁰² MNL BaML VIII.53. 14. doboz ad 196/1944-45.sz. A Szent Erzsébet leánygimnáziumban 1945. május 28-án megtartott rendkívüli értekezlet jegyzőkönyve

nyelv oktatása kapcsán beszéltek meg a demokratikus feladatokat. Az értekezlet bemutatása során a konkrét tantárgyi tartalmi elemek ismertetésétől eltekintek és a demokráciaképre helyezem a hangsúlyt, melyben kiemelt szerepbe kerül a demokrácia társadalomképe. Az első előadó, Kabos M. Petra szerint a demokrácia nem tűri a zsarnokságot, az osztályuralmat. Ehelyett a közösségen van a hangsúly, amelyben a nemzethez ragaszkodás segíthet, amely során nincs megkülönböztetve senki a foglalkozása szerint. A következő előadó, Vókányi Árpádné Bende Marietta ugyancsak az alsóbb társadalmi osztályok egyenlőségére, illetve különös tekintettel a fizikai munkásság megbecsülésére fókuszált. Az utolsó előadó, Sarlós M. Klára előadásában sokkal inkább a tananyaghoz kapcsolta az előadását, ám alapvetően ő is a széles társadalmi reprezentációt emelte ki, mint a tanításban megjelenő legfontosabb demokratikus eszményt.¹¹⁰³

Alapvetően az értekezlet során bemutatott társadalmi rend kapcsán jóval nagyobb szerepet kap a társadalmi osztályok egyenlősége a korábbiakhoz képest, a változás nem tekinthető teljesnek. A társadalom különböző csoportjait összefogó közös pont továbbra is a nemzethez való kapcsolat marad. Továbbá bár 1945 októberében a munkásság kiemelésre kerül, alapvetően az Általános utasítás Társadalmi nevelés fejezetében is többször előkerül annak a gondolata, hogy nem lehet élesen osztályokra szakítani a társadalmat.¹¹⁰⁴

5.3.5. Demokrácia és köznevelés

A fejezet utolsó egységeként az 1945-ben kiadott, majd a korábbiakban bemutatottaknak megfelelően 1946-ban az iskolákhoz is kikerülő *Demokrácia és köznevelés*t mutatom be röviden, kitérve a szerzőkre, a demokráciaképre és az iskolák új politikai berendezkedésben betöltött szerepére. Továbbá bár érdekes lenne megvizsgálni, hogy az egyes tantárgyakban mindez miként reprezentálódik, azonban a kötet csak a magyar irodalom szerepéről beszél önálló fejezetben, így az egyes tantárgyak mélyreható vizsgálatára lenne lehetőség. Még izgalmasabb lenne ennek a feltárása komparatív szempontok mentén, mely során a 1938-as Részletes utasításokkal kerülnének e fejezetek összehasonlításra. Ugyanakkor ez egy olyan nagy léptékű vizsgálat lenne, mely egy önálló kutatást igényelne.

A *Demokrácia és köznevelés* című könyv azért kiemelten fontos, mert ez segítette az iskolákat, tanárokat, hogy a politikai átalakulás végbe menjen. Ahogyan már azt is említettem

---

¹¹⁰³ MNL BaML VIII.53. 14. doboz ad 82/1945-46 A Szent Erzsébet Leánygimnáziumban 1945. október 31-én megtartott I. nevelési tárgyu értekezlet jegyzőkönyve

¹¹⁰⁴ Általános utasítás: 65-71.

korábban, hogy az ezen kötetet feldolgozó értekezletekről nem kellett jegyzőkönyvet készíteni. Emiatt pontosan nem is tudjuk, hogy az egyes tanári karok hogyan értelmezték a könyvet, vagy az adott értekezleten milyen észrevételek hangzottak el. A kötet rövid vizsgálata abban a tekintetben viszont mindenképp releváns, hogy láthatjuk, milyen irányt vett a nevelés célja és tartalma politikai szempontból.

Először is tehát röviden a kötetről. A kötetben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium által megszervezett budapesti demokratikus átképző tanfolyamon elhangzott előadások szerkesztett változata az Országos Köznevelési Tanács gondozásában.¹¹⁰⁵ A szerzőket tekintve egy igen sokszínű kötetről van szó, hiszen már ekkor is jelentős szakmai életutat felmutató tudósok vettek részt a kötet megszerkesztésében (pl. az irodalomtörténész, filológus Kardos Tibor, vagy a társadalomtörténész Hajnal István stb.). Továbbá a könyvben bár megtalálhatók jelentős számban kommunista szerzők is, így például több fejezetet jegyez Molnár Erik, vagy Ortutay Gyula, de egy fejezetet írt Andics Erzsébet is. Mellettük viszont például helyet kapott a kötetben a később piarista rendfőnök, Sík Sándor is.¹¹⁰⁶

A kötet demokráciafogalma elsősorban a társadalmi rétegek közti különbségek megszüntetésében, a különböző társadalmi csoportok politikai reprezentációjában, pontosabban az irányítás alulról történő megszervezésében jelenik meg.¹¹⁰⁷ Különösen fontos, hogy a kötet pontosan tisztázza, hogy demokrácia alatt nem a polgári demokráciát érti, hanem a „népi” demokráciát, amely a népre (értve ez alatt a parasztságot és a munkásságot) kíván támaszkodni, valamint az ezt a demokrácia felfogást támogató értelmiségre.¹¹⁰⁸ Az új társadalomszervezési szempontok mellett ugyanakkor nem szakad el teljesen a kötetben megtalálható gondolat a korábbi elvektől. Továbbra is megtalálható a magyarság,¹¹⁰⁹ vagy egyes esetekben a nemzet, mint a társadalom „szervezeti realitása”.¹¹¹⁰

Alapvetésként fogalmazza meg a kötet, hogy a társadalom demokráciára történő átnevelése lehetséges és ebben különösen fontos szerepet kell betöltenie a tanároknak. Ehhez azonban először a tanárok átnevelésére van szükség.¹¹¹¹ Egy további ponton pedig ez úgy van megnevezve, hogy a tanároknak- és tanítóknak hozzá kell idomulniuk a demokráciához.¹¹¹² Az iskola feladatát tekintve azt fogalmazza meg, hogy annak kifejezetten fontos szerepe van a

---

¹¹⁰⁵ Andics et al 1945: 3.

¹¹⁰⁶ Uo.: 677-678.

¹¹⁰⁷ Uo.: 13.

¹¹⁰⁸ Uo.: 23.

¹¹⁰⁹ E kifejezést leginkább Veres használja, mikor például a magyarság készségeiről beszél, vagy arról, hogy milyennek kell lennie a magyarnak. Uo.: 18.

¹¹¹⁰ Uo.: 59.

¹¹¹¹ Andics et al 1945: 9-11.

¹¹¹² Uo.: 33.

társadalom demokratikussá nevelésében, ez az iskola felelőssége.¹¹¹³ Később a tanárok feladatai között is kiemelésre kerül, hogy a nevelőnek társadalmi feladatokra is nevelnie kell a diákokat, elmélyítve a demokratikus szemléletet.¹¹¹⁴

---

¹¹¹³ Uo.: 14.

¹¹¹⁴ Uo.: 58.

6. Összegzés – a kutatás eredményei

A disszertációm elején akképpen határoztam meg a kutatás célját, hogy szeretném feltárni, hogy a második világháború milyen hatást gyakorolt a vizsgálatba bevont gimnáziumokra. Általánosan megfogalmazva a kutatás eredményeként azt a következtetést vonhatom le, hogy a háború jelentős mértékben befolyásolta az iskolai életet, az iskolák mindennapjait, már egészen az általam vizsgált időszak elejétől kezdődően. A háborús körülmények, a diákok katonai előképzése (amely tevékenység nem kizárólag a háborúban gyökerezik) igen jelentős többletterheket rótt a diákság mindennapjaira. Ebből ha késleltetve is ugyan, de a leánytanulók sem maradtak ki.

Ugyancsak jelentős volt az a többlet feladatmennyiség, amelyet a tanároktól is elvárt a rendszer: a katonai szolgálatok és az abból fakadó helyettesítések, egy új tantárgy bevezetése olyan feladatokat jelentett a tanárok számára is, amelyek kihívások elé állították őket. Ráadásul a helyzetüket megnehezítette az, hogy a háborús évek előrehaladtával sokszor még a tanítás feltételei sem voltak biztosítottak: a háború végére lényegében minden épületnek meg kellett küzdenie az általános helyhiánnyal, vagy egyáltalán azzal, hogy lehetőség sem nyílt a pedagógiai munka eredményes elvégzésére a tanév felfüggesztése, vagy épp a diákok nagyarányú hiányzása, a háborús körülmények tanárookra és diákokra egyaránt gyakorolt hatásai miatt.

A front megyén történő átvonulását és a háború lezárultát követően sem vált egyszerűbbé az intézmények helyzete. Sőt, valójában számos, a háborús körülményekhez hasonló nehézséggel (épületek lefoglalásával, közmunka stb.) találhatták szembe magukat az intézmények. Miközben a tanároknak és diákoknak egyaránt, de még a tanügyigazgatásnak is meg kellett találnia a helyét az új politikai berendezkedésben.

A következőkben az egyes, a disszertáció elején feltett kérdésekre kívánom megadni a kutatás eredményeként kirajzolódó válaszokat.

- **Általánosságban milyen tekintetben érintette a háború a vizsgálatba bevont intézmények működését a háború? Tapasztalható-e a háborús évek előrehaladtával valamilyen tendenciaszerű változás?**

Általánosságban, az mondható el, hogy a háború az iskolai élet minden területére begyűrűzött. A diákok hétköznapjaitól kezdődően az iskolában elvégzett pedagógiai munkáig, minden területre hatással volt.

Ha az egyes területeket szeretnénk megvizsgálni, talán mindenhol egy kicsit más és más helyen találhatjuk meg azt a fordulópontot, tendenciaszerű változást, amikortól a háború már sokkal jobban befolyásolta az iskola működését. A fiútanulók esetében például a katonai előképzés gimnazisták számára történő kötelezővé tétele, függetlenül attól, hogy nem a háború miatt került bevezetésre, már egyfajta fokozott háborús előkészületet, figyelmet generálhatott. Különösképp figyelembe véve azt, hogy a légtalmi szolgálatokban is részt kellett venniük a tanulóknak. Ugyanakkor a tanév megrövidülése és az ezzel járó, iskolai munkára gyakorolt nehézségek csak az 1943-44-es tanévben jelentek meg. De vannak olyan területek is, mint például az iskolák épületének használata, ahol az egyes kérdések iskolánként eltérő időben és mértékben teremtettek valódi háborús körülményeket, így az öt iskolát együtt szemlélve egy konkrét időponthoz nem is lehet a kérdést kötni. Legfeljebb azt leszögezni, hogy az 1944-45-ös tanév során, a front átvonulásakor már egyetlen iskola sem úszhatta meg az épületének a lefoglalását.

Összességében viszont mégiscsak érződik egy olyasfajta tendencia, mintha az 1943-44-es tanév fordulópontnak lenne tekinthető, amely során az iskolai élet egyre inkább „háborússá” vált. Ebben bizonyosan fontos körülmény, hogy jelentősen megrövidült a háborús helyzet miatt a tanév. Ez befolyásolta a diákok munkájának eredményességét. Továbbá ettől a tanévtől kezdődően, de főleg a tanév korai lezárását követően egyre nagyobb szerepet kapott a diákok háborús feladatok ellátásába (pl. a taszári reptér építése) történő bevonása. Vagyis talán kijelenthető, hogy ettől a tanévtől kezdődően indult meg egy olyan folyamat, amely bizonyos időszakokban ellehetetlenítette az iskolák működését.

A leginkább háborús tanévnek viszont az 1944-45-ös tanév tekinthető, amely bár idejében elkezdődött, hamar félbe szakadt. Majd 1945-ben rendkívül nehéz körülmények között kellett folytatódnia, megfelelően az új politikai berendezkedés és az orosz katonai vezetés elvárásainak. Továbbá a háborús következményekből fakadó kihívásoknak, mint például a rendkívül nagy arányú hiányzás, az épületek lefoglaltsága stb.

- **Milyen álláspontot alakított ki a háborúval kapcsolatban a tanügyigazgatás és ez milyen mértékben befolyásolta az iskolák háborús mindennapjait?**

Ha összességében, valamennyi területet szeretnénk megvizsgálni, akkor elmondható, hogy a tanügyigazgatásnak igen fontos szerepe volt az iskolák háborúra adott válaszaival, magatartásával kapcsolatban, hiszen csaknem minden kezdeményezés, cselekvés felülről irányítottnak tekinthető.

Ami konkrétan a pécsi tankerületnek, pontosabban megfogalmazva annak a vezetőinek az álláspontját illeti, két személy, Fodor Ferenc és Palos Bernardin emelhető ki, akik a háborús esztendőik nagyrésztében irányították a tankerületet. A két főigazgató esetében két egymástól eltérő karakter rajzolódik ki a források alapján, akik meglehetősen más módon viszonyultak egyáltalában véve a tankerület irányításához és ezzel együtt háborús helyzethez, körülményekhez is.

Fodor Ferenc esetében az látszik, hogy igyekezett minden évben, tanévenként akár többször is mindenre kiterjedő utasításokat, irányelveket adni az iskoláknak írott formában. Ezekben a kérdésekben nagyon fontosnak tartotta azt, hogy a tanárok és a diákok egyaránt foglalkozzanak a háborús körülményekkel. Így az iskolai kötelességeik mellett a társadalmi kötelességeket is hangsúlyozta, amely például a konkrét karitatív akciókban történő részvételt jelentette. Később ezekkel az utasításokkal összhangban történt is az iskolák háborúhoz köthető tevékenysége.

Abban Palos Bernardin főigazgatóságának idejében sem következett be változás, hogy az iskolai élet mindennapjait befolyásoló utasításokat továbbítsa vagy adjon ki. Azonban a kutatás során előkerülő források egy eltérő szemléletmódot, gyakorlatot mutatnak. Így bár hangsúlyosan elvárta a kötelességek teljesítését (főként a diákoktól, míg a pedagógusokkal szemben ezt nem kérdőjelezte meg), ezt a kötelességet alapvetően az iskolai teendők elvégzésében rögzítette. Vagyis fegyelmezett és szorgalmas munkát vár el, mikor a diákokhoz szólt és arra is felhívta a figyelmet, hogy erre a háborús körülmények között hangsúlyosan szükség van. De egyéb módon nem próbálta meg a diákokat különböző háborús szerepvállalásra rávenni.

Vagyis összességében elmondható, hogy a tanügyigazgatásnak volt befolyása arra vonatkozóan, hogy az iskolák milyen módon vették ki a részüket a háborús hétköznapiakból. Egyik főigazgatónak sem állt módjában, hogy a háborús körülményektől megóvja a tanulókat. Azonban a két tanügyigazgató között eltérő hozzáállás tapasztalható. Míg Fodor Ferenc egy kifejezetten aktív részvételre buzdította a tanulókat, Palos Bernardin esetében ez megszűnt és ő főként az iskolai kötelességteljesítésre hívta fel a tanulók figyelmét.

Nem lehet továbbá Palos Bernardin kapcsán megkerülni azt a kérdést, hogy 1944-45-ben, vagyis a háború által leginkább sújtott tanévben ő volt a főigazgató. Kiemelendő, hogy lehetőségeihez mérten igyekezett mindent megtenni az oktatásának fenntartása és a diákok biztonságának érdekében. Ennek ellenére egy eljárás indult ellene, melyhez feltehetően a MADISZ-nak volt köze. A vizsgálat végül 1946-ban felmentéssel ért véget, mely ellenére a főigazgatói tisztségből leváltották.

- **Milyen módon érintette az iskolák fizikai működését a háború, különös tekintettel az épülethasználatra?**

Talán az egyik legszélesebb körben elterjedt állítás és ismeret a háborús iskolatörténetekkel kapcsolatban, hogy az iskolaépületeket az adottságaikból fakadóan a honvédség és más katonai alakulatok hadikórház céljára lefoglalták. Ez alapvetően bebizonyosodott jelen vizsgálat során is, ugyanakkor kiemelendőnek tartom azt, hogy a katonai lefoglalások gyakorlata nem egyértelműen így nézett ki. A Pius Gimnázium esetében például bár a katonai lefoglalások már meglehetősen korán elkezdődtek, azonban azok nem érintették az egész intézményt, csupán annak egy-egy termét (pl. tornaterem) és nem is kizárólagosan kórházi célokkal történt meg a beszállásolás.

A gimnáziumok teljes épületét (Pécsett és Mohácson egyaránt) csak nagyon későn, lényegében az 1944-45-ös tanévben és azon belül is csak a térség hadműveleti területté válását követően foglalták le (a Széchenyi Gimnázium épületét leszámítva, amelyet már a tanév elején). Egészen addig legfeljebb más intézményeket, elemi- és polgári iskolákat kellett befogadniuk a saját épületükbe. Az emiatt fennálló nehézségeket (délutáni tanítás, rövidített tanórák stb.) viszont elsősorban nem a fogadó intézménynek kellett eltűrniük, hanem a fogadottaknak. Ez, az öt gimnáziumot figyelembe véve feltehetően gimnáziumi státuszuknak volt köszönhető, hiszen tendenciózusan, mindegyik intézmény esetében tapasztalható ez, azonban ennek biztos megállapításához további kutatásokra lenne szükség.

Az 1944-45-ös tanév ugyanakkor egy egészen új helyzetet teremtett, hiszen kivétel nélkül, mind az öt gimnáziumot érintette a katonai lefoglalás, amely jelentős nehézségeket okozott, elsősorban a tanítás 1945-ben történő újraindítása kapcsán. Nem segítette a helyzetet az sem, hogy egyes esetekben más, már korábban otthontalanná vált iskolákkal továbbra is osztozniuk kellett a gimnáziumoknak. Így például a Szent Erzsébet Leánygimnáziumnak, vagy a Mohácsi Városi Gimnáziumnak is.

Ugyancsak kihívást jelentett, hogy jelentős anyagi károk keletkeztek az iskolákban. Ezzel kapcsolatban pedig nem csak az épületekre kell gondolni, hanem például az iskolai szertárakra, könyvtárakra is. Ezek megoldásában a vizsgálat során úgy tűnt, hogy a felekezeti háttérrel rendelkező iskolák eredményesebbek voltak, könnyebben tudták megoldani a károk helyreállítását. Míg a Mohácsi Városi Gimnázium nagyon jelentős állami segélyre szorult, a Széchenyi Gimnázium pedig alapvető elhelyezési problémákkal küzdött.

Vagyis összességében az épületekkel kapcsolatos kérdések csak az 1944-45-ös tanévtől kezdve sújtották jelentősen, az elvégzendő pedagógiai munkát is gátló mértékben az öt baranyai gimnáziumot.

- **Hogyan befolyásolta a háború a diákok mindennapjait?**

A kutatás egyik legszéleskörűbb és legtöbb kérdést érintő témaköre a háború diákokra gyakorolt hatása volt. Az első ehhez kapcsolódó alkérdés az volt, hogy miként módosult a háborús években a diákok katonai előképzése, ez hogyan érintette az intézményeket. E kapcsán elmondható, hogy a katonai előképzés az 1939. évi II. törvénnyel fokozottabbá vált, majd 1940-41-es tanévtől kezdődően a leventekiképzés a tanköteles ifjak számára az iskolai keretek közé került. Vagyis valamennyi fiúgimnáziumban létre kellett hozni az iskolai leventecsapatot. Önmagában már a leventemozgalom tanulók számára kötelezővé tételével kapcsolatban fogalmazódtak meg kritikák, leszámítva ez alól a Széchenyi István Gimnáziumot. Komoly nehézséget jelentett, hogy jelentősen növelte a diákok feladatait a leventemozgalomba történő bekapcsolódás, illetve a kötelező leventetevékenységet még iskolai keretek között sem tartotta jónak több, a vizsgálatban érintett szereplő. Köztük egyébként maga a tankerületi főigazgató, Palos Bernardin sem.

Ezzel párhuzamosan a cserkészzet, melyet a korszakban sok tekintetben már értelmezhetünk a katonai előképzés részének, az 1942-es újjászervezését, illetve Palos Bernardin tankerületi vezetővé történő kinevezését követően ugyancsak jelentős mértékben érintette a diákságot. Minden iskolában kellett működni cserkészcsapatnak, noha oda felvételt nem nyerhetett minden tanuló. Ezzel tehát a tanulók katonai, vagy háborús előképzése a vizsgált korszakban egyre nagyobb arányban teret nyert, melyet a honvédelmi ismeretek és a mindennapos testnevelés bevezetése tovább erősített. Ráadásul 1943-tól, illetve 1944-től mindezek már nem kizárólag a fiúgimnáziumokat érintették. Bár leányoknak kialakított tartalmi elemekkel, de megkezdődött a leányok honvédelmi felkészítése is a honvédelmi ismeretek és a leventeleány mozgalom keretein belül.

Az iskolai köteleességek mellett, melyeknek az 1943-44-es és 1944-45-ös taneszendőben egyre kevésbé tudtak eleget tenni a tanulók a szünetek, a hiányzások, a figyelem elterelődése miatt, tehát egyre nagyobb szerepet kapott a diákok honvédelmi nevelése is, mely konkrét katonai előképzést is magába foglalt. Ezek mellett számos egyéb, a háborúhoz több szempontból is köthető feladatok jelentek meg. Így például a légmentesítés, vagy a visszacsatolt területek, különösképp Erdély, vagy a katonáknak és a hadbavonultak családjainak, történő

adománygyűjtések, karitatív jellegű feladatok. Vagy épp a Vöröskereszt által szervezett kezdeményezésekbe történő bekapcsolódás. Továbbá javarészt a háborús helyzetre való tekintettel gazdasági teendőket is végre kellett hajtania a tanulóknak, elsősorban a Diákkaptár Szövetség keretein belül.

Kifejezetten a fiúgimnáziumok tanulóit sújtotta, hogy hangsúlyosan 1943-tól munkaszolgálatra is igénybe vették őket, majd a front átvonulását követően a közmunkaszolgálat terheit is viselniük kellett. Ebből, az eddigiekkel ellentétben a leánytanulók teljes mértékig kimaradtak.

Érdeemesnek tartom megemlíteni, hogy mindez nagyon nagy mennyiségű feladatot jelentett. Egy tanuló az imént felsoroltak alapján tagja volt a Leventemozgalomnak, a Diákkaptár Szövetségnek, emellett tagja lehetett a cserkészmozgalomnak. Sőt, akár az Ifjúsági Vöröskeresztek is, de az intézményekben működtek olyan további szervezetek, például önképzőkörök, amelyek bemutatására jelen disszertációban a témától való függetlensége okán nem került sor. Vagyis egy diák amellett, hogy valamely gimnáziumnak a tanulója volt, akár négy szervezethez is kötődhetett. Értelemszerűen mindegyikben ugyan azokat a feladatokat az iskolai teendői mellett nem láthatta el. Vagyis nem lehet élesen különválasztani, hogy az egyes háborúhoz köthető tevékenységeket milyen minőségben hajtották végre a tanulók. A legfontosabb szerep így annak tudható be, hogy egyszerűen azért kellett a különböző háborús feladatokba bekapcsolódniuk, mert diákok voltak, akik irányába ez elvárásként fogalmazódott meg.

A diákok mindennapjai kapcsán még két kérdést kell kiemelni. Az egyik a zsidó tanulók helyzete. A zsidó tanulók felvételével kapcsolatos törvényeket az iskolák az izraelita hitfelekezettű tanulók létszáma alapján nem tartották be, hiszen nem egyszer előfordult, hogy az előző tanévnél magasabb számban és arányban vettek fel izraelita tanulókat. Viszont az 1943-44-es tanévre ezen tanulók felvétele a Széchenyi Gimnáziumot leszámítva minden másik vizsgált iskolában megszűnt.

Kiemelendő körülmény még a zsidó tanulók kapcsán, hogy számukra a Leventemozgalomban való részvétel 1942-től tilos volt, viszont a kiegészítő munkaszolgálat kötelező volt számukra is.

A másik kérdés, hogy milyen különbség tapasztalható a fiú- és leánytanulók háborús feladatvállalásában. Alapvetően a legtöbb kérdésben nincs eltérés, a karitatív tevékenységekben valamennyi tanulónak részt kellett vennie, ahogyan a Diákkaptár Szövetségben is. Ugyanakkor az látható, hogy a leányokat a háborús helyzet bizonyos tekintetben kevésbé sújtotta. A Szent Erzsébet Leánygimnázium tanulóinak nem kellett a fiúkéhoz hasonló munkaszolgálaton részt

venniük, ahogyan 1945-ben a közmunkaszolgálat alól is mentesültek. Szintén egy differencia fedezhető fel abban, hogy a honvédelmi nevelés a leányokat kisebb mértékben és későbbi tanévtől kezdődően érintette. Vagyis a második világháború és az azzal összeköthető körülmények kisebb és csekély mértékben eltérő terhet róttak a leánytanulókra, noha 1943-tól, illetve 1944-től ebben változás kezdődött meg.

- **Hogyan befolyásolta a háború a tanárok munkáját?**

Nem tudták kivonni magukat a tanárok sem a háborús kötelezettségek alól és jelentős terheket róttak a háborús események rájuk is. Igaz, itt érdemesnek tartom megjegyezni azt, hogy fontos lenne egy későbbi kutatásban feltárni azt, vajon más intézménytípusokban dolgozó tanerőket a háborús kötelezettségvállalás nagyobb mértékben érintette-e. Ugyanis, ahogyan azt a közigazgatási szolgálat példája mutatja, a gimnáziumi tanárok kedvezőbb helyzetben voltak, törvényesen ilyen szolgálatra nem lehetett beosztani őket, szemben például a tanítókkal.

Maradva azonban a kutatásba bevont öt intézmény keretei között, elmondható, hogy a háború szinte egész ideje alatt vissza-visszatérő nehezítő körülmény volt a tanárok katonai szolgálata, leszámítva ez alól a Szent Erzsébet Leánygimnáziumot. Tanévenként átlagosan 10-20%-os tanárhiány pótlását kellett az intézményeknek megoldaniuk. Mivel az óraelmaradásokat a tanügyigazgatás nem tartotta megfelelő megoldásnak, ezért főként helyettesítéssel. Etekintetben az iskolák között fenntartótól függetlenül nincs nagy különbség, legfeljebb az figyelhető meg, hogy a katolikus iskolákból is főként (de nem kizárólagosan) a világi tanárok kerültek besorozásra.

Később több tanár esetében is fennállt az a helyzet, hogy a háború után hadifogságba kerültek, amelynek köszönhetően a katonai szolgálatból származó személyügyi problémák csak az általam vizsgált időszakon túl, legkorábban az 1945-46-os tanévben oldódtak meg.

Ezenfelül a tanárokat a helyettesítések megoldása mellett terhelték az olyan többletfeladatok, mint például, hogy részt kellett venniük a diákok katonai előképzésében, biztosítani a honvédelmi ismeretek című tantárgy tanítását, illetve némelyüknek a légoltalomban is szerepet kellett vállalniuk. Valamint 1944 tavaszán és nyarán a tanév korai lezárását követően jogszabályellenesen a közigazgatási szolgálatba is megpróbálták bevonni őket.

A tanárok terheivel kapcsolatban kimelendő körülmény, hogy a diákok esetében már említett hosszú nyári szünetek nyilván egy tehercsökkentéssel is jártak, hiszen abban az időben legfeljebb társadalmi feladataiknak kellett eleget tenniük. Igaz, 1943-ban még azt kapták

feladatként, hogy pedagógiai szakirodalmakat olvassanak, melyeket aztán megosztanak kollégáikkal. Továbbá olyan feladatok is megjelentek 1943-ban, 1944-ben vagy épp 1945-ben, amelyekből nem lehet megállapítani, hogy pontosan mennyivel nőtt a terhelésük, de bizonyosan tanításon felüli extra időt kellett fordítaniuk rá. Ilyen volt például, hogy a tanterveket többször rövidíteniük kellett, vagy akár tartalmi szempontból módosítaniuk. De bizonyosan időt vett igénybe az is, hogy a demokratikus átképző tanfolyamok során az egyes témák ismertetésére jelentkező, vagy kiválasztott tanároknak fel kellett egy-egy adott témát önállóan dolgozniuk.

- **Hogyan befolyásolta a háború a pedagógiai munkát?**

A háborús körülmények az első tanévekben nem befolyásolták jelentős mértékben az elvégzett pedagógiai munkát. Nincs olyan forrás, amely arra utalt volna, hogy a fennálló körülmények mellett ne nyílt volna lehetősége az intézményeknek arra, hogy a feladataikat elvégezzék. Ettől függetlenül komoly kihívást jelentett viszont az oktatásra nézve 1939-től az iskolák életében egyre nagyobb szerepet betöltő katonai előképzés, amely 1942-től (illetve a leánygimnáziumban 1943-tól) a honvédelmi ismeretek képében egy iskolai tantárgyként is megjelent a hasonló célokat szolgáló mindennapos testnevelés mellett. Ez több tekintetben is új kihívásokat teremtett a pedagógiai munkában. Egyfelől tovább nőtt a diákok nagyfokú leterheltsége, másfelől konkrétan a tantárgy bevezetésével jelent meg egy egészen új pedagógiai kihívás, amelyet nem könnyített meg például a folyamatosan csúszó tankönyvmegjelenés sem. De feltehetően a tantárgy tanításához szükséges tanárok kijelölése is okozhatott pedagógiai értelemben vett problémákat, melyről azonban a források nem szólnak.

A vizsgált időszak második felében, vagyis az 1943-44-es tanévtől kezdődően már a háború is jelentős mértékben befolyásolta az elvégzett munkát. Az említett tanév mindösszesen öt hónapig tartott. Ez jelentős tananyagcsökkentésre kényszerítette a tanárokat, akik a tananyagok csökkentése során még jelentősen hosszabb tanévre számítottak. Ráadásul ebben a tanévben a tanulók hozzáállásában is egyfajta törés következett be, amely tovább rontotta az iskolai munka eredményességét.

Nem meglepő, hogy az 1944-45-ös tanévben is igen jelentős próbatételek neheztedtek az iskolai munkára. A tanév bő két hónapra félbeszakadt és bár ezt később egy júliusig elnyúló tanítással pótolták kompenzálni, ez sem volt eredményesnek tekinthető. Ennek több oka is volt. Az egyik például a tanulók nagyarányú hiányzása. A vizsgált iskolák esetében csak májustól szólnak arról a források, hogy az intézmények tanulóit megközelítőleg sikerült teljesen egybe

hívni. A másik pedig, hogy egyes tantárgyak esetében kérdések merültek föl, lehet-e egyáltalán tanítani őket, vagy más tantárgyak esetében milyen tartalmakat szükséges elkerülni.

De azt is meg lehet említeni, hogy a háborús körülmények között sem a diákok, sem a tanárok nem tudtak teljes figyelemmel az iskolai munkára koncentrálni. A viláégés eseményei mellett az új politikai berendezkedés kialakulása, az új diákszervezetek létrehozása, vagy épp a pedagógusok szakszervezeti vagy pártokban történő részvétele is elvonta, elvonhatta az iskoláról a figyelmet.

Vagyis különösen az 1943-44-es és 1944-45-ös tanévben a háború már nagyon jelentős mértékben befolyásolta, csaknem ellehetetlenítette az eredményes tanítást. A közoktatás vezetői és egyben a tanári karok is azonban e körülmények között igyekeztek méltányosan fordulni a tanulók irányába és nem zárták el a továbbhaladásuk útját.

- **Tapasztalhatók-e eltérések a háborús kihívásokra adott válaszokban az intézmények fenntartói alapján? Ha pedig igen, milyen jellegűek?**

A vizsgálat során nem rajzolódott ki a fenntartók mentén megjelenő éles törésvonal a háborúval kapcsolatos álláspontokban, reakciókban. Alapvetően az intézményeknek ugyanazokat az utasításokat, feladatokat kellett végrehajtani, amelynek jellemzően az iskolák eleget tettek. Jól megmutatja például a leánylevente mozgalom kapcsán mindezt az, hogy bár a katolikus körök nem támogatták e szervezet létrehozását, a Szent Erzsébet Leánygimnázium esetében nem tapasztalható ellenállás az iskolai csapat létrehozásakor.

Néhány kérdésben azonban mégis érzékelhető egyfajta különbség, mely talán a katolikus iskolák különállásából fakadhat. Így például mind a Pius Gimnázium, mind a Nagy Lajos Gimnázium nyíltan fogalmazott meg kritikát, ellenérzést a leventemozgalommal szemben, amely a városi fenntartási mohácsi gimnáziumban inkább csak észrevételként kapott helyet. De ugyan ezekkel összhangban levő kritikát az ugyancsak felekezeti háttérrel rendelkező Palos Bernardin, vagyis a tankerület vezetője is megfogalmazott Bély Alajosnak.

Hasonló ellenállás figyelhető meg két másik kérdésben is a Pius Gimnázium esetében. Az egyik esetben az intézmény nem volt hajlandó egyik tanárát sem közigazgatási szolgálatra küldeni. A másikban pedig a Fiume utcai elemi iskola befogadását próbálta megkerülni. Előbbi esetben viszont fontos körülmény, hogy ez a gyakorlat eleve nem volt jogszerű. Utóbbi esetben pedig a katolikus tanügyi vezetéstől irányult elmarasztalás az iskolával szemben.

Végezetül még azt tartom érdemesnek kiemelni, hogy a zsidótörvények betartásával kapcsolatban tapasztalható még egyfajta különállás, ugyanis a katolikus tanügyi igazgatástól

jóval intenzívebb mértékben érkeztek utasítások, melyből egymással ellentétes szemlélet is kirajzolódik (pl. a törvények szigorú betartása és ezzel szemben, hogy keresztény tanulót nem lehet zsidónak tekinteni).

Mindezek alapján összességében az mondható el, hogy a fenntartóktól függetlenül az iskolákat egészen hasonló módon érintette a háború, a diákokat, a tanárokat és az oktatást egyforma megpróbáltatások sújtották. Ugyanakkor bizonyos kérdésekben, a jogszabályok betartása mellett, lehet találni törésvonalakat is.

- **Milyen légtalmi feladatok hárultak az intézményekre?**

A légtalom kérdése egy speciális kérdés, ugyanis már a közvetlen háborús fenyegetés előtt megjelenő téma volt. Értelemszerűen a háborús években a kérdés a teljes civil társadalmon belül felértékelődött. Ebből a törvényi kötelezettségeknek megfelelően az iskolák sem tudták kivonni magukat, amely az iskolákra is jelentős terheket rótt.

Egyfelől, intézményi szinten megvizsgálva a kérdést, elmondható, hogy a teljes intézményeket fel kellett készíteni egy esetleges légtámadásra. Ennek a felkészítésnek része volt, hogy légtalmi terveket kellett benyújtani, mely pontosan szabályozta a támadás esetén követendő protokollt. De a felkészítéshez tartozott az is, hogy különböző légtalmi felszereléseket kellett beszerezni, gondoskodni kellett óvóhelyekről, amely a legtöbb vizsgált iskola számára komoly nehézséget jelentett. Számos tanulót emiatt haza kellett küldeni egy esetleges légtámadás során. Vagy a Szent Erzsébet Leánygimnáziumban 1944 őszén, mikor már igen súlyos volt a légtámadásveszély, a tanítás folyamatosságát is akadályozta az óvóhely hiánya.

De maga a légtalom jelentős mértékben érintette a diákokat és a tanárokat is, köszönhetően annak, hogy a városi légtalmi feladatokba nekik is szerepet kellett vállalniuk. A diákok kezdeti bevonása olyan mértékű volt, amely hosszú távon az eredményes pedagógiai munkát is megakadályozta volna, így a tanügyigazgatásnak közbe kellett avatkoznia. Ettől függetlenül a diákok légtalmi szolgálata végig kísérte a kutatás teljes időszakát és csak 1945 nyarán szüntették meg az ilyen jellegű kötelezettségeket. Ez növelte a diákok körében a vizsgált korszak második felében tapasztalható egyébként is magas hiányzást. Ráadásul a diákoknak még légtalommal kapcsolatos tanításban is részesülniük kellett, noha az a forrásokból nem látszik, hogy ezt milyen keretek között építették be az általam vizsgált gimnáziumok mindennapjaiba.

Ugyancska terhet rótt a légoltalmi szolgálat a tanárookra is, ha nem is a teljes tanári karokra. Egyes tanárookra a Légoltalmi Liga különböző szerepkörökben (pl. oktatói) számított, mely tovább növelte az egyébként is leterhelt pedagógusokra helyezendő nyomást.

- **Milyen módon reflektáltak az iskolák a területi visszacsatolásokra és visszafoglalásokra, különös tekintettel a baranyai háromszögre vonatkozóan?**

A területi revíziók kérdését alapvetően két részre bontva érdemes vizsgálni. Az egyik, hogy a területi visszacsatolásokra és visszafoglalásokra valamennyi esetben reflektáltak az iskolák. Különösen fontos szerepet kapott ebben a kérdésben Erdély, amely a legtöbb támogató jellegű kezdeményezés kedvezményezettje volt.

A kérdés második része pedig a visszafoglalt Délvidékre, azon belül is a baranyai háromszögre vonatkozik, amely bár általánosságban az öt intézmény esetében nem kapott különösen nagy figyelmet a terület visszafoglalásakor, elhelyezkedéséből fakadóan mégis egy speciális kérdésről van szó. A terület ugyanis a pécsi tankerület részévé vált, mely térségre ráadásul Mohács, mint saját természetes „életterére”, érdekszférájára tekintett. Így nem meglepő, hogy a városi fenntartású gimnázium azonnal nagy érdeklődést mutatott azon tanulók irányába, akik középiskolai tanulmányaik megkezdése előtt álltak vagy valamely jugoszláviai iskolában tanultak korábban (pl. Zágráb vagy Eszék) és szerették volna tanulmányaikat folytatni. A gimnázium, felfigyelve a két oktatási rendszer közti átlépés nehézségeire, egy tanfolyamot is szervezett a jelentkező tanulók számára, megkönnyítve e folyamatot. Ennek elenére a kormányzat eleinte nem engedélyezte az utóbbi csoportba tartozó, vagyis felsőbb osztályos tanulók felvételét, mely álláspontot feltehetően a gimnázium igazgatójának közbenjárásának köszönhetően végül a minisztérium megváltoztatta. Előbb a tanfolyamon résztvevő tanulók számára engedélyezte, hogy egy eredményes különbözeti magánvizsgálat letételét követően beiratkozhatnak a Mohácsi Városi Gimnáziumba. Majd később, feltehetően más, további vizsgálatokat igénylő körülményeknek is köszönhetően valamennyi tanuló számára engedélyezték, hogy ilyen módon felvételt nyerhessenek az egykori trianoni Magyarország területén működő iskolákba. Így összességében a visszafoglalt baranyai háromszög érintett tanulóinak lehetősége nyílt arra, hogy átlépjenek a magyar oktatási rendszerbe. Ennek eredményeként például több tanuló megjelent a pécsi ciszterci gimnáziumban is, noha intézményi szinten csak a mohácsi gimnázium fordított kiemelt figyelmet ezen tanulókra.

- **Milyen módon ment végbe az intézmények demokratikus átalakulása?**

Az iskolákban végbemenő demokratikus átalakulás szorosan összefügg a Magyarország szovjet megszállását követő politikai változásokkal. Magában a tankerületben, így a gimnáziumokban az átalakulási folyamatok először az orosz katonai parancsnokság jelentős beleszólásával kezdődtek meg. Majd hamarosan az új vallás- és közoktatásügyi miniszter, Teleki Géza kiadta a legfontosabb utasításokat az oktatás demokratikus átalakítására vonatkozóan. Ezek részben restaurálták, megerősítették a háború előtti állapotokat (pl. a tankerületek területére és hatáskörére), részben pedig egészen új tartalmi és nevelési célokkal töltötték meg az iskolai munkát, annak középpontjába helyezve a demokratikus szellemű átalakulást.

Magukra az iskolákra vonatkoztatva elmondható, hogy e folyamat érintette az intézmények diákjait és tanárait is egyaránt, nem tudták és feltehetően nem is akarták függetleníteni magukat az őket körülvevő eseményektől. Így a gimnáziumi diákság részvételével együtt létrejött például Pécsen és Mohácson is a MADISZ. Míg a tanárokat az újonnan megszülető szakszervezet tömörítette. A tanárok kapcsán érdemes megemlíteni, hogy velük szemben lezajlottak igazoló eljárások, amelyekről az mondható el, hogy az országos arányokhoz hasonló módon lényegében mindenkinek az igazolására sor került. Még akkor is, ha néhány tanár esetében a későbbiekben komolyabb vizsgálat is indult.

Ugyancsak a tanárokhoz köthető az a feladat, hogy az iskolák demokratikus szellemű átalakítását véghezvigyék. Ez részben az intézmények által szervezett, belső átképző tanfolyamok kereteiben valósult meg, amely során a tanárok szabad kezet kaptak abban, hogy egész pontosan mit értenek a demokratikus átalakulás alatt, milyen kérdések mentén közelítik meg azt. Ebből kifolyólag azon gimnáziumok esetében, ahol fennmaradtak ezzel kapcsolatos források, ott az iskolák eltérő stratégiákat követtek a demokrácia értelmezésében, a demokratikus átképzésben.

A demokratikus átalakulás folyamata, a demokratikus átképzés természetesen nem ért véget 1945 nyarán, folytatódott a következő tanévben is. Ekkor viszont már kiadásra került a *Demokrácia és köznevelés* című kötet, amely már egy egyértelmű vonalvezetőt jelentett, hogy miként kell értelmezni az iskoláknak a demokrácia fogalmát és milyen szerepe van ebben az iskoláknak.

1942-ben Fodor Ferenc, a tankerület főigazgatója az iskolák igazgatóinak a tanulóifjúság gondozása tárgyában küldött levelét egy határozott állítással kezdte: „*Nemzetünk ismét*

történelmi időket él."¹¹¹⁵ Talán közhelyesnek tűnik ez a gondolat, de ennek ellenére az igazságtartalma megkérdőjelezhetetlen. Az általam vizsgált öt gimnáziumnak egy olyan korszakot kellett a háború alatt átvészelnie, amely során az iskolai élet valamennyi szereplőjének jelnetős mértékben megnőttek a feladatai. Nem csak a honvédelmi nevelés explicit megjelenésével nőtt a tanárok és a diákok terhelése (amely ráadásul egy folyamat beérésének is tekinthető, melyet talán a háború is felgyorsított), hanem a honvédelem segítése érdekében végzett munkával is. Miközben a háborús körülmények az évek előrehaladtával az elvégzendő feladatok végrehajtását is megnehezítették, a front megjelenése pedig el is lehetetlenítette azt. Ezek a körülmények valóban nevezhetők, nem csak a nemzet életében, de az általam vizsgált és bemutatott intézmények históriájában is történelmi időnek. Amely ráadásul a háború lezárulásával sem ért véget, hiszen a kialakuló új politikai és ezzel oktatáspolitikai berendezkedésben, bár a szervezeti keretek nem kerültek azonnal és minden tekintetben megváltoztatásra, az iskolai munkát és mindennapokat jelentős mértékben befolyásoló folyamatok indultak el, amelyek mellett a háború utóhatásaival is meg kellett küzdenie az intézményeknek.

---

¹¹¹⁵ MNL BaML VI. 501. a. 35. doboz 3182/1941-42 Fodor Ferenc 1942. április 24-én kelt, iskolaigazgatóknak és tanfelügyelőknek küldött levele a tanulóifjúság háború alatti gondozása tárgyában

Felhasznált források

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgáltatások Történeti Levéltára (ÁBTL) 3.1.9. Vizsgálati Dossziék.

Ciszterci Nővérek Boldogasszony Háza Monostor Levéltára (BHML) Hetényi Varga Károly gyűjtemény, Ciszterciek dosszié.

Jezsuita Levéltár és Rendtörténeti Könyvtár (JTMRL) II. 4.b. Pécsi Pius Gimnáziumra vonatkozó iratok.

Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára (MNL BaML) VI. 501.a. Pécsi Tankerületi Főigazgatóság iratai 1881-1950.

Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára (MNL BaML) VII. 52.b. A Pécsi Királyi Ügyészség (1946-tól Államügyészség) általános iratai 1917-1952.

Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára (MNL BaML) VIII. 51. Mohácsi Állami Fiúgimnázium iratai 1935-1946.

Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára (MNL BaML) VIII. 52. Ciszterci Rend Nagy Lajos Gimnáziuma iratai 1742-1948.

Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára (MNL BaML) VIII. 53. Miasszonyunk Rend Szent Erzsébet Leánygimnáziuma, ([Állami] Leőwey Klára Gimnázium) iratai 1907-1961.

Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára (MNL BaML) VIII. 54. Pécsi Állami Főreáliskola (Széchenyi István Gyakorló Reáliskola, majd Gimnázium) iratai 1857-1947.

Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára (MNL BaML) VIII. 61. Jezsuita Rend Pius Gimnáziumának és Internátusának Iratai 1912-1950.

Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára (MNL BaML) XVII. 424. Pécs város igazoló bizottságának iratai 1945-1948.

Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára (MNL BaML) XXV. 1. A Pécsi Népügyészség Iratai 1945-1950.

Iskolai értesítők

Bátai M. Ilona (1941, szerk.): *A Mi Asszonyunkról Nevezett Női Kanonok Szerzetesrend Pécsi Róm. Kat. Szent Erzsébet Leánygimnáziumának évkönyve 1940-41. iskolai évről.* Dunántúl Pécsi Egyetemi Nyomda és Könyvkiadó, Pécs.

Bátai M. Ilona (1942, szerk.): *A Mi Asszonyunkról Nevezett Női Kanonok Szerzetesrend Pécsi Róm. Kat. Szent Erzsébet Leánygimnáziumának évkönyve 1941-42. iskolai évről.* Dunántúl Pécsi Egyetemi Nyomda és Könyvkiadó, Pécs.

Bátai M. Ilona (1943, szerk.): *A Mi Asszonyunkról Nevezett Női Kanonok Szerzetesrend Pécsi Róm. Kat. Szent Erzsébet Leánygimnáziumának évkönyve 1942-43. iskolai évről.* Dunántúl Pécsi Egyetemi Nyomda és Könyvkiadó, Pécs.

Bátai M. Ilona (1944, szerk.): *A Mi Asszonyunkról Nevezett Női Kanonok Szerzetesrend Pécsi Róm. Kat. Szent Erzsébet Leánygimnáziumának évkönyve 1943-44. iskolai évről.* Dunántúl Pécsi Egyetemi Nyomda és Könyvkiadó, Pécs.

Bredschneider M. Ilona (1939, szerk.): *A Mi Asszonyunkról Nevezett Női Kanonok Szerzetesrend Pécsi Róm. Kat. Szent Erzsébet Leánygimnáziumának évkönyve 1938-39. iskolai évről.* Dunántúl Pécsi Egyetemi Nyomda és Könyvkiadó, Pécs.

Bredschneider M. Ilona (1940, szerk.): *A Mi Asszonyunkról Nevezett Női Kanonok Szerzetesrend Pécsi Róm. Kat. Szent Erzsébet Leánygimnáziumának évkönyve az 1939-40. iskolai évről.* Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda, Pécs.

Hites Ferenc (1941, szerk.): *A Mohácsi Városi Gimnázium Évkönyve az 1940-41. iskolaévről.* Fridrich Oszkár Könyvnyomdája, Mohács.

Hites Ferenc (1942, szerk.): *A Mohácsi Városi Gimnázium Évkönyve az 1941-42. iskolaévről.* Fridrich Oszkár Könyvnyomdája, Mohács.

Hites Ferenc (1943, szerk.): *A Mohácsi Városi Gimnázium Évkönyve az 1942-43. iskolaévről.* Fridrich Oszkár Könyvnyomdája, Mohács.

Hites Ferenc (1944, szerk.): *A Mohácsi Városi Gimnázium Évkönyve az 1943-44. iskolaévről.* Fridrich Oszkár Könyvnyomdája, Mohács.

Hites Ferenc (1947, szerk.): *A Mohácsi Városi Gimnázium Évkönyve az 1946-47. iskolaévről.* Fridrich Oszkár Könyvnyomdája, Mohács.

Horváth Viktor (1939, szerk.): *A Pécsi Magyar Királyi Középiskolai Tanárképző Intézet Gróf Széchenyi István Gyakorló Gimnázium 1938-39. tanévi értesítője.* Kultúra Könyvnyomdai Műintézet, Pécs.

Horváth Viktor (1940, szerk.): *A Pécsi Magyar Királyi Középiskolai Tanárképzőintézet Gróf Széchenyi István Gyakorló Gimnázium 1939-40. tanévi évkönyve.* Kultúra Könyvnyomdai Műintézet, Pécs.

Horváth Viktor (1941, szerk.): *A Pécsi Magyar Királyi Középiskolai Tanárképzőintézet Gróf Széchenyi István Gyakorló Gimnázium 1940-41. tanévi évkönyve.* Kultúra Könyvnyomdai Műintézet, Pécs.

Kuzmics Ferenc (1936, szerk.): *A Mohácsi Városi Gimnázium évkönyve az 1935-36. iskolai évről.* Fridrich Oszkár, Mohács.

Kuzmics Ferenc (1939, szerk.): *A Mohácsi Városi Gimnázium évkönyve az 1938-39. iskolai évről.* Fridrich Oszkár, Mohács.

Kuzmics Ferenc (1940, szerk.): *A Mohácsi Városi Gimnázium évkönyve az 1939-40. iskolai évről.* Fridrich Oszkár, Mohács.

Kühn Szaniszló (1939, szerk.): *A Ciszterci Rend Pécsi Nagy Lajos Gimnáziumának évkönyve az 1938-39. iskolai évről.* Taizs József Könyvnyomda, Pécs.

Kühn Szaniszló (1940, szerk.): *A Ciszterci Rend Pécsi Nagy Lajos-Gimnáziumának évkönyve az 1939-40. iskolai évről.* Taizs József Könyvnyomda, Pécs.

Kühn Szaniszló (1941, szerk.): *A Ciszterci Rend Pécsi Nagy Lajos-Gimnáziumának évkönyve az 1940-41. iskolai évről.* Taizs József Könyvnyomda, Pécs.

Kühn Szaniszló (1943, szerk.): *A Ciszterci Rend Pécsi Nagy Lajos-Gimnáziumának évkönyve az 1942-43. iskolai évről.* Taizs József Könyvnyomda, Pécs.

Kühn Szaniszló (1944, szerk.): *A Ciszterci Rend Pécsi Nagy Lajos-Gimnáziumának évkönyve az 1943-44. iskolai évről.* Taizs József Könyvnyomda, Pécs.

Fábián István (1942, szerk.): *A Pécsi Magyar Kir. Állami Gróf Széchenyi István Gimnázium 1940-42. tanévi évkönyve.* Kultúra Könyvnyomdai Műintézet, Pécs.

Fábián István (1943, szerk.): *A Pécsi Magyar Kir. Állami Gróf Széchenyi István Gimnázium évkönyve az intézet fennállásának 86. évében.* Kultúra Könyvnyomdai Műintézet, Pécs.

Fábián István (1944, szerk.): *A Pécsi Magyar Kir. Állami Gróf Széchenyi István Gimnázium évkönyve az intézet fennállásának 87. évében.* Kultúra Könyvnyomdai Műintézet, Pécs.

Fábián István (1947, szerk.): *A Pécsi Állami Széchenyi István Gimnázium évkönyve az 1946-47. iskolai évről.* Novák Nyomda, Pécs.

Fábián István (1948, szerk.): *A Pécsi Állami Széchenyi István Gimnázium évkönyve az 1947-48. iskolai évről.* Novák Nyomda, Pécs.

Pethő Jenő (1944, szerk.): *Jézustársasági Pécsi Pius Gimnázium Évkönyve az 1943/44. tanévről.* Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda, Pécs.

Pethő Jenő (1944, szerk.): *Jézustársasági Pécsi Pius Gimnázium Évkönyve az 1944/45. iskolai évről.* Kézirat.

Selmeczy Gyula (1941, szerk.): *Jézus Társasága Pécsi Pius Gimnáziumának Évkönyve az 1940/41. tanévről.* Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda, Pécs.

Selmeczy Gyula (1942, szerk.): *Jézustársasági Pécsi Pius Gimnázium Évkönyve az 1941/42. tanévről.* Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda, Pécs.

Selmeczy Gyula (1943, szerk.): Jézustársasági Pécsi Pius Gimnázium Évkönyve az 1942/43. tanévről. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda, Pécs.

Tüll Alajos (1939, szerk.): *Jézus Társasága Pécsi Pius-Gimnáziumának évkönyve az 1938/1939. iskolai évről.* Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda, Pécs.

Tüll Alajos (1940, szerk.): *Jézus Társasága Pécsi Pius-Gimnáziumának évkönyve az 1939/1940. iskolai évről.* Kultúra Könyvnyomdai Műintézet, Pécs.

Végh István (1949, szerk.): *A Pécsi Állami Nagy Lajos Gimnázium évkönyve az 1948-49. iskolai évről.* Szikra Nyomda, Pécs.

Törvények, rendeletek

16/1945. M. E. szám. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány Rendelete a közalkalmazottak szolgálattételre való jelentkezési kötelezettségéről. *Magyar Közlöny*. **1.** 1. sz. 4.

140.000/el.35 – 1942 sz. körrendelet A.Z I. légoltalmi csoportba sorolt építmények és II. légoltalmi csoportba sorolt vagyontárgyak (építmények és ipartelepek) légoltalmi szervezetének kiképzése tárgyában. *Honvédségi Közlöny* **70.** 10. sz. 104-111.

1939. évi II. törvénycikk a honvédelemről. Letöltés: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=93900002.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D42> 2021. 10. 10.

1939. évi IV. törvénycikk a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról. Internet: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=93900004.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D42> (letöltve: 2022. 01. 14.)

1942. évi XIV. törvénycikk a honvédelemről szóló 1939 : II. törvénycikk, valamint az 1914—1918. évi világháború tűzharcosai érdemeinek elismeréséről szóló 1938 : IV. törvénycikk módosításáról és kiegészítéséről. *Honvédségi Közlöny*, **69.** 35. sz. 381-388.

A honvédelmi ismeretek tanterve leánytanulók számára: kiadta a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1943. évi április hó 8-án kelt 8777/1943. V. K. M. sz. rendeletével. *Kétezer*. **5.** 1. sz. Letöltés: <http://ketezer.hu/2006/01/a-honvedelmi-ismeretek-tanterve-leanytanulok-szamara/> 2022. 02. 09.

A honvédelmi miniszter 26.192/el. Hadip. felsz. – 1945. számú rendelete a honi légvédelmi készütség megszüntetésével kapcsolatos intézkedések tárgyában. *Rendőrségi Közlöny* **1.** 5. sz. 67-70.

A m. kir. belügyminiszter 1939. évi 760. számú rendelete, a kitiltásra, valamint a rendőrhatalósági felügyeletre és az őrizet alá helyezésre vonatkozó részletes szabályok megállapítása megállapításáról. *Rendeleték Tára 1939*, **73**. 1450-1457.

A m. kir. belügyminiszter és a m. kir. pénzügyminiszter 1944. évi 47.500. B. M. számú rendelete, a hadműveletek következtében állomáshelyükről távozni kényszerült közszolgálati alkalmazottak szolgálati beosztásáról; illetményeik folyósításáról és segélyezéseikről. *Rendeleték Tára 1944*, **78**. 1817-1821.

A m. kir. honvédelmi miniszter 68.042/1939. eln. h. kiv. kik. számú rendelete a leventeképzés 1939/40. évre vonatkozó szabályozása tárgyában. *Hivatalos Közlöny*, **47**. 19. sz. 357-365.

A m. kir. honvédelmi miniszter 1940. évi 81.800. eln. lgv. számú rendelete a III. légoltalmi csoportba tartozó építmények légoltalmának szabályozásáról. *Rendeleték tára*. **74**. 1273-1285.

A m. kir. minisztérium 4260/1943. M. E. sz. rendelete az országtól elszakított területek visszacsatolása folytán magyar állampolgárságot szerzett személyek által cseh-szlovák, román vagy jugoszláv tanintézetekben szerzett okleveleknek és iskolai bizonyítványoknak Magyarországon való hatálya tárgyában. *Hivatalos Közlöny*, **51**. 17. sz. 409-413. Letöltés: https://adt.arcanum.com/hu/view/Hivatalos_Kozlony_1943/?pg=472&layout=s 2022. 03. 10.

A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 8.550/1944. V. K. M. számú rendelete az 1943/44. iskolai év befejezése tárgyában. *Hivatalos Közlöny*, **52**. 7. sz. 129-130. Letöltés: https://adt.arcanum.com/hu/view/Hivatalos_Kozlony_1944/?pg=128&layout=s 2022. 02. 08.

A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 9222/1943. V. K. M. számú rendelete az 1943/44. iskolai év megkezdése tárgyában. *Hivatalos Közlöny*, **51**. 17. sz. 413-414. Letöltés: https://adt.arcanum.com/hu/view/Hivatalos_Kozlony_1943/?pg=476&layout=s 2022. 02. 26.

A m. kir. minisztérium 1944. évi 1.500. M, E. számú rendelete, a hadműveleti területekre vonatkozó különleges közigazgatási szabályokról. *Rendeleték Tára 1944*. **78**. 393-404.

A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 110.167/1942. V. K. M. számú rendelete a gimnáziumi és leánygimnáziumi tanterv módosítása tárgyában. *Hivatalos Közlöny*, **50**. 16. sz. 522-523. Letöltés:

https://adt.arcanum.com/hu/view/Hivatalos_Kozlony_1942/?pg=585&layout=s 2022. 02. 08.

A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1939. évi 3.100. eln. számú rendelete az Egyetemi és Főiskolai Hallgatók önkéntes Nemzeti Munkaszolgálatának szervezetéről. *Rendeleték tára*, **73**. 1. sz. 1116-1119.

A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1942. évi 106.396. számú rendelete a honvédelmi ismeretek című tantárgy iskolai tanításának bevezetéséről. *Rendeleték Tára*, **76**. 2524-2525. Letöltés:

https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1942/?pg=2719&layout=s&query=honv%C3%A9delmi%20ismeretek 2022. 02. 08.

A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1943. évi 8.777. számú rendelete a honvédelmi ismeretek című tantárgynak a leányiskolákban történő bevezetéséről. *Rendeletek Tára*, **77.** 1364-1365. Letöltés:

https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1943/?pg=1363&layout=s 2022. 02. 08.

A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 8600/1944. V. K. M. számú rendelete az 1943/44. iskolai évben az érettségi vizsgálatok, a képesítő vizsgálatok és az ipariskolai záróvizsgálatok megtartása s az 1944/45. iskolai évre szóló beiratkozások szabályozása tárgyában. *Hivatalos Közlöny*, **52.** 8. sz. 154-155. Letöltés:

https://adt.arcanum.com/hu/view/Hivatalos_Kozlony_1944/?pg=153&layout=s&query=8600 2022. 02. 08.

A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 8650/1944. V. K. M. számú rendelete az 1943/44. iskolai év rendkívüli befejezésével kapcsolatban a tanítók és tanárok szolgálati állomáshelyén maradásának szabályozása tárgyában. *Hivatalos Közlöny*. **52.** 8. sz. 155-156.

A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 9150/1944. V. K. M. számú rendelete az 1944/45. iskolai év tanulmányi rendjének szabályozása tárgyában. *Hivatalos Közlöny*, **52.** 16. 317-318. Letöltés:

https://adt.arcanum.com/hu/view/Hivatalos_Kozlony_1944/?pg=316&layout=s&query=9150 2022. 02. 08.

A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 9.700/1944. V. K. M. számú rendelete az 1944/45. évi iskolai oktatás ideiglenes szüneteltetése tárgyában. *Budapesti Közlöny*, **78.** 243. sz. 2. Letöltés: https://adt.arcanum.com/hu/view/BudapestiKozlony_1944_10/?pg=121&layout=s 2022. 02. 08.

A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1883/1945. V.K.M. számú rendelete az iskolákban használt tankönyvek felülvizsgálatáról. *Köznevelés* **1.** 5. sz. 14

A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1943. évi 9.800. számú rendelete az önkéntes leventeálmozgalmak szervezéséről. *Rendeletek tára* 1943. **77.** 1-5.sz. 2953-2957.

A vallás- és közoktatásügyi miniszter 56.000/1945. V. K. M. számú rendelete a közoktatásügyi igazgatás megszervezése tárgyában. *Magyar Közlöny*, **1.** 4.sz. 4. Letöltés: https://adt.arcanum.com/hu/view/MagyarKozlony_1945_Hivatalos_001-122/?pg=23&layout=s&query=56.000 2022. 02. 08.

A vallás- és közoktatásügyi miniszter 56.001/1945. V. K. M. számú rendelete az 1944/45. iskolai év szabályozása tárgyában. *Magyar Közlöny*, **1.** 11. sz. 4. Letöltés:

https://adt.arcanum.com/hu/view/MagyarKozlony_1945_Hivatalos_001-122/?pg=51&layout=s&query=bizony%C3%ADtv%C3%A1ny%20vall%C3%A1s 2022. 02. 08.

Sajtóforrások

A pécsi tankerületi főigazgatóság új vezetője. (1938. 06. 04.) *Dunántúl*. 3.

Adatok az oktatásügy történetéhez Baranyában: A mohácsi városi gimnázium (II.) (1982. 03. 17.) *Dunántúli Napló*. 6.

Egy táborban. (1940. 01. 28.) *Mohácsi Hírlap. Politikai és társadalmi hetilap*. 2.

Felhívás! (1945. 02. 12.) *Szabad Élet*. 1.

Felhívás Mohács megyei város polgáraihoz. (1940. 01. 21.) *Mohácsi Hírlap. Politikai és társadalmi hetilap*. 1.

Halálozás. (1968. 06. 16.) *Dunántúli Napló*. 10.

Halálozás. (1992. 08. 18.) *Új Dunántúli Napló*.

Hirdetmény. (1945. 06. 17.) *Magyar Közlöny*. 6-9.

Hirdetmény. (1945. 06. 23.) *Magyar Közlöny*. 1-2.

Hírek. (1935. 07. 10.) *Dunántúl*. 4.

Hírek. (1946. 02. 01.) *Köznevelés*. 12.

Lakóházi légoltalmi kötelezettségek. (1941. 04. 16.) *Pécsi Napló*. 5.

Levél a DISz-hez! (1945. 03. 26.) *Szabad Élet*. 3.

Madisz hírek. (1945. 04. 23.) *Szabad Élet*. 2.

Madisz hírek. (1945. 06. 04.) *Szabad Élet*. 2.

Madisz hírek. (1945. 07. 16.) *Szabad Élet*. 4.

Magyar az, aki vállalja a magyar sorsot és hivatást. (1944. 03. 15.) *Dunántúl*. 4.

Magyar László (1969. 11. 29.): Az Andráskovits-csoport. *Dunántúli Napló*. 6-7.

Meglepetésszerűen rendelik el a 24 órás légoltalmi készültség. (1940. 06. 12.) *Pécsi Napló*. 4.

Szemelvények Mohács 1941-es esztendejéről. (1942. 07. 19.) *Mohácsi Hírlap. Politikai és társadalmi hetilap*. 2.

Szönyi Alajos (1940. 01. 14.): Ütött az óra!... *Mohácsi Hírlap. Politikai és társadalmi hetilap*. 1.

Egyéb primer források

Általános utasítások a gimnázium és leánygimnázium tantervéhez. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest. 1938

Andics Erzsébet et al (1945): *Demokrácia és Köznevelés.* Országos Köznevelési Tanács, Budapest.

Blasszauer Róbert (2002): *Az IHNETOV munkanaplója. Vitéz Bély Alajos vezérezredes Hadtörténelmi Levéltárban őrzött irataiból 1941-1943.* Hadtörténelmi Levéltár – „Múlttal a Jövőért” Alapítvány, Budapest.

Honvédelmi ismeretek I-II. Az Ifjúság Honvédelmi Nevelésének és a Testnevelésnek Országos Vezetője, Budapest. 1942

Honvédelmi ismeretek III-IV. Az Ifjúság Honvédelmi Nevelésének és a Testnevelésnek Országos Vezetője, Budapest. 1942

Honvédelmi ismeretek V-VI. Az Ifjúság Honvédelmi Nevelésének és a Testnevelésnek Országos Vezetője, Budapest. 1942

Honvédelmi ismeretek VII-VIII. Az Ifjúság Honvédelmi Nevelésének és a Testnevelésnek Országos Vezetője, Budapest. 1942

Honvédelmi ismeretek leánytanulók számára I-II. Az Ifjúság Honvédelmi Nevelésének és a Testnevelésnek Országos Vezetője, Budapest. 1943

Központi Statisztikai Hivatal (1947): *Az 1941. évi népszámlás. Demográfiai adatok községek szerint.* Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. Letöltés:

https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1941_demogr_adatok_kozsegek/?pg=0&layout=s 2022. 03. 30.

Mohay Ádám (1943): *Légoltalmi Ismeretek a fiú- és leánygimnáziumok s a fiú- és leánypolgári iskolák I., II. és III. osztálya számára. I.* Csitáry Jenő könyvnyomdája, Székesfehérvár.

Rendtartás a gimnázium és leánygimnázium számára. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest. 1938

Részletes utasítások a gimnázium és leánygimnázium tantervéhez I. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest. 1938

Saad Ferenc (1944): Az iskolai honvédelmi nevelés történeti előzményei. *Magyar Katonai Szemle*, **14.** 3. sz. 650-655.

Saad Ferenc (1943): Honvédelmi ismeretek a leányiskolákban. *Magyar Katonai Szemle*, **13.** 2. sz. 535-538.

Saad Ferenc (1942): Honvédelmi nevelés a középiskolában. *Magyar Katonai Szemle*, **12.** 3. sz. 309-313.

Felhasznált irodalom

- A. Sajti Enikő (2004): *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok Délvidéken 1918-1947.* Napvilág Kiadó. Budapest.
- Arató Ferenc (1970): A pedagógus mozgalom története. In: Toldy Sára (szerk.): *A Pedagógusok Szakszervezetének 50 éves története.* Pedagógusok Szakszervezete, Budapest. 5-40.
- Árvai Tünde (2013): Honleányok: honvédelmi nevelés és munka a leánylevele-mozgalomban. *Századég*, **18.** 68. sz. 23-40.
- Árvai Tünde (2016): *Városanyák. Mozaikok a pécsi nők 19-20. századi történetéből.* Kronosz – Pécs Története Alapítvány, Pécs.
- Bánkuti Gábor (2012): A Pécsi Jézus Társasági Pius-Alapítványi Katolikus Főgimnázium és Internátus története. *Pécsi Szemle: várostörténeti folyóirat*, **15.** 4. sz. 74-81.
- Bánkuti Gábor – Dévényi Anna (2018): A focigomb, a palló, a robot és a Liberator. A pécsi repülőtér a szovjet megszállás időszakában. In: Vitári Zsolt (szerk.): *Globális vetületek. Ünnepi kötet Fischer Ferenc 65. születésnapjára.* PTE BTK Történettudományi Intézet – Fakultás Kiadó, Pécs – Budapest. 153-172.
- Bánkuti Gábor – Vértesi Lázár (2017): Az 1944-45. évi frontátvonulás Pécsen. In: Varga Szabolcs (szerk.): *Vészterhes idők a Mecsekalján. Háborúk, járványok és természeti katasztrófák Pécsen az ókortól a második világháborúig.* Kronosz Kiadó – Pécs Története Alapítvány, Pécs. 215-226.
- Berki Imre (2014): A magyar polgári védelem történeti áttekintése. *Rendvédelem-történeti füzetek*. **24.** 35-38.sz. 15-24.
- Bezerédy Győző (1984): Újabb adatok Baranya és Pécs felszabadulásáról. In: Vargha Dezső (szerk.): *Tanulmányok Baranya megye és Pécs város legújabbkori történetéből (1941-1950).* Baranya Megyei Tanács Apparátusi KISZ Bizottsága, Pécs. 48-59.
- Bíró László (2003): Oktatáspolitikai és regionális különbségek egy 1918-ban létrejött államban. *Világtörténet*, **25.** 2.sz. 3–35.
- Bonhardt Attila (1997): Nemzetörség. In: Sipos Péter (1997, főszerk.): *Magyarország a második világháborúban. Lexikon A-Zs.* Petit Real – Magyar Hadtudományi Társaság – HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest. 856.
- Botos János (2014): A zsidó vallásúak, származásúak emberi jogainak, emberi méltóságának megsemmisítése a holokauszt idején (1933-1945). *Acta humana: emberi jogi közlemények*, **2.** 1. sz. 117-135.

Brüll Miklós (1984): *A Magyar Vöröskereszt tevékenysége az első és a második világháború időszakában*. Magyar Vöröskereszt, Budapest.

Corpus Juris adattár – Magyarország kormányai. Letöltés:

<https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=00000016.MEL&targetdate=&printTitle=Corpus+Juris+adatt%C3%A1r&referer=1000ev> 2022. 03. 02.

Cserdi András (2017): *A Mohácsi Kisfaludy Károly Gimnázium múltjából. A 8 osztályos gimnázium története 1935-1946*. Magánkiadás, Mohács.

Dévavári Zoltán (2018): Oktatáspolitikai a Délvidéken – a magyar iskolarendszer leépítése és felszámolása az impériumváltás első szakaszában (1918-1925). *Történelemtanítás*, **53.** 3-4. sz. Letöltés: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2018/11/devavari-zoltan-oktataspolitika-a-delvideken-a-magyar-iskolarendszer-leepitese-es-felszamolasa-az-imperiumvaltas-elso-szakaszaban-1918-1925-09-03-10/> 2022. 02. 11.

Dévényi Anna (2020): *Nemzetnevelés-parafrázisok. A nemzetépítésről a hatalomkoncentrációig*. Kronosz Kiadó, Pécs.

Eiler Ferenc (2018): Magyarország nemzetiségpolitikája a két világháború között (1918-1938). *Kisebbségkutatás*, **27.** 2–3. sz. 40–67. Letöltés: https://www.academia.edu/38690999/Magyarorsz%C3%A1g_nemzetis%C3%A9gpolitik%C3%A1ja_a_k%C3%A9t_vil%C3%A1gh%C3%A1bor%C3%BA_k%C3%B6z%C3%B6tt_1918-1938 2022. 02. 11.

Föglein Gizella (2001): *Államforma és államfői jogkör Magyarországon 1944-1949*. Osiris Kiadó, Budapest.

G. Merva Mária (2009, szerk.): *A magyar cserkészlet története 1910-től napjainkig. Kiállítási katalógus*. Gödöllői Városi Múzeum, Gödöllő. Letöltés: http://godolloimuzeum.hu/wp-content/uploads/2014/07/GVM_MF_A-magyar-cserk%C3%A9szet-t%C3%B6rt%C3%A9nete-1910-t%C5%91-11-napjainkig_2009.pdf 2021. 12. 17.

Gergely Ferenc (1989): *A magyar cserkészlet története 1910-1948*. Göncöl Kiadó, Budapest.

Gergely Ferenc – Kiss György (1976): *Horthy leventéi: a leventeintézmény története*. Kossuth Kiadó, Budapest.

Golnhofer Erzsébet (2004a): *Hazai pedagógiai nézetek 1944-1949*. Iskolakultúra, Pécs.

Golnhofer Erzsébet (2004b): Pedagógusok változó politikai viszonyok között. *Iskolakultúra*, **14.** 10. sz. 75-8.

Gráberné Bősze Klára (2013, szerk.): *A magyarországi iskolai értesítők bibliográfiája 1800-1850*. OFI – Pedagógiai Múzeum és Könyvtár, Budapest.

Gráberné Bősze Klára – Léces Károly (1996, szerk.): *A magyarországi iskolai értesítők bibliográfiája 1850/51 – 1948/49. 1. kötet.* Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest.

Gyáni Gábor (2019): Helytörténet, régiótörténet és országos történet. Fogalmi és historiográfiai szemle. In: Lengvári István – Pilkhoffer Mónika – Vonyó József (szerk.): *Az ember helye – a hely embere. Emberközpontú történetírás, helytörténeti kutatás: a helytörténetírás módszertani kérdései.* Magyar Történelmi Társulat – Kronosz Kiadó – MTA Pécsi Területi Bizottsága, Budapest – Pécs. 23-53.

Gyarmati György – Pihurik Judit (2015, szerk.): *Háborús hétköznapok hadszíntéren, hátszágban.* Magyar Történelmi Társulat – Kronosz Kiadó – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest-Pécs.

Gyémánt Richárd – Drodzik Zsuzsa (2004): A horvátországi magyarság területi és társadalomstatisztikai sajátosságai. *Területi Statisztika*, 7. 4. sz.. évf. 4. sz. 361–380. Letöltés: <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/terstat/2004/04/wgyemant.pdf> 2022. 02. 11.

Győri Róbert – Jobbit, Steven (2016, szerk.): *Fodor Ferenc önéletírásai.* ELTE Eötvös József Collegium, Budapest.

Hantos János (1981a): *A Magyar Vöröskereszt 100 éve.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

Hantos János (1981b): *A Nemzetközi és a Magyar Vöröskereszt.* Magyar Vöröskereszt – Medicina, Budapest.

Hetényi Varga Károly (2000): *Szerzetesek a horogkereszt és a vöröscsillag árnyékában I.* Márton Áron Kiadó, Budapest.

Horváth Csaba (2002): *Bombázások a második világháborúban.* Püedlo Kiadó, Budapest.

Horváth Csaba – Lengyel Ferenc (2003): *A délvidéki hadművelet 1941. április.* Püedlo Kiadó, Budapest.

Horváth Mátyás (1997): A Jugoszláviai magyar iskolák fejlődéstörténeti vázlata a két világháború között. *Magyar Pedagógia*, 97. 3–4. sz. 319–326.

Kalász Gyula (2012): A 325 éves Pécsi Nagy Lajos Gimnázium története. In: Csekőné Kádas Klára (szerk.): *325 éves a Ciszterci Rend Nagy Lajos Gimnáziuma. Jubileumi évkönyv 2012.* Pécsi Nagy Lajos Gimnázium, Pécs. 11-62.

Karsai László (2015): Holokauszt magyarországon. *Mozgó világ*, 41. 2. sz. 19-35.

Katona András (2015): Az iskolai felügyelet története Magyarországon I. *Történelemtanítás*, 6. 3-4. sz. Letöltés: <https://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2016/02/katona-andras-az-iskolai-felugyelet-tortenete-magyarorszagon-i-1935-ig-06-03-03/> 2022. 02. 16.

- Katona András (2016): Az iskolai felügyelet története Magyarországon II. *Történelemtanítás*, 7. 1-2. sz. Letöltés: <https://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2016/07/katona-andras-az-iskolai-felugyelet-tortenete-magyarorszagon-ii-1935-tol-a-rendszervaltoztatasiig-07-01-04/> 2022. 02. 16.
- Kattein-Pornói Rita (2016): A közoktatásügy átszervezésének kérdése, az 1935:VI. törvénycikk alapján. In: Rajnai Zoltán – Fregán Beatrix – Marosné Kuna Zsuzsanna (szerk.): *Tanulmánykötet a 7. BBK előadásaiából*. Óbudai Egyetem, Bánki Donát Gépész és Biztonságtechnikai Mérnöki Kar, Budapest. 145-153.
- Kelemen Elemér (2007): *A tanító a történelem sodrásában. Tanulmányok a magyar tanítóság 19-20. századi történetéből*. Iskolakultúra, Pécs.
- Kelemen Elemér (2002): *Hagyomány és korszerűség. Oktatáspolitikai a 19-20. századi Magyarországon*. Oktatáskutató Intézet – Új Mandátum, Budapest.
- Kerepeszky Róbert (2010): A leventemozgalom. *Rubicon*, 20. 4-5. sz. 104-115.
- Kéri Katalin (2001): *Bevezetés a neveléstörténeti kutatások módszertanába*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.
- Kiss Ágnes – Segyikné Polhammer Ildikó (2016, szerk.): *Mohácsi Kisfaludy Károly Gimnázium: Jubileumi évkönyv 1935-2015*. Mohácsi Kisfaludy Károly Gimnázium, Mohács.
- Kozma Tamás (2006): *Az összehasonlító neveléstudomány alapjai*. Új Mandátum, Budapest.
- Magyar Vöröskereszt (2006): *125 éves a Magyar Vöröskereszt*. Magyar Vöröskereszt, Budapest.
- Ladányi Andor (2010): Az első zsidótörvény megszületése. *Múlt és jövő*, 21. 2. sz. 102-121.
- Mészáros István (2000): *A katolikus iskola ezeréves története Magyarországon*. Szent István Társulat, Budapest.
- Mészáros István – Németh András – Pukánszky Béla (2000): *Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Nagy Péter Tibor (1992): *A magyar oktatás mádosik államosítása*. Educatio, Budapest.
- Nagy Péter Tibor (1995): Az 1941-es tanügyigazgatási törvény. *Magyar Pedagógia*, 95. 1-2. sz. 59-76.
- Nagy Péter Tibor (2005): Az állami befolyás növekedése a magyarországi oktatásban 1867-1945. *Iskolakultúra*, 15. 6-7. sz. 3-229.
- Nagy Péter Tibor (2000): *Járszalag és aréna. Egyház és állam az oktatáspolitikai erőterében a 19. és 20. századi Magyarországon*. Új Mandátum, Budapest.
- Németh András – Pukánszky Béla (2004): *A pedagógia problémátörténete*. Gondolat Kiadó, Budapest.

- Németh Eszter – Pasku Györgyi – Simon Krisztina (2007, szerk.): *A pécsi Széchenyi István Gimnázium és Szakközépiskola jubileumi évkönyve: A 2006-2007-es tanévről az intézet fennállásának 150. évében*. Széchenyi István Gimnázium és Szakközépiskola, Pécs.
- Olasz Lajos (2018): A Diákaptár Szövetség – egy elfeledett ifjúsági szervezet (1939-1949). In: Karlovitz János Tibor (szerk.): *Elmélet és gyakorlat a neveléstudományok és szakmódszertanok köréből*. International Research Institute, Komárno. 347-352. Letöltés: <http://www.irisro.org/pedagogia2018januar/84OlaszLajos.pdf> 2021. 12. 17.
- Olasz Lajos (2014a): A magyar légtalompolgármegszervezése az 1930-as években. *Rendvédelem-történeti füzetek*. **24.** 35-38. 75-84.
- Olasz Lajos (2014b): A polgári lakosság légtalompolgármegszervezése a második világháború éveiben. In: Torgyik Judit (szerk.): *Sokszínű pedagógiai kultúra*. International Research Institute, Komárom. 51-56.
- Olasz Lajos (2015): Frontvonal a hátszágban. A polgári légtalompolgármegszervezése a második világháború éveiben, 1939-1945. In: Gyarmati György – Pihurik Judit (szerk.): *Háborús hétköznapok hadszíntéren, hátszágban 1939-1945*. Magyar Történelmi Társulat – Kronosz Kiadó – Állambiztonsági Szolgáltatások Történeti Levéltára, Budapest – Pécs. 153-169.
- Ormos Mária (1998): *Magyarország a két világháború korában 1914-1945*. Csokonai Kiadó, Debrecen.
- Paksy Zoltán (2007): *A magyarországi nemzetiszocialista mozgalmak megalakulása, tevékenysége és társadalmi bázisa a Dunántúlon 1932 és 1939 között*. PhD értekezés. Kézirat. PTE-BTK, Pécs. Letöltés: <https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/16152/paksy-zoltan-phd-2008.pdf?sequence=1&isAllowed=y> 2021. 09. 21.
- Palasik Mária (1997): Bizalmas belügyminiszteri rendelet az internálásokról. *Társadalmi szemle*, **52.** 7. sz. 87-94.
- Pataky Iván (1997): Légi riasztási jelzések. In: Sipos Péter (1997, főszerk.): *Magyarország a második világháborúban. Lexikon A-Zs*. PETIT REAL, Budapest. Letöltés: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyarorszag-a-masodik-vilagaboruban-lexikon-a-zs-F062E/1-F0B4A/legi-riasztasi-jelzesek-F0B58/> 2021. 10. 10.
- Pataky Iván – Rozsos László – Sárhidai Gyula: *Légi háború Magyarországon felett I*. Zrínyi Kiadó, Budapest. Letöltés: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/2vhSzakkonyv-magyarok-a-ii-vilagaboruban-2/legi-haboru-magyarorszag-felett-6E95/elso-kotet-6E96/> 2021. 10. 10.
- Pukáncsny Béla – Németh András (1996): *Neveléstörténet*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. Letöltés: <https://mek.oszk.hu/01800/01893/html/> 2022. 02. 16.

- Pukánszky Béla (2013): *A nőnevelés története*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Püski Levente (2012): Magyarország politikai berendezkedése a két világháború között. *Korunk*, **23**. 11. sz. 13-25.
- Rajczi Péter (1996): Pécs a Tankerületi Királyi Főigazgatóságok történetében I. In: Vonyó József (szerk.): *Tanulmányok Pécs történetéből 2-3*. Pécs Története Alapítvány, Pécs. 31-36.
- Rajczi Péter (1999): Pécs a Tankerületi Királyi Főigazgatóságok történetében II. In: Font Márta – Vonyó József (szerk.): *Tanulmányok Pécs történetéből 5-6*. Pécs Története Alapítvány, Pécs. 291-300.
- Rákosi Sándor (1984, szerk.): *A MADISZ 1944-1948*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Rébay Magdolna (2020): A cserkészlányok Magyarországon 1930-1931-ben. A Cserkészlányok Lapjának első két évfolyama. *Per Aspera ad Astra*, **8**. 2. sz. 80-95.
- Rébay Magdolna Éva (2006a): *A leány-középiskolák jogi szabályozása Magyarországon és nemzetközi kitekintésben az 1870-es évektől 1945-ig*. PhD értekezés. Kériat. DE Interdiszciplináris: társadalomtudományok és bölcsészettudományok doktori iskolája, Debrecen. Letöltés:
<https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/79640/Rebay%20Magdolna%20ertekezes.pdf?sequence=6&isAllowed=y> 2022. 02. 25.
- Rébay Magdolna (2006b): Az egységes leány és fiú iskola. *Iskolakultúra: pedagógusok szakmai-tudományos folyóirata*, **16**. 4. sz. 3-21.
- Rébay Magdolna (2019): Középiszkolai koedukáció – pró és kontra (1891-1944). In: Ács Marianna – Czeferner Dóra – Pusztafalvi Henriette – Takács Zsuzsanna Mária (szerk.): *„Asszonyoknak igen sokat kell tudni...” Új kutatások a nőnevelés történetéről*. Kronosz Kiadó, Pécs. 31-49.
- Rendfőnöki közlés: Báta Etelka M. Ilona. *Magyar Katolikus Lexikon*. Internet:
<http://lexikon.katolikus.hu/B/B%C3%A1tai.html> 2022. 08. 01.
- Réti Mónika – Lippai Edit (2013): Az iskolatervezés: jövőtervezés. *Új Köznevelés*, **69**. 6-7. sz. 48-53. Letöltés:
https://folyoiratok.oh.gov.hu/sites/default/files/journals/uj_kozneveles_2013_06_07_teljes.pdf 2022. 03. 04.
- Romsics Ignác (2017): *A Horthy-korszak. Válogatott tanulmányok*. Helikon Kiadó, Budapest.
- Romsics Ignác (2010): *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Sántha Kálmán (2009): *Bevezetés a kvalitatív pedagógiai kutatás módszertanába*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest.

Sántha Kálmán (2006): *Mintavétel a kvalitatív pedagógiai kutatásban*. Gondolat Kiadó, Budapest.

Sipos Balázs (2005): „Asszonyfejjel férficélokért...” Olvasatok és ábrázolások egy újkonzervatív korszakról. In: Palasik Mária – Sipos Balázs (szerk.): *Házastárs? Vetélytárs? Munkatárs? A női szerepek változása a 20. századi Magyarországon*. Napvilág Kiadó, Budapest. 11-38.

Somodi Imre (2021): *A pécsi jezsuita Pius Gimnázium története (1912-1948)*. PhD értekezés. Kézirat. PTE „Oktatás és Társdalom” Neveléstudományi Doktori Iskola, Pécs. Letöltés: <https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/34048/somodi-imre-phd-2021.pdf?sequence=1&isAllowed=y> 2022. 03. 29.

Stark Tamás (2019): Magyar sors a Délvidéken. In: Kincses Katalin Mária – Illésfalvi Péter (szerk.): *Élet az arcvonal mögött: Tanulmányok Szabó Péter hadtörténész tiszteletére*. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest. 440-474.

Suba János (é. n.): Magyarország trianoni határainak kitűzése. *Rubiconline*. Letöltés: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/magyarorszag_trianoni_hatarainak_kituzese/ 2022. 02. 11.

Szabó Péter – Számvéber Norber (2002): *A keleti hadszíntér és Magyarország 1941-1943*. Pueblo Kiadó, Budapest.

Szabó Péter – Számvéber Norbert (2003): *A keleti hadszíntér és Magyarország 1943-1945*. Pudedlo Kiadó, Budapest.

Szabolcs Éva (é.n.): Deduktív (analitikus) jellegű kutatások. In: Falus Iván et al: *Bevezetés a pedagógiai kutatás módszereibe*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest. Letöltés: <https://docplayer.hu/5665571-Bevezetes-a-pedagogiai-kutatas-modszereibe.html> 2022.02. 17.

Szécsényi András (2014a): *Egyetemi munkaszolgálat Magyarországon, különös tekintettel a Turul Szövetség tevékenységére*. PhD értekezés. Kézirat. ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola. Letöltés: <http://docplayer.hu/4096322-Szecsényi-andras-egyetemi-munkaszolgalat-magyarorszagon-kulonos-tekintettel-a-turul-szovetseg-tevekenysegere.html> 2021. 12. 17.

Szécsényi András (2014b): Fogalomtörténeti vázlat a munkaszolgálatról. *Betekintő*, **8**. 3. 1-30.

Takács Zsuzsanna Mária (2017a): A Miasszonyunk Női Kanonokrend pécsi iskoláinak fejlődése a kezdetektől a 20. század közepéig. In: Sárkányne Lengyel Mária (szerk.): *Hagyomány és megújulás iskolatörténeti konferencia*. Pécsi Leőwey Klára Gimnázium, Pécs. 63-74.

Takács Zsuzsanna Mária (2017b): Tanítónők a magyar társadalomban a 20. század első felében. Életpálya egy memoár lapjairól. Taylor: *Gazdálkodás- és szervezéstudományi folyóirat*, **9**. 3-4. sz. 150-157.

Takács Zsuzsanna Mária (2021): Világháborús emlékek – baranyai tanítók a második világháborúban. In: Margittai Linda – Tomka Béla (szerk.): *Történelem és erőszak*. Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület, Szeged. 529-546.

Tangl Balázs (2017): Katonás nevelés és a militarizmus kérdése a dualizmus-kori Magyarországon. *Aetas*, **32**. 1. sz. 45-67.

Tihanyi János (1993): Mohács „felszabadítása” (A város 32 napos kanázása és kiürítése 1944-ben) (Közli: Rózsás József). In: Ódor Imre (szerk.): *Tanulmányok Mohács történetéből. A település fennállának 900. évfordulójára*. Mohácsi Városvédő Egyesület, Mohács. 219-236.

Tüskés Tibor (2004): Fábíán István. *Pécsi Szemle*, **7**. 1. sz. 112-116.

Varga József (1992): A leventemozgalom a katonai előképzés és a nemzetnevelés szolgálatában. *Új Pedagógiai Szemle*, **42**. 10. sz. 16-26.

Virág András (2013): *Hálózatok a cserkészletben – cserkészek a hálózatban, avagy a magyarországi cserkészlet titkos története, különös tekintettel az 1939-től 1990-ig terjedő időszakra*. PhD értekezés. Kézirat. PPKE Történelemtudományi Doktori Iskola. Letöltés: http://real-phd.mtak.hu/233/1/Vir%C3%A1g%20Andr%C3%A1s_disszert%C3%A1ci%C3%B3.pdf

2021. 12. 17.

Viczián János: Kühn Szaniszló Győző. In: *Magyar Katolikus Lexikon*. Letöltés: <http://lexikon.katolikus.hu/K/K%C3%BChn.html> 2022. 07. 11. (Viczián a)

Viczián János: Palos Bernardin. In: *Magyar Katolikus Lexikon*. Letöltés: <http://lexikon.katolikus.hu/P/Palos.html> 2022. 02. 28. (Viczián b)

Viczián János: Pethő Jenő. In: *Magyar Katolikus Lexikon*. Letöltés: <http://lexikon.katolikus.hu/P/Peth%C5%91.html> (Viczián c)

Viczián János: Selmeczy Gyula. In: *Magyar Katolikus Lexikon*. Letöltés: <http://lexikon.katolikus.hu/S/Selmeczy.html> (Viczián d)

Viczián János: Tüll Alajos. In: *Magyar Katolikus Lexikon*. Letöltés: <http://lexikon.katolikus.hu/T/T%C3%BCll.html> 2022. 08. 01. (Viczián e)

Vonyó József (2019): A hely és az ember. Az emberközpontú helytörténetírás lehetséges szempontjai. In: Lengvári István – Pilkhoffer Mónika – Vonyó József (szerk.): *Az ember helye – a hely embere. Emberközpontú történetírás, helytörténeti kutatás: a helytörténetírás*

módszertani kérdései. Magyar Történelmi Társulat – Kronosz Kiadó – MTA Pécsi Területi Bizottsága, Budapest – Pécs. 9-22.

Vörös Márton (1961): Az 1944-45. évi baranyai felszabadító harcok. In: Babics András – Kopasz Gábor (szerk.): *Tanulmányok Baranya és Pécs történetéhez 1944-1960. Felszabadulásunk emlékére.* Pécs mj. város Tanács VB Művelődésügyi Osztálya, Pécs. 7-74.

Mellékletek

1. Táblázat: A honvédelmi ismereteket tanító tanárok az 1942-43-as tanévben¹¹¹⁶

Osztály		Tanár	Szak
Ciszterci Rend Nagy Lajos Gimnáziuma, 1942-43			
I.	✓	Módy Dezső	hittan, magyar, latin
II.	✓	Módy Zoltán	hittan, magyar, latin
III.	?	Uj Gyula ¹¹¹⁷ / Bezzegh Zoltán	testnevelés / rajz
IV.	?	Uj Gyula ¹¹¹⁸ / Bezzegh Zoltán	testnevelés / rajz
V. ¹¹¹⁹		-	-
VI.	✓	Horvát Adolf	természetráajz, vegytan
VII.	✗	Ispánovits Alajos	mennyiségtan, fizika
VIII.	✓	Deáky Honor	latin, történelem
Jézustársasági Pécsi Pius Gimnázium, 1942-43			
I. A	✗	Lukács Andor	földrajz, történelem
I. B	✗	Andor Géza	földrajz, természetráajz
II. A	✓	Pethő Jenő	magyar, latin
II. B	✗	Baják Mihály	latin, görög
III. A	?	Ádám Lajos	latin, történelem
III. B	?	Bagamérkii József	francia, latin
IV. A	?	Gyulai Ferenc	fizika, mennyiségtan
IV. B	?	Bádonyi Imre	latin, magyar
V. ¹¹²⁰		-	-
VI.	✗	Lukács Andor	földrajz, történelem

¹¹¹⁶ A Nagy Lajos Gimnázium, a Pius Gimnázium, a Széchenyi Gimnázium, valamint a Mohácsi Városi Gimnázium 1942-43-as tanév értesítői alapján. A katolikus gimnáziumoknál pipával jelöltem azokat a tanárokat, akik esetében a katolikus főhatóság útmutatásának megfelelő szakkal rendelkező tanár tanította a tantárgyat az adott évfolyamon. Amennyiben nem, azt ✗-el jelöltem, míg a III. és IV. évfolyamok esetében azért került oda kérdőjel, mert ők akár meg is felelhettek annak a kritériumnak, hogy jól értenek a térképolvasáshoz, noha a javasolttól eltérő tantárgyakat tanítottak. Ezenfelül vastagon szedtem azon tanárok nevét, akik az adott osztályban osztályfőnökök voltak.

¹¹¹⁷ Március 31-ig

¹¹¹⁸ Március 31-ig

¹¹¹⁹ A tanár nincs feltüntetve, de a diákok kaptak osztályzatot a tantárgyra ebben az osztályban is.

¹¹²⁰ A tanár nincs feltüntetve, de a diákok kaptak osztályzatot a tantárgyra ebben az osztályban is.

VII.	✘	Lenner József	mennyiségtan, fizika
VIII.	✓	Hauer Ferenc	történelem, földrajz
Magyar Királyi Állami Széchenyi István Gimnázium, 1942-43			
I. A		Fodor Béla	természetrajz, földrajz
I. B.		Árvay Jenő	történelem, földrajz
II. A		Horváth Lajos	földrajz, természetrajz
II. B		Horváth Lajos	földrajz, természetrajz
II. C		Horváth Lajos	földrajz, természetrajz
III. A		Kamarás Béla	magyar, német
III. B		Árvay Jenő	történelem, földrajz
IV. A		Kiss Aladár	történelem, földrajz
IV. B		Fodor Béla	természetrajz, földrajz
V.		Árvay Jenő	történelem, földrajz
VI. A		Bodlaki Ákos	mennyiségtan, természettan
VI. B		Fodor Béla	természetrajz, földrajz
VII.		Árvay Jenő	történelem, földrajz
VIII.		Kiss Aladár	történelem, földrajz
Mohácsi Városi Gimnázium			
I.		Gaál Endre	magyar, francia
II.		Szentirmay Tibor	történelem, földrajz
III.		Szentirmay Tibor	történelem, földrajz
IV.		Környei Vilmos	vegytan, természettan
V.		Szentirmay Tibor	történelem, földrajz
VI.		Környei Vilmos	vegytan, természettan
VII.		Hites Ferenc	mennyiségtan, természettan
VIII.		Simon Vendel	latin, történelem

2. Táblázat: A honvédelmi ismereteket tanító tanárok az 1943-44-es tanévben¹¹²¹

Osztály	Tanár	Szak
Ciszterci Rend Pécsi Nagy Lajos Gimnáziuma, 1943-44		
I.	Deáky Honor	latin, történelem
II.	Fegyeli Román	mennyiség, fizika
III.	Bezzegh Zoltán	rajz
IV.	Bezzegh Zoltán	rajz
V.	Kertész Gotthárd	latin, történelem, földrajz
VI.	-	-
VII.	Horvát Adolf	természetan, vegytan
VIII.	Kühn Szaniszló	történelem, földrajz
Jézustársasági Pécsi Pius Gimnázium, 1943-44		
I. A	Vértes Boldizsár	magyar, latin
I. B	Vértes Boldizsár	magyar, latin
II. A	Magyarlaki József	latin, német
II. B	Horváth Mihály	latin, történelem
III. A	-	-
III. B	Horváth Mihály	latin, történelem
IV.	Ádám Lajos	latin, történelem
V. A	Lukács Andor	földrajz, történelem
V. B	Lukács Andor	földrajz, történelem
VI.	-	-
VII.	Gyulai Ferenc	mennyiségtan, természetan
VIII.	Hauer Ferenc	történelem, földrajz
Mi Asszonyunkról Nevezett Női Kanonok-Szerzetesrend Pécsi Szent Erzsébet Leánygimnázium		
I. A	Fenyvesi M. Hilária	történelem, földrajz
I. B	Kabos M. Petra	magyar, történelem
II. A	Horváth M. Katalin	magyar, történelem
II. B	Óvári M. Adalberta	történelem, földrajz

¹¹²¹ A Nagy Lajos Gimnázium, a Pius Gimnázium, a Széchenyi Gimnázium, a Mohácsi Városi Gimnázium, valamint a Szent Erzsébet Leánygimnázium 1943-44-es értesítői alapján

III.	Kabos M. Petra	magyar, történelem
IV.	Fenyvesi M. Hilária	történelem, földrajz
V.	Pompár M. Magdolna	történelem, latin
VI.	Fejes M. Imelda	magyar, történelem, francia
VII.	Vadas Gáborné Kovrig Irén	mennyiségtan, természettan
VIII.	Fenyvesi M. Hilária	történelem, földrajz
Magyar Királyi Állami Széchenyi István Gimnázium, 1943-44		
I. A	Nyakas József	ének
I. B.	Végh István	magyar, francia, olasz
I. C.	Fábián István	magyar, francia
II. A	Árvay Jenő	történelem, földrajz
II. B	Kovács Gyula	latin, olasz
III. A	-	-
III. B	Nyakas József	ének
III. C	Kajdi László	magyar, latin
IV. A	Frank László	magyar, latin
IV. B	Árvay Jenő	történelem, földrajz
V.	Horváth Lajos	földrajz, természetrajz
VI.	Balotay Gerőné Gyenge Margit	földrajz, vegytan
VII.	Kiss Aladár	történelem, földrajz
VIII.	Bernáth Béla	magyar, német
Mohácsi Városi Gimnázium		
I.	Simon Vendel	rajz, művészettörténet
II.	Simon Vendel	rajz, művészettörténet
III.	Simon Vendel	rajz, művészettörténet
IV.	Simon Vendel	rajz, művészettörténet
V.	Simon Vendel	rajz, művészettörténet
VI.	Környei Vilmos	vegytan, természettan
VII.	Hites Ferenc	mennyiségtan, természettan
VIII.	Szentirmay Tibor	történelem, földrajz

3. Táblázat: Az iskolákból kiselejtezett fasisztának, antidemokratikusnak, vagy szovjet ellenesnek vélt könyvek¹¹²²

Széchenyi István Gimnázium	
Barankay Lajos	Magyar megújulás
Barbás Béla	Magyar hadifoglyok élete orosz és olasz földön
Diószeghy Miklós	Horthy Miklós élete
Fábián Béla	Oroszország pusztulása a bolsevista uralom alatt
Fall Endre	Jugoszlávia összeomlása
Fall Endre	Mit tett a fasiszta Olaszország Magyarorszáért
Fényes László	A szerb harcterről
Franyó Zoltán	A kárpáti harcokról
Gyula diák	Éjfél után
Kovács Alajos	A megcsönkített Magyarország
Madelung, Aege	Hadinaplóm
Madelung, Aege	Hajsza emberre és vadra
Magyar Lajos	Gyehennában
Miklós Imre	22 év (1918-40)
Mósa József	Hajh Erdélyország
Radó Antal	Hullamezők, romvárosok
Romhányi Sándor	A nemzeti zászló mint eszmény
Saad Ferenc	A nevelő állam
Saad Ferenc	Katonai nevelés
Savelli, Agostino	Itália története
Szabó István	A kárpáti hó
Székely Aurél	Cár atyuska földjén
Tábori Kornél	Uzsoki csonthegek
Walzel Kelemen	Kormányzónk

¹¹²² MNL BaML VIII.54. 7. doboz 239/1944-45. A könyvtárból kiselejtezett könyvek jegyzéke, MNL BaML VIII.53. 14. doboz A kiselejtezett könyvek jegyzőkönyve, MNL BaML VIII.51. 3. doboz 556-1/1944-45 Fasiszta és antidemokratikus könyvek kiselejtezése, MNL BaML VIII.51. 3. doboz 696/1944-45. Igazolójelentés a fasisztajellegű sajtótermékek késedelmes beszolgáltatásáról

Szerző nélkül	• Igazságot Magyarországnak
Szent Erzsébet Leánygimnázium	
Andrássy Gyula	A világháború problémái
Balla Ignác	A Duce és a dolgozó Itália
gróf Ciano, Galeazzo	Beszéde 1939
Czakó István	A trianoni békekötés felelőssége
Danos Árpád	Magyarország 1930
sir Donald, Robert	Trianon tragédiája
Egy rongyos	A Rongyos Gárda harcai
Földvári Mihály	Trianonés és Fénelon
Hajdú István	Nagymagyarországért
Herczeg Ferenc	Napkelte előtt
Herczeg Ferenc	Tiszta István emléke
Huszár Vilmos	Felelős-e Magyarország a világháborúért?
Husztai József	Gr. Klebelsberg Kunó életműve
Jancsó Benedek	A román irredentista mozgalmak története
Karácsonyi János	A magyar nemzet történelmi joga hazánk területéhez
Karácsonyi János	Történelmi jogunk hazánk területi épségéhez
gróf Klebelsberg Kunó	Neonacionalizmus
Krisztics Sándor	Békerevívós évkönyv
Légrády Ottó	Európa válaszüton
Légrády Ottó	Igazságot Magyarországnak
Ludwig, Emil	Mussolini vallomásai
Magyar Statisztikai Társaság	A felvidéki magyarság 20 éve
Marjay Frigyes	Mi a fasizmus?
Markó Marcell	Szibeérián at.
Markus László	Magyar gondok
Máthé Tamás	Suomi
Móricz Miklós	Az erdélyi föld sorsa
Mussolini, Benito	Arnaldo Mussolini élete
Possonyi László	Üldözni fognak titeket

Szilvek Lajos	A szociáldemokrácia vallása
Szilvek Lajos	Vallás és szocializmus
gróf Teleki Pál	Magyar nemzetiségi politika
Unghvary Iván	A fasiszta nevelési eszmény
Vicsay Lajos	Először igazság – azután béke
Vollay Ferenc	Nagymagyarországért
Wells, Gabriel	A béke útja
báró Werkmann K.	Ottó (főherceg élete)
Zappa, Paloa	Kémek háborúja
Zsadányi Oszkár – Kussinszky Endre	A felszabadulás aranykönyve
Szerző nélkül	<ul style="list-style-type: none"> • Asszonyok a tűzvonalban • Lottak
Mohácsi Városi Gimnázium	
Appiotti, Angelo	Málta felett
Baktay Ervin	India szabadságot akar
Baráth Tibor	Az országépítés filozófiája a Kárpát-medencében
Falusy Nándor	Két év naplója
Flack, Werner	Így épült a Siegfried vonal
Graf Hoyos, Max	Spanyolország megmentői
Gyomlay László	Felvidéki hős magyar diákok
von Jugendfeld, Ernsts	Páncélosok előre!
List, Fritz	Irány Norvégia
Mussolini, Benito	Arnald Mussolini élete
Ortutay Tivadar	Cseh világ a Kárpátokban
Paso Pál	Szovjetország felett
Szász Károly	Emlékezés a vörös uralomra
van Wehrt, Rudolf	Egy nép menekül
Szerző nélkül	<ul style="list-style-type: none"> • A felvidéki magyarság húsz éve • Magyarország a szociális haladás útján

1. Térkép: Magyarország közoktatásügyi igazgatása az 1935. évi VI. tc. értelmében¹¹²³

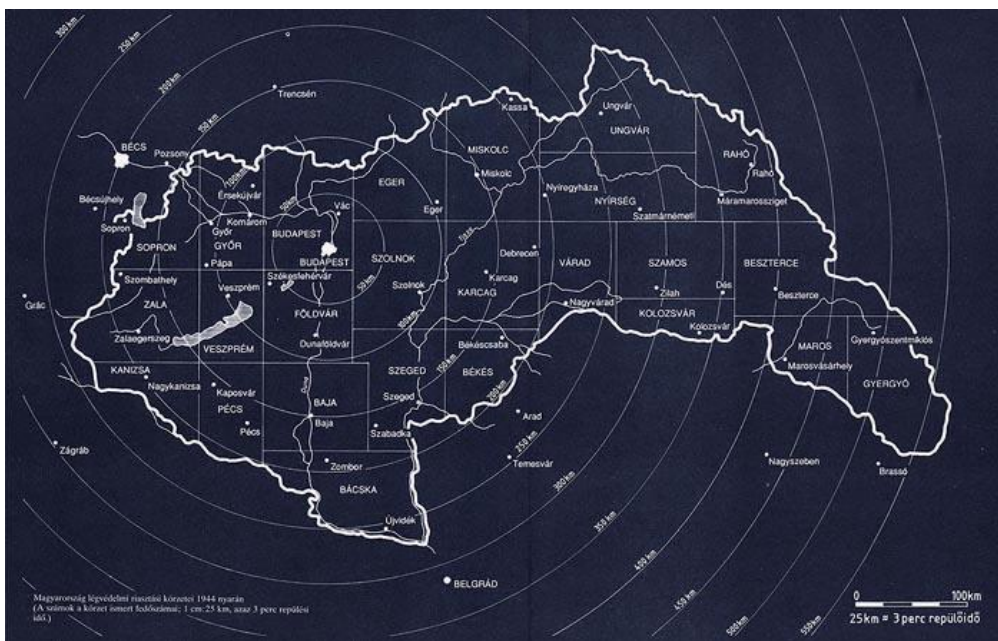
2. Térkép: Magyarország közoktatásügyi igazgatása az ország területi gyarapodásait követően (1941-1945)¹¹²⁴

¹¹²³ Saját szerkesztés

¹¹²⁴ Saját szerkesztés. Megjegyzés: Kárpátalja területi egység esetén a rendeletekben nem található információ központra vonatkozóan. Míg a visszafoglalt délvidéki területek esetében pedig a szaggatott vonalak azért találhatóak meg, mert az ezek tanügyigazgatását szabályzó rendelet (VKM 57.740/1941) ezeket a területeket nem utalta egyértelműen a Szombathelyi és a Pécsi Tankerületek hatáskörébe, hanem első- és másodfokú közoktatásügyi igazgatási kirendeltségeket hozott létre Muraszombat, Zombor és Újvidék központokkal. Ugyanakkor a rendelet a muraszombati kirendeltséget egyértelműen a szombathelyi főigazgató hatásköre alá helyezte. A visszafoglalt bácskai területek esetében ilyen szabályozást nem tartalmaz a pécsi tankerületre vonatkozóan, viszont Bács-Bodrog vármegye a Pécsi Tankerülethez tartozott. Illetve a kutatás során egyértelműen megjelentek a visszafoglalt bács-bodrogi intézmények ügyei a hivatalban. Mindezentül tovább bonyolítja a terület helyzetét, hogy a tisztí cím- és névtár alapján a kirendeltség vezetésével a Balogh Ányos, a Szegedi Tankerület vezetője volt megbízva.

3. Térkép: Magyarország légvédelmi riasztási körzetei 1944 nyarán.¹¹²⁵

4. Térkép: Baranya vármegye járásai 1941 augusztusát követően¹¹²⁶

¹¹²⁵ Pataky – Rozsos – Sárhidai 1992

¹¹²⁶ Saját szerkesztés

5. Térkép: A Mohácsi Városi Gimnáziumba a Baranyai háromszögből bizonyosan felvételt nyerő tanulók lakóhelyei¹¹²⁷

¹¹²⁷ Saját szerkesztés

Névmutató

Fodor Ferenc és Palos Bernardin nevének előfordulását nem tüntettem föl a róluk szóló fejezetekben

- Andics Erzsébet 219
Antal István 31
- Bán Lajos 205
Bárdossy László 30
Bátai (Bredschneider) M. Ilona 40
Béki Ernő 207
Béldy Alajos 19, 79, 80, 81, 82, 88, 89,
124, 140, 229,
Bende Marietta 218
Benedek Elek 197
Bentzik Mihály 138
Bernáth Béla 169
Bernáth Mária 85
Beőthy Éva 85
Bezzegh Zoltán 205, 207
Bobány Antal 130
Bóka István 214
- Csanak István 109
Cser László 214
- Dálnoki Miklós Béla 30
Darányi Kálmán 25, 30
Debreczeni László 39
- Emődy István 81
Ercsey Jakab 103
Erdőhelyi Kálmán 132, 204
- Fábián István 39, 64, 212, 213
Farkas Ferenc 19, 20, 91
Fegyeli Román 168
Fenyvesi M. Hilária 85, 86, 88
Fodor Ferenc 38, 43, 44, 56, 57, 75, 95, 98,
108, 125, 173, 185, 198, 223, 233
Gaál Endre 167, 182
Görcs László 133
- Haas Mihály 38
Hajnal István 219
Harmat György 138, 181
Hites (Huber) Ferenc 41, 75, 78, 132, 138,
181, 182, 198, 200, 204
Hóman Bálint 13, 14, 15, 19, 31, 40, 42,
82, 217
Horthy Miklós 27, 30, 82, 185
Horvát Adolf 168
Horváth Viktor 38
Huszár Károly 13
- Kabos M. Petra 205, 218
Kállay Miklós 28, 30, 31
Kálóczy Ilona 84
Kajdi László 133
Karagyorgyevics I. Sándor 188, 191
Kardos Tibor 219
Kaurlotto Jerolim 199, 200

Keck Antal 206
Kelle Sándor 205
Kertész Gotthárd 168
Kisfaludy Károly 197
Klebensberg Kuno 13, 15
Klimo György 35
Koch Nándor 42, 180
Kokas Eszter 82, 84
Költő Júlia 84
Kövesi József 41, 182, 205, 206, 207
Kudriczy István 81
Kuzmics Ferenc 41, 73, 74
Kühn Szaniszló 36, 53
Kürti Menyhért 58

Lakatos Géza 30, 31
Lévai István 44, 136, 137
Lieli István 132, 205
Lieszkovszky Pál 81

Margitay Lajos 40
Marosy László 33
Masszi Ferenc 43, 49, 52, 212
Merényi Engelbert 129, 131
Mohay Ádám 178
Molnár Erik 219
Molnár Rajmund 168
Morus Tamás 215
Mudrány István 129, 205
Murai József 133

Nagy János 168, 181
Nikolits Mihály 44
Nyárádi (Staub) Ádám 167, 205, 216

Oppermann Balduin 168
Ortutay Gyula 219

Pakuts Jenőné 178
Palos Bernardin 43, 44, 58, 61, 63, 75, 76,
77, 85, 86, 88, 89, 93, 95, 103, 107, 120,
122, 132, 137, 138, 139, 149, 154, 156,
157, 180, 204, 207, 211, 223, 225, 229
Péchy Kálmán 180
Pethő Jenő 37, 62, 135, 137
Petőfi Sándor 197
Pompár M. Magdolna 85, 86, 88
Puhr Ferenc 38

Rajniss Ferenc 31
Rakovszky Iván 31
Rajkay (Rajkai) Tibor 137
Rónaky M. Kalliszta 85

Saád Ferenc 140, 142, 143, 149
Sarlós M. Klára 218
Sasady Lujza 88
Sávay László 133
Selmeczy Gyula 37, 74
Sík Sándor 219
Simon Vendel 138, 148, 167, 204, 206
Stolpa József 103

Szálasi Ferenc 30, 31, 136
Széchényi György 35
Szentirmay Tibor 138, 204
Szinyei Merse Jenő 31
Szőnyi Alajos 206
Sztójay Döme 30, 31

Szurmay Tibor 81

Tárczay-Felicides Román 81

Teleki Géza 31, 153, 154, 201, 232

Teleki Pál 20, 26, 30, 31, 90, 91, 185

Teleki Pálné 206

Tüll Alajos 37, 74

Tihanyi János 31

Ujváry Pál 44

Várady József 140

Végh István 168, 181, 232

Vörös Mihály 33

Wonke Rudolfné Zsigmondi Judit 80, 81,
82

Závodszy Levente 42

Zichy Gyula 36, 37

Zsák Nándor 74

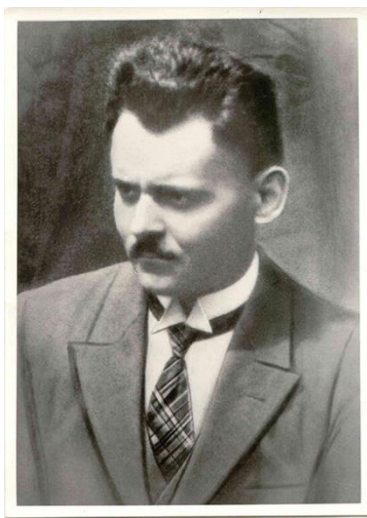

Fényképalbum

Pécsi tankerületi királyi főigazgatók a vizsgálat időszakában¹¹²⁸

Koch Nándor

Fodor Ferenc

Palos Bernardin

Egyéb vezető személyek az oktatásirányításból¹¹²⁹

Kürti Menyhért

Berkes Ottó

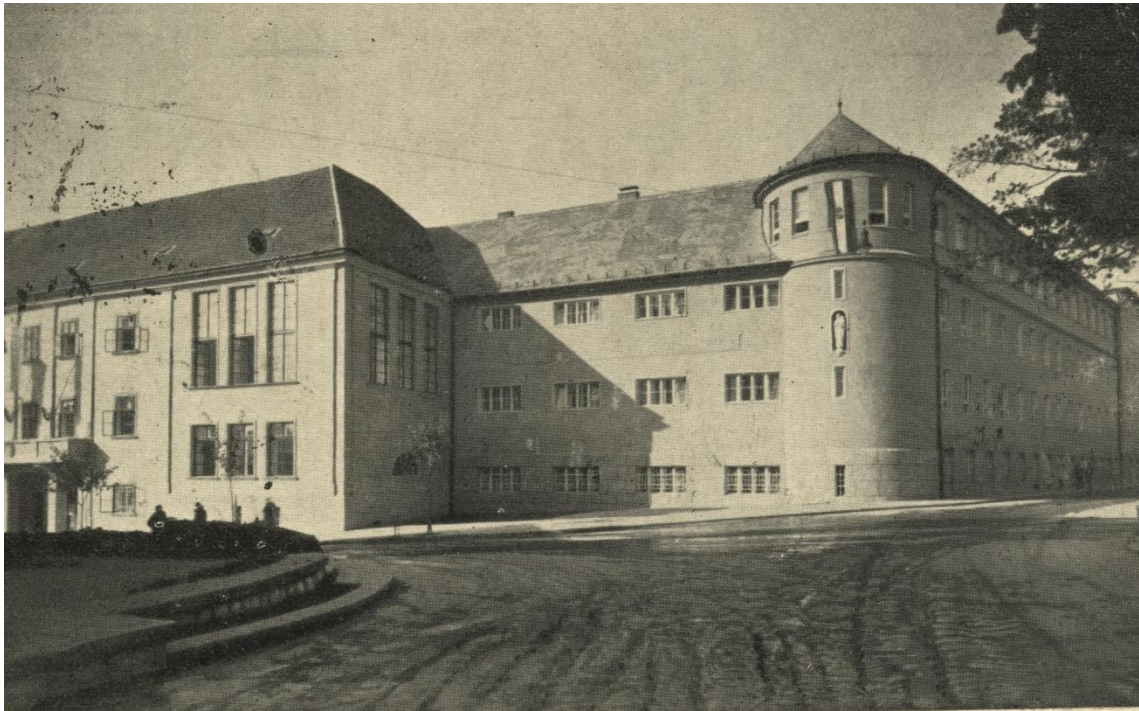

Béldy Alajos

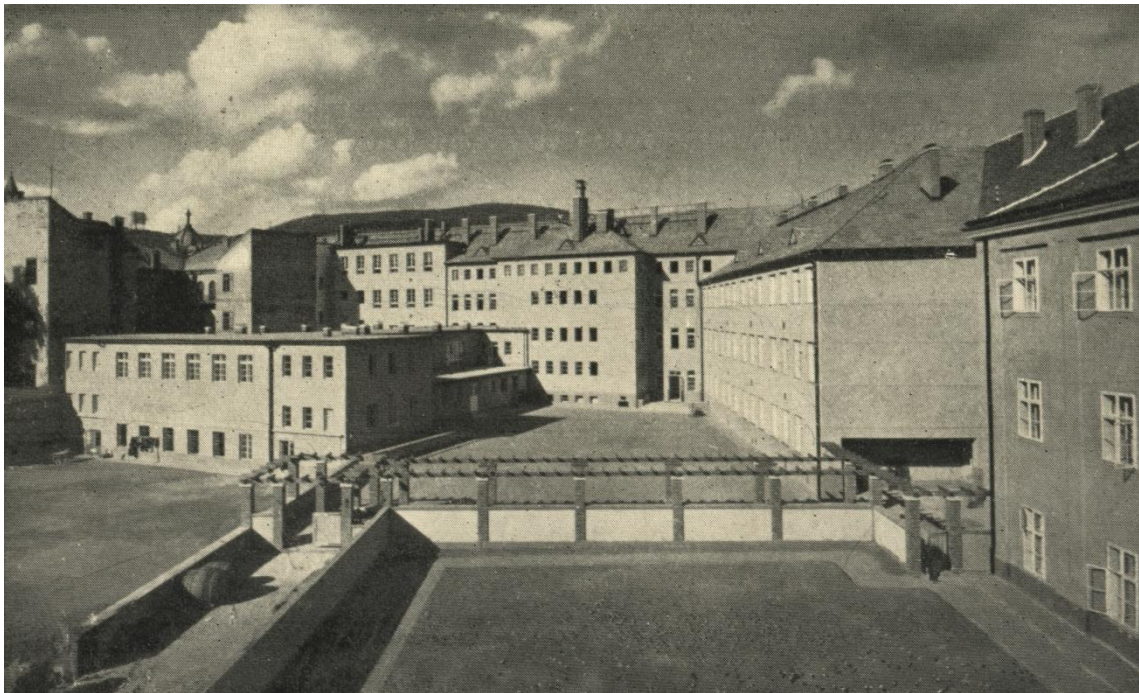
¹¹²⁸ Koch Nándor: A Pius Gimnázium értesítője, 1940: 3.; Fodor Ferenc: Győri – Jobbit, 2016: 123.; Palos Bernardin: Oláh Gyula (2017): 25 éve hunyt el Palos Bernardin. *Egri Fekete/fehér*, 24. 2. sz. 6-7. 6.

¹¹²⁹ Kürti Menyhért: Kovács Ottó: *A Gárdonyi Géza Ciszterci Gimnázium, Szakközépiskola és Kollégium rövid története*. Letöltés: https://www.gardonyi-eger.hu/user/browser/File/Iskolat%C3%B6rt%C3%A9net/8iskola_tort_44-63.pdf (letöltési idő: 2022. 08. 05.); Berkes Ottó: A Szent Erzsébet Leánygimnázium értesítője, 1941: 5. Béldy Alajos: Blasszauer 2002: 373.

A Ciszterci Rend Pécsi Nagy Lajos Gimnáziumának épülete, 1930-as évek¹¹³⁰

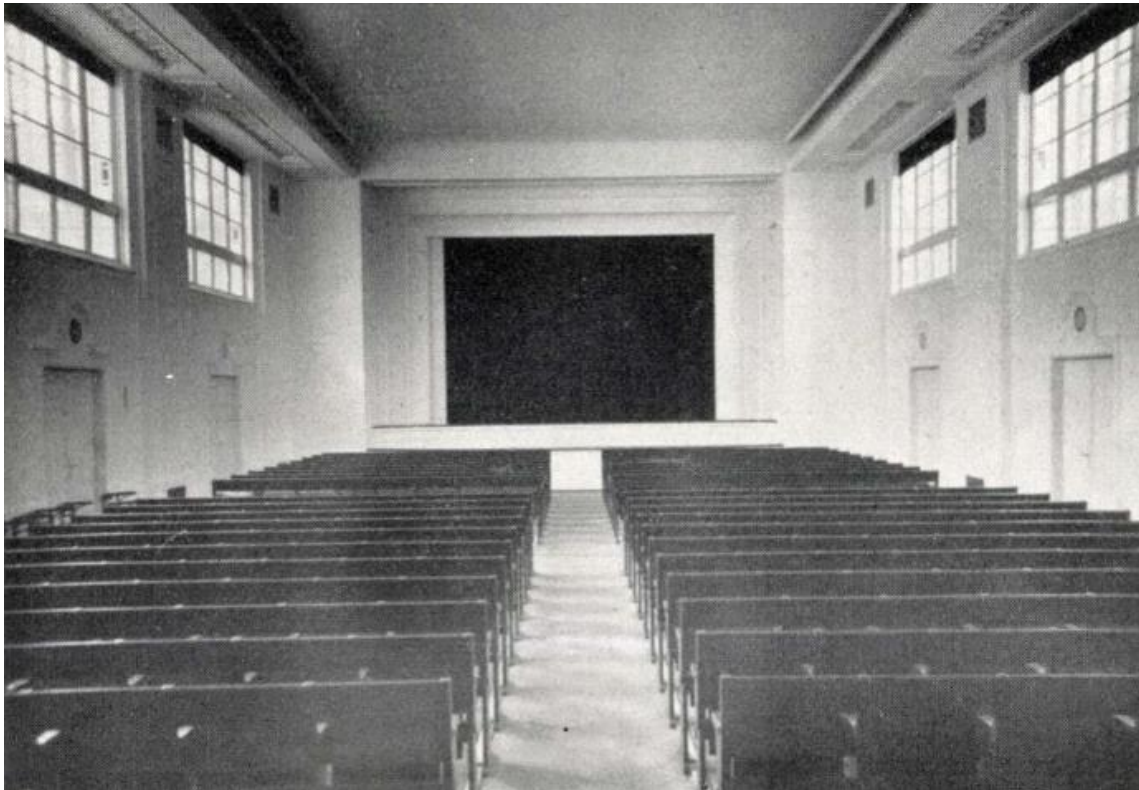
A Ciszterci Rend Pécsi Nagy Lajos Gimnáziumának épülete, 1930-as évek¹¹³¹

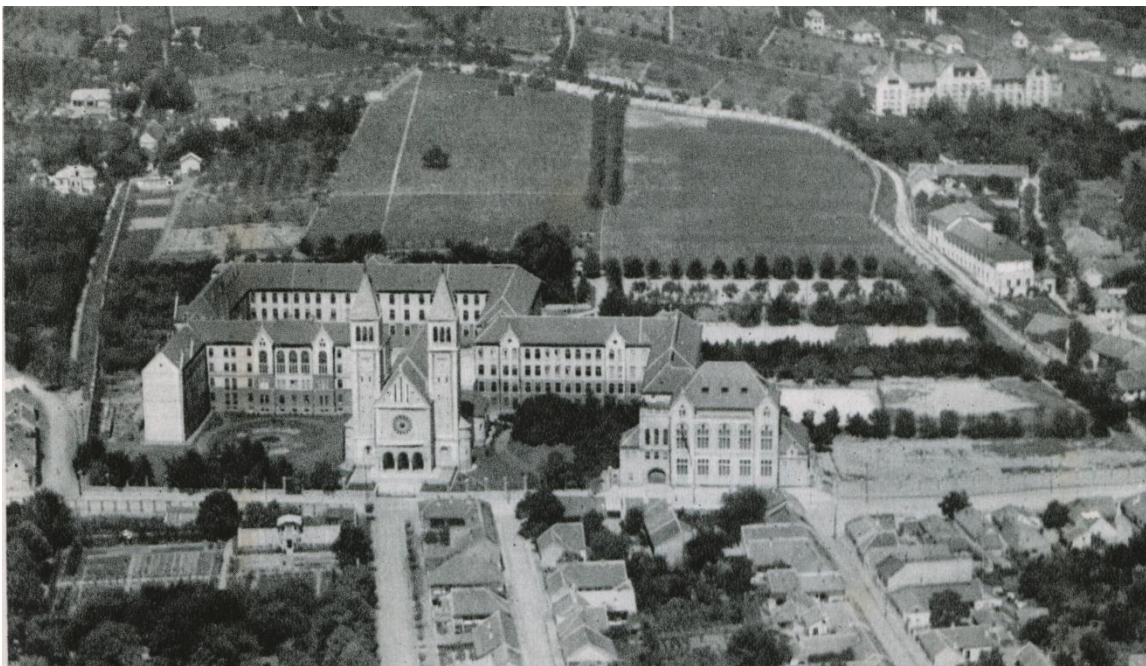
¹¹³⁰ Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjteményének FotóTára

¹¹³¹ Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjteményének FotóTára

A Ciszterci Rend Pécsi Nagy Lajos Gimnáziumának dísz- és tornaterme, 1930-as évek¹¹³²

A Jezusársasági Pécsi Pius Gimnázium és Kollégium épülete, 1930-as évek¹¹³³

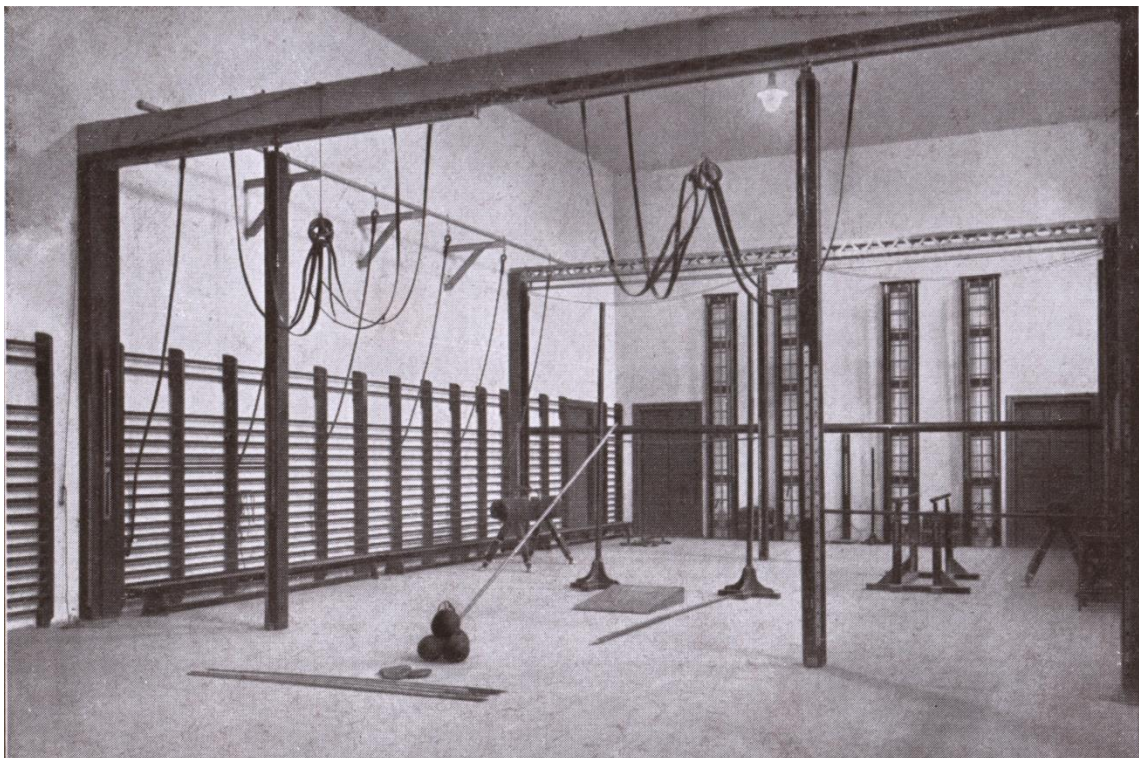
¹¹³² Nagy Lajos Gimnázium értesítője, 1936: 20.

¹¹³³ Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjteményének FotóTára

A Pius egy tanterme, 1930-as évek¹¹³⁴

A Pius tornaterme, 1930-as évek¹¹³⁵

---

¹¹³⁴ Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjteményének FotóTára

¹¹³⁵ Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjteményének FotóTára

Fábian István¹¹³⁶

A Magyar Királyi Állami Gróf Széchenyi István Gimnázium épülete, 1930-as évek¹¹³⁷

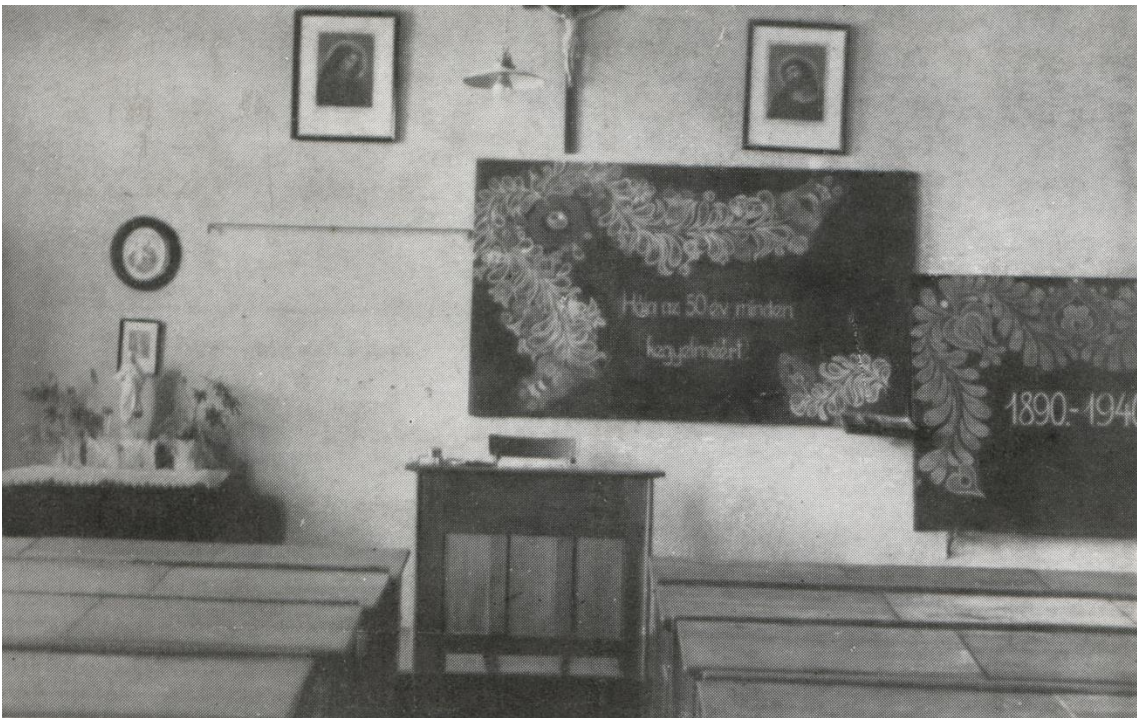
¹¹³⁶ Tüskés 2004: 113.

¹¹³⁷ Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjteményének FotóTára

A Mi Asszonyunkról nevezett Női Kanonkrend iskoláinak épülete, 1930-as évek¹¹³⁸

Az iskolakomplexum egy tanterme, 1940¹¹³⁹

¹¹³⁸ Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjteményének FotóTára

¹¹³⁹ Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjteményének FotóTára. Megjegyzés: A gyűjteményben a tanterem a Szent Erzsébet Leánygimnázium képei között található, ugyanakkor 1890-ben a polgári iskola megalapítására került sor. Ennek ellenére mintegy illusztrációként a fénykép mégis alkalmas lehet, hiszen hasonló tantermet képzelhetünk a leánygimnázium esetében is.

A Leánygimnázium VII. osztályos tanulói az 1939-40-es tanév tanévnnyitóján¹¹⁴⁰

Légoltalmi gyakorlat a Leánygimnázium udvarán 1939 őszén¹¹⁴¹

---

¹¹⁴⁰ Szent Erzsébet Leánygimnázium értesítője, 1940: 33.

¹¹⁴¹ Szent Erzsébet Leánygimnázium értesítője, 1940: 58.

Diákaptáros leánytanulók a „földjükön”, 1941-42-es tanév¹¹⁴²

A Mohácsi Városi Gimnázium néhány tanára

Lieli István, Huber (Hites) Ferenc, Kuzmics Ferenc, Simon Vendel, Kövesi József¹¹⁴³

¹¹⁴² Szent Erzsébet Leánygimnázium értesítője, 1942: 40.

¹¹⁴³ A Mohácsi Városi Gimnázium értesítője, 1939: 19. Megjegyzés: Az első végzett osztály tablóján mindhárom személy megtalálható, akik a vizsgálat időszaka alatt betöltötték az igazgatói pozíciót.

A Mohácsi Városi Gimnázium tanárai 1938-ban¹¹⁴⁴

A Mohácsi Városi Gimnázium épülete¹¹⁴⁵

---

¹¹⁴⁴ Kiss – Segyikné 2015: 114.

¹¹⁴⁵ Kiss – Segyikné 2015: 8.

Tanévnyitó az országzászló előtt, 1939-40-es tanév¹¹⁴⁶

---

¹¹⁴⁶ Szent Erzsébet Leánygimnázium értesítője, 1940: 33. A pécsi országzászló az Országzászló téren volt megtalálható, ma 48-as tér. A háttérben látható épületben abban az időben Szent Mór Kollégiumként működött, ma a PTE Rektori Hivatalának épületeként funkcionál.

A Kardos Kálmán utca látképe, 1930-as évek¹¹⁴⁷

---

¹¹⁴⁷ Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjteményének FotóTára. Megjegyzés: Az utca látképe azért érdekes, mert az utca sarkán található a ciszterci gimnázium, míg a közelebbi, erkélyes épület a Cseh palota, amelybe a háború alatt a főigazgatói hivatal költözött és amely épület a Széchenyi Gimnázium számára lett kiutalva 1943-ban, amelybe azonban nem tudott beköltözni.

A Király utca látképe, 1928¹¹⁴⁸

---

¹¹⁴⁸ Lengvári István – Ruprech Judit (2017, szerk.): Egykor és ma: a pécsi egyetem épületei. Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Levéltár, Pécs. Megjegyzés: A Lyceum templom mögött található a Széchenyi Gimnázium épülete, melyet a villamos kitakar. A gimnáziumot ábrázoló képen ennek a templomnak a két tornya látható.